

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart University

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT 21. SAYI 49. 2023
Volume 21. Issue 49. 2023

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

Yılda Dört Kez Yayınlanır/Published Quarterly a Year

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) yılda dört kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak editörler ve yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış en az iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin raporları doğrultusunda gönderilen makale ya yayınlanır ya düzeltilmek ve daha sonra yayınlanmak üzere yazara geri gönderilir ya da reddedilir. Her durumda yazar Dergipark üzerinden bilgilendirilmektedir.

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD)/Journal of Administrative Sciences (JAS)

Yönetim Bilimleri Dergisi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey

Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736

Web: <http://ybd.dergi.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

YBD’de yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Bu yayında yer alan tüm çalışmalar başvuru anında ve yayın öncesi olmak üzere iki kez iThenticate uygulaması aracılığıyla benzerlik taramasından geçirilmiştir.

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın

Yayın Şekli: Ocak-Mart-Temmuz-Ekim (Türkçe ve İngilizce)

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD); EBSCOHOST Academic Search Complete, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Worldwide Political Science Abstracts Database, TÜBİTAK ULAKBİM, TÜBİTAK DERGİPARK, Index Islamicus, Ulrichs Periodical Directory, International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ), International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR), ASSOS INDEX, ProQuest Political Science Database, PRoQuest Social Science Journals Database, Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Business Source Database (BSI), Dergipark ve SOBİAD tarafından indekslenmektedir.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

E-ISSN: 2147-9771

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

JAS is published quarterly a year
Vol. 21 No. 49 Year 2023

Journal of Administrative Sciences is a peer reviewed interdisciplinary journal (both Turkish and English) sponsored by Canakkale Onsekiz Mart University. The Editorial board and editors take consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas.

Journal of Administrative Sciences focuses on scholarly articles on labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations in general from all over the world.

Manuscripts submitted to Journal of Administrative Sciences should be original and should not be under consideration by another publication at the time of submission.

All the works in this publication have been subjected to similarity screening through iThenticate application twice, at the time of application and before publication.

JAS Indexed or/and Abstracted in

EBSCOHOST Academic Search Complete, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Worldwide Political Science Abstracts Database, TÜBİTAK ULAKBİM, Index Islamicus, Ulrichs Periodical Directory, International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ), International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and social Sciences (IBR), ASSOS INDEX, ProQuest Political Science Database, ProQuest Social Science Journal Database, Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Business Source Database (BSI), Dergipark and SOBİAD.

Editorial Office **Journal of Administrative Sciences (JAS)**

Yönetim Bilimleri Dergisi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey
Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736
Web: <http://ybd.dergi.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the JAS editors

Disclaimer: Statements of acts or opinions appearing in the Journal of Administrative Sciences (JAS) are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

E-ISSN: 2147-9771

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ
Journal of Administrative Sciences

Cilt 21, Sayı 49, 2023 / Volume 21, Issue 49, 2023
E-ISSN: 2147-9771

SAHİBİ / Owner

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Cemre PEKCAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

EDİTÖR YARDIMCILARI/ Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Emin DEMİRBAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih ÖZKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

BU SAYININ ALAN EDİTÖRLERİ / Field Editors of this issue

Doç. Dr. Cemre PEKCAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Ebru KANYILMAZ POLAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Mesut YÜCESAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hale ÇOLAKOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Serkan IŞIK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Salih Ziya KUTLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AVCI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hilal GÖRKEM (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tanju ÇOLAKOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

YAZI İŞLERİ / Assisting Editor

Arş. Gör. Dr. Tuğçe YILDIZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Arş. Gör. Murat Çağrı TUNA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

YAZI VE DANIŞMA KURULU/ Editorial Board
Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order

ACER, Yücel (Yıldırım Beyazıt Ü.)	KARATAŞ-ÖZKAN, Mine (SOTON U.)
AGUN, Hakan (Trakya Ü.)	KAYA, İbrahim (İstanbul Ü.)
AKKAYA, Bülent (CBÜ)	KILIÇ, Cüneyt (ÇOMÜ)
AKYOL, İbrahim Tanju (ÇOMÜ)	KORKUSUZ Refik (İst. Medeniyet Ü.)
ALPER, Yusuf (BursaUludağ Ü.)	KURT, Serdar (ÇOMÜ)
AYDIN, Erdal (ÇOMÜ)	LUCESCU, Letitia Carmen (TUIASI)
BABA, Gürol (Ankara SBÜ)	MALİK, Muhammad Abid (VU of Pakistan)
BACAK, Bünyamin (ÇOMÜ)	ÖRNEK, Ali Şahin (ÇOMÜ)
BENLİ, Abdurrahman (Sakarya Ü.)	ÖZDEMİR, Süleyman (İstanbul Ü)
BİÇERLİ, M. Kemal (Anadolu Ü.)	PAZARCIK, Yener (ÇOMÜ)
BOZKURT, Veysel (İstanbul Ü.)	SİĞİRCİ, Özge (Kırklareli Ü.)
CAM, Erdem (Ankara Ü.)	SÖNMEZLER, Gökhan (Trakya Ü.)
ÇETİNKAYA, Özhan (Bursa Uludağ Ü.)	ŞAHİN, Levent (İstanbul Ü.)
DÖNMEZ KARA, C. Öykü (ÇOMÜ)	TAN, Sabri Sami (ÇOMÜ)
ENER, Meliha (ÇOMÜ)	TAVŞANCI, Aykut (Trakya Ü.)
GÖKTEPE, Ahmet Orkun (ÇOMÜ)	TAYŞİR, Eyüp Aygün (Marmara Ü.)
GÖRÜN, Mustafa (ÇOMÜ)	TOPBAŞ, Ferhat (Balıkesir Ü.)
HARPER, Donta S. (UW Tacoma)	TORUN, Mustafa (ÇOMÜ)
İBRAHİM, Şahnaz (SOTON U.)	TINKER, Vanessa (Collegium Civitas)
İŞİK, Serkan (ÇOMÜ)	TUNÇ, Metin (İstanbul Ü.)
İNCEKARA, Ahmet (İstanbul Ü.)	UĞUR, Suat (ÇOMÜ)
İPEK, Selçuk (ÇOMÜ)	ULUDAĞ, M. Bülent (Onbeş Kasım Ü.)
JERMSITTIPARSERT, Kittisak (Henan U.)	ULUYOL, Osman (Adıyaman Ü.)
KANTEN, Pelin (ÇOMÜ)	UZUNOĞLU, Sadi (Trakya Ü.)
KANTEN, Selahattin (ÇOMÜ)	YELKİKALAN, Nazan (ÇOMÜ)
KARA, Mustafa (ÇOMÜ)	YİĞİT, Yusuf (ÇOMÜ)
KARADENİZ, Oğuz (Pamukkale Ü.)	QAISAR, İqbal (US of Malaysia)
KARAGÜL, Soner (ÇOMÜ)	

BU SAYININ HAKEM KURULU / Referees of this Issue
Alfabetik Sıra ile/ In Alphabetical Order

AYDIN, Aykut (Gümüşhane Üni.)	GÖKTEPE, Ahmet Orkun (ÇOMÜ.)
ALTUN, Tülin (Sivas Cumhuriyet Üni.)	İNCİ, Burcu (İstanbul Aydın Üni.)
BİYAN, Özgür (Bandırma Onyedil Eylül Üni.)	KEF, Emine (Amasya Üni.)
BÖRKLÜOĞLU, Levent (Osmaniye Korkut Ata Üni.)	KAPLAN, Mehmet (Isparta Uygulamalı Bilimler Üni.)
ÇOBAN ORAN, Filiz (ÇOMÜ)	KILIÇ, Cüneyt (ÇOMÜ)
DEMİRTEPE, Mustafa Turgut	SEREL, Alpaslan (Bandırma Onyedil Eylül Üni.)
ERDOĞAN MERCAN, Sine (Süleyman Demirel Üni.)	ŞİMŞEK, Orhan (Artvin Çoruh Üni.)
EROĞLU, Filiz (ÇOMÜ)	TAVŞANCI, Aykut (Trakya Üni.)
EREN, Ahmet Arif (Niğde Ömer Halis Demir Üni.)	
FIRAT, Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İçindekiler / Contents VI
Editörden/ Editor's Note VIII

Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi, Yeşil Yenilik, Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış ve Sürdürülebilirlik Performansı Arasındaki İlişkiler: İSO 500 Uygulaması

The Relationship Amongst Organizational Resilience Capacity, Green Innovation, Perceived Green Organizational Behavior and Sustainability Performance: A Case Study Of ICI 500 399
Şerife Kuzgun, Ebru Gözükara

Girişimci Pazarlamamın İnovasyon Çiftustalığı Üzerine Etkisi: Pazar Türbülansı ve Teknoloji Türbülansının Düzenleyici Rolü

The Effect of Entrepreneurial Marketing on Innovation Ambidexterity: The Moderating Role of Market Turbulence and Technology Turbulence 433
Burak Buğrahan Devran, Güngör Hacıoğlu

Eğitim Harcamaları ile Cinsiyete Göre Genç İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği

The Relationship Between Education Expenditures and Youth Unemployment by Gender: The Case Of Turkey 459
Mehtap Öksüz

Organizational Learning Capability, Organizational Resilience, Organizational Performance and Market Turbulence: A Moderated Mediation Model

Örgütsel Öğrenme Yeteneği, Örgütsel Dayanıklılık, Örgütsel Performans ve Pazar Türbülansı: Durumsal Aracılık Model 482
Gizem Yılmaz Kozcu, Ömür Neczan Timurcanday Özmen

Orta Gelir Tuzağı Çerçevesinde Yakınsama Hipotezi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi

Convergence Hypothesis Within the Framework of the Middle Income Trap: A Panel Data Analysis for Developing Countries 504
Emine Çetin, Meliha Ener

Vergi Açığı Etkileyen Faktörler: Seçilmiş OECD Ülkelerine Yönelik Bir Analiz
Factors Affecting Tax Gap: An Analysis of Selected OECD Countries..... 526
Semra Taş, Selçuk İpek

Türkiye’de Çevreci Tutum ve Davranışlar Arasındaki Tutarsızlık Sorununun
Cittaslow Üyeligi ve Sürdürülebilirlik Ekseninde Değerlendirilmesi
The Assessment of The Problem of Inconsistency Between Environmental Attitudes
and Behaviors in Turkey On The Axis of Cittaslow Membership and Sustainability
..... 559
Fatih Arslan, Alper Bilgili

Dördüncü Sanayi Devrimi Başlarken Uluslararası Rekabet Gücü Kavramını
Yeniden Düşünmek
Towards the Fourth Industrial Revolution Rethinking the Concept of International
Competitiveness..... 587
Sibel Çaşkurlu

Türkiye-Indonesia Relations in the Framework of Türkiye’s Southeast Asia
Policy
Türkiye’nin Güneydoğu Asya Politikası Çerçevesinde Türkiye-Endonezya İlişkileri
..... 608
Kamer Kasım

Yazarlar Hakkında..... 627
About the Authors 630
Yazarlar için Bilgi Notu 634
Notes for Contributors 638

EDİTÖRÜN NOTU

Yönetim Bilimleri Dergisi, yılda dört kez Türkçe ve İngilizce akademik çalışmaları yayımlayan, bilimsel ve hakemli bir dergidir. 2003 yılından bu yana yayın hayatına devam eden ve pek çok uluslararası indeks tarafından taranan Dergimiz; çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, ekonometri, iktisat, işletme, kamu yönetimi, maliye ve uluslararası ilişkiler alanlarında, ağırlıklı olarak özgün araştırma makaleleri yayınlamaktadır.

Yayın ilkelerimize bağlı kalarak hazırladığımız bu sayımızda, farklı alanlardan çok sayıda çalışma değerlendirilmiş, hakemlerin ve editör kurulunun değerlendirmeleri sonucu olumlu rapor alan makaleler yayımlanmıştır. 49. sayımızın hazırlanmasında; başta yazı işlerinde çalışan arkadaşlarımız olmak üzere emeği geçen tüm alan editörlerine, hakemlere ve yazarlara teşekkür ederiz.

İçten saygılarımızla
Editörler
Doç. Dr. Cemre PEKCAN

EDITOR'S NOTE

Journal of Administrative Sciences is a scientific and peer-reviewed journal that publishes academic studies in Turkish and English once a quarter. Our Journal, which has been published since 2003 and scanned by many international indexes; it mainly publishes original research articles in the fields of labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations.

In this issue, which we prepared by adhering to our publishing principles, many studies from different fields were evaluated, and the articles that received positive reports as a result of the evaluations of the referees and the editorial board were published. In the preparation of our 49th issue; we would like to thank all the field editors, referees and authors who contributed, especially our colleagues working in the editorial business.

Best Regards
Editors
Doç. Dr. Cemre PEKCAN

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK KAPASİTESİ, YEŞİL YENİLİK,
ALGILANAN YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK
PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİLER: İSO 500 UYGULAMASI***

Şerife KUZGUN¹ & Ebru GÖZÜKARA²

Öz

Küresel ölçekli hızlı değişim ve dönüşüm, artan çevresel belirsizlikler, iklim krizi, ekolojik dengede meydana gelen bozulmalar, örgütlerin sürdürülebilirlik performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Çevresel belirsizliklerin olduğu bu yeni düzende firmaların sürdürülebilirliği sağlayabilmelerinde; yeşil yenilik faaliyetlerinde bulunmaları, çevreci davranışlar göstermeleri ve dayanıklı olmaları önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, örgütsel dayanıklılık kapasitesi, yeşil yenilik, algılanan yeşil örgütsel davranış, çevresel belirsizlik ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Araştırma 2020 yılı Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu (İSO 500 ve İSO İkinci 500) listesinde yer alan firmalarda çalışan yöneticilerin katılımıyla ve anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nihai örneklem 430 yöneticiyi içermektedir. Verilerin analizinde SPSS 26 ve AMOS 24 yazılım programları kullanılmıştır. Araştırma ile örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliği, algılanan yeşil örgütsel davranışın yeşil yeniliği, yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansını, örgütsel dayanıklılık kapasitesinin sürdürülebilirlik performansını ve algılanan yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilirlik performansını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Çevresel belirsizliğin, yeşil yenilik ile sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişkide moderatör etkisinin bulunduğu, örgütsel dayanıklılık kapasitesi ile yeşil yenilik arasındaki ilişkide ise moderatör etkisinin bulunmadığı saptanmıştır. Araştırma sonuçları dikkate alındığında, örgütlerin dayanıklılıkları, sürdürülebilirlik ve yeşil odaklı politikalara sahip olmaları onların varlıklarını devam ettirebilmelerinin yanı sıra gezegenin makro boyuttaki sorunları aşabilmesi ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya için de kilit bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi, Yeşil Yenilik, Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış, Çevresel Belirsizlik, Sürdürülebilirlik Performansı.*

JEL Kodları: M10, M14 M19.

Başvuru: 06.01.2023

Kabul: 14.06.2023

* Bu çalışma, yazarın “Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi, Yeşil Yenilik, Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış, Çevresel Belirsizlik ve Sürdürülebilirlik Performansı Arasındaki İlişkiler” adlı yayımlanmamış doktora çalışmasından üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, İnsan Kaynakları Yönetimi, serife.erdun@klu.edu.tr, Kırklareli, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-6145-6349

² Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, ebrugozukara@arel.edu.tr, İstanbul, Türkiye, ORCID No: 0000-0003-0337-5337

**THE RELATIONSHIP AMONGST ORGANIZATIONAL RESILIENCE
CAPACITY, GREEN INNOVATION, PERCEIVED GREEN
ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AND SUSTAINABILITY
PERFORMANCE: A CASE STUDY OF ICI 500³**

Abstract

Rapid change and transformation on a global scale, increasing environmental uncertainties, climate crisis, deterioration in ecological balance negatively affect the sustainability performance of organizations. In this new order of environmental uncertainties, it is important for companies to engage in green innovation activities, engage in environmentalist behaviors and be resilient in order to ensure sustainability. The main purpose of this study is to examine the relationships between organizational resilience capacity, green innovation, perceived green organizational behavior, environmental uncertainty and sustainability performance. The research is has been carried out with the participation of the managers working in the companies in the list of ICI Turkey's Top 500 Industrial Enterprises (ICI 500 and Second ICI 500) - 2020 using survey method. The final sample includes 430 managers. SPSS 26 and AMOS 24 software programs have been used in the analysis of the data. With the research organizational resilience capacity positively affects green innovation, perceived green organizational behavior positively affects green innovation, green innovation positively affects sustainability performance, organizational resilience capacity positively affects sustainability performance, perceived green organizational behavior positively affects sustainability performance. In the relationship between green innovation and sustainability performance, environmental uncertainty acts as moderating variable and in the relationship between organizational resilience capacity and green innovation, environmental uncertainty not acts as moderating variable. Considering the results of the research, organization resilience, sustainability and having green-oriented policies play a key role in their survival as well as overcoming macro-level problems of the planet and a livable world for future generations.

Keywords: *Organizational Resilience Capacity, Green Innovation, Perceived Green Organizational Behavior, Environmental Uncertainty, Sustainability Performance.*

JEL Codes: *M10, M14 M19.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

³ The Extended English Summary is located the end of the article.

1. GİRİŞ

21. yüzyılın yıkıcı, yoğun ve değişken rekabet koşullarında, firmaların sürdürülebilirlik performansı onların varlıklarını devam ettirebilmelerinin yanı sıra gezegenimizin makro boyuttaki sorunları aşabilmesi, gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünyanın bırakılması için de kilit bir rol oynamaktadır. Çözülmesi makro ve mikro boyutta önemli olan bu sorunların tespiti ve önlenmesi noktasında küresel ölçekte geliştirilen plan, program ve politikalar, hem ülkelerin genel yönetimlerine hem de firmaların politikalarına yön vermektedir. Özellikle COVID-19 salgınının yarattığı değişim ve dönüşümü zorunlu kılan gelişmeler, teknolojiye ilerlemeler, teknoloji yarışında geride kalmamak için ülkelerin bu konulara daha fazla önem vermeye başlaması ve kaynak ayırması ile sürdürülebilirlik odaklı politikalar ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda son yıllarda yüzlerce firmanın iklim konusunu acil durum olarak ilan ettiği görülmektedir. Ayrıca tarihsel olarak incelediğimizde de görülmektedir ki küresel ölçekte meydana gelen ekonomik, siyasi veya doğal afetler nedeniyle yaşanan krizler örgütleri dayanıklılıklarını sorgulamaya yöneltmektedir. Zor koşullar altında bazı örgütlerin diğerlerinden daha güçlü olması, zorluklarla başa çıkabilme yetenekleri, daha önce yaşanan benzer zorluktaki olayların yeni olayları çözme becerilerine olan katkısı gibi konular artık daha sık irdelenmektedir. Bütünsel proaktif bir yaklaşımla hareket edilmesi gerekmektedir. Bu yeni düzende firmaların dayanıklılık kapasiteleri de etkili olmaktadır.

Çalışmanın amacı; örgütsel dayanıklılık kapasitesi, yeşil yenilik, algılanan yeşil örgütsel davranış, çevresel belirsizlik ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişkileri ISO 500'de yer alan firmalar bağlamında incelemektir. Tüm bu değişkenler bir arada ele alınarak özgün bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Teknolojinin yapısı ve bununla birlikte müşterilerin ve rakiplerin stratejilerindeki değişime bağlı olarak şekillenen pazarın belirsiz yapısı, çevresel belirsizlik olarak adlandırılmış ve yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına, örgütsel dayanıklılık kapasitesinin de yeşil yeniliğe etki ettiği düşünülerek araştırmada moderatör değişken olarak ele alınmıştır. Öne sürülen bu etkiler de araştırma modelinin özgünlüğünü oluşturmaktadır. Çalışma, örgütsel dayanıklılık kapasitesi ve algılanan yeşil örgütsel davranışın yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkisini ve ayrıca örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yenilik ile olan ilişkisinde çevresel belirsizliğin moderatör etkisini analiz etmesi nedeniyle literatürdeki boşlukları doldurmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle yerli literatürde yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik değişkenlerini konu alan ampirik çalışmaların sınırlı sayıda olması ve bu çalışmada; yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkisinin ve yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansı ile olan ilişkisinde çevresel belirsizliğin moderatör etkisinin incelenmesi sebebiyle literatüre katkıda bulunmaktadır.

1.1. Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi

Örgütsel dayanıklılık konusuna yönelik yönetim literatüründe son yıllarda artan ilgiye rağmen üzerinde fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Örgütsel dayanıklılık kapasitesi, örgütün öngörülemeyen, beklenmedik veya felaket niteliğindeki olaylar

nedeniyle büyük iş kesintilerine karşı koyma, dayanma kapasitesini ifade etmekte olup örgütsel sistemleri ciddi kayıplar olmadan planlanan hizmet sınırlarının ötesine taşımaktadır (Antunes, 2011: 383). Örgütsel dayanıklılık kavramını, Lengnick-Hall vd. (2011) bilişsel, davranışsal ve bağlamsal olmak üzere üç ana boyuta bağlı on altı boyut (kavramsal yönelim, yapıcı anlamlandırma, öğrenilmiş beceriklilik, sıra dışı çeviklik, pratik alışkanlıklar, davranışsal hazırlık, psikolojik güvenlik, dağıtılmış güç ve sorumluluk, derin sosyal sermaye ve geniş kaynak ağları) olarak ele almışlardır (Akgün ve Keskin, 2014; Karaköse vd., 2020: 155). Bilişsel dayanıklılık, örgütlerin hayatta kalmanın ötesine geçen yanıtları fark etmesini, yorumlamasını, analiz etmesini ve formüle etmesini sağlar. Davranışsal dayanıklılık, örgütün çalışmasını sağlayan, onu ileriye taşıyan bir motor olarak görülebilir (Lengnick-Hall ve Beck, 2005: 751; Ruiz-Martin, 2018: 16). Bu özelliği ile firma mevcut durumu hakkında daha açık ve fazla bilgi edinmekte, işbirlikçi faaliyetler yoluyla kaynaklarını ve yeteneklerini tam olarak kullanabilmektedir (Lengnick-Hall ve Beck, 2005). Bağlamsal dayanıklılık ilgili unsurları bir araya getirerek belirsiz koşullar karşısında hızlı davranabilme becerisine yol açan kişilerarası bağlantılar ve kaynak ağlarını teşvik etmektedir (Lengnick-Hall vd., 2011). Her bir boyut örgüte bazı yetenekler sağlamaktadır (Ruiz-Martin vd., 2018: 16). Ayrıca dayanıklılık kapasitesi öğrenilebilir (Lengnick-Hall ve Beck, 2005: 753), geliştirilebilir bir özelliktir (Kantur ve Say, 2015). Örgütsel dayanıklılık, örgütlerin belirsizlik veya zorluklarla dolu koşullarda nasıl hayatta kalabileceğini, kendilerini geliştirebileceğini açıklamakta olup (Hillmann ve Guenther, 2020: 7), sürdürülebilir rekabet avantajının önemli bir kaynağıdır. Araştırmalar, örgütsel dayanıklılığın; sürdürülebilirlik, örgütsel bağlılık, örgütsel yenilik, yeterlilik, örgüt üyelerinin adaptasyonu ve proaktifliği, örgütsel etkililik ve genel örgütsel performans gibi konularda firmaların çalkantılı bir ortamda arzu edilen performansı sürdürmelerine yardımcı olduğunu doğrulamaktadır (Ma ve Zhang, 2022: 2).

1.2. Yeşil Yenilik

Yeşil/sürdürülebilir/çevresel/ekolojik yenilik/inovasyon gibi farklı kelimeler ile ifade edilebilen yeşil yenilik, yeni ürünlerin yaratılması veya büyük ölçüde iyileştirilmiş ürünlerin piyasaya sunulmasıdır. Yeşil yenilikte yalnızca ürünlere odaklanmak değil, aynı zamanda iş uygulamalarında yeni süreçlerin, pazarlama yöntemlerinin oluşturulmasına ve bunların büyük ölçüde geliştirilmesine odaklanmak söz konusudur (Shashwat, 2019). Yeşil yenilik, yeşil süreç yeniliği, yeşil ürün yeniliği ve yeşil örgütsel yenilik yoluyla çevresel sorunların azaltılması için yeni bir süreç, gelişmiş ürün ve yeni sistemleri içeren bir dizi yenilik uygulamasıdır (Cheng ve Shiu, 2012; Cheng vd., 2014). Yeşil yenilik ile ilgili tek bir sınıflandırma yoktur. Yeşil yeniliği; Dong v.d. (2014), yeşil süreç, yeşil ürün, yeşil örgütsel, kirlilik kontrolü; Tseng vd. (2013), teknoloji, yönetim işlevleri, ürün tasarımı ve üretim süreci; Chen vd. (2006), Horbach v.d. (2012), yeşil ürün ve yeşil süreç; Cheng ve Shiu (2012) ve Cheng vd. (2014), Rennings (2000) yeşil süreç, yeşil ürün ve yeşil örgütsel yenilik olarak incelemektedir. Yeşil süreç yeniliği, önceki yöntemden daha iyi olan yeni veya önemli/büyük ölçüde geliştirilmiş bir üretim veya teslimat yöntemi yaratmaktır (Bleischwitz vd., 2009: 15; Kemp ve Foxon, 2017). Yeşil ürün yeniliği ise çevre

üzerindeki etki dikkate alınarak, çevre üzerinde minimum etki yaratacak şekilde üretilen, önemli ölçüde geliştirilmiş veya iyileştirilmiş ürün veya hizmet olarak tanımlanmaktadır (Chen vd., 2006; Bleischwitz vd., 2009: 15).

1.3. Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış

Çevre sorunlarıyla yakından bağlantılı olan yeşil örgütsel davranış kavramı, çalışanların yeşil davranışlarını tanımlamak için kullanılan tek kavram değildir. Çeşitli alanlardaki bilim insanları aynı veya benzer davranış türlerini tanımlayan farklı terimler kullanmış olsalar da sonuç olarak tüm isteğe bağlı yeşil davranışlar ve özellikle algılanan yeşil örgütsel davranış örgütün çevresel performansına örgütsel ve bireysel seviyelerde önemli katkı sağlamaktadır (Paillé vd., 2014; Khan vd., 2021a,b). Mesmer-Magnus vd. (2012), çevreci davranışı bireysel bağlamda değerlendirmiş ve bireylerin kendi iradeleriyle çevresel açıdan sürdürülebilirliğe katkı sağlayan davranışları olarak, Unsworth vd. (2013), çalışanların çevre üzerinde olumlu etkisi olan davranışlarını yeşil davranış olarak, Ones ve Dilchert (2012), çalışanların yeşil davranışlarını, işin veya örgütsel vatandaşlık davranışının bir gereği olarak işyerinde çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunan, çalışanların ölçülebilir davranışları olarak tanımlamıştır. Boiral (2009), Organ (1990) tarafından ortaya konulan örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarını çevreci perspektifte ele alarak yeşil örgütsel vatandaşlık kavramını tanımlamış ve yeşil örgütsel vatandaşlık davranışının boyutlarını tekrar belirlemiştir (Pekdemir ve Turan, 2018: 155). Bu çerçevede Boiral ve Paillé (2012) yeşil örgütsel davranışı çevreye yardım, yeşil sivil katılım ve yeşil girişimler olmak üzere üç boyutlu değerlendirmiştir. Çevreye yardım; çalışma arkadaşlarının çevre ile ilgili kaygıları işyerine daha iyi entegre etmelerine yardımcı olmak için gönüllü bir istekliliği yansıtır. Yeşil sivil katılım; kuruluşun çevre programlarına ve faaliyetlerine gönüllü katılım ile ilgilidir. Yeşil girişimler; isteğe bağlı bir davranış biçimidir ve çevresel uygulamaları ve performansı iyileştirmek için birtakım öneriler içermektedir (Boiral vd., 2015).

1.4. Çevresel Belirsizlik

Çevresel belirsizlik, genel olarak, bir görevi yerine getirmek için gereken bilgi miktarı ile bir bireyin veya bir örgütün sahip olduğu bilgi miktarı arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Galbraith, 1973 aktaran Liao ve Gartner, 2006: 25). Gelecekteki olasılıkları belirlerken yaşanan yetersizlikler veya alınan kararların sonuçlarının ne olacağını doğru olarak tahmin etmede yaşanan zorluk olarak da ifade edilebilir. Firmaların faaliyetlerinin performans sonuçlarını tahmin etme yeteneğinden yoksun olduğu bir ortamda örgütsel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi söz konusudur (Wong vd., 2011: 6).

Örgütlerin faaliyetlerini önemli derece etkileyebilen çevresel belirsizlik, geniş açıdan değerlendirildiğinde; teknolojik belirsizlik, pazar belirsizliği ve rekabetçi değişimler (Jaworski ve Kohli, 1993) ile yasal ve düzenleyici eylemler (Burnard ve Bhamra 2011) aracılığıyla ifade edilmektedir. Yönetim alanındaki çalışmaların pazar belirsizliği ve teknolojik belirsizlik boyutları üzerine kurulduğu görülmektedir. Pazar

belirsizliği hem müşterilerin kendileri hem de tercihleriyle ilgili değişiklikleri, rakiplerin tekliflerindeki ve satış/iletifim stratejilerindeki değişimleri içerirken, teknolojik belirsizlik ise teknolojik değişimin hızı olarak tanımlanmaktadır (Jaworski ve Kohli 1993).

1.5. Sürdürülebilirlik Performansı

Örgütsel sürdürülebilirlik, örgütlerin kısa ve uzun vadeli ekonomik, sosyal ve çevresel performanslarını ele alan, onlara sürdürülebilirlik perspektifinden bakış açısı sunan, kurumsal yol gösterici bir modeldir (Aksoy, 2019: 55). Sürdürülebilirlik performansı, firmaların küresel sürdürülebilirlik hedefleri ile uyumlu hedefleri iş düzeyine aktarırken, gelecekteki paydaşların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden doğrudan ve dolaylı paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir (Dyllick ve Hockerts, 2002: 131). Sürdürülebilirlik yolunda atılan adımlar, ülkelerin bu konuyu ana meselelerden biri olarak görmeleri sonucunda ölçümü makro boyutta olduğu gibi mikro boyutta da dikkat çekmeye başlamıştır.

Toplumlar; sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere birbiri ile i içe geçmiş üç bileşenden meydana gelmektedir. Firmaların da makro boyutta belirlenen kriterlere uygun ölçekte uygulamaları yerleştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda “kar maksimizasyonundan” daha fazla “değer maksimizasyonu”nun geniş çevrelerce benimsemeye başlamasıyla örgütlerin sürdürülebilirlik performansları önem kazanmıştır (Jo vd., 2015: 16824). Uzun vadeli olarak değerlendirildiğinde örgütlerin sürdürülebilirlik performansı toplumsal, çevresel ve ekonomik etkiler yaratmaktadır (Balugani vd., 2020: 1).

1.6. Hipotezlerin Oluşturulması

Dayanıklılık, yeniliğin temelini oluşturan merkezi bir kavramdır. Dayanıklı örgütlerin çevresel baskılar ve değişen ortam karşısında örgütsel ve operasyonel düzenlemeler gerçekleştirerek adaptasyon çabası içerisinde olması örgütsel kültür ve rutinlerde değişim yaratmanın yanı sıra ürün ve süreçlerde de değişim ve yenilik sağlamaktadır (Mallak, 1998). Dinamik bir yetenek olarak örgütsel dayanıklılık, firmaların çevresel belirsizlik ortamında yeşil yenilik faaliyetlerini yürütürken beklenmedik olaylarla başa çıkmalarını sağlamaktadır (Wang vd., 2022: 11). Ayrıca firmaların büyüme atağı elde etmek için yeni fırsatlar yaratmasını da kolaylaştırır. Firmaların dayanıklılıkları zayıfsa, radikal yeşil yenilik ve artırımlı yeşil yenilik engellenecektir (Wang vd., 2022: 5). Bu nedenle, örgütsel dayanıklılık, firmaların yeşil yeniliklerinde önemli bir rol oynamanın yanı sıra yeşil yeniliğin itici faktörü ve rekabet avantajının kaynağı haline gelmiştir (Teixeira ve Werther, 2013; Wang vd., 2022: 5). Bu bilgiler ve araştırmalar ışığında çalışmanın ilk hipotezi geliştirilmiştir:

H1: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yenilik üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Algılanan yeşil örgütsel davranış düzeyi yüksek olan çalışanlardan oluşan örgütte yeşil politikalara pozitif bir bakış açısı mevcuttur. Çalışanlar sorunların çözümü noktasında, geri dönüşüm ve yeniden kullanım, sürdürülebilir çalışma yolları bulma,

firmanın çevresel etkisini azaltmak için fikirler geliştirme ve uygulama, yeşil süreçler ve ürünler geliştirme ve zararlı uygulamaları sorgulama gibi davranışlarla yeşil yeniliğe farklı fikir ve öneriler sağlayarak destek olmaktadır (Daily vd., 2009; Robertson ve Barling, 2013; Cai vd., 2020). Araştırmacılar yüksek düzeyde çevre yanlısı davranışa sahip çalışanların aktif olarak yeniliği başlatacaklarına dikkat çekmektedirler; çünkü içsel motivasyon, yoğun bilgi alışverişi, bu çalışanları çevresel normları iş süreçlerine dahil etmeye yönlendirebilmektedir (Cai vd., 2020). Konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar firma imajı oluşturmada önemli bir role sahip olan yeşil örgütsel davranışın (Afsar vd., 2016) yeşil yenilik üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu saptamışlardır (Robertson ve Barling, 2013; Kim vd., 2017; Süßbauer ve Schäfer, 2019; Cai vd., 2020; Syafri vd., 2021). Bu bilgiler ve araştırmalar ışığında çalışmanın ikinci hipotezi geliştirilmiştir:

H2: Algılanan yeşil örgütsel davranışın yeşil yenilik üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Örgütlerin aldığı stratejik kararlar içinde yeşil yeniliğin önem düzeyi arttıkça işletmelerde uygulanan yenilik kapsamı genişlemekte ve işletmeler daha sürdürülebilir olmaktadır (Yurdakul ve Kazan, 2020). Diğer yenilik türlerinde olduğu gibi, yeşil yenilik de maliyet düşürme ve/veya gelir artışı dahil olmak üzere firmanın genel hedeflerine katkıda bulunmaktadır (Arfi vd., 2018: 211). Yeşil yenilik, gerek imalat sektöründe gerekse hizmet sektöründe firmaların sürdürülebilirlik performanslarının sağlanmasında önemli ve etkili stratejik bir araç olarak görülmektedir. Yalnızca ekonomik performans yönünden değil sosyal ve çevresel performans yönünden de olmak üzere sürdürülebilirliğin tüm boyutları bakımından pozitif etkilerde bulunmaktadır (Paraschiv vd., 2012; Çankaya ve Sezen, 2015; Tsai ve Liao, 2017; Song vd., 2019; Kpphgn vd., 2020; Almeida ve Wasim, 2022; Ch'ng vd., 2021; Wang vd., 2022). Bu bilgiler ve araştırmalar ışığında çalışmanın üçüncü hipotezi geliştirilmiştir:

H3: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansı üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Dayanıklılığın sürdürülebilir ekosistem yönetimini desteklediğini iddia eden ekolojistlerin düşünce çizgisini genişleten bazı ekolojik ekonomistler, dayanıklılığın daha geniş anlamda sürdürülebilirliğin anahtarı olduğunu savunmaktadır (Klein vd., 2003: 39). Dayanıklılığı sürdürülebilir girişimlerin veya yeşil-yeteneklerin kapasitesini artırmanın motoru olarak ifade eden Souza vd. (2017) dayanıklılığı sürdürülebilirliğin gelişimine katkı sağlayan bir unsur olarak ifade etmektedir. Literatürde dayanıklılık ve sürdürülebilirlik kavramları birbiriyle sıkı ilişki içerisinde birbirini tamamlayan kavramlar olarak kabul edilmektedir (Gunasekaran vd., 2011; Balugani vd., 2020: 1; Ma ve Zhang, 2022: 2; Cotta, 2022:1). Belirsizliğin bu kadar yüksek olduğu günümüz dünyasında, aynı zamanda dayanıklı olmak isteyen şirketler için sürdürülebilirliğe bağlılık esastır. İki kavram farklı olmasına rağmen, aynı hedefi (sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmayı) paylaştığı da söylenebilir (Cavaco ve Machado; 2015). Bu bilgiler ve araştırmalar ışığında çalışmanın dördüncü hipotezi geliştirilmiştir:

H4: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin sürdürülebilirlik performansı üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Çalışanlar tarafından gerçekleştirilen çevre yanlısı davranışların bir örgütün çevresel performansı üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Boiral vd., 2015; Paillé vd., 2014; Syafri vd., 2021). Literatür incelendiğinde çevresel performansını artıran bir firmanın zamanla finansal performansının da arttığı görülmektedir (Özgül, 2020: 30). Çalışanların iş yerinde sergiledikleri çevre yanlısı davranışlar malzeme kullanımını azaltmaya, geri dönüşümü teşvik etmeye ve daha düşük enerji tüketimine katkıda bulunmaya yardımcı olmaktadır (Daily vd., 2009). Dolayısıyla örgütün yeşil örgütsel davranış düzeyinin firmanın sürdürülebilirlik performansını olumlu yönde etkilemesi beklenmekte olup, bu bilgiler ve araştırmalar ışığında çalışmanın beşinci hipotezi geliştirilmiştir:

H5: Algılanan yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilirlik performansı üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Çevresel belirsizlik firmaların stratejik kararlarını, faaliyetlerini ve performanslarını etkileyen önemli bir faktördür (Porter, 1980). Bu koşullarda firmaların yeşil yenilik faaliyetlerinin fırsat ve tehditleri yönlendirmek için artması öngörülmektedir (Larbi-Siaw vd., 2022: 5). Çalkantılı piyasa koşullarında, yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişkide çevresel belirsizliğin moderatör rol üstlendiğine (Chan vd., 2016; Ch'ng vd., 2021; Larbi-Siaw vd., 2022) yönelik çalışmalar olduğu gibi etkisinin bulunmadığını (Çankaya, 2015) veya negatif etkisinin bulunduğunu (Ogbeibu vd., 2020) gösteren çalışmalar da mevcuttur. Bu bilgiler ve araştırmalar ışığında çalışmanın altıncı ve alt hipotezleri geliştirilmiştir:

H6: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına etkisinde çevresel belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

H6a: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına etkisinde teknolojik belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

H6b: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına etkisinde pazar belirsizliğinin moderatör etkisi vardır.

Örgütlerin belirsizliği bir istisna olarak değil norm olarak görmeleri önemlidir. Belirsizlik rutin hale geldikçe, örgütler riski değerlendirmek için yeni süreç ve yöntemler geliştirme konusunda rahat olurlar. Örgütler belirsizlikler karşısında öğrenme, yaratıcılık gösterme ve uyum sağlama gibi yanıtlar vermektedirler (Lee vd., 2013: 30). Çevresel belirsizlik, iş sürekliliğini sağlamak için firmaları dayanıklı olmaya yönlendirmektedir. Belirsizlikler iyileştirme alanı yarattığı için firmaların fırsat arayan, içerisinde yenilik barındıran eylemlere odaklanması gerekmektedir. Günümüzdeki yenilik politikalarının daha çok çevre odaklı olduğu düşünülürse, daha dayanıklı bir yapıya sahip olan bir firmanın yeşil yeniliğe ulaşmasını sağlayacaktır. Bu bilgiler ve araştırmalar ışığında çalışmanın yedinci ve alt hipotezleri geliştirilmiştir:

H7: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliğe etkisinde çevresel belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

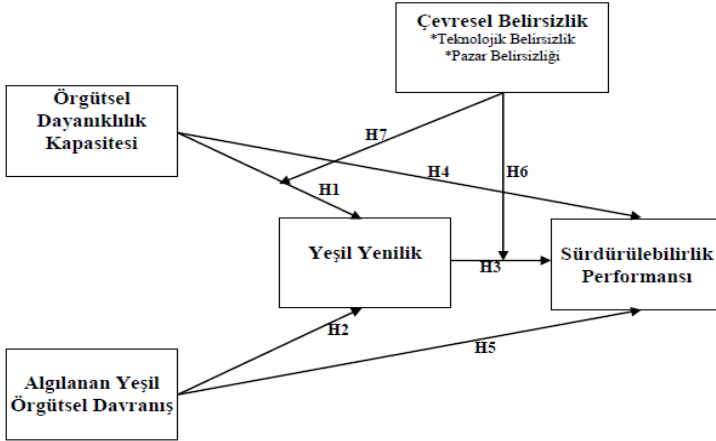
H7a: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliğe etkisinde teknolojik belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

H7b: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliğe etkisinde pazar belirsizliğinin moderatör etkisi vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmanın temel amacı, günümüzde örgütlerin varlıklarını sürdürülebilmelerinde ve rekabet avantajı elde edebilmelerinde önemli unsurları oluşturan, örgütsel dayanıklılık kapasitesi, yeşil yenilik, algılanan yeşil örgütsel davranış, çevresel belirsizlik ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Çalışma, İstanbul Arel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınan E-69396709- 050.06.04-188989 sayılı, 06.10.2021 tarihli Etik Kurul Onayı ile yürütülmüştür. Çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Şekil 1'de yer alan araştırma modeli esas alınarak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmanın hipotezleri;

H1: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yenilik üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

H2: Algılanan yeşil örgütsel davranışın yeşil yenilik üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

H3: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansı üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

H4: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin sürdürülebilirlik performansı üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

H5: Algılanan yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilirlik performansı üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

H6: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına etkisinde çevresel belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

H6a: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına etkisinde teknolojik belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

H6b: Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına etkisinde pazar belirsizliğinin moderatör etkisi vardır.

H7: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliğe etkisinde çevresel belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

H7a: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliğe etkisinde teknolojik belirsizliğin moderatör etkisi vardır.

H7b: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliğe etkisinde pazar belirsizliğinin moderatör etkisi vardır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

İstanbul Sanayi Odası tarafından her yıl belirli kriterlere göre “*Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu*” belirlenmekte ve İSO 500 olarak adlandırılan liste yayımlanmaktadır. Anket çalışmasının başladığı tarih olan 09.10.2021 tarihi itibarıyla en güncel liste 2020 yılına ait veriler olduğu için araştırmanın evrenini, 2020 yılı Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu (İSO 500 ve İSO İkinci 500) listesinde yer alan firmalar oluşturmaktadır. Bilgilerinin kamuoyu ile paylaşılmasına müsaade etmeyen 51 firma ve 2021 Eylül ayında Türkiye’deki faaliyetlerini resmi olarak sonlandıran Honda Türkiye A.Ş ana kütleden çıkarılmıştır. 948 firmanın iletişim bilgilerine erişim sağlanabilmiştir. 12.10.2021 ve 14.04.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen veri toplama işlemi sonucunda; 250 firmadan 498 anket elde edilmiştir. Analiz kapsamına alınan anket sayısı; 250 firmadan toplanan 486 anketdir (Çok az firma 1 katılım veya 2’den fazla katılım göstermiştir). Analizlere başlamadan önce yapılan veri temizliği neticesinde 430 katılımcı analize dâhil edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış olup veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. 12.10.2021 ve 14.04.2022 tarihleri arasında, 2020 yılı Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu (İSO 500 ve İSO İkinci 500) listesinde yer alan firmaların her biri tek tek aranmış, firmanın santrali aracılığıyla veya ilgili birimlere bağlantı sağlanarak yöneticilerin mail veya telefon bilgileri temin edilmiştir. Bu adreslere “Google Forms” aracılığıyla oluşturulan anket linki ve araştırmanın amacını, etik ilkeleri içeren kısa bir bilgilendirme mesajı gönderilmiştir. Ayrıca LinkedIn platformu üzerinden de ilgililere mesaj yoluyla anket linki paylaşılmıştır. Anketler yönetici kademesinde (alt/orta/üst) görev yapanlara yöneltilmiştir. Anket sürecinde tek kaynak hatasını en aza indirmek için Kumar vd. (1993)’nin önerdiği prosedür uygulanmıştır. Örneklemde yer alan firmalar her birinden 2 yöneticiye anket yöneltilmiştir.

Araştırma kapsamında literatüre uygun olarak geliştirilmiş olan araştırma modelinde bulunan değişkenler arasındaki ilişkileri içeren hipotezleri test etmek için, ulusal ve uluslararası alanda geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçekler kullanılmıştır. Modelde bulunan tüm değişkenler 5'li Likert tipine göre hazırlanmış ölçekler ile ölçülmüştür. Ayrıca bunlara ek olarak firmanın demografik yapısına yönelik sorular da sorulmuştur. Araştırmada kullanılan anketin birinci bölümü katılımcılara ve katılımcıların firmalarına ilişkin demografik bilgiler (10 madde), ikinci bölümü yeşil yenilik (8 madde), üçüncü bölümü algılanan yeşil örgütsel davranış (10 madde), dördüncü bölümü çevresel belirsizlik (9 madde), beşinci bölümü sürdürülebilirlik performansı (15 madde) ve altıncı bölümü örgütsel dayanıklılık kapasitesi (43 madde) olmak üzere 6 bölümden oluşmakta olup toplamda 95 soru bulunmaktadır.

Örgütsel dayanıklılık kapasitesi ölçeği, Lengnick-Hall ve Beck (2005) ve Lengnick-Hall vd. (2011) tarafından geliştirilmiş ve Akgün ve Keskin (2014) tarafından uyarlanmıştır. Araştırmada Karaköse (2019) tarafından yapılan uyarlama kullanılmıştır. Yeşil yenilik ölçeği, Chen vd. (2006) tarafından geliştirilmiş olup araştırmada Özgül (2020) tarafından uyarlanmış hali kullanılmıştır. Çevresel belirsizlik ölçeği, Jaworski ve Kohli (1993) tarafından temelini oluşturulmuş sonrasında Lu ve Yang (2004) tarafından geliştirilmiştir. Araştırmada Gözükara (2014) tarafından gerçekleştirilen uyarlama kullanılmıştır. Sürdürülebilirlik performansını ölçmek için, Paulraj (2011) tarafından geliştirilen örgütsel sürdürülebilirlik ölçeği kullanılmıştır. Algılanan yeşil örgütsel davranışı ölçmek için, Boiral ve Paillé (2012) tarafından geliştirilmiş olan yeşil örgütsel davranış ölçeği kullanılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma sonucu elde edilmiş olan verilerin analizi için SPSS 26 ve AMOS 24 yazılım programları kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılan tüm değişkenler için betimsel istatistikler hesaplanmıştır. İstatistiksel analizler öncesi Mahalanobis Distance değerlerinin 0.001 anlamlılık seviyesinde olması göz önünde bulundurulmuştur. Çoklu normalliği ihlal eden 56 katılımcı analiz dışı bırakılarak devam edilmiştir. Verilerin normalliğini belirlemek amacıyla yapılan analizlerde elde edilen çarpıklık ve basıklık sonuçlarının tamamı kritik değer olarak görülen ± 1.5 sınırları içinde 0'a yakın olduğundan normal dağıldığı (Tabachnick ve Fidell, 2013) saptanmıştır.

Tablo 1. Ölçeklere Ait Minimum, Maximum, Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları

Değişkenler	N	Min.	Max.	Mean	SD	Skewness	Kurtosis
Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	430	1,35	5	4,1785	0,59	-0,907	1,372
Yeşil Yenilik	430	2,25	5	4,3753	0,55	-0,986	0,566
Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış	430	2	5	4,1607	0,66	-0,679	0,039
Çevresel Belirsizlik	430	1,44	5	3,8579	0,70	-0,567	0,154
Sürdürülebilirlik Performansı	430	2,07	5	4,0065	0,66	-0,256	-0,701

3. BULGULAR

3.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerini içeren bilgiler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Değişkenlerine Ait Frekans ve Yüzde Dağılımları

	n	%		n	%
<u>Katılımcının Cinsiyeti</u>			<u>Katılımcının Bölümü</u>		
Kadın	172	40	Yönetim	82	19,1
Erkek	258	60	İdari İşler	24	5,6
			Üretim	50	11,6
<u>Katılımcının Unvanı</u>			İnsan Kaynakları	63	14,7
Başkan/Sahip	8	1,9	Muhasebe/Finans	36	8,4
Genel Müdür	14	3,3	Pazarlama	34	7,9
Genel Müdür Yrd.	40	9,3	AR_GE	44	10,2
Bölüm Müdürü	147	34,2	Kalite	55	12,8
Müdür Yrd./Şef	80	18,6	Diğer	42	9,8
Uzman	80	18,6			
Mühendis	19	4,4			
Diğer	42	9,8			

Araştırmaya katılan firmaların demografik özelliklerini içeren bilgiler Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Firmaların Demografik Değişkenlerine Ait Frekans ve Yüzde Dağılımları

	n	%		n	%
<u>Firma Kuruluş Yılı</u>			<u>Sektör</u>		
1980 ve öncesi	98	45,8	Gıda/İçecek/Tütün	37	17,3
1981-2000 arası	72	33,6	Otomotiv	22	10,3
2001 ve sonrası	44	20,6	Tekstil/Giyim/Deri	26	12,1
<u>Endüstri</u>			Kimya/İlaç/Petrol/Lastik/Plastik	22	10,3
İmalat/Üretim	206	96,3	Demir Çelik/Metal	30	14
Hizmet/Servis	8	3,7	Ağaç İşleri/Kağıt/Kağıt Ürünleri	16	7,5
<u>Firma Çevre Ödülü</u>			Diğer	61	28,5
Evet	124	57,9	<u>Firma Büyüklüğü</u>		
Hayır	90	42,1	Orta (51-250)	23	10,7
<u>ISO 14001 Belgesi</u>			Büyük (251-2000)	120	56,1
Evet	196	91,6	Çok Büyük (2000 ve üstü)	71	33,2
Hayır	18	8,4			

3.2. Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkilerde Pearson Korelasyon Testi uygulanmıştır. Korelasyon gücü (r mutlak değeri) Evans (1996) kılavuzunda; “0,00-0,19 ‘çok zayıf’, 0,20-0,39 ‘zayıf’, 0,40-0,59 ‘orta’, 0,60-0,79 ‘güçlü’ ve 0,80-1,0 ‘çok güçlü’ korelasyon” olarak adlandırılır. Tablo 4’teki sonuçlar, tüm değişkenler arasında pozitif yönde ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Ölçeklere Ait Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

	ÖDK	YY	AYÖD	CB	SP
ÖDK	1				
YY	,591**	1			
AYÖD	,715**	,637**	1		
CB	,488**	,432**	,444**	1	
SP	,610**	,538**	,628**	,472**	1

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

ÖDK: Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi, **YY:** Yeşil Yenilik, **AYÖD:** Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış, **CB:** Çevresel Belirsizlik, **SP:** Sürdürülebilirlik Performansı

3.3. Ölçeklerin Açıklayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizleri, Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Tüm değişkenlerin faktör analizinde temel bileşenler yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak döndürme yapmadan analiz yapılmıştır. Maddeler arası korelasyonların birbirleri ile ilişkilerine bakılarak direct oblimin (eğik döndürme) yöntemi

kullanılmış, faktörler arası korelasyonların .30 ve üzeri olması dikkate alınmıştır. Çalışmada yer alan tüm değişkenlerin geçerliliğini ve güvenilirliğini test etmek için önce Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonrasında ayrı ayrı Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmış, ayrıca tüm değişkenlerin yer aldığı ölçüm modeli test edilmiştir. AFA sonucunda yeşil yenilik ölçeğinde 5. ve 6. maddenin kendi boyutuna yerleşmemesi, sürdürülebilirlik performansı ölçeği 11. maddenin faktör yükünün düşük olması, örgütsel dayanıklılık kapasitesi ölçeğinde 43 ifadeden 15'inin birden fazla ifadeye yüklenmesi ve faktör yüklerinin .50'nin altında olması sebebi ile analizden çıkarılmıştır. AFA sonucu, Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bileşen	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Açıklanan Varyans (%)	KMO	Bartlett Küresellik Testi p değeri
Bağlamsal Dayanıklılık	ÖDK31	0,933	59,858	70,479	0,97	0,001
	ÖDK35	0,916				
	ÖDK30	0,892				
	ÖDK33	0,884				
	ÖDK32	0,866				
	ÖDK34	0,848				
	ÖDK29	0,832				
	ÖDK27	0,801				
	ÖDK28	0,796				
	ÖDK26	0,716				
	ÖDK38	0,688				
	ÖDK37	0,681				
	ÖDK36	0,661				
	ÖDK42	0,596				
ÖDK39	0,583					
ÖDK40	0,544					
ÖDK41	0,524					
Bilişsel Dayanıklılık	ÖDK2	0,914	6,326	70,479	0,97	0,001
	ÖDK4	0,851				
	ÖDK6	0,829				
	ÖDK1	0,824				
	ÖDK3	0,812				
	ÖDK5	0,744				
	ÖDK7	0,740				
ÖDK10	0,566					
Davranışsal Dayanıklılık	ÖDK15	0,697	4,295	70,479	0,97	0,001
	ÖDK14	0,632				
	ÖDK23	0,557				

Yeşil Ürün Yeniliği	YY4	0,864	53,902	68,977	0,88	0,001
	YY2	0,847				
	YY1	0,744				
	YY3	0,710				
Yeşil Süreç Yeniliği	YY8	0,937	15,075			
	YY7	0,802				
Yeşil Sivil Katılım	AYÖD6	0,965	68,607	80,81	0,95	0,001
	AYÖD4	0,856				
	AYÖD5	0,771				
	AYÖD7	0,636				
Yeşil Girişimler	AYÖD1	0,954	6,943			
	AYÖD2	0,567				
	AYÖD3	0,56				
Çevreye Yardım	AYÖD10	0,921	5,261			
	AYÖD8	0,908				
	AYÖD9	0,842				
Teknolojik Belirsizlik	CB1	0,901	54,905	66,895	0,87	0,001
	CB2	0,898				
	CB3	0,870				
	CB4	0,847				
	CB5	0,682				
Pazar Belirsizliği	CB7	0,823	11,99			
	CB8	0,764				
	CB9	0,712				
	CB6	0,615				
Çevresel Performans	SP8	0,794	52,488	73,634	0,95	0,001
	SP7	0,787				
	SP9	0,746				
	SP6	0,726				
	SP10	0,672				
Ekonomik Performans	SP2	0,815	13,764			
	SP1	0,811				
	SP4	0,771				
	SP3	0,767				
	SP5	0,734				
Sosyal Performans	SP15	0,77	7,383			
	SP12	0,76				
	SP14	0,727				
	SP13	0,652				

Ölçeklerin yapısını ve geçerliliğini ayrıntılı olarak test etme amacıyla Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) olan Doğrulamalı Faktör Analizi uygulanmıştır. Ölçüm modelinde tüm ölçekler alt boyutları ile birlikte birinci düzey çok faktörlü yapısı, AMOS 24 kullanılarak DFA ile test edilmiştir. İncelenen yapıda; yeşil yenilik, 2 (yeşil ürün yeniliği ve yeşil süreç yeniliği), algılanan yeşil örgütsel davranış, 3 (yeşil girişimler, yeşil sivil katılım ve çevreye yardım), çevresel belirsizlik, 2 (teknolojik belirsizlik ve pazar belirsizliği), sürdürülebilirlik performansı, 3 (ekonomik performans, çevresel

performans ve sosyal performans) ve örgütsel dayanıklılık kapasitesi, 3 [bilişsel dayanıklılık boyutu altında (kavramsal yönelim ve yapıcı anlamlandırma), davranışsal dayanıklılık boyutu altında (davranışsal hazırlık ve sıra dışı çeviklik) ve bağlamsal dayanıklılık boyutu altında (psikolojik güvenlik, derin sosyal sermaye, dağıtılmış güç ve sorumluluk ve geniş kaynak ağları)] şeklindedir.

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum Kriterleri

Ölçüm (Uyum İstatistiği)	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
CMIN/DF (X^2/sd)	<3	$3 < (X^2/sd) < 5$
RMSEA	<0.05	<0.08
GFI	> 0.95	>.90
CFI	> 0.95	>.90

Kaynak: Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YEM uyum kriterlerine Tablo 6’da yer verilmiş olup bu değerler dikkate alındığında kullanılan ölçeklerin uyum iyiliği değerleri bakımından iyi uyum ve kabul edilebilir standartlarda olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklere ait uyum iyiliği ölçütlerine (X^2/sd , RMSEA, GFI, CFI) Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

	X^2/sd	RMSEA	GFI	CFI
Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	3.672	.079	.952	.921
Yeşil Yenilik	3.54	.077	.98	.977
Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış	2.703	.063	.963	.985,
Çevresel Belirsizlik	3.532	.077,	.956	.972,
Sürdürülebilirlik Performansı	3.304	.073	.927	.962

Ölçeklerin toplam puanları gözlenen değişken olarak ölçekte yer almaktadır. DFA sonucunda model uyum iyiliği değerleri (X^2 [55,430] =194.132; $P < .05$; $X^2/sd=3.53$; RMSEA=.077, CFI=.961) önerilen beş faktörlü modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak ölçüm modelinin ölçeğinin boyutsallığı ikinci düzey DFA ile doğrulanmıştır (X^2 [60,430] =199.583; $P < .05$; $X^2/sd=3.326$; RMSEA=.074, CFI=.961). Sonuç olarak tüm değişkenlerin ayrışma geçerliliğine sahip olduğu korelasyon ve tanımlayıcı istatistiklerin yer aldığı Tablo 8’de gösterilmektedir.

3.4. Araştırma Hipotezlerinin Testi

Tablo 8. Korelasyon ve Tanımlayıcı İstatistikler

	ÖDK1	ÖD2	ÖDK3	YÜY	YSY	YG	YSK	ÇY	TB	PB	EP	ÇP	SosP
ÖDK1	(0.79)												
ÖDK2	.77**	(0.79)											
ÖDK3	.67**	.61**	(0.63)										
YÜY	.56**	.57**	.39**	(.72)									
YSY	.39**	.36**	.30**	.52**	(.76)								
YG	.60**	.58**	.49**	.55**	.47**	(.81)							
YSK	.65**	.60**	.50**	.53**	.48**	.75**	(.84)						
ÇY	.64**	.61**	.52**	.56**	.44**	.77**	.81**	(.88)					
TB	.45**	.37**	.42**	.36**	.34**	.38**	.41**	.42**	(.80)				
PB	.37**	.34**	.40**	.34**	.28**	.29**	.30**	.35**	.62**	(.68)			
EP	.38**	.28**	.38**	.27**	.27**	.36**	.41**	.42**	.39**	.32**	(.77)		
ÇP	.55**	.48**	.50**	.49**	.51**	.52**	.55**	.53**	.37**	.31**	.56**	(.81)	
SosP	.65**	.65**	.50**	.52**	.47**	.57**	.61**	.62**	.39**	.36**	.45**	.70**	(.83)
Ort.	4.22	4.33	3.79	4.38	4.2	4.11	4.2	4.15	3.87	3.84	3.61	4.11	4.38
S.S	0.64	0.59	0.75	0.59	0.79	0.69	0.71	0.74	0.81	0.74	0.96	0.75	0.59
AVE	0.62	0.62	0.40	0.52	0.58	0.65	0.71	0.78	0.64	0.46	0.6	0.65	0.69
CR	0.96	0.93	0.56	0.81	0.45	0.74	0.91	0.81	0.9	0.77	0.88	0.9	0.9
Cr.Alfa	0.97	0.94	0.77	0.81	0.72	0.85	0.91	0.91	0.9	0.76	0.88	0.9	0.9

*p < 0.05, **p < 0.01; Köşegenlerin üzerindeki sayılar çıkartılan ortalama varyansın karekökünü (AVE) gösterir.

Hiçbir korelasyon AVE ye karşılık gelen karekökünden büyük değildir.

ÖDK: Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi, **YÜY:** Yeşil Ürün Yeniliği, **YSY:** Yeşil Süreç Yeniliği, **YG:** Yeşil Girişimler, **YSK:** Yeşil Sivil Katılım, **ÇY:** Çevreye Yardım, **TB:** Teknolojik Belirsizlik, **PB:** Pazar Belirsizliği, **EP:** Ekonomik Performans, **ÇP:** Çevresel Performans, **SosP:** Sosyal Performans

Modelde yer alan araştırma hipotezleri AMOS 24 kullanılarak YEM ile incelenmiştir. Analiz aşamasında, modelin karmaşıklığını azaltmak için örgütsel dayanıklılık kapasitesi, yeşil yenilik, algılanan yeşil örgütsel davranış ve sürdürülebilirlik performansı ikinci dereceden bir yapı olarak ele alınmıştır. İkinci derece yapılarda, her bir yapının alt boyutlarının ortalama değeri gözlemlenebilir birer gösterge olarak alınmıştır (Karaköse, 2019: 92). Buna göre; dayanıklılık kapasitesi üç, yeşil yenilik iki, algılanan yeşil örgütsel davranış üç, sürdürülebilirlik performansı üç göstergeli ikincil yapılar olarak değerlendirilmiştir.

Hipotez testlerine geçmeden önce değişkenlere ait çoklu doğrusallıkları kontrol edilmektedir. Çoklu doğrusallık, tolerans (tolerance) ve VIF (variance inflation factor) yardımıyla tespit edilmektedir. Çoklu doğrusallık olmadığına karar vermek için; Tolerans değeri 0.2' den büyük, VIF değerlerinin 10 ve daha düşük değerlerde olması, literatürde değişkenler arasında çoklu doğrusallık olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır (Tatlıdil ve Ortunç, 2011: 35; Gujarati, 2003: 362-363). Tablo 9'da verilen değerler ışığında, araştırma modelimizdeki değişkenler arasında çoklu doğrusallık olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 9. Değişkenlere Ait VIF ve Tolerance Değerleri

	VIF	Tolerance
Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	2,29	0,54
Yeşil Yenilik	1,84	0,43
Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış	2,41	0,41
Çevresel Belirsizlik	1,37	0,73

YEM analizlerinde, gözlenen değişkenlerin ölçüm hataları modele dahil edilebildiğinden değişkenler arasındaki ilişkiler klasik regresyon analizlerine göre daha güçlü ve güvenilir bir şekilde ortaya konulabilmektedir. İki aşamalı bir yaklaşımın izlendiği YEM temelli analizlerde yapısal modeller test edilirken (Mulaik ve Millsap, 2000) öncelikle analize konu olan değişkenlerden oluşan ölçüm modelinin test edilmesi söz konusudur. Ölçüm modeli doğrulandıktan sonra değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin incelendiği yapısal model testine geçilmektedir. Bu çalışmada değişkenlere ait ölçüm modeli ayrı ayrı test edildikten sonra ayrıca tüm değişkenlerin yer aldığı ölçme modeli test edilmiştir.

Şekil 1'de gösterilen teorik modeldeki ilişkileri test etmek amacıyla AMOS kullanılarak yapısal eşitlik analizi yapılmıştır. Tablo 10'da örgütsel dayanıklılık kapasitesi, yeşil yenilik, algılanan yeşil örgütsel davranış ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişkiler göstermektedir.

Tablo 10. Yapısal Eşitlik Modeli ile ilgili Hipotezlere İlişkin Değerler

H	İlişki		Beta	S.E.	t	p	
H1	Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	→	Yeşil Yenilik	0,329	0,069	3,873	0,001
H2	Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış	→	Yeşil Yenilik	0,529	0,06	6,199	0,001
H3	Yeşil Yenilik	→	Sürdürülebilirlik Performansı	0,334	0,11	3,306	0,001
H4	Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	→	Sürdürülebilirlik Performansı	0,379	0,068	4,92	0,001
H5	Algılanan Yeşil Örgütsel Davranış	→	Sürdürülebilirlik Performansı	0,208	0,067	2,378	0,017

Tablo 10’da yer alan sonuçlara göre;

Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliği pozitif yönde (0,329, $p \leq 0,001$) etkilediği tespit edilmiştir. Bu durumda, **H1 hipotezi desteklenmektedir.**

Algılanan yeşil örgütsel davranışın yeşil yeniliği pozitif yönde (0,529, $p \leq 0,001$) etkilediği tespit edilmiştir. Bu durumda, **H2 hipotezi desteklenmektedir.**

Yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansını pozitif yönde (0,334, $p \leq 0,001$) etkilediği tespit edilmiştir. Bu durumda, **H3 hipotezi desteklenmektedir.**

Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin sürdürülebilirlik performansını pozitif yönde (0,379, $p \leq 0,001$) etkilediği tespit edilmiştir. Bu durumda, **H4 hipotezi desteklenmektedir.**

Algılanan yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilirlik performansını pozitif yönde (0,208, $p \leq 0,05$) etkilediği tespit edilmiştir. Bu durumda, **H5 hipotezi desteklenmektedir.**

3.5. Moderatör Değişken Etkisinin İncelenmesi

Araştırma modelinde düzenleyici (moderatör) etkiyi ölçülemek için YEM’de düzenleyici etki analizi gerçekleştirilmiştir. Analize geçmeden önce ilk olarak çoklu bağıntı problemi yaşamamak için tüm değişkenler standardize edilmiştir. Standardize edilen bağımsız değişkenler ile düzenleyici değişkenin çarpılmasıyla etkileşimsel (interaction) değişkenler oluşturulmuştur. Sonrasında analiz gerçekleştirilerek etkileşimsel etki değişkeninin sonuç değişkeni (bağımlı değişken) üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı test edilmiştir.

İlk olarak; yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik performansı ilişkisinde çevresel belirsizliğin (teknolojik belirsizlik ve pazar belirsizliği) moderatör etkisi üzerine inceleme yapılmıştır. Bu bağlamda yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansına etkisinde çevresel belirsizliğin (teknolojik belirsizlik ve pazar belirsizliği) moderatör etkisi olduğu saptanmış olup, **H6 hipotezi desteklenmektedir.**

Tablo 11 incelendiğinde, etkileşim değişkeninin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durumda, **H6a hipotezi desteklenmektedir.**

Tablo 11. Teknolojik Belirsizliğin Yeşil Yenilik İle Sürdürülebilirlik Performansı Arasındaki Moderatör Etkisi

Değişkenler	β	S.H.	t	P
Yeşil Yenilik	0,009	0,119	0,053	0,958
Teknolojik Belirsizlik	-0,417	0,197	-1,402	0,161
TB*YY	0,95	0,265	2,373	0,018

Not: $R^2 = .364$; S.H.: Standart Hata, Standardize edilmiş beta katsayıları (β) raporlanmıştır.

Düzenleyici etkinin ayrıntıları incelendiğinde, teknolojik belirsizliğin yüksek ($\beta = .64$, $p < .001$) olduğu durumlarda yeşil yenilikteki artış sürdürülebilirlik performansını artırmaktadır. Teknolojik belirsizliğin düşük ($\beta = -.62$, $p < .001$) olduğu durumlarda

yeşil yeniliğin artması sürdürülebilirlik performansını azaltmaktadır. Teknolojik belirsizlik yüksek olduğunda yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişki daha da fazladır.

Tablo 12 incelendiğinde, etkileşim değişkeninin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durumda, **H6b hipotezi desteklenmektedir.**

Tablo 12. Pazar Belirsizliğinin Yeşil Yenilik İle Sürdürülebilirlik Performansı Arasındaki Moderatör Etkisi

Değişkenler	β	S.H.	t	P
Yeşil Yenilik	0,102	0,122	0,555	0,579
Pazar Belirsizliği	-0,316	0,182	-1,151	0,25
PB*YY	0,748	0,25	1,981	0,048

Not: R²=,338 ; S.H.: Standart Hata, Standardize edilmiş beta katsayıları (β) raporlanmıştır.

Düzenleyici etkinin ayrıntıları incelendiğinde, pazar belirsizliğinin yüksek ($\beta=56$, $p<.001$) olduğu durumlarda yeşil yenilikteki artış sürdürülebilirlik performansını artırmaktadır. Pazar belirsizliğinin düşük ($\beta=-.43$, $p<.001$) olduğu durumlarda yeşil yeniliğin artması sürdürülebilirlik performansını azaltmaktadır. Pazar belirsizliği yüksek olduğunda yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişki daha da fazladır.

İkinci olarak; örgütsel dayanıklılık kapasitesi ve yeşil yenilik ilişkisinde çevresel belirsizliğin (teknolojik belirsizlik ve pazar belirsizliği) moderatör etkisi üzerine inceleme yapılmıştır. Bu bağlamda örgütsel dayanıklılık kapasitesinin yeşil yeniliğe etkisinde çevresel belirsizliğin (teknolojik belirsizlik ve pazar belirsizliği) moderatör etkisinin olmadığı saptanmış olup, **H7 hipotezi desteklenmemektedir.**

Tablo 13 incelendiğinde, etkileşim değişkeninin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu durumda, **H7a hipotezi desteklenmemektedir.**

Tablo 13. Teknolojik Belirsizliğin Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi İle Yeşil Yenilik Arasındaki Moderatör Etkisi

Değişkenler	β	S.H.	t	P
Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	0,495	0,099	2,921	0,003
Teknolojik Belirsizlik	0,15	0,159	0,553	0,58
TB*ÖDK	0,035	0,22	0,092	0,927

Not. R²=,373 ; S.H.: Standart Hata, Standardize edilmiş beta katsayıları(β) raporlanmıştır.

Tablo 14 incelendiğinde, etkileşim değişkeninin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu durumda, **H7b hipotezi desteklenmemektedir.**

Tablo 14. Pazar Belirsizliğinin Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi İle Yeşil Yenilik Arasındaki Moderatör Etkisi

Değişkenler	β	S.H.	t	P
Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	0,485	0,087	3,242	0,001
Pazar Belirsizliği	0,081	0,128	0,372	0,71
PB*ÖDK	0,097	0,178	0,318	0,75

Not. $R^2=$.368 ; S.H.: Standart Hata, Standardize edilmiş beta katsayıları(β) raporlanmıştır.

4. TARTIŞMA

Mevcut ekonomik ilerlemenin bugün ve gelecek nesiller için kaynakların kullanılabilirliğini tehlikeye attığına dair artan kamu bilinci, küresel hareketler ve düzenlemeler firmaları kâr maksimizasyonunun ötesinde düşünmeye zorlamıştır (Chen vd., 2012). Araştırmanın sonuçlarına göre; yeşil yenilik ve yeşil örgütsel davranışın yanı sıra örgütlerin örgütsel dayanıklılık kapasiteleri de sürdürülebilirlik performansına önemli katkı sağlamaktadır.

Firmaların dayanıklılık kapasitelerinin yüksek olması belirsizliklerle mücadele edebilmeleri ve sürdürülebilirlik performansları için oldukça önemlidir. Akgün vd. (2022: 8)'nin de belirttiği gibi örgütsel dayanıklılık, firmaların dış dünya karşısında farkındalıklarının artmasına, faaliyetlerini istenilen seviyede sürdürmelerine, yapılarını ve fonksiyonlarını daha iyi performans gösterecek şekilde kontrol etmelerine yardımcı olmaktadır. Dayanıklılık firmaların yeşil yenilik çabalarını da teşvik etmekte ve buna bağlı olarak örgütlerin eski ve geriye dönük bir teknik paradigmadan yeşil yaratıcı bir paradigmaya geçişine neden olmaktadır (Porter ve Linde, 1995: 133). Dayanıklı örgütlerde öne çıkan kavramsal yönelim ve yapıcı anlamlandırma becerileri ile firmaların daha dayanıklı olabilmek için geliştirdikleri stratejiler, çevresel farkındalık düzeylerindeki artış, yeniliklere açık olmaları yeşil yenilik düzeylerini de geliştirmektedir. Dolayısıyla yeşil yenilik düzeylerini artırmak isteyen firmaların dayanıklılık düzeylerini de artırmaları gerektiği söylenebilir.

Algılanan yeşil örgütsel davranış yeşil yeniliği pozitif etkilemektedir. Bu konu yani çalışanların işyerinde sergiledikleri çevre yanlısı davranışlar gözden kaçan bir konu olmasına rağmen, farklı ampirik çalışmalarda, çalışanların kurumsal yeşillendirmeye katılımının kirliliğin önlenmesi, daha verimli çevre yönetim sistemleri, çevresel performansta iyileştirmeler ve yeşil yenilikler ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Paillé ve Boiral, 2013: 118). Nitekim araştırmacılar yüksek düzeyde çevre yanlısı

davranışa sahip çalışanların aktif olarak yeniliği başlatacaklarına dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda firmanın geneline yayılmış bir yeşil örgütsel davranış, çevresel normları iş süreçlerine dahil etmeye yönlendirebilmekte (Robertson ve Barling, 2013; Paillé ve Boiral, 2013; Norton vd., 2015; Wiernik vd., 2016; Afsar vd., 2016; Cai vd., 2020) ve firmaların yeşil yenilik düzeylerinde de artış sağlamaktadır. Elde edilen bu ilişki literatürde yer alan benzer sınırlı çalışma (Robertson ve Barling, 2013; Kim vd., 2017; Süßbauer ve Schäfer, 2019; Syafri vd., 2021) ile uyumludur. Daha önceki sınırlı çalışmada genel olarak bireylerin işyerinde sergilemiş oldukları yeşil örgütsel davranışları bireysel açıdan değerlendirilmiştir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak algılanan yeşil örgütsel davranış, örgütsel boyutta ele alınarak yeşil yenilik üzerindeki etkisi saptanmıştır.

Firmaların yeşil yenilikleri sürdürülebilirlik performanslarını pozitif yönde etkilemektedir. Bu konuya yerli literatürde özellikle ampirik olarak çok fazla yer verilmemiş olsa da uluslararası alanda çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada elde edilen sonuç literatürdeki diğer çalışmaların sonuçları (Paraschiv vd., 2012; Çankaya ve Sezen, 2015; Tsai ve Liao, 2017; Almeida ve Wasim, 2022) ile örtüşmektedir. Yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik konusu özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde faaliyette bulunan firmalar için önemlidir. Uluslararası alanda atılan adımlar, Yeşil Mutabakat ve özellikle Paris İklim Anlaşması'nın da bağlayıcılığı düşünüldüğünde yeşil yeniliğin sürdürülebilirlik performansı üzerindeki pozitif etkisi stratejik bir hamle olarak değerlendirilmelidir. Çünkü firmalar, çevresel maliyetleri telafi etmek için yeşil yenilik yoluyla kaynak üretkenliğini artırabilmektedir (Chen vd., 2006: 332). Ayrıca yeni pazarlara öncülük eden firmalar, yeşil ürünler için daha yüksek fiyat talep edebilecek, kurumsal imajlarını iyileştirebilecek, çevre teknolojilerini veya hizmetlerini satmaları ve hatta kendi çevre teknolojilerini veya hizmetlerini satmalarına olanak tanıyan yeni pazarlar yaratarak "ilk hamle avantajlarından" yararlanabileceklerdir (Porter ve Linde, 1995; Chen vd., 2006: 332). Nitekim bu çalışmanın, Stern Review (2006)'nın iklim değişikliğine karşı firmaların istikrarlı ve çabuk önlem almalarındaki faydaların maliyetlerden daha fazla olduğu ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişin firmanın büyümesi için fırsatlar getireceği yönündeki sonuçları ve literatürdeki diğer çalışmaların sonuçlarıyla paralel olduğu görülmektedir.

Örgütsel dayanıklılık kapasitesi sürdürülebilirlik performansını pozitif etkilemektedir. Bu sonuç literatürdeki kısıtlı çalışma (Souza vd., 2017; Melkonyan vd., 2017; Sezen-Gültekin ve Argon, 2020; Zavala-Alcivar vd., 2020; López-Castro, 2021; Miceli, 2021; Rai vd., 2021; Sobaih vd., 2021; Hajishirzi vd., 2022) ile benzerdir. Firmaların dayanıklılık kapasitelerinin sürdürülebilirlik performanslarını pozitif yönde etkilemesi uzun vadeli politikalara ulaşabilmelerinde, özellikle kriz dönemlerinde iş sürekliliğini yönetebilmelerinde kritik öneme sahiptir. Nitekim güçlü bireylere, topluluklara sahip dayanıklı firmalar sahip oldukları bilişsel, davranışsal ve bağlamsal yetenekler ile firmalarının ekonomik, çevresel ve sosyal çıktıları üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Örgütsel dayanıklılık kapasitesi yeşil yenilikte olduğu gibi sürdürülebilirliğin de öncül, destekleyici bir unsuru olarak daha da önem kazanmaktadır.

Algılanan yeşil örgütsel davranış firmaların sürdürülebilirlik performanslarını pozitif yönde etkilemektedir. Bu sonuç literatürdeki sınırlı sayıdaki benzer çalışma (Anwar vd., 2020; Khan vd., 2021a,b; Malik vd., 2021; Althnayan vd., 2022) ile örtüşmektedir. Nitekim araştırmalar ayrıca, yeşil örgütsel davranışın bir örgütün genel başarısını da artırdığını ifade etmektedir (Kim vd., 2017; Süßbauer ve Schäfer, 2018, Syafri vd., 2021). Dolayısıyla firmaların sürdürülebilirlik performansını iyileştirmek için geleneksel örgütsel vatandaşlık davranışının yeşil örgütsel davranış yönünde değiştirilmesi gerekmektedir (Khan vd., 2021a: 1040).

Çevresel belirsizliğin yeşil yenilik ile sürdürülebilirlik performansı arasındaki moderatör (düzenleyici) etkisinin anlamlı olduğu saptanmıştır. Moderatör etkinin ayrıntıları incelendiğinde, teknolojik belirsizliğin ve pazar belirsizliğinin yüksek olduğu durumlarda yeşil yenilikteki artış sürdürülebilirlik performansını artırmaktadır. Teknolojik belirsizliğin ve pazar belirsizliğinin düşük olduğu durumlarda yeşil yenilikteki artış sürdürülebilirlik performansını azaltmaktadır. Teknolojik belirsizlik ve pazar belirsizliği yüksek olduğunda yeşil yenilik ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişki daha da fazladır. Belirsizliğin yüksek seviyede olduğu durumlarda kriz yönetimi ve acil önlemler ön plana çıkarmakta olup, firmaların piyasayı takip etmesini, yeni taleplere karşı hazırlıklı olmasını teşvik etmektedir. Bu ortamlarda firmaların yeniliğe ihtiyaç duyduğu (Çankaya ve Sezen, 2015: 126; Chan vd., 2016: 386) düşünüldüğünde yeşil yenilik yönündeki faaliyetlerin firmaların sürdürülebilirlik performansını artıracakları görülmektedir. Çünkü çevresel belirsizlik firmaların stratejik kararlarını, faaliyetlerini ve performanslarını etkileyen önemli bir faktördür (Porter, 1980) ve bu koşullarda firmaların yeşil yenilik faaliyetlerinin fırsat ve tehditleri doğru yönetebilmek için artması öngörülmektedir (Larbi-Siaw vd., 2022: 5). Sonuç olarak, firmalar pazarın ve teknolojinin gelecekteki sürdürülebilirlik yönelimine daha iyi hazırlanmak için yeşil ürün ve süreç yeniliklerine odaklanarak sürdürülebilirlik performanslarını artırmaktadırlar.

Çevresel belirsizliğin örgütsel dayanıklılık kapasitesi ile yeşil yenilik arasındaki düzenleyici etkisinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatürdeki benzer çalışmaların sonuçları arasındaki farklılıklar göz önünde tutulduğunda sürpriz değildir. Nitekim Akgün ve Keskin (2014) teknolojik belirsizliğin dayanıklılık kapasitesi ile firma ürün yenilikçiliği arasındaki ilişkide moderatör rolünün olduğunu; pazar belirsizliğinin böyle bir rolünün bulunmadığını tespit etmiştir.

SONUÇ

Sürdürülebilirlik performansına yönelik çalışmalarda artış görülse de özellikle yerli literatürde kavramı etkileyen unsurlara yönelik çalışmaların yetersizliği dikkat çekmektedir. Oysa sürdürülebilirlik konusu farklı boyutlardan oluşan dinamik bir kavramdır. Bu bağlamda ele alınacak değişkenler de farklılaşmaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilirlik performansına etkide bulunan birbirinden farklı dinamiklere sahip

değişkenlerin kavram ile ilişkisi kurularak kavramın dinamik yapısı ve önemi vurgulanmakta olup literatüre katkı sağlamaktadır.

Örgütlerin sürekli takip etmesi gereken dinamik gelişmeler sürdürülebilirlik performanslarını çevresel belirsizlik ortamında değerlendirmelerini gerektirmektedir. Sürdürülebilir hareket ve yeşile dönük adımlar uzun vadeli ve oldukça önemli konulardır. Çünkü işyerindeki yeşil politika ve davranışlar toplum üzerinde de etkili olmaktadır. Küçük ve orta büyüklükteki firmaların sürdürülebilirlik ve yeşil gibi genel olarak uzun vade gerektiren bu yatırımlara mesafeli oldukları görülmektedir. İSO 500 listesinde yer alan firmalar ise hem kurumsallaşma düzeyi daha yüksek hem de büyük firmalar oldukları için beşeri ve maddi kaynaklar bakımından daha zenginlerdir. Bu alanlara yatırım yapmaktadırlar. Dolayısıyla uzun vadeli bakış açısıyla hareket etmeleri nedeniyle çalışma İSO 500 üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda bir çalışma daha önce yapılmadığı için literatürdeki boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Bu çalışmada incelenen değişkenlerin hepsi ilk olarak açıklayıcı faktör analizi daha sonra doğrulayıcı faktör analizi işlemine alınmış olup geçerli ve güvenilir oldukları saptanmıştır. Yeşil örgütsel davranış ölçeği daha önce yerli literatürde hiç kullanılmamış bir ölçektir. Bu çalışma ile ölçek Türkçe'ye çevrilirken bireysel değil örgütsel bağlamda ele alınmış olup yerli literatüre kazandırılmıştır. Örgütsel boyutta ele alındığı için kavram "algılanan yeşil örgütsel davranış" olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan tüm ölçekler ileride gerçekleştirilecek farklı çalışmalar için de bir rehber olabilecektir.

Özellikle son on yılda yönetim alanının odak noktasında yer almasına rağmen örgütsel dayanıklılık konusuna ilişkin çalışmalar eleştiri konusu olmaktadır (Bhamra vd., 2011; Mafabi vd., 2012; Linnenluecke, 2017). Kavramın boyut ve göstergeleri, ölçümü üzerinde bilimsel bir fikir birliğine varılmamış olması, ortak öncüllerin ve sonuçların eksikliğinden dolayı örgütsel dayanıklılık konusunun henüz gelişim aşamasında olduğu söylenebilir (Mallak, 1998; Pal vd., 2014). Bu çalışmada örgütsel dayanıklılık kapasitesi ölçülürken Akgün ve Keskin (2014)'in uyarlayarak oluşturdukları üç ana boyuta bağlı on altı boyuttan oluşan literatürdeki en kapsayıcı örgütsel dayanıklılık kapasitesi ölçeği kullanılmış ve ölçek üç boyut altında ele alınarak kavramsallaştırılmıştır. Bu bağlamda çalışma örgütsel dayanıklılığa ilişkin üç boyuttan oluşan bir yapıyı test ederek literatüre katkıda bulunmaktadır.

Çalışmada demografik değişkenlerin etkisi modele dahil edilmemiştir. İleride gerçekleştirilecek çalışmaların demografik değişkenleri de kapsamı önerilebilir. Bu bağlamda özellikle firmanın; kuruluş yılı, büyüklüğü, İSO 14001 belgesi, çevre ödülü değişkenlerinin firmanın sürdürülebilirlik ve çevre politikaları üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Daha çok amprik çalışmaya olan ihtiyaç bu araştırmada belirgin olmakla birlikte geliştirilen model karışık ilişkilerin anlaşılması ve ek teorilerin bütünleşmesi için anlaşılır, açıklayıcı bir kavramsal temel sunmaktadır. Elde edilen sonuçların genelleştirilebilmesinde ilerisi için düşünülen çalışmaların farklı ulusal konuları kapsayacak şekilde genişletilmesi önemlidir.

Bu çalışma kesitsel bir anket çalışmasıdır. Anketler aracılığıyla gerçekleştirilen geniş ölçekli çalışmalar istatistiksel açıdan genellemeyi önerse de yüzeysel sonuçlanabilmektedir (Ketokivi ve Schroeder, 2004). Ancak kesitsel bir çalışma olsa da bu araştırma ileride gerçekleştirilecek çalışmalara yönelik bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla araştırılan örgütsel çerçevede ilişkiler ile ilgili olarak faydalı ve açıklayıcı bilgiler sunması nedeniyle bu tür araştırmaların önemli olduğu atlanmaması gereken bir noktadır (Podsakoff ve Organ, 1986). Bu bağlamda ileride gerçekleştirilecek boylamsal bir araştırma, çalışmadaki kısıtın giderilmesine çözüm olabilir. Tek bir veri toplama yöntemi yanlışlıklar yaratabilir, bu nedenle karma yöntem araştırması bu yanlışlık faktörünü ve yaygın yöntem yanlışlığını azaltacaktır (Malik vd., 2021: 19). Bu bağlamda ilerleyen zamanlarda gerçekleştirilecek çalışmalara nitel çalışmalar da eklenebilir.

Son olarak araştırmanın verilerinin İSO 500 listesi gibi sınırlı bir alandan elde edildiği düşünülürse ileride gerçekleştirilecek çalışmaların sonraki yıllarda oluşturulacak yeni İSO 500 listesi ile tekrarlanması ve sonuçların karşılaştırılması, özellikle dışsal faktörlerin etkisinin ne düzeyde olduğunun tespit edilmesi açısından önemli olabilir. Bu çalışmada da benzer çalışmalarda (Takalo vd., 2021: 16) olduğu gibi ağırlıklı olarak imalat sektöründe faaliyet gösteren firmalar yer almaktadır. İleride gerçekleştirilecek araştırmaların hizmet sektörü ağırlıklı gerçekleştirilmesi ve karşılaştırmaya dayalı analizler farklı bir katkı sağlayabilir. Ayrıca çalışmanın daha yüksek katılımlı olduğu farklı bir ana kütle grubu ile ve/veya yalnızca ulusal değil uluslararası alanı da kapsayarak gerçekleştirilmesi önerilebilir.

THE RELATIONSHIP AMONGST ORGANIZATIONAL RESILIENCE CAPACITY, GREEN INNOVATION, PERCEIVED GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AND SUSTAINABILITY PERFORMANCE: A CASE STUDY OF ICI 500

1. INTRODUCTION

Global-scale rapid change and transformation brings along with it climate crisis, deterioration in ecological balance, especially environmental problems as well as socio-economic problems. The plans, programs and policies developed on a global scale at the point of identifying and preventing these problems, which are important in macro and micro dimensions, shape both the general administrations of the countries and the policies of the companies. Sustainability-oriented policies have come to the fore, especially with the developments that necessitate the change and transformation created by the COVID-19 epidemic, advances in technology, countries' starting to pay more attention to these issues and allocating resources in order not to be left behind in the technology race.

Purpose of the study; This study examines the relationships between organizational resilience capacity, green innovation, perceived green organizational behavior, environmental uncertainty and sustainability performance in the context of companies in ICI 500. A unique research model was created by considering all these variables

together. The structure of technology and the uncertain structure of the market, which is shaped by the change in the strategies of customers and competitors, is named as environmental uncertainty and is considered as the moderator variable in the research, considering that green innovation affects sustainability performance and organizational resilience capacity affects green innovation. These suggested effects also constitute the originality of the research model. The study fills the gaps in the literature as it analyzes the impact of organizational resilience capacity and perceived green organizational behavior on green innovation and sustainability performance, as well as the moderator effect of environmental uncertainty on the relationship of organizational resilience capacity to green innovation. In addition, the limited number of empirical studies on green innovation and sustainability variables, especially in the domestic field, and in this study; It contributes to the literature by examining the effect of green innovation on sustainability performance and the moderator effect of environmental uncertainty on the relationship of green innovation with sustainability performance.

2. METHODOLOGY

Quantitative research method was used in the study and questionnaire technique was used as data collection method. Surveys were collected between 12.10.2021 and 14.04.2022. All variables in the model were measured with 5-point Likert scales. In the research, descriptive statistics and explanatory factor analyzes were performed with the IBM SPSS 26 statistical package program. Afterwards, the confirmatory factor analysis of the model, structural validity tests and the relations between the variables were examined through the AMOS 24 Structural Equation Model program. In addition, the effects of all variables on the dependent variable, the explanatory power of the model were examined, and regulatory variable analyzes were performed.

3. RESULTS

Table 9 shows the relationships between organizational resilience capacity, green innovation, perceived green organizational behavior and sustainability performance. It has been determined that there is a positive (0.329, $p \leq 0.001$) relationship between organizational resilience capacity and green innovation. It is determined that there is a positive (0.529, $p \leq 0.001$) relationship between perceived green organizational behavior and green innovation. It has been determined that there is a positive (0.334, $p \leq 0.001$) relationship between green innovation and sustainability performance. It has been determined that there is a positive relationship (0.379, $p \leq 0.001$) between organizational endurance capacity and sustainability performance.

It is determined that there is a positive (0.208, $p \leq 0.05$) relationship between perceived green organizational behavior and sustainability performance. It has been determined that environmental uncertainty (technological uncertainty and market uncertainty) has a moderator effect on the effect of green innovation on sustainability performance. It has been determined that environmental uncertainty (technological uncertainty and market uncertainty) has a moderator effect on the effect of green innovation on

sustainability performance (Table 10, 11). It is determined that environmental uncertainty (technological uncertainty and market uncertainty) did not have a moderator effect on the effect of organizational resilience capacity on green innovation (Table 12, 13).

4. DISCUSSION

Increasing public awareness that current economic progress jeopardizes the availability of resources for present and future generations, global movements and regulations have forced firms to think beyond profit maximization (Chen et al., 2012). According to the results of the research; In addition to green innovation and green organizational behavior, organizational resilience capacities of organizations also contribute significantly to sustainability performance. The fact that the actors of the business world understand that they are a part of a large system rather than just protecting themselves, remaining passive in the face of change and resisting change will enable them to add value to all stakeholders, to continue their activities as a part of universal communities, to adapt and act with a perspective that is open to change.

CONCLUSION

Sustainability is a dynamic concept consisting of different dimensions. The variables to be considered in this context also differ. In this study, the dynamic structure and importance of the concept are emphasized by establishing the relationship between the variables with different dynamics that affect the sustainability performance and contributes to the literature.

Dynamic developments that organizations must constantly monitor require them to evaluate their sustainability performance in an environment of environmental uncertainty. Sustainable action and green steps are long-term and very important issues. Because green policies and behaviors in the workplace are also effective on society. It is seen that small and medium-sized companies are distant to these investments, which generally require long-term sustainability and green. The companies in the ICI 500 list, on the other hand, are richer in terms of human and material resources, as they are both larger and more institutionalized. They invest in these areas. Therefore, the study was carried out on ICI 500, since they act with a long-term perspective. In this context, it can be said that it fills the gap in the literature since no study has been done before.

KAYNAKÇA

- Afsar, B., Badir, Y. ve Kiani, U. S. (2016). Linking Spiritual Leadership and Employee Pro-environmental Behavior: The Influence of Workplace Spirituality, Intrinsic Motivation, and Environmental Passion. *Journal of Environmental Psychology*. 45, 79-88.
- Akgün, A. E., Keskin, H., Aksoy, Z., Samil Fidan, S. ve Yigital, S. (2022). The Mediating Role of Organizational Learning Capability and Resilience in the

Error Management Culture-Service Innovation Link and the Contingent Effect of Error Frequency. *The Service Industries Journal*. 1-30.

- Akgün, A.E. ve Keskin, H. (2014). Organisational Resilience Capacity and Firm Product Innovativeness and Performance, *International Journal of Production Research*, 52(23), 6918-6937.
- Aksoy, Y. (2019). "İşletme ve Sürdürülebilirlik". E. Ayrancı (Ed.). *21. Yüzyıl'da Sürdürülebilirlik: Sosyal Bilimlere Dayalı Perspektifler* içinde. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 51-107.
- Almeida, F. ve Wasim, J. (2022). Eco-innovation And Sustainable Business Performance: Perspectives of SMEs in Portugal and the UK. *Society and Business Review*.
- Antunes, P. (2011). BPM and Exception Handling: Focus on Organizational Resilience. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews)*. 41(3), 383-392.
- Anwar, N., Mahmood, N. H. N., Yusliza, M. Y., Ramayah, T., Faezah, J. N. ve Khalid, W. (2020). Green Human Resource Management for Organisational Citizenship Behaviour Towards the Environment and Environmental Performance on a University Campus. *Journal of Cleaner Production*. 256, 120401.
- Arfi, W. B., Hikkerova, L. ve Sahut, J. M. (2018). External Knowledge Sources, Green Innovation and Performance. *Technological Forecasting and Social Change*. 129, 210-220.
- Balugani, E., Butturi, M. A., Chevers, D., Parker, D. ve Rimini, B. (2020). Empirical Evaluation of the Impact of Resilience and Sustainability on Firms' Performance. *Sustainability*, 12(5), 1-18.
- Bhamra, R., Dani, S. ve Burnard, K. (2011). Resilience: The Concept, a Literature Review and Future Directions. *International Journal of Production Research*. 49(18), 5375-5393.
- Bleischwitz, R., Bahn-Walkowiak, B., Irrek, W., Schepelmann, P., Schmidt-Bleek, F., Giljum, S., ... ve Pratt, N. (2009). Eco-Innovation-Putting the EU on the Path to a Resource and Energy Efficient Economy. *Wuppertal Spezial*. 38.
- Boiral, O. (2009). Greening the Corporation through Organizational Citizenship Behaviors. *Journal of Business Ethics*, 87(2), 221-236.
- Boiral, O. ve Paillé, P. (2012). Organizational Citizenship Behaviour for the Environment: Measurement and Validation. *Journal of Business Ethics*. 109, 431-445.
- Boiral, O., Talbot, D. ve Paillé, P. (2015). Leading by Example: A model of Organizational Citizenship Behavior for the Environment. *Business Strategy and the Environment*. 24(6), 532-550.
- Burnard K ve Bhamra R. (2011). Organisational Resilience: Development of a Conceptual Framework for Organisational Responses. *International Journal of Production Research*, 49(18), 5581-5599.
- Cai, W., Yang, C., Bossink, B.A.G. ve Fu, J. (2020). Linking Leaders' Voluntary Workplace Green Behavior and Team Green Innovation: The the Mediation Role of Team Green Efficacy. *Sustainability*. 12(8), 3404.

- Cavaco, N. M., Machado, V. C. (2015). Sustainable Competitiveness Based on Resilience and Innovation-an Alternative Approach. *International journal of project management*. 10, 155-164.
- Ch'ng, P. C., Cheah, J. ve Amran, A. (2021). Eco-innovation Practices and Sustainable Business Performance: The Moderating Effect of Market Turbulence in the Malaysian Technology Industry. *Journal of Cleaner Production*. 283, 124556, 1-11.
- Chan, E. S. ve Hsu, C. H. (2016). Environmental Management Research in Hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 28 (5), 886-923.
- Chen, Y.S., Lai, S. B. ve Wen, C. T. (2006). The Influence of Green Innovation Performance on Corporate Advantage in Taiwan. *Journal of Business Ethics*. 67(4), 331-339.
- Cheng, C. C. ve Shiu, E. C. (2012). Validation of a Proposed Instrument for Measuring Eco-Innovation: An Implementation Perspective. *Technovation*. 32(6), 329-344.
- Cheng, C. C., Yang, C. L. ve Sheu, C. (2014). The Link Between Eco-Innovation and Business Performance: a Taiwanese Industry Context. *Journal of Cleaner Production*. 64, 81-90.
- Cotta, D., Klink, L., Alten, T., ve Al Madhoun, B. (2022). How do Supply Chain Managers Perceive the Relationship Between Resilience and Sustainability Practices? An Exploratory Study. *Business Strategy and the Environment*.
- Çankaya, S. Y. (2015). *Tedarik Zinciri Yönetimine Sürdürülebilirlik Perspektifinden Bakış ve Yeşil Uygulamalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gebze: Gebze Teknik Üniversitesi SBE.
- Çankaya, S. Y. ve Sezen, B. (2015). Ekolojik Yenilik ile Sürdürülebilirlik Performansı Arasındaki İlişkide Çevresel Belirsizliğin Moderatör Etkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 11(24), 111-134.
- Daily, B. F., Bishop, J. W. ve Govindarajulu, N. (2009). A Conceptual Model for Organizational Citizenship Behavior Directed Toward the Environment. *Business and Society*. 48(2), 243-256.
- Dong, Y., Wang, X., Jin, J., Qiao, Y. ve Shi, L. (2014). Effects of Eco-Innovation Typology on Its Performance: Empirical Evidence from Chinese Enterprises. *Journal of Engineering and Technology Management*. 34, 78-98.
- Dyllick, T. ve Hockerts, T. (2002). Beyond the Business Case for Corporate Sustainability. *Business, Strategy and Environment*. 11(1), 130-141.
- Evans, J. D. (1996). *Straightforward Statistics for the Behavioral Sciences*. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.
- Gözükara, E. (2014). *Liderlik Tipleri, Yenilikçi Kültür, Örgütsel Yaratıcılık ve Firma Performansı Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Doktora tezi. İstanbul: Arel Üniversitesi SBE.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic Econometrics*. 4. Baskı. McGraw-Hill. New York.
- Gunasekaran, A., Rai, B. K. ve Griffin, M. (2011). Resilience and Competitiveness of Small and Medium Size Enterprises: An Empirical Research. *International Journal of Production Research*. 49(18), 5489-5509.

- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 271.
- Hajishirzi, R., Costa, C. J. ve Aparicio, M. (2022). Boosting Sustainability through Digital Transformation's Domains and Resilience. *Sustainability*. 14(3), 1822.
- Hillmann, J. ve Guenther, E. (2020). Organizational Resilience: A Valuable Construct for Management Research?. *International Journal of Management Reviews*. 23(1), 7-44.
- Horbach, J., Rammer, C. ve Rennings, K. (2012). Determinants of Eco-Innovations by Type of Environmental Impact-The Role of Regulatory Push/Pull, Technology Push and Market Pull. *Ecological Economics*. 78, 112-122.
- İstanbul Sanayi Odası (İSO). Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, <https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu?yil=2020>. (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2021).
- Jaworski, B. ve Kohli, A. K. (1993). Market Orientation: Antecedents and Consequences. *Journal of Marketing*. 57, 53-70.
- Jo, J. H., Roh, T. W., Kim, S., Youn, Y. C., Park, M. S., Han, K. J., ve Jang, E. K. (2015). Eco-Innovation for Sustainability: Evidence from 49 Countries in Asia and Europe. *Sustainability*. 7(12), 16820-16835.
- Kantur, D. ve Say, A. I. (2015). Measuring organizational resilience: A scale development. *Journal of Business Economics and Finance*, 4(3).
- Karaköse, M. A. (2019). *Liderlik Tarzları, Örgütsel Dayanıklılık, Örgütsel Özümsene Kapasitesi ve Firma Yenilikçiliği İlişkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gebze: Gebze Teknik Üniversitesi SBE.
- Karaköse, M. A., İmamoğlu, S. Z. ve İnce, H. (2020). Dönüşümcü ve Adaptif Liderlik Tarzlarının Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesinin Geliştirilmesindeki Rolü: Kavramsal Bir Model Önerisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 21(1), 153-169.
- Kemp, R. ve Foxon, T. (2007). *Eco-Innovation from an Innovation Dynamics Perspective. Projecto Measuring Eco-innovation (MEI)*.
- Ketokivi, M. ve Schroeder, R. (2004). Manufacturing Practices, Strategic Fit and Performance: a Routine-Based View. *International Journal of Operations and Production Management*.
- Khan, N. U., Irshad, A. R., Ahmed, A. ve Khattak, A. (2021a). Do Organizational Citizenship Behavior for the Environment Predict Triple Bottom Line Performance in Manufacturing Firms?. *Business Process Management Journal*. 27(4).
- Khan, N. U., Wu, W., Saufi, R. B. A., Sabri, N. A. A. ve Shah, A. A. (2021b). Antecedents of Sustainable Performance in Manufacturing Organizations: a Structural Equation Modeling Approach. *Sustainability*. 13(2), 897, 1-23.
- Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S. E. ve Ployhart, R. E. (2017). Multilevel Influences on Voluntary Workplace Green Behavior: Individual Differences, Leader Behavior, and Coworker Advocacy. *Journal of Management*. 43(5), 1335-1358.
- Klein, R. J., Nicholls, R. J. ve Thomalla, F. (2003). Resilience to Natural Hazards: How Useful is This Concept?. *Global Environmental Change Part B: Environmental Hazards*. 5(1), 35-45.

- Kpphgn, M., Arulrajah, A. A. ve Senthilnathan, S. (2020). Mediating role of Employee Green Behaviour Towards Sustainability Performance of Banks. *Journal of Governance and Regulation*. 9(2), 92-102.
- Larbi-Siaw, O., Xuhua, H., Owusu, E., Owusu-Agyeman, A., Fulgence, B. E. ve Frimpong, S. A. (2022). Eco-Innovation, Sustainable Business Performance and Market Turbulence Moderation in Emerging Economies. *Technology in Society*. 68, 1-15.
- Lee, A. V., Vargo, J. ve Seville, E. (2013). Developing a Tool to Measure and Compare Organizations' Resilience. *Natural Hazards Review*. 14(1), 29-41.
- Lengnick-Hall, C. A. ve Beck, T. E. (2005). Adaptive fit versus robust transformation: How Organizations Respond to Environmental Change. *Journal of Management*. 31(5), 738-757.
- Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E. ve Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a Capacity for Organizational Resilience Through Strategic Human Resource Management. *Human Resource Management Review*. 21(3), 243-255.
- Liao, J. ve Gartner W. (2006). The Effects of Pre-venture Plan Timing and Perceived Environmental Uncertainty on the Persistence of Emerging Firms. *Small Business Economics*. 27(1), 23-40.
- Linnenluecke, M. K. (2017). Resilience in Business and Management Research: A Review of Influential Publications and a Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*. 19(1), 4-30.
- Ma, B. ve Zhang, J. (2022). Tie Strength, Organizational Resilience and Enterprise Crisis Management: An Empirical Study in Pandemic Time. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 81, 103240, 1-16.
- Mafabi, S., Munene, J. ve Ntayi, J. (2012). Knowledge Management and Organisational Resilience: Organisational Innovation As a Mediator in Uganda Parastatals. *Journal of Strategy and Management*. 5(1), 57-80.
- Malik, S. Y., Hayat Mughal, Y., Azam, T., Cao, Y., Wan, Z., Zhu, H. ve Thurasamy, R. (2021). Corporate Social Responsibility, Green Human Resources Management, and Sustainable Performance: is Organizational Citizenship Behavior Towards Environment the Missing Link?. *Sustainability*. 13(3), 1044.
- Mallak, L. A. (1998). Measuring Resilience in Health Care Provider Organizations. *Health Manpower Management*. 24(4), 148-152.
- Melkonyan, A., Gottschalk, D. ve Kamath VP. (2017). Sustainability Assessments and Their Implementation Possibilities Within the Business Models of Companies. *Sustainable Production and Consumption*. 12, 1-15.
- Mesmer-Magnus, J., Viswesvaran, C. ve Wiernik, B.M. (2012). The Role of Commitment in Bridging the Gap Between Organizational Sustainability and Environmental Sustainability. S.E. Jackson, D.S. Ones ve S. Dilchert (Eds.). *Managing HR for Environmental Sustainability* içinde. San Francisco: JosseyBass/Wiley, 155-186.
- Mulaik, S. A. ve Millsap, R. E. (2000). Doing the Four-Step Right. *Structural Equation Modeling*. 7(1), 36-73.

- Norton, T. A., Parker, S. L., Zacher, H. ve Ashkanasy, N. M. (2015). Employee Green Behavior: A Theoretical Framework, Multilevel Review and Future Research Agenda. *Organization and Environment*. 28, 103-125.
- Ogbeibu, S., Emelifeonwu, J., Senadjki, A., Gaskin, J. ve Kaivo-oja, J. (2020). Technological Turbulence and Greening of Team Creativity, Product Innovation, and Human Resource Management: Implications for Sustainability. *Journal of Cleaner Production*. 244, 1-15.
- Ones, D.S. ve Dilchert, S. (2012). "Employee Green Behaviors". Jackson, S. E., Ones, D. S., Dilchert, S. ve Kraiger, K. (Eds.), *Managing Human Resources for Environmental Sustainability* içinde. San Francisco: CA: Jossey-Bass/Wiley, 85-116.
- Özgül, B. (2020). *Yeşil İnovasyon, Öncülleri ve Firma Performansı Arasındaki İlişki: Rekabet Stratejisinin Moderatör Rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.
- Paillé, P. ve Boiral, O. (2013). Pro-environmental Behavior at Work: Construct Validity and Determinants. *Journal of Environmental Psychology*. 36, 118-128.
- Paillé, P. ve Mejía-Morelos, J. H. (2014). Antecedents of Pro-Environmental Behaviours at Work: The Moderating Influence of Psychological Contract Breach. *Journal of Environmental Psychology*. 38, 124-131.
- Paraschiv, D. M., Nemoianu, E. L., Langă, C. A. ve Szabó, T. (2012). Eco-Innovation, Responsible Leadership and Organizational Change for Corporate Sustainability. *Amfiteatru Economic Journal*. 14(32), 404-419.
- Paulraj, A. (2011). Understanding the Relationship Between Internal Resources and Capabilities, Sustainable Supply Management, and Organizational Sustainability. *Journal of Supply Chain Management*. 47(1), 19-37.
- Podsakoff, P. M. ve Organ, D. W. (1986). Self-Reports in Organizational Research: Problems and Prospects, *Journal of Management*. 12(4), 531-544.
- Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York, USA: Free Press.
- Porter, M. E. ve Van der Linde, C. (1995). Green and Competitive-Ending the Stalemate. *Harvard Business Review*. Eylül-Ekim, 120-134.
- Rai, S. S., Rai, S. ve Singh, N. K. (2021). Organizational Resilience and Social-Economic Sustainability: COVID-19 Perspective. *Environment, Development and Sustainability*. 23(8), 12006-12023.
- Rennings, K. (2000). Redefining Innovation Eco-Innovation Research and The Contribution From Ecological Economics. *Ecological Economics*. 32, 319-332.
- Robertson, J. L. ve Barling, J. (2013). Greening Organizations Through Leaders' Influence on Employees' Pro-Environmental Behaviors. *Journal of Organizational Behavior*. 34(2), 176-194.
- Ruiz-Martin, C., López-Paredes, A. ve Wainer, G. (2018). What We Know and do not Know About Organizational Resilience. *International Journal of Production Management and Engineering*. 6(1), 11-28.
- Sezen-Gültekin, G. ve Argon, T. (2020). Examination of the Relationship Between Organizational Resilience and Organizational Sustainability at Higher

- Education Institution. *International Journal of Curriculum and Instruction*. 12, 329-343.
- Shashwat, K, (2019). SMEs : Key Drivers of Green and Inclusive Growth. *OECD Green Growth Papers*. 3-56.
- Sobaih, A. E, Elshaer, İ., Hasanein, A. M. B ve Abdelaziz, A. S. (2021). Responses to COVID-19: The Role of Performance in the Relationship Between Small Hospitality Enterprises' Resilience and Sustainable Tourism Development. *International Journal of Hospitality Management*. 102824. 1-11.
- Song, M., Fisher, R. ve Kwoh, Y. (2019). Technological Challenges of Green Innovation and Sustainable Resource Management with Large Scale Data. *Technological Forecasting and Social Change*. 144, 36-368.
- Souza, A. A. A., Alves, M. F. R., Macini, N., Cezarino, L. O. ve Liboni, L. B. (2017). Resilience for Sustainability as an Eco-Capability. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*. 581-599.
- Süßbauer, E. ve Schäfer, M. (2019). Corporate Strategies for Greening the Workplace: Findings from Sustainability-Oriented Companies in Germany. *Journal of Cleaner Production*. 226, 564-577.
- Syafri, W., Prabowo, H., Nur, S. A. ve Muafi, M. (2021). The Impact of Workplace Green Behavior and Green Innovation on Green Performance of SMEs: A Case Study in Indonesia. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*. 8(5), 365-374.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston, MA: Pearson.
- Takalo, S. K. ve Tooranloo, H. S. (2021). Green Innovation: A Systematic Literature Review. *Journal of Cleaner Production*. 279, 122474.
- Tatlıdil, H. ve Ortunç, B. (2011). Kredi Temerrüt Swaplarının Fiyatlamaya Etkileyen Finansal Göstergelerin Regresyon ve Panel Veri Analizleri İle Belirlenmesi. *Bankacılar Dergisi*. 77, 25-43.
- Teixeira, E. D. O. ve Werther, W. B. (2013). Resilience: Continuous Renewal of Competitive Advantages. *Business Horizons*. 56(3), 333-342.
- Tsai, K.H. ve Liao, Y.C. (2017b). Sustainability Strategy and Eco-Innovation: a Moderation Model, *Business Strategy Environment*. 26(4), 426-437.
- Tseng, M., Wang, R., Chiu, A., Geng, Y. ve Li, Y. (2013). Improving Performance of Green Innovation Practices Under Uncertainty. *Journal of Cleaner Production*. 40, 71-82.
- Unsworth, K. L., Dmitrieva, A. ve Adriasola, E. (2013). Changing Behaviour: Increasing the Effectiveness of Workplace Interventions in Creating Pro-Environmental Behaviour Change. *Journal of Organizational Behavior*. 34(2), 211-229.
- Wang, J., Xue, Y. ve Yang, J. (2022). Can Proactive Boundary-Spanning Search Enhance Green Innovation? The Mediating Role of Organizational Resilience. *Business Strategy and the Environment*. 1-15.
- Wong, C. Y., Boon-itt S. ve Wong C. W. Y. (2011). The Contingency Effects of Environmental Uncertainty on the Relationship Between Supply Chain Integration and Operational Performance. *Journal of Operations Management*. 29, 604-615.

Yurdakul, M. ve Kazan, H. (2020). Effects of Eco-Innovation on Economic and Environmental Performance: Evidence from Turkey's Manufacturing Companies. *Sustainability*. 12, 3167.

Zavala-Alcivar, A. Verdecho, M. J. ve Alfaro-Saiz, J. J. (2020). A Conceptual Framework to Manage Resilience and Increase Sustainability in the Supply Chain. *Sustainability*. 12(16), 6300.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Şerife KUZGUN Ebru GÖZÜKARA
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Şerife KUZGUN Ebru GÖZÜKARA
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlemek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Şerife KUZGUN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Şerife KUZGUN Ebru GÖZÜKARA
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Şerife KUZGUN

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**GİRİŞİMCİ PAZARLAMANNIN İNOVASYON ÇİFTUSTALIĞI ÜZERİNE
ETKİSİ: PAZAR TÜRBÜLANSI VE TEKNOLOJİ TÜRBÜLANSININ
DÜZENLEYİCİ ROLÜ**

Burak Buğrahan DEVRAN¹ & Güngör HACIOĞLU²

Öz

Gelişen ve değişen piyasa koşulları ile artan yoğun pazar ve teknoloji türbülansı ortamında firmalar varlığını sürdürme açısından çeşitli yeteneklerini etkin olarak kullanmak zorundadır. Yüksek yoğunlukta türbülans meydana gelen pazar ortamında firmalar müşteri ihtiyacını takip etmekte zorlanmakta aynı zamanda pazardan hızlı bilgiler alamadığı için müşteri taleplerine karşı uygun stratejiler geliştirememektedir. İnovasyon çiftustalığı yani sömürücü ve keşfedici yenilik yetenekleri firmaların pazarda müşteri ihtiyaçlarını keşfetmede önemli bir fayda sağlamaktadır. Firmalar için stratejik bir yönelim olan girişimci pazarlama ise firmaların inovasyon çiftustalığı yeteneklerini dengeli bir şekilde kullanmasına hem teorik hem de stratejik olarak uygun altyapı sağlamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında bu araştırmada firmaların meydana gelen yüksek yoğunlukta pazar türbülansı ve teknoloji türbülansı koşullarında girişimci pazarlamanın inovasyon çiftustalığı yetenekleri üzerinde etkisi incelenmiştir. Araştırma Türkiye’de bulunan 87 firma üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda girişimci pazarlamanın yoğun pazar türbülansı ortamında inovasyon çiftustalığı üzerine anlamlı etkisi; yoğun teknoloji türbülansı ortamında keşfedici yenilik üzerinde anlamsız, sömürücü yenilik üzerinde anlamlı etkisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca girişimci pazarlamanın inovasyon çiftustalığının iki boyutu üzerine doğrudan etkisinin de anlamlı olduğu ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimci Pazarlama, İnovasyon, Çiftustalık, SmartPLS*

JEL Kodları: *M31, L26, O32*

Başvuru: *24.01.2023* **Kabul:** *05.04.2023*

*Bu çalışma Burak Buğrahan DEVRAN tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Güngör HACIOĞLU danışmanlığında yürütülen “Girişimci Pazarlamanın İnovasyon Çiftustalığı Üzerine Etkisi: Pazar Türbülansı ve Teknoloji Türbülansının Düzenleyici Rolü” adlı tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale/TÜRKİYE, 0000-0003-0600-8022

² Dr. Öğr. Üyesi., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale/TÜRKİYE, 0000-0003-0694-9607

**THE EFFECT OF ENTREPRENEURIAL MARKETING ON INNOVATION
AMBIDEXTERITY: THE MODERATING ROLE OF MARKET
TURBULENCE AND TECHNOLOGY TURBULENCE³**

Abstract

In the environment of developing and changing market conditions and increasing intense market and technology turbulence, firms have to use their various capabilities effectively in order to maintain their existence. In the market environment where there is high turbulence, firms have difficulty in following the customer's needs and at the same time, they cannot develop appropriate strategies against customer demands because they cannot get fast information from the market. Innovation ambidexterity, that is, exploitative and exploratory innovation capabilities, provides a significant benefit for firms in discovering customer needs in the market. Entrepreneurial marketing, which is a strategic orientation for firms, provides a suitable infrastructure both theoretically and strategically for firms to use their innovation ambidexterity skills in a balanced way. In the light of all this information, in this research, the effect of entrepreneurial marketing on innovation ambidexterity abilities was examined under the conditions of high-intensity market turbulence and technology turbulence. The research was carried out on 87 firms in Turkey. As a result of the research, the significant effect of innovation in the intense market turbulence environment of entrepreneurial marketing; In the intense technology turbulence environment, it is stated that there is a meaningless effect on exploratory innovation and a significant effect on exploitative innovation. In addition, it has been stated that the direct effect of entrepreneurial marketing on the two dimensions of innovation ambidexterity is significant.

Keywords: *Entrepreneurial Marketing, Innovation, Ambidexterity, SmartPLS.*

JEL Codes: *M31, L26, O32.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Gelişen ekonomilerde girişimler fark yaratma ve ekonomiye değer katma bakımından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla firmalar pazarlama faaliyetlerine pazarlama teorisini güçlü bir şekilde uygulamak adına, girişimcilik ile alakalı firma yeteneklerini dahil etmesi ve stratejiler geliştirmesi gerekmektedir (Bachmann vd., 2021; Morrish vd., 2010). Firmalar bu stratejiler ile pazar hakimiyetini kazanıp, müşteri ilgisini sunduğu hizmetler bağlamında firma üzerine çekerek, pazardaki mevcut konumu mümkün olan en üst seviyeye çıkarmak ve firmanın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla olmalıdır.

³ The Extended English Summary is located the end of the Article

Girişimci pazarlama piyasadaki rekabet ortamında firmaların daha hızlı hareket etme ve konumu güçlü hale getirme konusunda girişimlere stratejik bir imkan sağlamaktadır (Bachmann vd., 2021: 88). Yoğun rekabet ortamında firmaların müşteri tepkilerine hızlı cevap vermesine, hizmet çeşitliliğini arttırmasına ve varlığını sürdürmesine olanak sağlayan girişimci pazarlama; küçük, orta ve büyük ölçekli firmalar için bu doğrultuda uygun bir pazar anlayışı geliştirmesine ve müşterilere daha etkili hizmetler sunmasına fayda sağlayan ortamlar ve stratejiler oluşturmaya imkan sunmaktadır (Alqahtani ve Uslay, 2020: 63). Dolayısıyla girişimci pazarlama, firmaların buldukları pazarlarda kaynak arayışında ve diğer firmalara karşı rekabet avantajı elde etmesini sağlayacak olan inovasyon çiftustalığı yani sömürücü ve keşfedici yenilik yeteneklerini pazarda etkin bir şekilde uygulamasına teorik olarak olanak sağlamaktadır (Bachmann vd., 2021: 96). İnovasyon çiftustalığı ise yoğun rekabet ortamında ve değişken pazar koşullarında firmaların sömürücü ve keşfedici yeteneklerini, pazarda varlığını sürdürebilmek ve müşteri isteklerini daha iyi anlayabilmek için etkin kullanmasına imkan sağlamaktadır (Miles ve Darroch, 2006a: 490). Bu bakımdan girişimci pazarlama yaklaşımı işletmelerin farklı durumlar veya farklı zaman aralığında ihtiyaç duyacağı keşfedici ve sömürücü yenilik yeteneklerinin kullanılmasında ve uygulanması konusunda firmaların bu yetenekleri ile mükemmel bir uyum sağlamaktadır (Bachmann vd., 2021: 96). Tüm bu özellikleri girişimci pazarlama teorik alt yapısında kullanan firmalar pazarda uyguladığı keşif stratejileri ile sürekli fayda elde etmeye başlarken hizmetlerini pazara etkili bir şekilde tanıttıktan sonra müşteri ihtiyaçları özelinde sürekli getiri sağlamak için sömürücü yenilik özelliklerine yönelecek ve ürünlerinin yeni versiyonlarını müşterilerine sunmaya odaklanacaktır (Bachmann vd., 2021: 89; Morrish, 2011: 116). Dolayısıyla bulunduğu pazarda sömürücü yeteneklerini kullanarak doyunluğu elde eden firmalar keşif özelliklerine tekrar yönelecek yeni hizmetler ve yeni pazar yaratma çabalarında bulunacaktır. Tüm bu stratejileri uygulamada girişimci pazarlama teorisi firmalar için en uygun ortamı sağlamakta ve teorik altyapıyı oluşturmaktadır (Morris vd., 2002).

Bu bilgilerin ışığında ele alınacak bu araştırma gelişen ekonomilerde firmaların buldukları pazarda meydana geleni ani değişimler, yani teknolojik türbülans ve pazar türbülansı ortamında, girişimci pazarlamanın sömürücü ve keşfedici yenilik özellikleri üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu ve bu etkiler üzerinde teknoloji türbülansı ve pazar türbülansının ne yönde düzenleyici rolü olduğunu inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Girişimci pazarlama, pazarlama literatüründe modern yaklaşımların artması ile birlikte 1980 yılı başlarında akademik literatürde yer almaya başlamıştır. Fakat geçmişten bugüne girişimci pazarlama literatürü incelendiğinde araştırmacıların henüz bir tanım üzerinde fikir sağlayamadığı görülmektedir (Alqahtani ve Uslay, 2020: 64). Öte yandan literatür incelendiğinde araştırmacıların girişimci pazarlamanın, girişimcilik ve pazarlama arasında bir arayüz olduğu konusunda fikir birliği sağladığı görülmektedir (Alqahtani ve Uslay, 2020: 62). Morris vd., (2002: 5)'nin yaptığı tanıma göre girişimci pazarlama, "risk yönetimi, kaynak kullanımı ve değer yaratmaya yönelik yenilikçi yaklaşımlarla karlı müşteriler edinme ve elde tutma

fırsatlarının proaktif olarak tanımlanması ve kullanılmasıdır.". Araştırmada yararlanılan bu tanımın yazarlarına göre (Morris vd., 2002: 5), girişimci pazarlama yedi alt boyuttan oluşmaktadır. Yedi alt boyuttan beş tanesi (proaktiflik, yenilik odaklılık, risk alma odaklılık, fırsat odaklılık ve kaynak kullanımı) girişimcilik literatüründen (Narver ve Slater, 1990); iki tanesi ise (müşteri memnuniyeti yönelimi ve değer yaratma) pazarlama literatüründen gelmektedir (Kohli ve Jaworski, 1990).

Girişimci pazarlamanın alt boyutlarından *proaktiflik*, pazarda gelişen fırsatlara yönelik firmaların verdiği tepkileri ifade etmektedir, firmalar gelişen veya geliştirdiği fırsatları çıkarları yönünde değerlendirmeyi hedeflemektedir (Morris vd., 2002). *Fırsat odaklılık*, henüz fark edilmeyen yüksek karlı pazar boşluklarına olan firma odaklanmasını ifade etmektedir (Morris vd., 2002: 5). *Risk alma*, firmaların rakiplerine karşı üstünlük sağlamak için yaptıkları yatırımlar ve geliştirdikleri yeni ürünler ile getiri elde etmesini sağlamaya odaklanmasıdır (Morris vd., 2002: 7). *Müşteri odaklılık* ise müşteri ihtiyaçlarına odaklanarak firmaların müşteri ihtiyacına yönelik yeni ürünler geliştirmesine odaklanmasını sağlamaktadır (Narver ve Slater, 1990). *Değer yaratma*, firmaların çıkarı için daha özel getiri kaynaklarına odaklanmasına, *kaynak kullanımı* ise kısıtlı kaynaklar ile daha fazla getiri elde etmeye odaklanır (Morris vd., 2002: 8). Son olarak *yenilik odaklılık*, pazarı iyi analiz ederek sunulan ürünleri geliştirerek yenilik yaratmaya odaklanmaktadır (Alqahtani ve Uslay, 2020: 65). Hedeflediği pazara büyüme ve gelişme odaklı giren girişimler için risk faktörü firmanın ürünlerine yönelik müşteri taleplerinde belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla piyasada hem rakiplerin hem de müşterilerin tepkileri ve istekleri hakkındaki belirsizlik girişimlerin karşısına bir risk faktörü olarak çıkmaktadır. Bu yüzden pazar ortamında girişimciler için risk değerlendirmesi çoğu zaman zor bir hale gelmektedir. Girişimci pazarlama yaklaşımı bu belirsizlik ortamlarının değerlendirilmesine ve firma için öngörülebilir bir pazar ortamı oluşturmaya olanak sağlamaktadır. *İnovasyon çiftustalığı* ise iki alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlarından *keşfedici yenilik*, firmaların yeni pazarlar yaratmasına ve müşteri ihtiyaçlarını tespit edip bu ihtiyaçlara yönelik yeni ürün ve teknolojiler üretmeye odaklanır (Jansen vd., 2006: 5). İkinci alt boyutu *sömürücü yenilik* ise pazara sunulan ürünlerin yeni teknolojiler ve müşteri talepleri doğrultusunda geliştirilmesi doğrultusunda katkı sağlamaya odaklanır (Jansen vd., 2006: 5). *Pazar türbülansı* ise müşteri taleplerinde meydana gelen ani değişimleri ifade etmektedir (Liu, 2013: 2824). Meydana gelen ani değişimlere firmaların hızlı tepki vermekte zorlanması pazardaki konumuna zarar verebilmektedir. Son olarak *teknoloji türbülansı* pazarda meydana gelen teknoloji değişimlerini ifade etmektedir (Jaworski ve Kohli, 1993a: 59). Pazarda meydana gelen sürekli teknoloji değişimi firmaların pazardan net bilgi almasını zorlaştırmakta ve bu doğrultuda müşteri ihtiyaçlarına yönelik hızlı tepki vermesini zorlaştırmaktadır.

1.2. Hipotez Türetme

Girişimler kişisel yenilik özelliklerini aktif olarak kullanmanın yanı sıra bulunduğu pazarda sömürücü yenilik yeteneklerini de süreç içerisinde kullanma ihtiyacı gerekeceği için, girişimci pazarlama pazar ortamında firmanın lehine olumlu bir

denge kurmasına olanak sağlar (Morrish vd., 2010: 314). Pazarda bulunan firmalar keşif odaklı yenilik uygulamalarını doğru bir şekilde yerine getirdikten sonra, pazarda konumunu güçlendirir ve müşterine devamlı hizmet sağlama noktasına gelmektedir (Miles ve Darroch, 2006a: 490). Dolayısıyla bu durum firmanın sömürücü yenilik uygulamaları ile sürekli kar sağlama ortamını yarattığı anlamına gelmektedir (Tushman ve Nadler, 1986a: 77). Firma sömürücü yeniliği aktif bir şekilde uyguladıktan ve kar akışını maksimum seviyeye çıkardıktan sonra, mevcut pazardaki tüm kaynakları tüketmiş ve pazarda doyma noktasına gelmiş olacaktır (Bachmann vd., 2021: 90). Eğer firma mevcut pazarda bu etkinlikleri doğru uygulamaz ve pasif kalırsa, firma gerileyecektir ve bulunduğu pazardaki konumunu da kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır (Tushman ve Nadler, 1986b) Dolayısıyla girişimler buldukları pazarda varlığını sürdürmek ve geleceğe taşıyabilmek için inovasyon çiftustalığı yeteneklerini etkili bir şekilde kullanması gerekmektedir (Bachmann vd., 2021: 87). Girişimci pazarlama firmanın bu özelliklerini pazarda etkili kullanması ve firma faydalarını maksimum düzeye çıkarması için mevcut ortamı oluşturmaya olanak sağlamaktadır (Miles ve Darroch, 2006b). Literatürde girişimci pazarlamanın firma performansına pozitif etkisinin bulunduğunu belirten birçok araştırma da geçmiş literatürde bulunmaktadır (Hacioglu vd., 2012). Yakın dönemde yapılan bir araştırmada Bachmann ve arkadaşları 146 Alman firması örneğinde ele aldıkları araştırmada girişimci pazarlamanın inovasyon çiftustalığı üzerine olumlu etkilerinin olduğunu yaptıkları araştırma sonuçlarında belirtmişlerdir (Bachmann vd., 2021). Bu bakımdan Türkiye’de bulunan girişimler, Covid-19 pandemisiyle birlikte yoğun değişim yaşayan piyasa ortamında pazarda etkin kalabilmek için keşfedici ve sömürücü yenilik özelliklerini etkili bir şekilde kullanmasını gerekli kılacaktır. Bu bağlamda ele alınacak hipotezler oluşmaktadır;

H1: Girişimlerde girişimci pazarlama uygulamalarının, sömürücü yenilik üzerine pozitif etkisi vardır.

H2: Girişimlerde girişimci pazarlama uygulamalarının, keşfedici yenilik üzerine pozitif etkisi vardır.

Yoğun pazar türbülansı ortamlarında müşteri taleplerinde çok ani değişimler meydana gelmektedir (Jaworski ve Kohli, 1993b). Yüksek pazar türbülansın bulunduğu ortamlarda ise değişen müşteri taleplerine karşı dikkatli olmak firmalar için daha zorlayıcı hale gelmektedir. Girişimci pazarlama, pazar odaklı yaklaşım sahibi firmaların yaşadığı türbülans ortamında firmanın performansına olumlu etkisi var iken istikrarlı müşteri kitlesi olan firmalarda aynı etkiyi göstermemiştir (Kirca vd., 2005). Dolayısıyla Whalen vd., (2015)’de yaptıkları araştırmada girişimci pazarlamanın sabit müşteri kitlesi olan firmalar için uygun olmayacağını yaptıkları araştırmada belirtmiştir. Yüksek teknolojik türbülansın bulunduğu ortamlarda ise gelişen yoğun değişim ortamları da firmaların müşteri talepleri takibinde ve teknolojik altyapının geliştirilmesine ve dönüştürmesine firmanın mevcut ortamı takibinde zorlaştırmaktadır (Jaworski ve Kohli, 1993a). Dolayısıyla yoğun teknoloji türbülansı ortamının firmanın pazarı ve müşteri taleplerinde ani değişimleri çevik bir şekilde değerlendirmesi ve bu tepkilere uygun pozisyon alması kaynaklarını ve planlarını

buna göre oluşturması gelecek için devamlılığına katkı sağlayacaktır. Öte yandan sömürücü ve keşfedici yenilik yetenekleri ise firmaların yüksek türbülanslı piyasalarda firmaların müşteri taleplerine karşı daha hassas olmalarını ve pazarda konumunu koruması için yeteneklerini uygulamasına olanak sağlamaktadır (D'Attoma ve Ieva, 2022: 12). Bu bakımdan mevcut teknolojik gelişmeler ve tüm dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi ile günümüzde sürekli değişim içinde olan piyasa ortamları da göz önüne alınarak araştırma hipotezleri oluşmaktadır;

H3: Girişimler için buldukları pazarda teknoloji türbülansı (H3a) ve Pazar türbülansı (H3b) ne kadar yüksek olursa Girişimci pazarlamanın sömürücü yenilik üzerindeki etkisi o kadar yüksek olur.

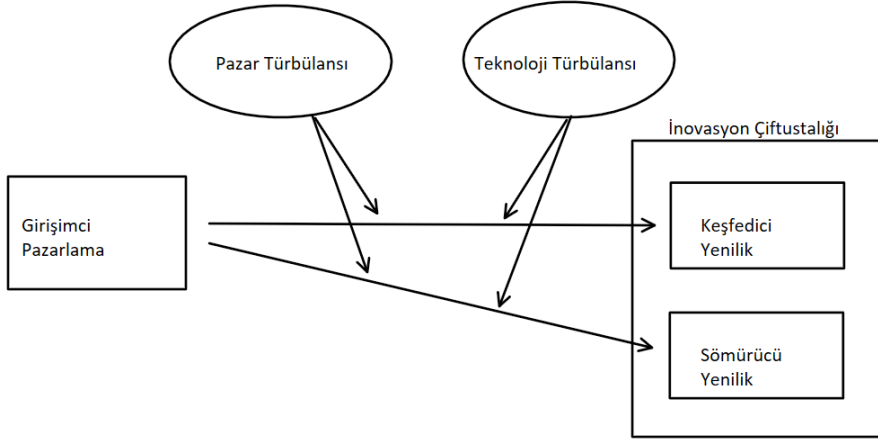
H4: Girişimler için buldukları pazarda teknoloji türbülansı (H4a) ve Pazar türbülansı (H4b) ne kadar yüksek olursa Girişimci pazarlamanın keşfedici yenilik üzerindeki etkisi o kadar yüksek olur.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada girişimci pazarlamanın yüksek pazar türbülansı ve teknoloji türbülansı ortamında inovasyon çiftustalığı üzerine etkisi incelenmektedir. Araştırma kantitatif yöntemle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın anakütlesini ise Türkiye'de bulunan çeşitli sektörlerden firmalar oluşturmaktadır. Anakütleyi oluşturan bu firmaların pazarlama departmanı yöneticilerinden elde edilen anket verilerinin analizi SmartPLS 3.3.3 programından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. SmartPLS algoritması endojen bir yapıda açıklanamayan varyans derecesini mümkün olan en düşük seviyeye indirmek için en küçük kareler regresyonunu kullanan yapısal eşitlik modellemesine dayalı bir algoritmadır (JF Hair vd., 2012). Literatürü incelediğimizde SmartPLS algoritmasının çok çeşitli durumlar bağlamında kullanılmasını önerilmektedir. Özellikle teori oluşturma ve teori testinde; araştırma hedefinin anahtar yapıların tahmini olduğunda; model karmaşık olduğunda; Model birçok gösterge ve yapıyı kapsadığında; örneklem büyüklüğü küçük olduğunda; veriler normal olarak dağıtılmadığında; ve ek analizler için değişken puanlara ihtiyaç olduğunda kullanımı önerilmektedir (Sarstedt vd., 2017: 2). Bu araştırma teori test etmek amacıyla olduğu için literatürdeki bu bilgiler kapsamında Smart PLS algoritması kullanmanın uygun olduğu görülmektedir. Buna ek olarak bu araştırma sınırlı bir örneklem büyüklüğünden ($n = 87$) oluştuğu ve verilerin toplandığı örnekleme göre model yapısı karmaşık olduğu için SmartPLS algoritması analizleri gerçekleştirmek için uygun bir program olduğu literatür açısından da görülmektedir. Araştırma modeli aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil-1

Analiz Modeli

2.1. Veri Toplama ve Örneklem

Araştırma Türkiye’de bulunan çeşitli sektörlerden firmaların pazarlama yöneticilerine ulaşılarak toplanan anketler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı girişimci pazarlamanın belirsizlik ortamında firmalar için ne derece etkili bir yaklaşım olduğunu test etmek olduğu için firmaların pazarlama yöneticilerine sanal ortamlar aracılığıyla ulaşılarak 2022 yılının Eylül ve Aralık ayları arasında anket verileri toplanmıştır. Anket formu 64 sorudan oluşmaktadır. Girişimci pazarlama ölçeği toplam 7 boyuttan oluşmaktadır. Yenilik odaklılık ölçmek için 4 madde, fırsat odaklılığı ölçmek için 5 madde, kaynak kullanımını ölçmek için 7 madde, değer yaratma ölçmek için 7 madde, risk alma ölçmek için 3 madde, proaktiflik ölçmek için 7 madde, müşteri odaklılığı ölçmek için 9 maddelik anket kullanılmıştır. Ankette Becherer vd., (2012) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. İnovasyon Çiftustalığı iki boyuttan oluşmaktadır. Sömürücü yenilik ölçmek için 8 madde, Keşfedici yeniliği ölçmek için 8 maddelik ölçek ankette kullanılmıştır. Kullanılan ölçek Açıkgoz, (2015) Tarafından geliştirilmiştir. Pazar türbülansını ölçmek için 1 madde, teknoloji türbülansını ölçmek için 1 maddelik ölçekler ankette kullanılmıştır. Kullanılan ölçekler Guo vd., (2016) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek maddeleri kaynakçanın sonuna ek olarak eklenmiştir. Firmaların özelliklerini öğrenmek için 3 madde kullanılmıştır. Anketler kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, WhatsApp ve mail aracılığıyla online olarak GoogleForm üzerinden toplanmıştır.

Araştırmada 120 firmadan anket verileri toplanmıştır. Araştırma kapsamına uymayan düşük türbülans ortamında hizmet gösteren, küçük ölçekli 33 firmanın verileri analiz verileri arasından çıkarılmıştır. Toplanan anket verilerinde yer alan firmaların çalışan

sayı aralığı 101 ve üzeri olduğu için TÜİK verilerine göre örneklemdaki firmalar büyük ölçekli firmalar olarak değerlendirilmektedir (Bahar, 2017 s:73). Dolayısıyla araştırmanın örneklemini büyük ölçekli ve yüksek türbülans ortamında bulunan firmalardan oluşmaktadır. Firma özellikleri ve dağılımı Tablo-1’de gösterilmiştir.

Tablo-1

Firma Dağılımları ve Çalışan Sayı Aralığı

Sektörler	Firma Sayısı	Çalışan Sayı Aralığı
E-ticaret	45	101 ve üzeri
Eğitim	10	101 ve üzeri
Yatırım	2	101 ve üzeri
Yazılım	3	101 ve üzeri
Finans	5	101 ve üzeri
Lojistik	5	101 ve üzeri
Eğlence	5	101 ve üzeri
Ağır Sanayi	5	101 ve üzeri
Sağlık Hizmetleri	4	101 ve üzeri
Savunma Sanayi	3	101 ve üzeri
Toplam	87	

2.2. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri SmartPLS 3.3.3 algoritması kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan ölçeklere ait analiz sonuçları ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-2*Ölçüm Modeli katsayıları*

			CA	CR	AVE
Keşfedici Yenilik	KYY5	0.836			
	KYY6	0.853	0.889	0.888	0.726
	KYY8	0.868			
Müşteri odaklılık	MO1	0.816			
	MO3	0.665	0.797	0.796	0.566
	MO7	0.769			
Proaktiflik	PR3	0.785			
	PR4	0.766	0.802	0.800	0.572
	PR5	0.716			
Risk Alma	RA1	0.780			
	RA2	0.893	0.877	0.879	0.709
	RA3	0.939			
Sömürücü Yenilik	SY5	0.855			
	SY6	0.875	0.864	0.867	0.686
	SY8	0.748			
Yenilik Odaklılık	YO1	0.935			
	YO2	0.807	0.848	0.861	0.679
	YO4	0.877			
Teknoloji Türbülansı	TT	1.000	1.000	1.000	1.000
Pazar Türbülansı	PT	1.000	1.000	1.000	1.000

*CA ≥ 0.7; CR ≥ 0.7; AVE ≥ 0.5**CA= Cronbach Alpha; CR=Composite Reliability; AVE=Average Variance Extracted*

Hair vd., (2017: 34)'nin literatürde belirttiklerine göre faktör yükleri $\geq 0,708$ olması gerekmektedir. Faktör yükleri 0,40 ile 0,70 aralığında yer alan yapıların AVE ya da CR değerlerinin eşik değer aralığını sağlamaması halinde araştırma modelinden çıkarılması gerektiğini belirtmişlerdir. Binişik yapıda olan değişken boyutları ve eşik değerlerin altında kalan ölçek maddeleri ve boyutları analiz modelinden çıkarılmıştır. Dolayısıyla yapılan analizlere göre CA, CR, AVE değerleri eşik değerlerin altında kalan Girişimci pazarlamanın alt boyutlarından “fırsat odaklılık, kaynak kullanımı ve değer yaratma” yapıları analiz modelinden çıkarılmıştır. Literatürde de belirtildiği üzere sonrasında yapılan analizlerden elde edilen CA, AVE ve CR değerlerinin eşik değerlerin üzerinde olması nedeniyle faktör yükleri 0.7'nin altında olan maddeler ölçekten çıkarılmamıştır. Tablo-2'de ölçek yapılarının faktör yükleri gösterilmiştir. Yapılan ölçüm modeli katsayıları analizlerinde elde edilen sonuçları Tablo-1'e göre modelde yer alan yapıların Cronbach Alpha katsayıları eşik değerlerin aralığında; CR

katsayılarının da eşik değer aralığında sonuçlanması nedeniyle iç tutarlılık güvenilirliğinin gerçekleştiği görülmektedir.

Model yapılarının faktör yüklerinin literatürde belirtilen eşik değer aralığında; AVE katsayılarının eşik değer aralığında olması nedeniyle birleşme geçerliliğinin sağlandığı yapılan analiz sonuçlarında görülmektedir.

Ayrışma geçerliliğinin analizi için Fornell ve Larcker (1981) tarafından geliştirilen kriter ile Henseler vd. (2015: 120) tarafından geliştirilen HTMT katsayıları kullanılmıştır.

Tablo-3

Fornell ve Larcker Kriteri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Keşfedici Yenilik	(0.852)							
2.Pazar Türbülansı	-0.050	(1.000)						
3.Risk Alma	0.812	-0.012	(0.842)					
4.Sömürücü Yenilik	0.801	-0.113	0.588	(0.828)				
5.Teknoloji Türb.	0.295	0.167	0.198	0.383	(1.000)			
6.Yenilikmdaklılık	0.792	0.053	0.661	0.770	0.202	(0.824)		
7.Müşteri odaklılık	0.738	0.018	0.676	0.671	0.054	0.740	(0.753)	
8.Proaktiflik	0.730	-0.081	0.734	0.725	0.220	0.755	0.706	(0.756)

Literatürde belirtilen Fornell ve Larcker (1981) ölçütleri kriterlerine göre, araştırmada bulunan yapıların açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin karekökü, araştırmada yer alan yapılar arasındaki korelasyon katsayılarından yüksek olmalıdır. Tablo-3’de Fornell ve Larcker (1981) ölçütlerine göre uygulanan analiz sonuçlarının raporları gösterilmiştir. Tabloda parantez içinde belirtilen değerler AVE’nin karekök değerleridir. Tablodaki değerler incelendiğinde her bir yapının AVE karekök değerlerinin, diğer yapılarla olan korelasyon katsayılarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo-4

HTMT Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1.Keşfedici Yenilik							
2.Pazar Türbülansı	0.050						
3.Risk Alma	0.814	0.026					
4.Sömürücü Yenilik	0.804	0.112	0.593				
5.Teknoloji Türb.	0.295	0.167	0.196	0.382			
6.Yenilikmdaklılık	0.803	0.065	0.657	0.789	0.206		
7.Müşteri odaklılık	0.734	0.077	0.676	0.666	0.067	0.801	
8.Proaktiflik	0.827	0.080	0.830	0.790	0.221	0.761	0.698

HTMT, $P < 0,90$ (Birbirine yakın teorik yapılar)

$P < 0,85$ (Birbirine uzak teorik yapılar)

Henseler vd. (2015: 120) tarafından geliştirilen HTMT katsayıları, araştırmada bulunan değişkenlerin ifadelerinin korelasyonlarının ortalamasının aynı değişkenlere ait ifadelerin korelasyonlarının geometrik ortalamalarına olan oranları ifade etmektedir. Literatürde ölçmeye çalışılan yapıların teorik olarak birbirine yakın olmaları durumunda HTMT katsayısının 0,90'nın; birbirinden teorik olarak uzak olan yapılarda 0,85'in altında gerçekleşmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Tablo-4'deki HTMT katsayıları kontrol edildiğinde, katsayıların eşik değerin altında olduğu görülmektedir.

2.3. Model Katsayıları

Ele alınan araştırmanın model analiz katsayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-5

Model Katsayıları

Değişkenler	VIF	R ²	f ²	Q ²
Girişimci Pazarlama	1.070		2.735	
Pazar Türbülansı	1.040		0,134	
Teknoloji Türbülansı	1.072	0,877	0,290	0,566
Düzenleyici Etki 1	1.013		0,279	
Düzenleyici Etki 2	1.029		0,130	
Girişimci Pazarlama	1.070		6,288	
Pazar Türbülansı	1.040		0,064	
Teknoloji Türbülansı	1.072	0,788	0,136	0,479
Düzenleyici Etki 3	1,013		0,088	
Düzenleyici Etki 4	1,029		0,366	

VIF (Variance Inflation Factor)= VIF<3;

R² (Açıklanma Oranı)= 0,25<zayıf,0,50<orta,0,75<güçlü;

f² (Etki Büyüklüğü)=0,02<düşük,0,15<orta,0,35<yüksek;

Q² (Tahmin gücü)=0,02<düşük,0,15<orta,0,35<yüksek

Analiz sonuçlarına göre değişkenlerin VIF değerleri incelediğinde, değerlerin eşik değer 3'in altında olması değişkenler arasında doğrusallık sorununun gerçekleşmediğini ifade etmektedir (Hair vd., 2017: 34).

Modelden elde edilen analiz sonuçlarına göre açıklanma oranı (R²) değerleri incelediğinde sömürücü yenilik değişkeninin %79 ve keşfedici yenilik değişkeninin de %88 oranında açıklandığı tabloda gösterilmiştir. Etki büyüklüğü katsayısının (f²) 0,02 ve üzeri olması düşük; 0,15 üzeri olması orta; 0,35 üzeri olması yüksek etki değeri olarak literatürde belirtilmiştir (Cohen, 1988). Sarstedt vd., (2017: 41-53)'ne göre katsayıların 0,02'nin altında olması durumunda bir etkiden söz etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Etki büyüklüğü katsayıları (f²) incelendiğinde Düzenleyici etki 1'in sömürücü yenilik üzerinde orta, Düzenleyici Etki 2'nin sömürücü yenilik üzerinde düşük; Düzenleyici Etki 3'ün keşfedici yenilik üzerinde düşük; Düzenleyici Etki 4'ün keşfedici yenilik üzerinde yüksek; Girişimci pazarlamanın, sömürücü yenilik ve keşfedici yenilik üzerinde yüksek etkiye sahip olduğu görülmektedir.

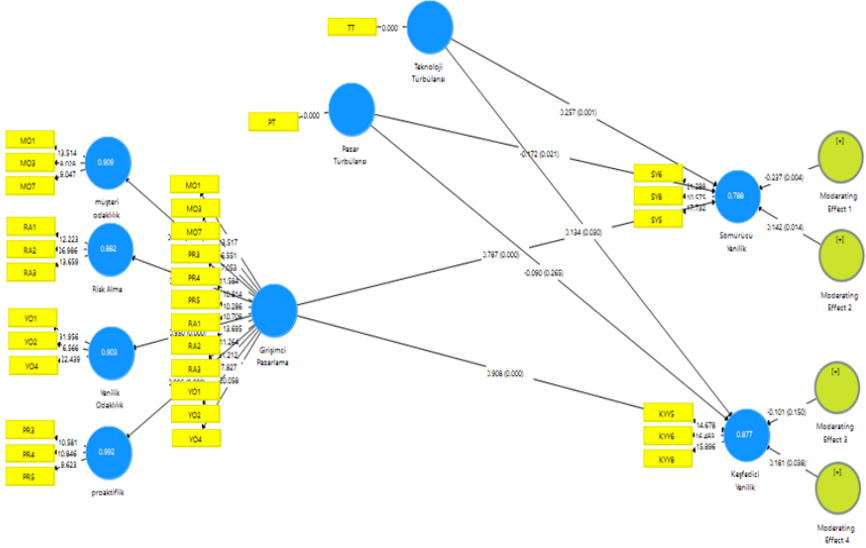
Bağımlı değişkenler için elde edilen tahmin gücü katsayılarının (Q²) sıfırdan büyük olması, araştırma modelinin, bağımlı değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2017: 41-53). Tablodaki Q² değerlerinin sıfırdan yüksek olması nedeniyle araştırma modelinin sömürücü yenilik ve keşfedici yenilik değişkenlerini tahmin gücüne sahip olduğu görülmektedir

3. BULGULAR

Araştırmanın hipotez testleri SmartPLS 3.3.3 programı ile gerçekleştirilmiştir. Bootstrapping modeli bulguları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil-2

Bootstrapping Modeli

Yapılan bootstrapping test sonuçlarının sayısal değerleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-6

Hipotez Testi Sonuçları

	(O)	(STDEV)	((O/STDEV))	P Values
Girişimci Pazarlama ->Keşfedici Yenilik	0.908	0.056	16.230	0.000
Girişimci Pazarlama-> Sömürücü Yenilik	0.787	0.071	11.119	0.000
Düzenleyici Etki 4 -> Keşfedici Yenilik	0.181	0.087	2.079	0.038

**GİRİŞİMCİ PAZARLAMANIN İNOVASYON ÇİFTUSTALIĞI ÜZERİNE ETKİSİ: PAZAR
TÜRBÜLANSI VE TEKNOLOJİ TÜRBÜLANSININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ**

Düzenleyici Etki 2 -> Sömürücü Yenilik	0.142	0.058	2.446	0.014
Düzenleyici Etki 3 -> Keşfedici Yenilik	-0.101	0.070	1.439	0.150
Düzenleyici Etki 1 -> Sömürücü Yenilik	-0.237	0.082	2.900	0.004

Original Sample (O) = β Coefficiency, P value < 0.05

(|O/STDEV|) T statistics = -1,960; 1,960

Analiz sonuçları Tablo-6 incelendiğinde Girişimci pazarlamanın sömürücü yenilik ($\beta=0.908$; $p < 0.01$); keşfedici yenilik ($\beta=0.787$; $p < 0.01$) üzerinde pozitif yönde etkilerinin olduğu elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırma modelinde pazar türbülansının, sömürücü yenilik ve keşfedici yenilik üzerindeki düzenleyici rolünü test etmek için, düzenleyici etki 2 ve düzenleyici etki 4; Teknoloji türbülansının sömürücü yenilik ve keşfedici yenilik üzerindeki düzenleyici etki rolünü test etmek için, düzenleyici etki 1 ve düzenleyici etki 3 adlı etkileşim terimleri kullanılmıştır. Etkileşim terimlerine ait hesaplama yöntemi olarak iki aşamalı (two stage) yöntemi tercih edilmiştir. Tablodaki analiz sonuçlarında Düzenleyici Etki 1 ($\beta=-0.237$; $p < 0.05$); Düzenleyici Etki 2 ($\beta=0.142$; $p < 0.05$); Düzenleyici Etki 3 ($\beta=-0,101$; $0,05 < p$); Düzenleyici Etki 4 ($\beta= 0.181$; $p < 0.05$) değerlerine sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H3a, H4a, H4b hipotezi kabul edilmiş H3b hipotezi reddedilmiştir.

4. TARTIŞMA

Araştırma bulgularında girişimci pazarlamanın yoğun teknoloji türbülansında keşfedici yenilik üzerinde anlamsız etkisi olduğu görülmüştür. Teknoloji türbülansı ortamında firmalar sürekli yeni teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasından dolayı çalışanlarını ve iş süreçlerini bu yeniliklere adapte etmekte zorlanabilirler (Pillai vd., 2021: 1517), bu yüzden belirsizlik ortamında keşfedici yenilik yeteneklerini etkili kullanma bakımından sıkıntı yaşayabilmektedir. Öte yandan teknoloji türbülansının sömürücü yenilik üzerinde ise anlamlı etkisi olduğu hipotez testi sonuçlarında görülmüştür. Sömürücü yenilik yeteneklerini kullanan firmalar pazarda kar maksimize etme ve mevcut ürünü müşteri ihtiyaçları doğrultusunda geliştirme aşamasında olduğu için değişen teknoloji ortamlarına firmalarını adapte edebilmesi girişimci pazarlama yaklaşımı bağlamında sömürücü yeteneklerini faydalı bir şekilde kullanabilmesini sağlayacağı araştırma sonucunda görülmüştür. Yoğun pazar türbülansı ortamında ise girişimci pazarlamanın hem keşfedici yenilik hem de sömürücü yenilik yeteneklerini, araştırma örneklemini oluşturan büyük ölçekli firmalar bağlamında anlamlı etkisi olduğu hipotez testi sonuçlarında belirlenmiştir. Dolayısıyla girişimci pazarlama yaklaşımı firmalar için yoğun pazar türbülansı

ortamında daha iyi performans göstermesini ve girişimci pazarlamanın risk alma ve yenilik odaklılık gibi alt boyutlarını etkili bir şekilde kullanarak belirsizlik ortamında firmanın öne çıkmasını sağlamaktadır (Alqahtani vd., 2022). Literatürde firmalar büyüdükçe hiyerarşik yapısının arttığını dolayısıyla pazarda gelişen ani durumlara hızlı tepkiler vermede geciktirdiği belirtilmiştir (Mintzberg, 1980: 325). Fakat ele alınan araştırma sonuçlarına göre büyük ölçekli firmaların, girişimci pazarlama yeteneklerini aktif kullanarak, pazarda gelişen türbülans durumunda keşfedici ve sömürücü yenilik yeteneklerini daha aktif kullanacağı yönünde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Bu da firmanın türbülans ortamında gerçekleşen müşteri talep değişiklerine daha hızlı tepkiler vereceği anlamına gelmektedir (Alqahtani vd., 2022: 17; Bachmann vd., 2021: 89). Dolayısıyla hipotez testi sonuçlarına göre girişimci pazarlamanın değişken ortamlarda büyük ölçekli firmalar açısından faydalı bir yaklaşım olduğu söylenebilmektedir.

Literatürde girişimci pazarlamanın küçük, orta, büyük ölçekli firmalardan hangisi için daha verimli olacağı hakkında süregelen bir tartışma vardır (Alqahtani ve Uslay, 2020: 63). Geçmiş araştırmalarda genel görüş girişimci pazarlamanın küçük ölçekli firmalar için daha uygun olacağı yönündeyken, günümüzdeki araştırmalar girişimci pazarlamanın orta ve büyük ölçekli firmalar açısından faydalı bir yaklaşım olduğu yönündedir (Alqahtani vd., 2020: 63). Elde edilen sonuçlara göre girişimci pazarlamanın sömürücü ve keşfedici yenilik üzerine pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırma örneklemini büyük ölçekli firmalar oluşturduğu için elde edilen sonuçlar girişimci pazarlamanın büyük firmalar için etkili bir pazar stratejisi olacağı söylenebilmektedir. Araştırma sınırlılıkları açısından da bu araştırma büyük ölçekli firmalar özelinde gerçekleştirildiği için küçük ve orta ölçekli firmalar dahil edilebilir. Öte yandan bu araştırma sadece Türk firmalarından alınan bilgiler ışığında gerçekleştirilmiştir. Farklı kültürler ve piyasa ortamında araştırma gerçekleştirilerek kapsamı genişletilebilir.

SONUÇ

Araştırma sonucunda yüksek türbülans ortamında girişimci pazarlama yaklaşımının inovasyon çiftustalığı alt boyutları olan keşfedici yenilik ve sömürücü yenilik üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu da firmalar açısından girişimci pazarlamanın belirsizlik ortamında kullanılabilir faydalı bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Fakat girişimci pazarlamanın yüksek teknoloji türbülansı ortamında keşfedici yenilik üzerinde olumlu etkisi araştırma sonucunda görülmemiştir. Dolayısıyla teknoloji değişimine firmaların adapte olma süreçlerini çevikleştirmesinin firmanın müşteri talep değişikleri durumunda sahadan bilgi alma konusunda yeni teknolojileri kullanarak keşfedici yeteneklerini etkili kullanmasına ve firmanın pazarda tutunması açısından faydalı olacağı araştırma sonucunda görülmektedir. Öte yandan girişimci pazarlamanın, inovasyon çiftustalığı alt boyutları üzerine doğrudan etkisinin anlamlı olduğu araştırma bulgularında belirtilmiştir. Bu sonuç ışığında büyük ölçekli firmalar girişimci pazarlama yaklaşımı bağlamında hem keşfedici yeteneklerini hem de sömürücü yenilik yeteneklerini dengeli bir şekilde kullanarak pazar performansını arttırabilmektedir (Bachmann vd., 2021). Mevcut

araştırmanın örneklemini büyük ölçekli firmalar oluşturduğu için araştırma sonuçları doğrultusunda girişimci pazarlamanın yüksek türbülans ortamında değişen müşteri ihtiyaçlarına yönelik olumlu bir stratejik yaklaşım olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla bu araştırma ile literatürde var olan girişimci pazarlamanın hangi büyüklükteki firmalar açısından uygun olacağı konusundaki tartışmalara ve gelecek araştırmalar açısından da girişimci pazarlama literatürüne katkıda bulunulmuştur.

Bu araştırma Türkiye’de bulunan farklı sektörlerde hizmet veren 87 firma üzerinde gerçekleştirilmiştir. Gelecek araştırmalar açısından bu araştırmada yararlanılan örneklem sayısı artırılarak ve girişimci pazarlama yaklaşımının farklı kültür ve ekonomik yapılarda firmalar açısından ne gibi etkilerinin olduğu incelenebilir ve daha genelleyici sonuçlar elde edilebilir. Çevresel rekabet, pazar büyümesi, firma performansı gibi değişkenler eklenerek girişimci pazarlamanın etkinliği test edilebilir (Alqahtani ve Uslay, 2020; Bachmann vd., 2021). Özellikle girişimci pazarlamanın müşteri açısından nasıl bir etki bıraktığını incelemek gelecek araştırmalar ve literatür açısından faydalı olacaktır (Bachmann vd., 2021).

THE EFFECT OF ENTREPRENEURIAL MARKETING ON INNOVATION AMBIDEXTERITY: THE MODERATING ROLE OF MARKET TURBULENCE AND TECHNOLOGY TURBULENCE

1. INTRODUCTION

In developing economies, initiatives are of great importance in terms of making a difference and adding value to the economy. Therefore, in order to apply marketing theory strongly to their marketing activities, firms need to incorporate entrepreneurial-related firm capabilities and develop strategies (Bachmann et al., 2021; Morrish et al., 2010). With these strategies, companies should aim to gain market dominance and attract customer attention to the company in the context of the services they offer, to maximize their current position in the market and to ensure the sustainability of the company.

Entrepreneurial marketing provides a strategic opportunity for companies to move faster and strengthen their position in the competitive environment in the market (Bachmann et al., 2021: 88). Entrepreneurial marketing, which enables companies to respond quickly to customer responses, increase service diversity and maintain their existence in an intensely competitive environment; It enables small, medium and large-sized companies to develop an appropriate market understanding in this direction and to create environments and strategies that benefit them to provide more effective services to customers (Alqahtani and Uslay, 2020: 63).

Innovation ambidexterity enables companies to use their exploitative and exploratory abilities effectively in order to maintain their presence in the market and to better understand customer demands in an environment of intense competition and volatile market conditions (Miles and Darroch, 2006a: 490). In this respect, entrepreneurial

marketing is in perfect harmony with these capabilities of companies in the use and application of exploratory and exploitative innovation capabilities that businesses will need in different situations or in different time periods (Bachmann et al., 2021: 96). Companies that use all these features in the entrepreneurial marketing theoretical infrastructure will start to gain continuous benefits with the discovery strategies they apply in the market, and after effectively introducing their services to the market, they will turn to exploitative innovation features to provide continuous returns for customer needs and focus on presenting new versions of their products to their customers (Bachmann et al., 2021: 89; Morrish, 2011: 116). Therefore, companies that achieve saturation by using their exploitative capabilities in their market will turn to exploration features and make efforts to create new services and new markets. Entrepreneurial marketing theory provides the most suitable environment for companies in applying all these strategies and creates the theoretical infrastructure (Morris et al., 2002: 5).

2. METHODS

Research data analysis was carried out using the SmartPLS 3.3.3 program. The Smart PLS algorithm is an algorithm based on structural equation modeling that uses ordinary least squares regression to minimize the degree of unexplained variance in an endogenous structure (JF Hair et al., 2012). When we review the literature, it is recommended to use the Smart PLS algorithm in the context of a wide variety of situations. Especially in theory building and theory testing; when the model is complex; When the model covers many indicators and structures; when the sample size is small; when data is not normally distributed; and when variable scores are needed for additional analyzes (Sarstedt et al., 2017: 2). Since our research aims to test theory, it seems appropriate to use the Smart PLS algorithm within the scope of this information in the literature. In addition, it is seen in the literature that SmartPLS is a suitable program to carry out our research, since our research consisted of a limited sample size ($n = 87$) and our model structure was complex according to the sample at hand.

3. RESULTS

When the analysis results are examined in Table-9, the exploitative innovation of entrepreneurial marketing ($\beta=0.908$; $p< 0.01$); It was found that exploratory novelty ($\beta=0.787$; $p< 0.01$) had positive effects on it. According to these results, H1 and H2 hypotheses were accepted.

To test the regulatory role of market turbulence on exploitative innovation and exploratory innovation in the research model, regulatory impact 2 and regulatory impact 4; To test the moderator role of technology turbulence on exploitative innovation and exploratory innovation, the interaction terms moderator 1 and modifier

3 were used. The two- stage method was preferred as the calculation method for the interaction terms. In the analysis results in the table, Regulatory Effect 1 ($\beta=-0.237$; $p<0.05$); Regulatory Effect 2 ($\beta=0.142$; $p<0.05$); Regulatory Effect 3 ($\beta=-0.101$; $0.05<p$); Regulatory Effect 4 ($\beta= 0.181$; $p<0.05$) values were observed. Therefore, the H3a, H4a, H4b hypothesis was accepted and the H3b hypothesis was rejected.

4. DISCUSSION

As a result of our research, the meaningless effect of entrepreneurial marketing on exploratory innovation in the environment of intense technology turbulence; On the other hand, it was seen in the results of the hypothesis test that it had a significant effect on exploitative innovation.

If we look at the literature, it is stated that as companies grow, their hierarchical structure increases, so it is delayed in responding quickly to sudden situations in the market (Mintzberg, 1980: 325). However, according to our research results, positive results have been obtained that large-scale companies will actively use their exploratory and exploitative innovation capabilities in the turbulent environments developing in the market by actively using their entrepreneurial marketing capabilities.

When we examine the literature, there is an ongoing debate about whether entrepreneurial marketing will be more efficient for small, medium and large-sized companies (Alqahtani and Uslay, 2020: 63). While the general view in the past researches was that entrepreneurial marketing would be more suitable for small-sized companies, current researches show that entrepreneurial marketing is a beneficial approach for medium and large-sized companies (Alqahtani et al., 2020: 63). According to the results of our research, it has been determined that entrepreneurial marketing has a positive effect on exploitative and exploratory innovation. Since our research sample consists of large-scale companies, it can be said that entrepreneurial marketing will be an effective market strategy for large companies.

CONCLUSION

In conclusion, it has been determined that entrepreneurial marketing has positive effects on innovation ambidexterity sub-dimensions, exploratory innovation and exploitative innovation in a high turbulence environment. However, entrepreneurial marketing did not appear to have a positive effect on exploratory innovation in the high-tech turbulence environment. It has been determined that the direct effect of entrepreneurial marketing on the sub-dimensions of innovation ambidexterity is significant in environments where there is no turbulence. It has been stated that entrepreneurial marketing is a positive strategic approach towards changing customer needs in a high turbulence environment, since our sample consists of large-scale companies. Contribution to entrepreneurial marketing literature.

Our research was carried out on 87 companies operating in different sectors in Turkey. In terms of future research, the sample scope of the current research can be expanded further and the effects of entrepreneurial marketing on firms in different cultures and economic structures can be examined. The effectiveness of entrepreneurial marketing can be tested by adding variables such as environmental competition, market growth, and firm performance (Alqahtani and Uslay, 2020; Bachmann et al., 2021). It will be useful for future research and literature to examine how entrepreneurial marketing affects the customer (Bachmann et al., 2021).

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, A. (2015). İnovasyon Çifttutallığı: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *ournal of Entrepreneurship and Innovation Management*, DOI: 10.13140/RG.2.1.2947.3363.
- Alqahtani, N. ve Uslay, C. (2020). Entrepreneurial marketing and firm performance: Synthesis and conceptual development. *Journal of Business Research*, 113, 62–71. doi:10.1016/J.JBUSRES.2018.12.035
- Alqahtani, N., Uslay, C. ve Yeniuyurt, S. (2022). Entrepreneurial marketing and firm performance: scale development, validation, and empirical test. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2022.2059773>. doi:10.1080/0965254X.2022.2059773
- Bachmann, J. T., Ohlies, I. ve Flatten, T. (2021). Effects of entrepreneurial marketing on new ventures' exploitative and exploratory innovation: The moderating role of competitive intensity and firm size. *Industrial Marketing Management*, 92, 87–100. doi:10.1016/J.INDMARMAN.2020.10.002
- Becherer, R. C., Helms, M. M. ve McDonald, J. P. (2012). The effect of entrepreneurial marketing on outcome goals in SMEs. *New England Journal of Entrepreneurship*, 15(1), 7–18. doi:10.1108/NEJE-15-01-2012-B001
- Cohen, J. (1988). Set Correlation and Contingency Tables. *Applied Psychological Measurement*, 12(4), 425–434. doi:10.1177/014662168801200410
- D'Attoma, I. ve Ieva, M. (2022). The role of marketing strategies in achieving the environmental benefits of innovation. *Journal of Cleaner Production*, 342, 130957. doi:10.1016/J.JCLEPRO.2022.130957
- Guo, H., Xu, H., Tang, C., Liu-Thompkins, Y., ... Z. G.-J. of B. ve 2018, undefined. (y.y.). Comparing the impact of different marketing capabilities: Empirical evidence from B2B firms in China. *Elsevier*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296318301802> adresinden erişildi.
- Hacioglu, G., Eren, S. S., Eren, M. S. ve Celikkan, H. (2012). The Effect of Entrepreneurial Marketing on Firms' Innovative Performance in Turkish SMEs. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58, 871–878. doi:10.1016/J.SBSPRO.2012.09.1065
- Hair, JF, Sarstedt, M., Ringle, C., of, J. M.-J. of the academy ve 2012, undefined. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Springer*, 40(3), 414–433. doi:10.1007/s11747-011-0261-6

- Hair, Joe, Hollingsworth, C. L., Randolph, A. B. ve Chong, A. Y. L. (2017). An updated and expanded assessment of PLS-SEM in information systems research. *Industrial Management and Data Systems*, 117(3), 442–458. doi:10.1108/IMDS-04-2016-0130/FULL/PDF
- Jansen, J. J. P., Van Den Bosch, F. A. J. ve Volberda, H. W. (2006). Exploratory Innovation, Exploitative Innovation, and Performance: Effects of Organizational Antecedents and Environmental Moderators. <http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.1060.0576>, 52(11), 1661–1674. doi:10.1287/MNSC.1060.0576
- Jaworski, B. J. ve Kohli, A. K. (1993a). Market Orientation: Antecedents and Consequences. *Journal of Marketing*, 57(3), 53–70. doi:10.1177/002224299305700304
- Jaworski, B. J. ve Kohli, A. K. (1993b). Market Orientation: Antecedents and Consequences. <https://doi.org/10.1177/002224299305700304>, 57(3), 53–70. doi:10.1177/002224299305700304
- Kirca, A. H., Jayachandran, S. ve Bearden, W. O. (2005). Market orientation: A meta-analytic review and assessment of its antecedents and impact on performance. *Journal of Marketing*, 69(2), 24–41. doi:10.1509/JMKG.69.2.24.60761
- Kohli, A. K. ve Jaworski, B. J. (1990). Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications. *Journal of Marketing*, 54(2), 1–18. doi:10.1177/002224299005400201
- Liu, Y. (2013). Sustainable competitive advantage in turbulent business environments. *International Journal of Production Research*, 51(10), 2821–2841. doi:10.1080/00207543.2012.720392
- Miles, M. P. ve Darroch, J. (2006a). Large firms, entrepreneurial marketing processes, and the cycle of competitive advantage. *European Journal of Marketing*, 40(5–6), 485–501. doi:10.1108/03090560610657804
- Miles, M. P. ve Darroch, J. (2006b). Large firms, entrepreneurial marketing processes, and the cycle of competitive advantage. *European Journal of Marketing*, 40(5–6), 485–501. doi:10.1108/03090560610657804/FULL/XML
- Mintzberg, H. (1980). Structure in 5's: A Synthesis of the Research on Organization Design. *Management Science*, 26(3), 322–341. doi:10.1287/MNSC.26.3.322
- Morris, M. H., Schindehutte, M. ve LaForge, R. W. (2002). Entrepreneurial Marketing: A Construct for Integrating Emerging Entrepreneurship and Marketing Perspectives. <http://dx.doi.org/10.1080/10696679.2002.11501922>, 10(4), 1–19. doi:10.1080/10696679.2002.11501922
- Morrish, S. C. (2011). Entrepreneurial marketing: A strategy for the twenty-first century? *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 13(2), 110–119. doi:10.1108/14715201111176390/FULL/XML
- Morrish, S. C., Miles, M. P. ve Deacon, J. H. (2010). Entrepreneurial marketing: acknowledging the entrepreneur and customer-centric interrelationship. <http://dx.doi.org/10.1080/09652541003768087>, 18(4), 303–316. doi:10.1080/09652541003768087
- Narver, J. C. ve Slater, S. F. (1990). The Effect of a Market Orientation on Business Profitability. *Journal of Marketing*, 54(4), 20–35. doi:10.1177/002224299005400403

- Pillai, R., Sivathanu, B., Mariani, M., Rana, N. P., Yang, B. ve Dwivedi, Y. K. (2021). Adoption of AI-empowered industrial robots in auto component manufacturing companies. <https://doi.org/10.1080/09537287.2021.1882689>, 33(16), 1517–1533. doi:10.1080/09537287.2021.1882689
- Sarstedt, M, Hair, J., Ringle, C., ... K. T.-J. of business ve 2016, undefined. (y.y.). Estimation issues with PLS and CBSEM: Where the bias lies! *Elsevier*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296316304404> adresinden erişildi.
- Sarstedt, Marko, Ringle, C. M. ve Hair, J. F. (2017). Treating unobserved heterogeneity in PLS-SEM: A multi-method approach. *Partial Least Squares Path Modeling: Basic Concepts, Methodological Issues and Applications*, 197. doi:10.1007/978-3-319-64069-3_9
- Tushman, M. ve Nadler, D. (1986a). Organizing for Innovation: <http://dx.doi.org/10.2307/41165203>, 28(3), 74–92. doi:10.2307/41165203
- Tushman, M. ve Nadler, D. (1986b). Organizing for Innovation. *California Management Review*, 28(3), 74–92. doi:10.2307/41165203
- Whalen, P., Usley, C., Pascal, V. J., Omura, G., McAuley, A., Kasouf, C. J., ... Deacon, J. (2015). Anatomy of competitive advantage: towards a contingency theory of entrepreneurial marketing. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2015.1035036>, 24(1), 5–19. doi:10.1080/0965254X.2015.1035036

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Burak Buğrahan DEVİRAN Güngör HACIOĞLU
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Burak Buğrahan DEVİRAN Güngör HACIOĞLU
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Burak Buğrahan DEVİRAN Güngör HACIOĞLU
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Burak Buğrahan DEVİRAN Güngör HACIOĞLU
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Burak Buğrahan DEVİRAN Güngör HACIOĞLU

EK -ANKET FORMU

YENİLİK ODAKLILIK					
Şirketimiz, işleri daha verimli hale getirmek için	1	2	3	4	5
Yenilikçi olmak, şirketimize rekabet avantajı sağlamaktadır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, rakiplerimizin çoğundan daha yenilikçi olma eğilimindedir.*	1	2	3	4	5
Şirketimizin üst yönetimi, yaratıcılığı ve yenilikçiliği teşvik eden bir atmosfer yaratmaktadır.	1	2	3	4	5
MÜŞTERİ ODAKLILIK					
Şirketimizde, müşteri memnuniyeti sık sık ölçülür.	1	2	3	4	5
Şirketimizdeki tüm çalışanlarımızdan, müşterilerimizi memnun etmenin önemini kabul etmesini bekleriz.*	1	2	3	4	5
İş hedeflerimiz, müşteri memnuniyeti tarafından yönlendirilmektedir.*	1	2	3	4	5
Satış sonrası hizmete, önem veririz.	1	2	3	4	5
Çalışanlarımız, yenilikçi yaklaşımlarla müşterilerle ilişki kurmaya teşvik edilir.*	1	2	3	4	5
Müşterilerimizin ihtiyaçlarını karşılama konusunda, şirketimizin gösterdiği duyarlılık, yakından izlenir ve değerlendirilir.*	1	2	3	4	5
Şirketimiz, müşterilerin işimizle ilgili fikir ve önerilerine kulak vermez.*	1	2	3	4	5
Şirketimizin rekabet üstünlüğü, müşterilerin ihtiyaçlarını anlama üzerine kuruludur.	1	2	3	4	5
PROAKTİFLİK					
Şirketimizde, gelişmenin yeni yolları sürekli aranmaktadır.*	1	2	3	4	5
Şirketimizde, işleri daha iyi yapmanın yolları aranmaktadır.*	1	2	3	4	5
Şirketimiz, yeni fırsatları belirlemede iyidir..	1	2	3	4	5
Şirketimiz, problemleri fırsat haline getirme konusunda iyidir.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, tepki odaklı olmaktan çok eylem odaklıdır.	1	2	3	4	5
Şirketimizde, yeni fikirlerin gerçeğe dönüştüğünü görmek, heyecan vericidir.*	1	2	3	4	5
Şirketimizde, yeni fikirlerin önündeki engelleri aşmak, keyif vericidir*	1	2	3	4	5
FIRSAT ODAKLILIK					
Yönetim yaklaşımımız, mevcut müşterilerin ve pazarların ötesinde şirketimiz için daha fazla fırsat aramaktadır.	1	2	3	4	5

Şirketimiz, fırsatları tanıma ve aramakta iyidir.	1	2	3	4	5
---	---	---	---	---	---

Şirketimizi, fırsat odaklı olarak nitelendiririm	1	2	3	4	5
Şirketimiz, her zaman yeni fırsatlar	1	2	3	4	5
Şirketimiz, yeni bir fırsat arayışı için ne gerekiyorsa yapacaktır.	1	2	3	4	5
RISK ALMA					
Şirketimiz, yeni bir fırsat arayışı için ne gerekiyorsa yapacaktır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, şirkete fayda sağlayacağını düşündüğümüz riskleri almak için isteklidir.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, şirkete fayda sağlayacağını düşündüğümüz riskleri almak için isteklidir.	1	2	3	4	5
KAYNAK KULLANIMI					
Şirketimizde, rekabet avantajı sağlamak için, çevreyle ilişki ağı kurma ve yardımlaşma uygulanır.	1	2	3	4	5
Şirketimizdeki kaynaklardan, çevredekilerle takas edilerek veya paylaşılarak daha fazla yararlanılır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, engellerin aşılmasında ısrarcı, hatta inatçıdır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, işlerin yürümesi için yaratıcı yaklaşımlar kullanmaktadır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, daha azla, daha fazlasını yapmayı başarmaktadır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, geçmişte bir işi tamamlamak için ihtiyaç duyduğu kaynakları elde etmenin bir yolunu, mutlaka bulmuştur.	1	2	3	4	5
Şirketimizde, az sayıdaki personel arasında, etkili bir şekilde yetki devri gerçekleştirilir.	1	2	3	4	5
DEĞER YARATMA					
Şirketimiz, mükemmel müşteri hizmetleri ile tüketiciler için değer yaratmaktadır.	1	2	3	4	5
Şirketimiz, müşterilere değer yaratma konusunda, mükemmel bir iş çıkarmaktadır.	1	2	3	4	5
Şirketimizin fiyat politikası, müşteriler için yaratılmış değerleri yansıtacak şekilde tasarlanmaktadır.	1	2	3	4	5
Hedef pazar ihtiyaçlarına daha iyi hizmet verebilmek için, işletme fonksiyonları, şirketimize dâhil edilmektedir.	1	2	3	4	5

**GİRİŞİMCİ PAZARLAMANIN İNOVASYON ÇİFTUSTALIĞI ÜZERİNE ETKİSİ: PAZAR
TÜRBÜLANSI VE TEKNOLOJİ TÜRBÜLANSININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ**

Yöneticilerimiz, çalışanlarımızın müşteri değerine nasıl katkıda bulunabileceğinin farkındadırlar.	1	2	3	4	5
Müşterilerimiz için değer yaratmak, şirketimizin yaptığı en önemli şeydir.	1	2	3	4	5
Şirketimizin değerleri, faaliyetinin arkasındaki itici güçtür.	1	2	3	4	5
PAZAR TÜRBÜLANSI					
Sektörümüzdeki müşteri talebinin 5 yıl içerisinde ne olacağını tahmin etmek çok zordur.	1	2	3	4	5
TEKNOLOJİK TÜRBÜLANS					
Sektörümüzdeki teknoloji hızla değişmektedir.	1	2	3	4	5
KEŞFEDİCİ YENİLİK					
Takımımız, firma için tamamen yeni olan ürün geliştirme süreçleri geliştirir.*	1	2	3	4	5
Takımımız, yenilikçiliğini güçlendirecek orijinal ürün geliştirme becerileri öğrenir.*	1	2	3	4	5
Takımımız, firma için tamamen yeni olan teknolojiler edinir.*	1	2	3	4	5
Takımımız, firma için tamamen yeni olan bilgiler edinir.*	1	2	3	4	5
Takımımız, yeni teknolojilerin uygulanması hususunda orijinal beceriler öğrenir.	1	2	3	4	5
Takımımız, firma için tamamen yeni olan ürünleri başarıyla geliştirir.	1	2	3	4	5
Takımımız, düzenli olarak yeni pazarlardaki yeni fırsatlardan istifade eder.*	1	2	3	4	5
Takımımız, daha önce tecrübesinin olmadığı alanlarda, ürün geliştirmeye dönük becerilerini güçlendirir.	1	2	3	4	5
Takımımız, geçmiş/mevcut faaliyetlerinden farklı yeni görevler üstlenir.*	1	2	3	4	5
SÖMÜRÜCÜ YENİLİK					
Takımımız, pazardaki talebi karşılamak için mevcut ürünlerinde iyileştirmeler yapar*	1	2	3	4	5
Takımımız, mevcut ürünleri üzerinde düzenli olarak küçük çaplı değişiklikler yapar.*	1	2	3	4	5
Takımımız, ürün geliştirme süreçlerinin verimliliğini arttırmak amacıyla mevcut becerilerini güçlendirir.*	1	2	3	4	5
Takımımız, mevcut becerilerine benzer yeni beceriler	1	2	3	4	5

geliştirerek müşteri sorunlarına çözümler üretir.*					
Takımımız, ürün geliştirme süreçlerinin verimliliğini arttırmak amacıyla bilgi tabanını güçlendirir.	1	2	3	4	5
Takımımız, sahip olduğu bilgi tabanını mevcut ürünlere yönelik olarak sıklıkla geliştirir.	1	2	3	4	5
Takımımız, ürün geliştirme süreçlerinin verimliliğini arttırmak amacıyla mevcut teknolojilerden istifade eder.*	1	2	3	4	5
Yeni ürün geliştirme süreçlerinin maliyetlerini azaltmak takımımızın önemli bir hedefidir.	1	2	3	4	5

*Ölçekten çıkarılan maddeler

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

EĞİTİM HARCAMALARI İLE CİNSİYETE GÖRE GENÇ İŞSİZLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Mehtap ÖKSÜZ¹

Öz

Eğitim bireylere yönelik olmasına rağmen toplumu etkileyen bir olgudur. Eğitimli bireyler eğitimli toplumlara; eğitimli toplumlar ise gelişim ve değişimi getirir. Bu bağlamda eğitimin toplumsal ve ekonomik birçok etkiye sahip olduğu söylenebilir. Çünkü eğitim günümüzde teknolojik ilerleme ve gelişimin yapı taşı oluşturmaktadır. Öte yandan eğitim bireylerin bilgi birikimini artırarak ve becerilerini geliştirmesini sağlayarak beşerî sermayeye etki etmekte ve istihdamları üzerinde etkili olmaktadır. Yani eğitim beşerî sermayeye etki ederek bireylerin istihdam edilmelerini artırabilmekte veya işsiz kalma olasılıklarını azaltabilmektedir. Eğitimin bu etkisinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği ise güncel bir araştırma konusudur. Bu bağlamda çalışmanın amacı eğitim harcamaları ve genç kadın/erkek işsizliği arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada Türkiye’de 1988-2020 dönemi kamu eğitim harcamaları ve genç kadın/erkek işsizlik verileri Fourier Granger nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre eğitim harcamalarından genç kadın işsizliğine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğu ulaşılmıştır. Genç kadın işsizliğinden eğitim harcamalarına; eğitim harcamalarından genç erkek işsizliğine, genç erkek işsizliğinden eğitim harcamalarına doğru ise nedensellik ilişkisi bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim harcamaları, Genç işsizlik, Türkiye

JEL Kodları: C22, I22, J21.

Başvuru: 12.02.2023 **Kabul:** 05.04.2023

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, mehtapoksuz91@gmail.com, Çanakkale, Türkiye, ORCID No: 0000-0001-5862-5079

THE RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATION EXPENDITURES AND YOUTH UNEMPLOYMENT BY GENDER: THE CASE OF TURKEY²

Abstract

Although education is aimed at individuals, it is a phenomenon that affects society. Educated individuals, educated societies; educated societies bring development and change. In this context, it can be said that education has many social and economic effects. Because education constitutes the building block of technological progress and development today. On the other hand, education affects the human capital by increasing the knowledge of individuals and enabling them to develop their skills and is effective on their employment. In other words, education can increase the employment of individuals or reduce the probability of being unemployed by affecting human capital. Whether this effect of education differs according to gender is a current research topic. In this context, the aim of the study is to investigate the causal relationship between education expenditures and unemployment of young women/men. In the study, public education expenditures and youth unemployment data for women/men for the period 1988-2020 in Turkey were analyzed using the Fourier Granger causality test. According to the results of the study, it was found that there is a causal relationship from education expenditures to unemployment of young women. It has been found that there is no causal relationship from unemployment of young women to education expenditures, from education expenditures to young men's unemployment and from young men's unemployment to education expenditures.

Keywords: Education expenditures, Youth unemployment, Turkey.

JEL Codes: C22, I22, J21.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Eğitim, bilgi üretimi ve teknolojik gelişmeyi artırarak ulusal ekonominin büyümesinde lokomotif görevi görmektedir. Öte yandan beşerî sermayenin gelişimine katkı sağlayan eğitim, bireylerin istihdam edilme ihtimalini artırmakta, istihdamdaki bireylerin işsiz kalma ihtimalini azaltmakta ve işsiz kalan gün sayısının azalmasına sebep olmaktadır. Özetle bireylerin işgücüne kazandırılmasında ve işgücünde yer alan bireylerin işsiz kalmamasında eğitimin kazanımları etkili olmaktadır.

Eğitimin işgücüne yönelik sağladığı faydaların istihdamı artırdığı ve işsizliğin azalmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu kapsamda eğitim ve genç kadın/erkek işsizliği arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada eğitimin göstergesi olarak kamu eğitim harcamaları esas alınmıştır.

² The Extended English Summary is located the end of the Article

Çalışmada öncelikle teorik çerçeveyi oluşturmaya yönelik olarak eğitim ve istihdam ilişkisine değinilmektedir. Daha sonra Türkiye’de eğitim harcamaları ve genç işsizliğin seyrine ve literatür taramasına yer verilmektedir. Son olarak ise Türkiye’de eğitim harcamaları ve genç kadın/erkek işsizliği arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik analiz ve bulgular ortaya konulmaktadır.

1.1. Eğitim ve İstihdam İlişkisi

18. yüzyılda sanayi devrimi ile hayatımıza iktisadi büyüme olgusu girmiştir. Bu dönem sonrasında bilgi toplumunun oluşması ve iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında beşerî sermayenin öneminin belirginleştiği görülmüştür (Aksu, 2016: 72-73). Beşerî sermaye işgücü tarafından içerilen bilgi ve beceriler toplamı olarak ifade edilebilir (Kibritçioğlu, 1998: 207). Beşerî sermaye fiziki sermayeden farklı olarak, yararlı bilgi ve beceri edinildiği sürece daha hızlı geliştirilebilir. Beşerî sermayedeki bu büyüme üretkenliği artırarak ulusal çıktılarda artışa neden olmaktadır (Schultz, 1961: 1-3). Beşerî sermayenin gelişimi ise toplumun bilgi toplumuna evrilmesiyle gerçekleşebilmektedir. Bilgi toplumunun oluşması ise eğitim, teknolojik gelişim ve bilgi üretimi ile mümkündür (Ortaç, 2003: 24).

Eğitim, üretkenliğin artmasında etkili olan bilgi ve becerilerin kazanılmasında önem arz eder. Eğitimin faydalarından bireyin yanı sıra toplum da yararlandığı için eğitim bir kamusal mal olarak kabul edilir (Hall, 2000: 1). Kamusal malların temelinde iki temel özellik bulunmaktadır. Bunlar; rekabet etmeme ve dışlanamamadır. Bu iki özelliği de taşıyan mallara tam kamusal mallar denilirken, yalnızca birisini taşıyanlar ise yarı kamusal mallar olarak isimlendirilmektedir (Arslan, 2018: 22-23). Bu çerçevede, eğitim hizmeti bir yarı kamusal mal olarak görülmektedir. Çünkü, eğitim hizmetlerinin tüketiminde rekabet bulunmamakta ancak, bu hizmetlerin faydası kişiler arasında bölünebildiğinden ve kısmen de olsa fiyatlandırılabilir olduğundan tüketimden dışlamak mümkün olmaktadır (İpek, 2017: 42). Yarı kamusal mal olan eğitim, emeğin verimliliğini artırma yoluyla üretimin artmasında, potansiyel yeteneklerin keşfedilmesi ve geliştirilmesinde, insanların iş fırsatlarındaki değişimlere uyum sağlama yeteneğinin gelişmesinde, öğretim elemanları yetiştirerek bilginin kuşaktan kuşağa aktarılmasında ve halkın yüksek bilgi ve beceri kazanarak ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli işlevler yerine getirmektedir (Öztürk, 2005: 30-31).

Eğitim, beşerî sermayeye etki ederek ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamasının yanı sıra istihdam üzerinde de etkili olmaktadır. Teknolojik gelişmeler vasıtasıyla gelişmiş ülkelerde bilgi ve hizmet sektörünün genişleme göstermesi, istihdamda da yapısal değişikliklerin yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Bu noktada gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişmeleri takip edebilmesi için altyapı ve nitelikli işgücüne sahip olması ancak işgücüne bilgi ve beceri kazandıran eğitim ile mümkün olabilmektedir (İçli, 2001: 67-68).

Eğitim farklılıklarının, işsiz kalma ihtimali veya işsiz kalma süresi üzerinde etkili olduğuna dair genel bir kanı bulunmaktadır. Mincer (1991) çalışmasında yüksek eğitime sahip bireylerin işsiz kalma ihtimalinin daha düşük ve işsizlik sürelerini daha

kısa olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mincer, bunun nedenini ise yüksek eğitilmiş işgücünün çalıştığı firmaya bağlılığının ve aynı şekilde firmanın da onlara bağlılığının yüksek olmasına bağlamıştır (Mincer, 1991: 22-23). Farber (2004) yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin işlerini kaybetmeleri durumunda yeniden istihdam edilme olasılıklarının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Mincer (1991: 5)'de 12 yıldan daha az sürede eğitim alanlarla, daha uzun süre eğitim alanların işsizlik oranları arasında önemli farklılıklar olduğunu; Riddel ve Song (2011) ise orta öğretimden sonra ek eğitimin işsizliği azalttığını ortaya koymuşlardır. Eğitimin işgücü üzerindeki bir diğer olumlu etkisi ise işgücünün, değişime ve ekonomik şoklara uyum yeteneğini artırmasıdır. Schultz (1975) tarım sektörünü incelediği çalışmasında eğitilmiş işgücünün şoklar karşısında bile verimli kararlar alabildiği ve değişime kolay ayak uydurabildiğine ulaşmıştır (Riddel ve Song, 2011 :453). Bu bağlamda eğitimin, istihdam edilme, işsiz kalma süresi, ekonomik şoklara ayak uydurma ve yeniden istihdam edilme olasılığı üzerinde olumlu etkileri olduğu söylenebilir.

1.2. Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Genç İşsizliğin Gelişimi

Eğitimin istihdamı artırma ve işsizlikten istihdama geçişi kolaylaştırma üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Yarı kamusal mal niteliğinde olan eğitim hizmetinin sosyal faydasının yüksek olması nedeniyle bu hizmetler genellikle kamu kesimi tarafından finanse edilmektedir. Öte yandan, eğitim alanında yapılan harcamalar genellikle cari harcamalar olarak nitelendirilmektedir. Ancak, beşeri sermayeyi güçlendirebileceğinden, başka bir deyişle, eğitilmiş işgücüne katkıda bulunabileceğinden eğitim harcamaları yatırım harcaması olarak da değerlendirilebilir (Işık, 2020: 13). Türkiye’de eğitim harcamaları, genel kamu hizmetleri ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinden sonra kamu harcamaları içerisinde en büyük paya sahip harcama türüdür (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022: 10). Türkiye’de eğitim harcamalarının gelişimine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. 1988-2022 Dönemi Eğitim Harcamalarının GSYH ve Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları İçindeki Payı

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Eğitim Harcamaları/GSYH	2,63	3,53	3,27	3,58	4,04	4,05	3,11	2,71	3,04	3,35
Eğitim Harcamaları/ Bütçe Harcamaları	12,4	15,5	18,8	17,3	19,7	16,5	13,4	12,2	11,0	11,9
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,67	3,98	3,69	3,73	4,03	4,03	3,89	3,89	2,93	3,01
Eğitim Harcamaları/ Bütçe Harcamaları	12,4	11,8	10,1	8,7	9,6	10,3	12,4	12,7	12,5	12,6
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,21	3,95	3,76	3,74	4,01	4,15	4,33	3,71	3,99	3,66
Eğitim Harcamaları/ Bütçe Harcamaları	13,4	13,3	14,1	15,4	15,7	15,9	16,9	17,2	17,8	16,8
	2018	2019	2020	2021	2022					
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,58	3,62	3,27	2,8	2,6					
Eğitim Harcamaları/ Bütçe Harcamaları	16,2	15,6	13,7	12,5	12,4					

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1990: 40; Maliye Bakanlığı, 1994: 42; 1999: 48; 2005: 28; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022: 10 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1’de eğitim harcamalarının GSYH ve merkezi yönetim bütçe harcamaları içerisindeki payları 1988-2022 dönemleri özelinde gösterilmiştir. Tablodaki 35 yıllık verilere bakıldığında eğitim harcamalarının hem GSYH içindeki payında hem de merkezi yönetim bütçesi içindeki payında sürekli olarak dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. Kırılgan ekonomilerden birisi olan Türkiye için uzun sayılabilecek 35 yıllık projeksiyonda birçok ekonomik ve siyasi dalgalanmaların yaşanmış olmasının, eğitim harcamalarını da etkilediği söylenebilir. İncelenen dönem içerisinde birçok ekonomik krizin meydana gelmesi (1989, 1994, 2000/2001, 2008 ve 2018 ekonomik krizleri gibi) ve nihayetinde siyasal karar alma mekanizması yoluyla sunulan eğitim hizmetlerine yönelik birçok politika değişikliği yaşanması (bkz. Kartal, 2020) gibi nedenler eğitim harcamalarının dalgalı seyir izlemesinin nedenleri arasında gösterilebilir. Çalışmada ele alınan bir diğer değişken olan kadın/erkek genç işsizliğinin 1988-2020 dönemindeki seyri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. 1988-2020 Cinsiyete Göre Genç İşsizlik Oranları

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Genç Erkek İşsizlik Oranı	16,9	17,17	16,63	17,49	17,87	18,66	17,51	16,92	14,82	14,01	14,91
Genç Kadın İşsizlik Oranı	16,35	15,02	15,02	11,73	13,53	15,93	13,41	13,12	11,15	14,98	12,79
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Genç Erkek İşsizlik Oranı	15,61	13,66	17,16	20,34	21,46	20,48	19,53	15,93	17,1	18,27	22,93
Genç Kadın İşsizlik Oranı	13,99	11,86	14,41	17,08	18,87	20,72	20,58	17,44	17,53	18,86	22,47
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Genç Erkek İşsizlik Oranı	19,22	15,54	14,57	15,47	16,61	16,46	17,24	17,72	17,55	22,36	22,54
Genç Kadın İşsizlik Oranı	20,71	18,96	17,84	19,69	20,23	22,18	23,53	25,64	25,03	30,31	29,94

Kaynak: ILO, 2022a ve ILO, 2022b verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2’de cinsiyete göre genç işsizlik oranları 1988-2020 dönemleri özelinde gösterilmiştir. Tablo 1’de verilen eğitim harcamalarıyla ilgili istatistiki verilerdeki gibi Tablo 2’deki cinsiyete göre genç işsizlik oranlarında da dönemler itibariyle dalgalanmalar yaşandığı anlaşılmaktadır. İncelenen dönem içerisinde genç erkek işsizlik oranına bakıldığında en düşük işsizlik oranının %13,66 ile 2000 yılında; en yüksek işsizlik oranının ise %22,93 ile 2009 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Genç kadın işsizlik oranına bakıldığında da en düşük işsizlik oranının %11,15 ile 1996 yılında; en yüksek işsizlik oranının ise %30,31 ile 2019 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca, 1988-2003 döneminde genç kadın işsizlik oranının genç erkek işsizlik oranından düşük olduğu ancak bu durumun 2004 itibariyle tersine döndüğü (2009 hariç) görülmektedir. Özellikle son 20 yılda genç kadın işsizliğinde yaşanan artış dikkat çekicidir. Balcı İzgi ve Konu (2019) ile Topçu ve Biçimveren (2020) kadın-erkek genç işsizliğinin birçok unsurdan etkilendiğini belirtmişlerdir. Ancak eğitim harcamaları gibi genç işsizliği de etkileyen önemli unsurlardan birisi ekonomik dalgalanmalardır. Adıgüzel (2021) yaptığı ampirik çalışmada, Türkiye’de genç işsizliği etkileyen en önemli faktörlerin kişi başına düşen gelir ve sanayi sektörü

hasılası olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, Ayvaz Kızılgöl (2012: 91-92) kültürel yapı, kadının toplumdaki konumu, aile içindeki rolleri ve eğitim/kariyer alanlarında eşitsizliğe maruz kalması gibi nedenlerle Türkiye’de genç kadın işsizliğinin arttığını ifade etmektedir. Bununla birlikte çalışmada, eğitim düzeyi yükseldikçe kadının hem hizmet sektöründe iş bulma hem de yüksek ücret ile çalışma ihtimalinin arttığı da belirtilmiştir. Bu bağlamda kadınlar açısından eğitim seviyesinin ve bu seviyeyi artırmak amacıyla yapılacak eğitim harcamalarının daha da önem kazandığı söylenebilmektedir.

1.3. Literatür Taraması

İşsizliğin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ciddi bir ekonomik sorun olarak görülmesi hem işsizliği etkileyen faktörlerin ortaya konulması hem de bu faktörler üzerinden çözüm önerileri üretilmesini tetiklemektedir. Bu nedenlerle işsizlik veya genç işsizliği etkileyen faktörler literatürde oldukça geniş bir yer bulmuştur. Bu çalışmalar incelendiğinde enflasyon, ekonomik büyüme, mezun sayısı, eğitim harcamaları, kişi başına düşen gelir, ihracat hacmi vb. pek çok faktörün işsizlik ve genç işsizlikle ilişkisi bulunduğu görülmektedir. Literatür taranırken çalışmanın amacına uygun olarak genç kadın/erkek işsizliği ve eğitim ilişkisini ele alan çalışmalara ulaşmak amaçlanmıştır. Ancak bu konudaki çalışmaların kısıtlı olması nedeniyle genç işsizlik ve eğitim ilişkisini inceleyen ya da genç işsizliği etkileyen faktörleri araştıran çalışmalara da yer verilmiştir.

Brauns vd. (1999) yaptıkları çalışmada Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya’da eğitim durumu ve işsizlik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada her ülkenin işgücü anketlerinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Fransa için 1994-1984, Birleşik Krallık için 1994-1984 ve Almanya için 1995-1982 dönemleri verileri kullanılarak lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Almanya’da mesleki eğitimden işgücüne katılım sorunsuzken Fransa ve Birleşik Krallık’ta ilk işe geçme Almanya’dakinden daha zordur. Ancak yüksek eğitimin etkisi Fransa ve Birleşik Krallık’ta daha belirgindir.

Lauer (2003) çalışmasında Fransa ve Almanya için bireylerin işsiz kalma riski ve işsiz kaldıktan sonra yeniden istihdam beklentileri ile eğitim düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada risk oranı modeli kullanılarak veriler sınanmıştır. Elde edilen bulgulara göre eğitim seviyelerinde artışa bağlı olarak işsiz kalma riski azalmakta ve yeniden istihdam beklentileri artmaktadır. Her iki ülkede de kadınlarda işsiz kalma riski ve yeniden istihdam riski erkeklere göre daha yüksektir.

Sayın (2008) çalışmasında eğitim ve ekonomik büyümenin genç işsizlik üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla Türkiye’de 1987-2007 dönemi verilerini Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Çalışmadan ulaşılan sonuç genç işsizliği ile GSYH, ortaöğretim okullaşma ve yüksek öğretim okullaşma oranları arasında eşbütünleşik bir ilişki olduğudur.

Theodossiou ve Zangelidis (2009) seçilmiş 6 Avrupa ülkesi verilerini kullanarak havuzlanmış ülke multinomial probit yöntemiyle erkek ve kadınların eğitim durumları

ile iş durumları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre erkeklerin iş hareketliliğinin kadınlardan daha yüksek olduğuna, kadınların ise işsiz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Düşük eğitilmiş kadınların işten işe geçme ihtimali düşükken, diğer tüm gruplara kıyasla işsiz kalma ihtimalleri daha yüksektir. Yüksek eğitim seviyesine sahip erkeklerin ise işten işe geçiş olasılığı daha yüksektir.

Sayın (2011) eğitim ve ekonomik büyüme ile genç işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada Türkiye’de 1988-2010 yılları arası verilerini kullanarak VAR modeli uygulamıştır. Çalışmadan ulaşılan sonuç genç işsizliğinden ortaöğretim okullaşma oranına, ortaöğretim okullaşma oranından büyüme oranına doğru bir nedensellik olduğudur. Bunun yanında genç işsizliğinden ve ortaöğretim okullaşma oranından yükseköğretim okullaşma oranına doğru bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Çondur ve Cömertler Şimşir (2017) yaptıkları çalışmada eğitim harcamaları ve GSYH ile genç işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’de 1991-2016 dönemi verileri en küçük kareler yöntemiyle test edilmiştir. Çalışmada, eğitim harcamalarının GSYH içindeki payında yaşanan bir artışın genç işsizliği artırdığı; GSYH’de yaşanan bir artışın genç işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Abdioğlu ve Albayrak (2018) yaptıkları çalışmada eğitim ve ekonomik büyümenin genç işsizlik üzerindeki etkisini ARDL yaklaşımı ile araştırmışlardır. Çalışmanın veri setini 1988-2015 dönemi GSYH, yüksek öğretim mezun sayısı ve 15-24 yaş arası işsiz sayısı oluşturmuştur. Çalışmanın sonucuna göre hem ekonomik büyümenin hem de eğitim düzeyinin genç işsizlik üzerinde etkisinin uzun dönemde negatif olduğuna ulaşılmıştır.

Yıldız ve Yıldız (2019) kamu eğitim harcamaları ile erkek ve kadın işgücüne katılım arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 2006:01-2016:12 dönemi aylık verileri Vektör Otoregresif (VAR) modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, kamu eğitim harcamalarında yaşanan artışın kadınların erkeklere göre daha yüksek oranda işgücüne katılımını artırdığına ve erkek işgücündeki değişimin eğitim harcamaları üzerindeki etkisinin görece daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır.

Bayır ve Şahin Kutlu (2019) yaptıkları çalışmada GSYH, mesleki eğitim ve üniversite eğitiminin genç işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmanın veri setini 1988-2017 dönemi genç işsizlik oranı, GSYH, meslek lisesi mezunu ve üniversite mezunu sayıları oluşturmaktadır. Veri seti ARDL sınır testi yaklaşımı ile test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre uzun dönemde değişkenlerin genç işsizlik üzerinde negatif etkilerinin bulunduğu, kısa dönemde ise GSYH’nin genç işsizlik üzerinde istatistikî açıdan anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu, mesleki eğitim ve üniversite eğitiminin ise negatif etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Klasen (2019) çalışmada gelişmekte olan ülkelerde kadın istihdamını etkileyen faktörleri incelemiştir. Çalışmada gelişmekte olan 10 ülkeye ait 1995-2014 dönemi verileri panel regresyon analizi ile sınanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuç eğitimin kadın istihdamı üzerinde etkisinin olmadığı şeklindedir.

Balcı İzgi ve Konu (2019) çalışmasında kadın-erkek genç işsizliğin belirleyicilerini araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmada BIRCS ülkeleri ve Türkiye'nin 1997-2017 dönemi verileri Panel ARDL havuzlanmış ortalama grup (PMG) yaklaşımı yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmadan ulaşılan bulgulara göre uzun dönemde kadın genç işsizliği erkek genç işsizliğini pozitif; nüfus, büyüme oranı ve tüketim harcamaları erkek genç işsizliğini negatif etkilemektedir. Buna ek olarak kısa dönemde nüfus ve tüketim harcamalarının kadın genç işsizliği üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Soylu ve Aydın (2020) yaptıkları çalışmada 2000-2018 yılları arasında Türkiye'de genç işsizliğin belirleyicilerini en küçük kareler yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmanın bulgularından hareketle gençlerin işgücüne katılımları ile genç işsizlik arasında doğru orantılı; enflasyon, ekonomik büyüme artışı, eğitim harcamalarının artışı ve doğrudan yabancı yatırım akımlarındaki artış ile genç işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır. Buna ek olarak doğrudan yabancı yatırımlarının ve eğitim harcamalarının genç işsizlik üzerindeki etkisi diğer değişkenlere göre daha yüksektir.

Tunçsiper ve Rençber (2020) genç işsizliğin belirleyicilerini Türkiye özelinde araştırdıkları çalışmada 2019 yılının genç işsizlik, eğitim durumu, ferdi hanedeki durumu (hane reisi, eş, çocuk vb.), hane büyüklüğü, cinsiyet ve ikamet yeri verileri kullanarak lojistik regresyon modeli uygulamışlardır. Çalışmadan ulaşılan sonuçlara göre genç işsizliğin belirleyicileri; eğitim seviyesi, kişinin hane içindeki ekonomik sorumluluğu, hane büyüklüğü, cinsiyet ve yerleşim yeridir. Eğitim seviyesi arttıkça genç işsizlik artmaktadır. Buna ek olarak genç kadınların istihdam olasılığının erkeklere nazaran 0.767 kat daha düşük olduğuna ulaşılmıştır.

Binuomoyo (2020) çalışmasında eğitim harcamalarının işsizlik üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamış ve bu amaç doğrultusunda Nijerya'da 1991-2017 dönemi verilerini nedensellik analizi ile sınamıştır. Elde edilen bulgular ışığında eğitim harcamalarının işsizliği pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Güvenoğlu ve Bayır (2020) çalışmada genç işsizliğin makroekonomik belirleyicilerini araştırmayı amaçlamışlardır. Gelişmekte olan ve gelişmiş 55 ülkenin 2002-2019 dönemi verileri kullanılarak panel regresyon yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın bulguları doğrultusunda kamu harcamalarının genç işsizliği negatif etkilediğine ulaşılmıştır.

Topçu ve Biçimveren (2020) çalışmasında cinsiyete göre genç işsizliğin belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmada Türkiye'de İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) ikinci düzeyinde yer alan 26 bölgenin 2014-2019 dönemi

verileri panel regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular hem toplam işsizliği hem de cinsiyete göre işsizliği kişi başına düşen gelirin negatif; işgücü büyüklüğü ve iç göçün pozitif etkilediği şeklindedir.

Han (2021) teknolojik gelişme ölçütleri ve kamu eğitim harcamalarının işsizlik üzerindeki uzun ve kısa dönem etkilerini araştırdığı çalışmada Avrupa Birliği ülkelerinin 1995-2018 dönemi verilerini Panel ARDL PMG tahmincisi yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmanın bulgularından Ar-Ge harcamalarının ve kamu eğitim harcamalarının işsizliği uzun vadede negatif etkilediğine, işsizlik ve eğitim harcamaları arasında çift yönlü bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır.

Arıca ve İpsala (2021) yaptıkları çalışmada OECD ülkelerinde genç işsizlik ve eğitim harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada, 30 OECD ülkesinin 2008-2019 dönemi verileri kullanılarak panel nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışmadan genç işsizlikten eğitim harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Maral vd. (2021) yaptıkları çalışmada 1988-2019 döneminde Türkiye’de genç işsizliğin belirleyicilerini araştırmayı amaçlamıştır. Bağımlı değişkenin genç işsizlik olduğu çalışmada bağımsız değişkenler ise yüksek öğretim harcamaları, kişi başına düşen reel GSYH, brüt sermaye oluşumu ve emek verimliliğidir. ARDL yaklaşımının kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre genç işsizliğinin; brüt sermaye oluşumu ve yükseköğretim harcamaları ile negatif, kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla ve emek verimliliği ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Adıgüzel (2021) yaptığı çalışmada İBBS’nin ikinci düzeyinde yer alan 26 alt bölgede genç işsizliğin nedenlerini incelemiştir. Çalışmanın veri setini 2008-2018 yıllarında 26 alt bölgeye ait genç işsizlik oranı, reel kişi başı gelir (\$ dolar), ihracat (\$), reel sanayi hasılası, lisans ve ön lisans mezun genç sayısı ve ruhsatı verilen inşaat yüzölçümü (m²) oluşturmuştur. Yapılan panel veri analizinin sonuçlarına göre Türkiye’de sanayi üretimi ve kişi başı gelir arttığında genç işsizliğin azaldığı, mezun sayısı arttıkça ise genç işsizliğin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yardımcı (2022) çalışmasında eğitim harcamaların ekonomik büyüme, işsizlik ve cari denge üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, Türkiye’de 2001-2020 dönemi verilerini Johansen eşbütünleşme testi ile sınımıştır. Ulaşılan bulgulara göre uzun dönemde Türkiye’de eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme, işsizlik ve cari denge arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu; kısa dönemde ise eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına doğru çift yönlü, eğitim harcamalarından işsizliğe doğru tek yönlü ve cari dengeden eğitim harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Gülcan ve Yavuz (2022) yaptıkları çalışmada toplam kamu harcaması ve fonksiyonel sınıflandırmaya göre birinci düzey kamu harcamalarının işsizlik üzerindeki etkilerinin araştırılmasını amaçlamıştır. Bu amaca yönelik olarak Türkiye’de 2014:01-2021:02 dönemi aylık kamu harcamaları ve atıl işgücü oranı verilerini kullanarak VAR analizi

ve Granger nedensellik testlerini uygulamışlardır. Çalışmadan ulaşılan sonuç genel kamu hizmetleri, çevre koruma hizmetleri ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin atıl işgücü oranı ile bir nedensellik ilişkisi bulunduğu; diğer taraftan atıl işgücü oranı ile dinlenme kültür ve din hizmetlerinin, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin ve kamu düzeni ve güvenlik hizmetlerinin nedensel bir ilişki içerisinde oldukları şeklindedir.

Bojadjieva vd. (2022) çalışmada eğitim seviyesinin gençlerin istihdamı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Seçilmiş Güneydoğu Avrupa ülkelerinin 2009-2019 dönemi verileri panel veri ve çoklu doğrusal regresyon yöntemi ile sınanmıştır. Çalışmadan ulaşılan sonuç ülkeler özelinde değişmekle birlikte genel olarak eğitimin genç istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğu şeklindedir.

Toplam kamu eğitim harcamaları ve toplam yükseköğretim harcamalarının genç işsizlik üzerindeki etkilerini araştıran Mehmetaj ve Xhindi (2022), çalışmalarında Arnavutluk'ta 2001-2020 dönemi verilerini Johansen eşbütünleşme testiyle sınımıştır. Çalışmadan ulaşılan sonuç, uzun vadede toplam kamu eğitim harcamaları ve yükseköğretim kamu eğitim harcamalarının genç işsizliği negatif etkilediği şeklindedir.

2. YÖNTEM

Türkiye'de kamu eğitim harcamaları ve genç işsizliği arasındaki ilişkiyi cinsiyet faktörünü de göz önüne alarak ortaya koyan bu çalışma, Türkiye özelinde 1988-2020 dönemi gibi uzun bir dönemde kamu eğitim harcamaları ve erkek-kadın genç işsizliği arasındaki ilişkiyi, yapısal kırılmaları dikkate alan bir analiz yöntemiyle test etmesi sebebiyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

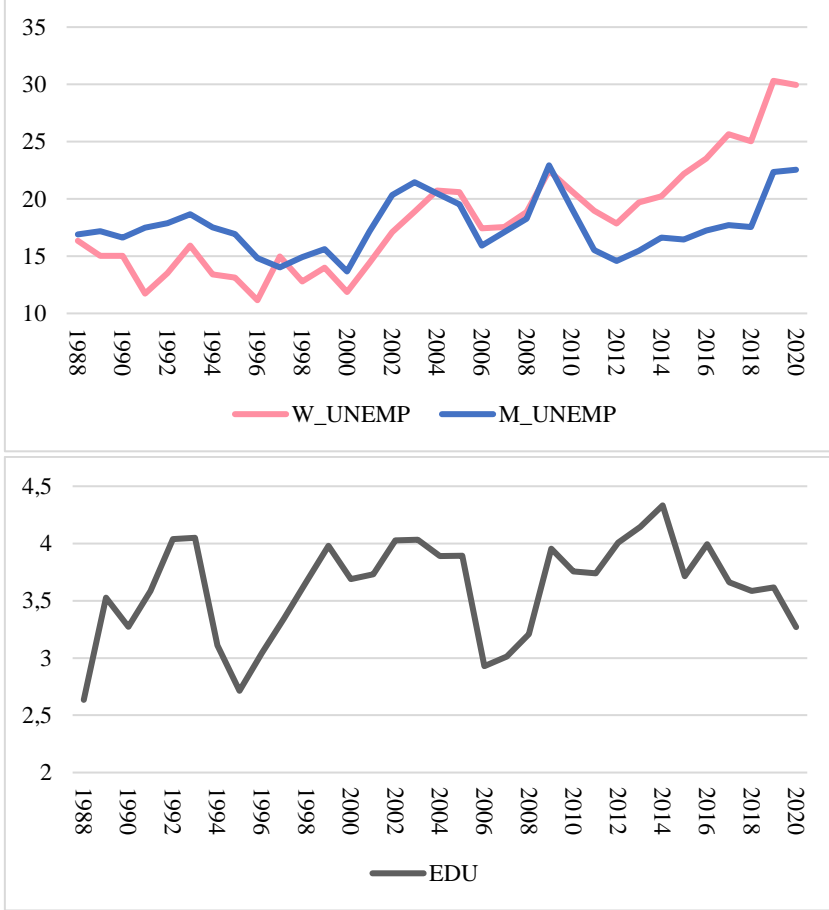
Bu kapsamda çalışmadaki değişkenler; eğitim harcamaları, 15-24 yaş aralığında bulunan genç kadın işsizlik oranı ve 15-24 yaş aralığında bulunan genç erkek işsizlik oranı şeklinde belirlenmiştir. Bu değişkenlerden eğitim harcamaları verilerine her yıl yayınlanan merkezi yönetim bütçe gerekçelerinden ulaşılmıştır. Çalışmada ele alınan 1988-2020 dönemi eğitim harcamaları verileri Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1990), Maliye Bakanlığı (1994; 1999; 2005) ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022) kaynaklarından elde edildikten sonra ilgili dönemin GSYH'sine oranlanmıştır. Genç kadın işsizlik oranı ve genç erkek işsizlik oranı ise doğrudan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2022a; 2022b)'nden elde edilmiştir. Ayrıca, eğitim harcamaları değişkeni EDU, genç kadın işsizlik oranı W_UNEMP ve genç erkek işsizlik oranı da M_UNEMP olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 3. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	EDU	W_UNEMP	M_UNEMP
Ortalama	3,6110	18,2091	17,5952
Ortanca	3,6897	17,5300	17,1700
En Büyük	4,3329	30,3100	22,9300
En Küçük	2,6347	11,1500	13,6600
Standart Sapma	0,4311	4,9382	2,4188
Çarpıklık	-0,6146	0,7456	0,6413
Basıklık	2,5194	3,0566	2,7873
Jarque-Berra	2,3950	3,0621	2,3240
Olasılık	0,3019	0,2163	0,3129
Gözlem Sayısı	33	33	33

Çalışmada kullanılan veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te verilmiştir. Eğitim harcamalarının GSYH içindeki payının ortalama %3,6 olduğu, ortancasının yaklaşık %3,6 olduğu, en küçük değerinin yaklaşık %2,63 ve en büyük değerinin ise yaklaşık %4,3 olduğu görülmektedir. Genç kadın işsizliği serisine bakıldığında ise ortalamasının %18,2 olduğu, ortancasının %17,5 olduğu, en küçük değerinin yaklaşık %11,1 ve en büyük değerinin ise yaklaşık %33,3 olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak da genç erkek işsizlik oranına bakıldığında ortalamasının yaklaşık %17,6 olduğu, ortancasının yaklaşık %17,2 olduğu, en küçük değerinin yaklaşık %13,6 ve en büyük değerinin ise yaklaşık %22,9 olduğu görülmektedir. Serilerin değişkenliğinin anlaşılabilmesi adına standart sapmalarına bakıldığında ise EDU değişkeninin standart sapmasının 0,43, W_UNEMP değişkeninin 4,93 ve M_UNEMP değişkeninin de 2,41 olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, en az değişkenlik gösteren değişken EDU iken, en çok değişkenlik gösteren değişken ise W_UNEMP değişkeni olarak bulunmuştur. Serilerin çarpıklık değerlerinde bakıldığında, önemli bir çarpıklık olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, EDU değişkeninin hafif sola, W_UNEMP ve M_UNEMP değişkenlerinin ise hafif sağa doğru çarpık olduğu söylenebilmektedir. Basıklık değerlerine bakıldığında ise EDU değişkeninin basıklık değerinin 2,51 olduğu, W_UNEMP değişkeninin basıklık değerinin 3,05 olduğu ve M_UNEMP değişkeninin basıklık değerinin de 2,41 olduğu görülmektedir. Buna göre, serilerin normal dağılıma göre biraz daha sivri bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Serilerin normal dağılım gösterip göstermediğiyle ilgili yorum yapabilmek için ise Jarque-Berra testi sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Bu testin anlamlılık değeri tüm seriler için 0,05'in üzerinde çıktığından, tüm serilerin normal dağılıma uyduğu söylenebilmektedir. Son olarak, tüm serilere ilişkin gözlem sayısının da 33 olduğu görülmektedir.

Grafik 1. Serilerin Zaman Yolu Grafiği

Grafik 1’de çalışmada kullanılan serilere ilişkin veriler grafik olarak gösterilmiştir. İlk olarak genç işsizlik oranlarına bakıldığında 2000 yılından önceki dönemde bağımsız olarak hareket ettikleri, ancak 2000 yılı sonrasındaki dönemde ise eğilimlerin birbirine yakın seyrettiği görülmektedir. Ayrıca, 2012’den itibaren genç işsizliğin hem kadınlar hem de erkekler açısından artış trendinde olduğu da söylenebilmektedir. Öte yandan, eğitim harcamalarının GSYH içindeki payına bakıldığında ise dönemler itibarıyla dalgalanmalar yaşandığı ve 2014 yılından bu yana azalış trendine girdiği görülmektedir. Özellikle 2012 sonrası dönem özelinde her iki grafiğe bakıldığında, EDU değişkeni ile genç işsizlik değişkenleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 4. Serilere İlişkin Korelasyon Matrisi

	EDU	W_UNEMP	M_UNEMP
EDU	1		
W_UNEMP	0,2039 (0,2549)	1	
M_UNEMP	0,1703 (0,3432)	0,6062 (0,0002)***	1

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 4'te serilere ilişkin korelasyon matrisi verilmiştir. Buna göre EDU değişkeni ile W_UNEMP ve M_UNEMP değişkenleri arasında bir korelasyon bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, W_UNEMP değişkeni ile M_UNEMP arasında ise 0,01 hata payı ile güçlü bir korelasyon ilişkisinin bulunduğu söylenebilmektedir. Seriler arasında lineer bağımlılığı ölçen korelasyon ilişkisi bulunması veya bulunmaması nedensellik ilişkisi hakkında bilgi vermemektedir.

Çalışmada eğitim harcamaları ile cinsiyete göre genç işsizlik arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için Fourier Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Nedensellik kavramını ekonometrik olarak 1969 yılında yayımlanan çalışmasıyla Granger literatüre kazandırmıştır. Bir değişkenin cari dönemdeki değerleri açıklanırken başka bir değişkenin gecikmeli değerleri bu değişkenin açıklanmasına katkı sağlıyorsa Granger nedensellik söz konusudur (Mert ve Çağlar, 2019: 339-340). EDU ile W_UNEMP ve M_UNEMP arasındaki ilişki araştırılırken Granger yaklaşımından faydalanılmıştır. Ancak zaman serisinde yapısal kırılmaların bulunduğu durumlarda Granger nedensellik testi hatalı sonuç verebileceğinden yapısal kırılmaların doğru modellenmesi şarttır. Geleneksel yaklaşımlar yapısal kırılmaların keskin olduğunu varsayarak kukla değişken yardımıyla modellemektedir. Ancak yapısal kırılmaların tarihinin, işlevsel biçimlerinin ve sayısının tam olarak bilinmemesi hatalı bulgulara yol açmaktadır. Bu sorunların giderilmesi ve yapısal kırılmaları yakalayabilmek için 1981 yılında Gallant tarafından Esnek Fourier Formu'nun bir varyantına dayanan Fourier yaklaşımı önerilmiştir. Bu yaklaşım, yapısal kırılmaları herhangi bir ön bilgi gerekmeksizin kademeli /pürüzsüz olarak yakalamaktadır (Nazlıoğlu vd., 2016: 172). Enders ve Jones (2016), yapısal kırılmaların sayısının, tarihinin ve işlevsel biçimlerinin tahminini basitleştirebilmek için Fourier yaklaşımını bir VAR modeline ekleyerek Fourier Granger nedensellik testini literatüre kazandırmışlardır. Fourier fonksiyonu ile genişletilmiş Granger nedensellik denklemleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$Y_t = \alpha_{01} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} X_{t-i} + \phi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \phi_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \alpha_{02} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} X_{t-i} + \phi_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \phi_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_{2t} \quad (2)$$

Denklem 1 ve 2’de α_i ve β_i eğitim katsayılarını ve p gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Buna ek olarak k ifadesi uygun frekans değerini, t ifadesi trendi, T ifadesi ise gözlem sayısını göstermektedir.

Türkiye’de 1988-2020 dönemi verilerinin analizi yapıldığı göz önünde tutularak bu dönemde birden fazla ekonomik kriz ve buna bağlı yapısal kırılmaların yaşandığı bilindiğinden bu kırılmaları ve etkilerini yakalayabilip modele dâhil edebileceğinden dolayı Enders ve Jones (2016) tarafından geliştirilen Fourier Granger nedensellik yaklaşımı kullanılmıştır

3. BULGULAR

Fourier Granger Nedensellik testi bulguları verilmeden önce serilerin durağanlığına ilişkin birim kök testi sonuçları verilecektir.

Tablo 5. Serilerin Durağanlığına İlişkin Birim Kök Testi Bulguları

Test	Seri	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
		Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 için Kritik Değer
ADF	EDU	-3,6054**	-2,9571	-3,3491*	-3,5577
	W_UNEMP	-0,0696	-2,9571	-2,5532	-3,5577
	Δ W_UNEMP	-6,3376***	-2,9604	-6,6814***	-3,5628
	M_UNEMP	-3,0608**	-2,9604	-3,2151*	-3,5628

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 5’te serilere ilişkin hem sabitli hem de sabitli ve trendli model üzerinden ADF birim kök testi bulguları verilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğunun 8 olarak seçildiği ve en uygun gecikme uzunluğunun Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)’ne göre belirlendiği testte EDU serisi ile M_UNEMP serilerinin düzeyde durağan olduğu, W_UNEMP serisinin ise birinci farkında durağanlaştığı açıkça görülmektedir. Böylece EDU ve M_UNEMP serilerinin I(0) olduğu, W_UNEMP serisinin ise I(1) olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 6. Eğitim Harcamaları ile Genç Kadın İşsizlik Oranı Serilerine İlişkin Fourier Granger Nedensellik Testi Bulguları

Boş Hipotez	F İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Uygun Gecikme Uzunluğu	Uygun Frekans
EDU \leftrightarrow Δ W_UNEMP	9,6324***	0,0040	1	3
Δ W_UNEMP \leftrightarrow EDU	0,3344	0,5672	1	3

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Eğitim harcamaları ile genç kadın işsizliği arasındaki ilişkiye ait Fourier Granger Nedensellik testi bulguları Tablo 6’da verilmiştir. Kurulan modelde Bootstrap simülasyon sayısı 10.000 olarak belirlenmiştir. İlk olarak, EDU serisi ile

ΔW_UNEMP serisi arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Bu ilişkiye ait test istatistiği yaklaşık 9,63 olarak ve Bootstrap olasılık değeri de yaklaşık 0 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğundan EDU serisi ile ΔW_UNEMP serisi arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmüştür. Böylece, eğitim harcamalarının genç kadın işsizliğinin azalmasını nedeni olduğu söylenebilmektedir. İlaveten, ΔW_UNEMP serisi ile EDU serisi arasındaki nedensellik ilişkisi de test edilmiştir. Bu ilişkiye ait test istatistiği yaklaşık 0,33 olarak ve Bootstrap olasılık değeri de yaklaşık 0,57 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan ΔW_UNEMP serisi ile EDU serisi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür.

Tablo 7. Eğitim Harcamaları ile Genç Erkek İşsizlik Oranı Serilerine İlişkin Fourier Granger Nedensellik Testi Bulguları

Boş Hipotez	F İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Uygun Gecikme Uzunluğu	Uygun Frekans
EDU \rightarrow M_UNEMP	1,9924	0,3890	2	2
M_UNEMP \rightarrow EDU	1,3524	0,5137	2	2

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Eğitim harcamaları ile genç erkek işsizliği arasındaki ilişkiye ait Fourier Granger Nedensellik testi bulguları Tablo 7'de verilmiştir. Kurulan modelde Bootstrap simülasyon sayısı 10.000 olarak belirlenmiştir. İlk olarak, EDU serisi ile M_UNEMP serisi arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Bu ilişkiye ait test istatistiği yaklaşık 1,99 olarak ve Bootstrap olasılık değeri de yaklaşık 0,39 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan EDU serisi ile M_UNEMP serisi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. İlaveten, M_UNEMP serisi ile EDU serisi arasındaki nedensellik ilişkisi de test edilmiştir. Bu ilişkiye ait test istatistiği yaklaşık 1,35 olarak ve Bootstrap olasılık değeri de yaklaşık 0,51 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan M_UNEMP serisi ile EDU serisi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür.

4. TARTIŞMA

Yapılan analizlerde ilk olarak, eğitim harcamalarından genç kadın işsizliğine doğru nedensellik ilişkisi sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, eğitim harcamalarından genç kadın işsizliğine doğru nedensellik ilişkisinin istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Böylece, eğitim harcamalarının genç kadın işsizliğinin azaltılmasında etkili olduğu söylenebilmektedir. Bu bulguya benzer bulgulara Soylu ve Aydın (2020), Han (2020), Yıldız ve Yıldız (2019), Bojadjeva vd. (2022), Theodossiou ve Zangelidis (2009) ile Mehmetaj ve Xhindi (2022) çalışmalarında ulaşılmıştır. Bu bulguya karşıt bulgulara ulaşan çalışmalar ise Çondur ve Cömertler Şimşir (2017), Klasen (2019) ve Binuomoyo (2020)'dur. İkinci olarak, genç kadın işsizliğinden eğitim harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, genç kadın işsizliğinden eğitim harcamalarına doğru nedensellik ilişkisinin

bulunmadığı görülmüştür. Üçüncü olarak, eğitim harcamalarından genç erkek işsizliğe doğru nedensellik ilişkisi sınanmıştır. Böylece, eğitim harcamalarından genç erkek işsizliğine doğru nedensellik ilişkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dördüncü ve son olarak ise genç erkek işsizliğinden eğitim harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi sınanmıştır. Analiz sonucuna göre, genç erkek işsizliğinden eğitim harcamalarına doğru da nedensellik ilişkisinin olmadığı anlaşılmıştır. Özetle, kurulan dört hipotezden yalnızca birisinin reddedildiği, diğerlerinin kabul edildiği söylenebilmektedir. Tunçsiper ve Rençber (2020)'in analiz sonuçları Türkiye'de genç işsizliğin cinsiyete ve eğitim durumuna göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde bu çalışmadan elde edilen bulgularda eğitim harcamalarının genç işsizlik üzerindeki etkilerinin cinsiyete göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın bulgularıyla Tunçsiper ve Rençber (2020)'in bulgularının da örtüştüğü söylenebilmektedir.

SONUÇ

Eğitimin hem küresel hem de ulusal ölçekte önemli bir ekonomik sorun haline gelen genç işsizliği çözmeye kilit etkileri bulunmaktadır. Eğitimin bu etkiyi sağlamada beşerî sermaye ile olan etkileşiminin payı oldukça büyüktür. Zira bireylerin eğitim alması ile bilgi ve teknoloji üretimi artmakta böylece milli hasıla da artmaktadır. İçinde bulunulan zamanın bilgi ve teknoloji çağı olduğu düşünüldüğünde eğitilmiş bireylerin de işgücünde ne denli önemli bir yere sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu bağlamda eğitilmiş bireylerin istihdam edilmede eğitimsiz bireylere göre daha avantajlı olduğu söylenebilir.

Genç işsizlik cinsiyete göre ayrıma tabi tutularak incelendiğinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Genç kadın işsizliğinin oluşmasında genç erkek işsizliğinden farklı olarak birden fazla neden etkili olabilmektedir. Bunların başında kadının toplum nezdindeki konumu, aile içindeki rolleri ve eğitim/kariyer alanında eşitsizliğe maruz kalması gelmektedir. Bu ve buna benzer birçok zorluğu aşarak işgücüne katılmak isteyen kadınların ise en büyük engeli eğitim seviyelerinin düşük olması ve deneyime sahip olmamalarıdır. Bu bağlamda eğitimin özellikle kadınların işgücüne katılmasında etkili olduğu ve kadın işsizliğini azalttığı söylenebilir. Literatür incelendiğinde genel kanı eğitimin düzeyinin veya eğitim harcamalarının kadın istihdamını artırdığı, kadının işsiz kalma ihtimalini azalttığı ya da genç işsizliği azalttığı yönündedir. Ancak eğitim düzeyi veya eğitim harcamaları arttıkça genç işsizliğin artacağı sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Bu bağlamda çalışmada eğitim harcamaları ve genç kadın/erkek işsizliği arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmanın bulgularından hareketle eğitim harcamalarından genç kadın işsizliğine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğu; genç kadın işsizliğinden eğitim harcamalarına doğru ise nedensellik ilişkisi bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak hem eğitim harcamalarından genç erkek işsizliğine hem de genç erkek işsizliğinden eğitim harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmadığı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın bulgularından yola çıkarak eğitim harcamalarının genç kadın işsizliğinin azalmasını nedeni olduğuna ulaşılabılır. Eğitim harcamaları ve buna bağlı olarak kadınların eğitim seviyesi arttıkça genç kadın işsizliğinin azalabileceği yorumu yapılabilir. Bu bulgu literatürle de benzerlik göstermektedir. Öte yandan eğitim harcamaları ve genç erkek işsizliği arasında nedensellik ilişkisi bulunmamasının nedeni olarak ise genç erkek işsizliğinde veya erkek işsizliğinde başka etkenlerin daha fazla rol oynaması gösterilebilir. Zira erkek işsizliğinde eğitimden ziyade statü, maaş, koşullar, ülkenin mevcut ekonomik durumu vb. unsurlar etkili olmaktadır.

Genç kadın işsizliğinin azaltılmasında kamu eğitim harcamalarının aktif rolünün bulunması eğitim politikalarının da buna göre tasarlanmasını gerekli kılmaktadır. Genç kadın işsizliğinin önüne geçmede ilk olarak küçük yaşlardan itibaren kadınların eğitime katılmalarını ve sonrasında eğitimden ayrılmalarına neden olabilecek durumları ortadan kaldırarak eğitimlerini tamamlamalarını sağlamak eğitim politikalarının merkezini oluşturmalıdır. Bu kapsamda kamu eğitim harcamalarının kadınların eğitimine katkı sağlayacak şekilde tahsis edilmesi, bütçe oluşturulurken kadın eğitimini önceliklendiren programlara yer verilmesi ve eğitim harcamalarının bu kapsamda artırılması önerilmektedir.

THE RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATION EXPENDITURES AND YOUTH UNEMPLOYMENT BY GENDER: THE CASE OF TURKEY

1. INTRODUCTION

Education acts as a locomotive in the growth of the national economy by increasing knowledge production and technological development. On the other hand, education, which contributes to the development of human capital, increases the possibility of employment of individuals, reduces the probability of unemployment of individuals in employment and causes a decrease in the number of days unemployed. In summary, the achievements of education are effective in bringing individuals into the workforce and not being unemployed in the workforce.

It can be said that the benefits of education for the workforce increase employment and are effective in reducing unemployment. In this context, investigating the causal relationship between education and unemployment of young women/men constitutes the purpose of this study. In the study, public education expenditures are taken as the indicator of education.

2. METHODS

In the study, the Fourier Granger Causality test was used to determine the relationship between education expenditures and youth unemployment by gender. Granger introduced the concept of causality into the literature econometrically. If the values of a variable in the current period are explained while the lagged values of another

variable contribute to the explanation of this variable, there is Granger causality (Mert and Çağlar, 2019: 339-340). The Granger approach was used while investigating the relationship between EDU and W_UNEMP and M_UNEMP. However, in cases where there are structural breaks in the time series, the correct modeling of the structural breaks is essential since the Granger causality test may give erroneous results. It models traditional approaches with the help of dummy variables, assuming that structural breaks are sharp. However, the fact that the date, functional forms and number of structural breaks are not known exactly leads to erroneous findings. In order to overcome these problems and to catch structural breaks, the Fourier approach based on a variant of the Flexible Fourier Form was proposed by Gallant. This approach captures structural breaks gradually/smoothly without any prior knowledge (Nazlıoğlu et al., 2016: 172). Enders and Jones (2016) introduced the Fourier Granger causality test to the literature by adding the Fourier approach to a VAR model in order to simplify the estimation of the number, date and functional forms of structural breaks.

Considering that the 1988-2020 period data were analyzed in Turkey, since it is known that more than one economic crisis and related structural breaks were experienced in this period, the Fourier Granger causality approach developed by Enders and Jones (2016) was used because it can capture these breaks and their effects and include them in the model.

3. RESULTS

The Fourier Granger Causality test findings regarding the relationship between education expenditures and youth unemployment are given in Table 6. In the established model, the number of Bootstrap simulations was determined as 10,000. First, the causality relationship between the EDU series and the ΔW_UNEMP series was examined. The test statistic of this relationship was calculated as approximately 9.63 and the Bootstrap probability value was calculated as approximately 0. Since the calculated probability value is less than 0.05, it is seen that there is a causal relationship between the EDU series and the ΔW_UNEMP series. Thus, it can be said that education expenditures are the reason for the decrease in unemployment of young women. In addition, the causality relationship between the ΔW_UNEMP series and the EDU series was also tested. The test statistic of this relationship was calculated as approximately 0.33 and the Bootstrap probability value was calculated as approximately 0.57. Since the calculated probability value is greater than 0.05, it is seen that there is no causal relationship between the ΔW_UNEMP series and the EDU series.

The Fourier Granger Causality test findings regarding the relationship between education expenditures and youth unemployment are given in Table 7. In the established model, the number of Bootstrap simulations was determined as 10,000. First, the causality relationship between the EDU series and the M_UNEMP series was examined. The test statistic for this relationship was calculated as approximately 1.99 and the Bootstrap probability value as approximately 0.39. Since the calculated

probability value is greater than 0.05, it is seen that there is no causality relationship between the EDU series and the M_UNEMP series. In addition, the causality relationship between the M_UNEMP series and the EDU series was also tested. The test statistic for this relationship was calculated as approximately 1.35 and the Bootstrap probability value as approximately 0.51. Since the calculated probability value is greater than 0.05, it is seen that there is no causality relationship between the M_UNEMP series and the EDU series.

4. DISCUSSION

In the analyzes, firstly, the causality relationship from education expenditures to unemployment of young women was tested. According to the results of the analysis, it was seen that the causality relationship from education expenditures to unemployment of young women was statistically significant. Accordingly, it can be said that education expenditures are effective in reducing the unemployment of young women. Similar findings to this finding were found by Soylu and Aydın (2020), Han (2020), Yıldız and Yıldız (2019), Bojadjeva et al. (2022), Theodossiou and Zangelidis (2009) and Mehmetaj and Xhindi (2022) have reached in their studies. Studies that have found contradictory findings are Çondur and Cömertler Şimşir (2017), Klasen (2019) and Binuomoyo (2020). Secondly, the causality relationship from youth unemployment to education expenditures was tested. According to the results of the analysis, it was seen that there is no causality relationship from unemployment of young women to education expenditures. Third, the causality relationship from education expenditures to young male unemployment was tested. Thus, it was concluded that there is no causal relationship from education expenditures to youth unemployment. Fourth and lastly, the causality relationship from youth unemployment to education expenditures was tested. According to the results of the analysis, it was understood that there was no causality relationship from youth unemployment to education expenditures. In summary, it can be said that only one of the four hypotheses was rejected and the others were accepted. The analysis results of Tunçsiper and Rençber (2020) reveal that youth unemployment in Turkey varies according to gender and educational status. When evaluated in general, the findings obtained from this study reveal that the effects of education expenditures on youth unemployment vary according to gender. Therefore, it can be said that the findings of this study coincide with the findings of Tunçsiper and Rençber (2020).

CONCLUSION

Based on the findings of the study, it can be concluded that education expenditures are the reason for the decrease in unemployment of young women. It can be interpreted that as education expenditures and accordingly the education level of women increase, unemployment of young women may decrease. This finding is also similar to the literature. On the other hand, the reason for the lack of a causal relationship between education expenditures and unemployment of young men may be due to the fact that other factors play a greater role in youth unemployment or male unemployment. Because, rather than education, factors such as status, salary,

conditions, and the current economic situation of the country are effective in male unemployment.

The active role of public education expenditures in reducing unemployment of young women makes it necessary to design education policies accordingly. In order to prevent the unemployment of young women, it is the center of education policies to ensure that women participate in education from a young age and then complete their education by eliminating the situations that may cause them to leave education. In this context, it is recommended to allocate public education expenditures in a way that will contribute to the education of women, to include programs that prioritize women's education while creating the budget, and to increase education expenditures within this scope

KAYNAKÇA

- Abdioğlu Z. ve Albayrak, N. (2018). Genç İşsizlik, Eğitim ve Ekonomik Büyüme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 7(13), 8-20.
- Adıgüzel, M. (2021). Türkiye'de Genç İşsizliği Etkileyen Faktörler. *Econharran*, 5(8), 100-129.
- Aksu, L. (2016). Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 68-129.
- Arıca, F. ve İpsala, S. (2021). Eğitim Harcamaları-Genç İşsizlik Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 16-30.
- Arslan, M. O. (2018). Kamu Maliyesinin İşlevleri. Ş. Tosunoğlu ve Y. T. Ergül (Ed.), *Kamu Maliyesi* içinde, (s. 21-39). Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
- Balcı İzgi, B. ve Konu, A. (2019). Genç İşsizliğini Belirleyen Unsurlar: Brics Ülkeleri ile Türkiye Panel ARDL Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 95-112.
- Bayır, M. ve Şahin Kutlu, Ş. (2019). Mesleki Eğitim ve Üniversite Eğitiminin Genç İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 787-806.
- Binuomoyo, O. K. (2020). Examining the Relationship between Public Spending on Education and Unemployment Problem in Nigeria. *Malaysian Journal of Business and Economics*, 7(1), 57.
- Bojadjeva, D. M., Cvetanoska, M., Kozheski, K., Mujčinović, A. ve Gašparović, S. (2022). The Impact of Education on Youth Employability: The Case of Selected Southeastern European Countries. *Youth & Society*, 54(2S), 29S-51S. <https://doi.org/10.1177/0044118X211069403>
- Brauns, H., Gangl, M. ve Scherer, S. (1999). Education and Unemployment: Patterns of Labour Market Entry in France, The United Kingdom and West Germany. Mannheim Zentrum für Europäische Sozialforschung.Arbeitspapiere -

- Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung Nr. 6, 1999, Erişim: 24.09.2022, <http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/wp/wp-6.pdf>
- Çondur, F. ve Cömertler Şimşir, N. (2017). Türkiye’de Eğitim Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Genç İşsizliği Arasındaki İlişkinin Analizi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 44-59.
- Enders, W. ve Jones, P. (2016). Grain Prices, Oil Prices, and Multiple Smooth Breaks in a VAR. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399-419. <https://doi.org/10.1515/snde-2014-0101>
- Farber, H. S. (2004). Job Loss in The United States, 1981 to 2001. *Research in Labor Economics*, 23, 69–117. [https://doi.org/10.1016/S0147-9121\(04\)23003-5](https://doi.org/10.1016/S0147-9121(04)23003-5)
- Gülcan, O. ve Yavuz, İ. S. (2022). Türkiye’de Kamu Harcamaları ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Düzce İktisat Dergisi*, 3(1), 30-61.
- Güvenoğlu, H. ve Bayır, M. (2020). Genç İşsizliği Etkileyen Faktörlere İlişkin Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 19-36. <https://doi.org/10.29131/iiibd.820655>
- Hall, J. (2000). Investment in Education: Private and Public Returns. West Virginia University Department of Economics Working Paper Series, Working Paper No. 16-05, Retrieved: 20.08.2022, http://busecon.wvu.edu/phd_economics/pdf/16-05.pdf
- Han, V. (2021). The Impact of Technological Growth and Education Spending on Unemployment: Evidence From a Panel ARDL-PMG Approach. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 10(2), 1-22.
- ILO (2022a). Unemployment Rate by Sex and Age (%) - Annual, Young, Adults (15-24) Woman Unemployment Rate. Retrieved: 11.07.2022, https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer45/?lang=en&segment=indicator&id=UNE_DEAP_SEX_AGE_RT_A&ref_area=TUR&sex=SEX_F&classif1=AGE_YTHADULT_Y15-24&timefrom=1982&timeto=2020
- ILO (2022b). Unemployment Rate by Sex and Age (%) - Annual, Young Adults (15-24) Male Unemployment Rate. Retrieved: 11.07.2022, https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer45/?lang=en&segment=indicator&id=UNE_DEAP_SEX_AGE_RT_A&ref_area=TUR&sex=SEX_M&classif1=AGE_YTHADULT_Y15-24&timefrom=1982&timeto=2020
- Işık, S. (2020). Küresel Rekabet Açısından Yatırım Carilerinin Önemi: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(35), 9-35. <https://doi.org/10.35408/comuybd.468255>
- İçli, G. (2001). Eğitim, İstihdam ve Teknoloji. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 67-70.
- İpek, S. (2017). *Kamu Maliyesi*. Paradigma Akademi: Çanakkale.
- Kartal, S. (2020). Türkiye’de Eğitim Politikalarının Dönüşümü: 1980 ve Sonrası. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(9), 1-18.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Klasen, S. (2019). What Explains Uneven Female Labor Force Participation Levels and Trends in Developing Countries?, *The World Bank Research Observer*, 34(2), 161–197. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkz005>

- Lauer, C. (2003). Education and Unemployment: A French-German Comparison. ZEW Discussion Paper No. 03-34, Retrieved: 16.09.2022, <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.439742>
- Maliye Bakanlığı (1994). *1995 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (1999). *2000 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maliye Bakanlığı (2005). *2006 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Gurup Matbaacılık AŞ: Ankara.
- Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1990). *1991 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maral, M., Yıldız, F. ve Alpaydın, Y. (2021). Türkiye’de Yüksek Öğretim Harcamaları ve Genç İşsizliği İlişkisi Üzerine Bir Analiz. *Journal of Economic Policy Researches*, 8(2), 173-197.
- Mehmetaj, N. ve Xhindi, N. (2022). Public Expenses in Education and Youth Unemployment Rates—A Vector Error Correction Model Approach. *Economies*, 10(12), 293, <https://doi.org/10.3390/economies10120293>
- Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, Detay Yayıncılık: Ankara.
- Mincer, J. (1991). Education and Unemployment. NBER Working Papers Series, No: 3838. Retrieved: 16.09.2022, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3838/w3838.pdf
- Nazlıoğlu, S., Gormus, N. A., & Soytaş, U. (2016). Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (REITs): Gradual-Shift Causality and Volatility Transmission Analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009>
- Ortaç, R. (2003). Cumhuriyetimizin 80. Yılında Eğitim Harcamaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 239-247.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyoekonomi*, 1(1), 27-44.
- Riddell, W. C. ve Song, X. S. (2011). The Impact of Education on Unemployment Incidence and Re-Employment Success: Evidence from the U.S. Labour Market. *Labour Economics*, 18(4), 453-463, <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2011.01.003>
- Sayın, F. (2008). Türkiye’de Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 34-51.
- Sayın, F. (2011). Türkiye’de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(4), 33-53.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17. <https://www.jstor.org/stable/1818907>
- Schultz, T. W. (1975). The Value of the Ability to Deal with Disequilibria. *Journal of Economic Literature*, 13(3), 827-846.
- Soylu, Ö. B. ve Aydın, B. N. (2020). Genç İşsizliğin Gelişimi, Belirleyicileri ve İktisadi Politikalar: Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırması. *EKEV Akademi Dergisi*, 82, 339-360.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). “2023 Yılı Bütçe Gerekçesi”, Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri. Erişim: 15.11.2022,

https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/10/2023-Yili-Butce-Gerekcesi_17102022.pdf

- Theodossiou, I. ve Zangelidis, A. (2009). Should I Stay or Should I Go? The Effect of Gender, Education and Unemployment on Labour Market Transitions. *Labour Economics*, 16(5), 566-577, <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2009.01.006>
- Topçu, M. ve Biçimveren, L. (2020). Türkiye’de Bölgesel Genç İşsizlik: Belirleyiciler Cinsiyete Göre Değişken mi?. *Journal of Economic Policy Researches*, 7(2), 51-67. <https://doi.org/10.26650/JEPR727340>
- Tunçsiper, B. ve Rençber, E. Z. (2020). Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Belirleyicileri Üzerine Logit Model Analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(4), 514-530. <https://doi.org/10.24289/ijsser.770868>
- Yardımcı, C. (2022). Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Cari Denge Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği. *Vergi Raporu*, 269, 148-165.
- Yıldız, E. ve Yıldız, N. (2019). Türkiye’de Kamu Eğitim Harcamalarının Cinsiyete Göre İşgücü Katılımına Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 41-57.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Mehtap ÖKSÜZ
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Mehtap ÖKSÜZ
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Mehtap ÖKSÜZ
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Mehtap ÖKSÜZ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Mehtap ÖKSÜZ

-RESEARCH ARTICLE-

ORGANIZATIONAL LEARNING CAPABILITY, ORGANIZATIONAL RESILIENCE, ORGANIZATIONAL PERFORMANCE, AND MARKET TURBULENCE: A MODERATED MEDIATION MODEL*

Gizem YILMAZ KOZCU¹ & Ömür Neczan TİMURCANDAY ÖZMEN²

Abstract

Achieving successful performance is an important goal for companies. However, in turbulent market environments, this goal can be quite difficult to achieve. Therefore, today organizations should have the necessary skills, such as learning capability and resilience, to have successful performance indicators, especially in turbulent market conditions. This study suggests that the antecedent effect of organizational learning capability and the moderating effect of organizational resilience should be considered in order to strengthen organizational performance in turbulent markets. Moreover, this study aims to develop a moderated mediation model that measures both the indirect effect of organizational learning capability on organizational performance, and the direct effect of organizational learning capability on organizational performance, with the mediating effect of organizational resilience under the moderation of market turbulence. In this study, a questionnaire study was applied to the high level managers of 109 manufacturing organizations. According to the findings of the research, it is seen that organizational learning capability has a direct positive effect on organizational performance and organizational learning capability has an indirect effect on organizational performance through mediating effect of organizational resilience. In addition, it has been found that market turbulence moderates the direct effect of organizational learning capability on organizational performance. Also, it has been found that the indirect effect of organizational learning capability on organizational performance through organizational resilience is moderated by market turbulence. Considering the data obtained as a result of this study, it is seen that organizational learning capability plays an important role in order to have strong organizational performance in turbulent markets, with the help of the mediating effect of organizational resilience.

Keywords: *Organizational Learning Capability, Organizational Resilience, Organizational Performance, Market Turbulence.*

JEL Codes: *M10, M13.*

Başvuru: 17.02.2023 **Kabul:** 24.05.2023

* This study was extracted from the dissertation which was defended on 26.08.2020 in Business Administration Program at Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences.

¹ Dr., Muğla/TÜRKİYE, yilmazgizem@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-8519-8439>

² Prof. Dr., Dokuz Eylül University Department of Business Administration, İzmir/TÜRKİYE, omur.ozmen@deu.edu.tr, 0000-0002-3379-317X

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME YETENEĞİ, ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK, ÖRGÜTSEL PERFORMANS VE PAZAR TÜRBÜLANSI: DURUMSAL ARACILIK MODELİ³

Öz

Başarılı performans elde etmek şirketler için önemli bir hedeftir. Fakat türbülanslı pazar ortamında bu hedefe ulaşmak oldukça zor olabilir. Bu sebeple, günümüzde organizasyonlar özellikle türbülanslı pazar koşullarında başarılı bir performans göstergelerine sahip olmak için öğrenme yeteneği ve dayanıklılık gibi gerekli becerilere sahip olmalıdır. Bu çalışma, türbülanslı pazarlarda örgütsel performansı güçlendirmek için örgütsel öğrenme yeteneğinin öncül ve örgütsel dayanıklılığın moderatör etkilerinin dikkate alınması gerektiğini önermektedir. Ayrıca, bu çalışmada pazar türbülansının ılımlaştırıcı etkisi göz önünde bulundurularak hem örgütsel dayanıklılığın aracılık etkisi ile örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerindeki dolaylı etkisini hem de örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerindeki doğrudan etkisini ölçen bir durumsal aracılık modeli geliştirmek amaçlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında 109 imalat organizasyonunun üst düzey yöneticilerine yönelik bir anket çalışması uygulandı. Araştırmanın bulgularına göre, örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerinde doğrudan pozitif bir etkisi ve örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerinde örgütsel dayanıklılık aracılığı ile dolaylı bir etkisi olduğu görülmektedir. Ek olarak, pazar türbülansının örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerindeki doğrudan etkisini ılımlaştırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel dayanıklılık aracılığıyla örgütsel performans üzerindeki dolaylı etkisinin pazar türbülansı tarafından ılımlaştırıldığı bulunmuştur. Çalışmanın sonucunda elde edilen veriler dikkate alındığında, çalkantılı piyasalarda güçlü örgütsel performansa sahip olmak için örgütsel dayanıklılığın aracılık etkisi yardımı ile örgütsel öğrenme yeteneğinin önemli rolü olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel Öğrenme Yeteneği, Örgütsel Dayanıklılık, Örgütsel Performans, Pazar Türbülansı.*

JEL Kodları: *M10, M13.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. INTRODUCTION

Today's business conditions require that organizations should strive in a turbulent environment that there are atmosphere of uncertainty. The unclear environment that organizations try to survive forces organizations to acquire a knowledge of enduring in turbulent market. This kind of dynamism, globalization and competition, which leads organizations to look for new techniques, encourage them to take into account

³ Genişletilmiş Türkçe Özet, makalenin sonunda yer almaktadır.

the turbulence of the market under vague conditions. Mainly, in excessive competitive markets, organizations scramble to boost their performance. For this reason, organizations are in need of to get the capability of resiliency to boost their performance in opposition to challenges.

In turbulent markets, setting up resilience for organizations comes in sight a crucial importance to figure out and reply to confrontations. Moreover, organizational resilience helps organizations to reply to compulsory incidents and unforeseen complexities (Lengnick-Hall et al., 2011: 244). Considering all the needs for organizational resilience, organizational resilience is a concept that has not get enough care in literature. Trying to evaluate the issue of organizational resilience within a large model is one of the importance this study brings to the literature. Reaching to resilience requires an obligation to obtain organizational learning capability. This happens because organizational learning capability helps to ease the learning process (Akgün et al., 2014: 890). In addition, the ability of organizational learning provides a strong organizational performance (Alegre and Chiva, 2008: 316).

In light of these perspectives, a literature review is conducted to determine spaces within the scope of literature. Thus, a research model is introduced to define clue constructs which clarify the causal relationships between variables. Then, empirical tests were analyzed within the scope of data collected from high level managers of manufacturing organizations. To begin with, it is intended to test possible influences of organizational learning capability on organizational resilience and organizational performance, separately. Also, influence of organizational resilience on the organizational performance is intended to test. Further, the mediating effect of organizational resilience between organizational learning capability and organizational performance was examined. Above all, it is intended to establish a model that examines both direct influence of organizational learning capability on organizational performance and indirect effect of organizational learning capability on organizational performance through organizational resilience with the moderation effect of market turbulence. In conclusion, research findings and discussion is presented. Briefly, the aim of this research is to clarify how organizational learning capability affects organizational performance by taking organizational resilience as a mediation by considering the moderation of market turbulence.

1.1. Literature Review

Organizational learning capability (OLC) can be took into account as administrative characteristics which facilitate the process of learning in organizations. Therefore, to stress the stature of the notion, OLC contributes greatly to the learning course (Chiva et al., 2007: 225). That is, OLC is a value that emphasizes the elements which facilitate organizational learning (Dibella et al., 1996: 371). Apart from these specifications, OLC can be explained as the ability to have up-to-date information and to run the information obtained (Hsu and Fang, 2009: 673). Since OLC is an important view that enhances organizational performance, it can be described as an organizational feature that enables learning in work area (Jimenez-Jimenez and Sanz-Valle, 2011: 408). Moreover, OLC encourages the flow of information that it is an important resource

for competitive advantage which can lead to superior performance for a stronger organizational strategy (Alegre and Chiva, 2008: 315).

Learning capability is a multidimensional establishment (Jerez-Gomez et al., 2005: 717). In terms of the dimension that is called managerial commitment, management can adopt a strategic learning style. (Slocum et al., 1994: 41). Secondly, the dimension of systems perspective supplies a common perspective. To elaborate on this issue, an organization can be considered as a whole system consisting of various parts and each part that makes up this system has its own mission. (Kofman and Senge, 1993: 9). Thirdly, the dimension of openness and experimentation guides the development of individual knowledge within the organization (Senge, 1990: 139). The other dimension of knowledge transfer and integration addresses important issues that can be called internal connectivity and information integration (Cohen and Levinthal, 1990: 130).

The inevitable changes happening in the environment of organizations require their organizations to learn to be resilient in order to overcome unforeseen challenges. Organizations tend to learn to be resilient in a constantly changing environment (Mallak, 1998: 149). In an environment of unstable market conditions and changing customer demands, organizations need to be flexible to succeed and cope with uncertainties. In addition, organizations often need to be resistant to fluctuations that can cause problems in the economic and social sphere. Due to competition, customer demands, and market complexities, organizations can become vulnerable to challenges (Kantur and Say, 2012: 769). Organizations should absorb the concept of resilience to tackle the challenges affecting the future of their organizations.

Organizational resilience, an essential skill, enables organizations to harness their capacity to build a positive future. Resilience is an important defensive ability that counteracts tension because resilience is the ability to overcome difficulties by strengthening with a flexible structure. Organizational resilience creates strong situations for organizations because it contributes to the development of current and future capabilities. Organizational resilience is about being able to learn from past experiences, comply with alterations in business market, and keep the organization up-to-date. Organizational resilience is the ability not to be affected by unforeseen difficult situations (Munoz et al., 2022: 181). In fact, organizational resilience strengthens the development of skills and gives the ability to maintain the pace of adapting to changes (Coutu, 2002). Resilience is a skill that must be acquired due to the renewal of social and technological systems that cannot be predicted with uncertainty. When faced with difficult situations, it may be preferable for organizations to have a flexible structure (Godschalk, 2003: 138).

It has become increasingly desirable to be a successful organization to deal with possible challenges. Thus, organizations should be resilient to be prepared for the unforeseen conditions in their environment. Resilience in the face of difficult situations provides organizations the opportunity to successfully deal with unforeseen situations. Additionally, resilience helps companies increase their competitiveness.

For long-term success, organizations should respond accurately to environmental changes and develop organizational capabilities to keep up with those changes. Therefore, organizational resilience can provide organizational success when faced with turbulent situations (Burnard and Bhamra, 2011: 5590). It can be concluded that resilience is an important skill to be acquired in order to be successful in turbulent markets.

With the intensity of competition increasing every year, operations that will successfully improve organizational performance have never been more important. In order to survive successfully, organizations must strengthen their organizational performance (Richard et al., 2009: 719). Measurement of this concept shows difference in literature. The scales differ according to their scope. Some researchers measure organizational performance within the scope of task performance, which is a micro perspective. On the other hand, some researchers evaluate organizational performance in a macro perspective so that they can consider the organization as a whole. Examples to the macro perspective are return-on-investment (ROI) and return-on-assets (ROA) (Alam et al., 2008: 225). In detail, general financial indicators can provide information about organizational performance. For instance, there are some accounting indicators like ROA, ROI, return-on-sales (ROS), and return-on-equity (ROE) that they can evaluate the performance of organizations. Some financial indicators such as ROA, ROE, ROI and ROS help organizations manage their activities effectively by their managers. In addition, these indicators can help organizations achieve economic success (Gentry and Shen, 2010: 522). Financial performance items such as ROA and ROI determine the performance of organizations in quantitative accounting terms (Jeong et al., 2006: 353).

Environment can be either stable or turbulent for organizations (Danneels and Sethi, 2011: 1034). The turbulent environment is an indicative of uncertainty (Buganza et al., 2009: 312). Turbulence forces organizations to consider temporary structures or unpredictable changes in the market (Dess and Beard, 1984: 66). However, turbulent environments improve the necessity of adaptability to the environment (Emery and Trist, 1965: 28). Whenever the environment becomes more turbulent, managers make an attempt to increase the survival of the organization. Thus, organizations that can adapt to rapidly changing environments can survive for a long time (Garg et al., 2003: 730).

Market turbulence reveals the rating of alterations in the customer profile or target market. Therefore, organizations put emphasis on introducing new products to the market due to rapidly changing customer preferences in turbulent markets. Organizations operating in turbulent markets should steadily develop their functions. On the other side, in stable markets where buyer choices may not change much, organizations' functions may not require much change (Jaworski and Kohli, 1993: 57). Market turbulence requires tracking the future of customer choice and competition with other firms. Also, MT considers the conditions of change happening in the environment. Therefore, management should see the fluctuations in the environment and be able to act with these fluctuations (Milliken, 1987: 133). Considering the

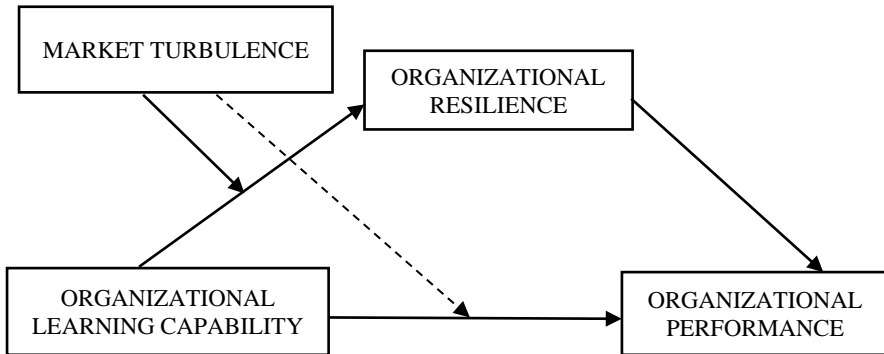
theory and important findings in the literature, it can be seen that organizations can strengthen their performance as long as they take into account market turbulence.

2. METHODOLOGY

2.1. Research Model and Hypothesis Development

A research model and related hypothesis was developed to understand how organizations can improve their performance in the turbulent market by the help of organizational learning capability through the mediation of organizational resilience (see Figure 1). The theoretical framework of this study contains four concepts which are organizational learning capability (OLC), organizational resilience (OR), organizational performance (OP), and market turbulence (MT).

Figure 1. Research Model

Organizations can improve their performance with their learning capability. There are many studies that reveal the link between OLC and OP. According to these studies, learning has a strong effect on firm performance. The success of learning capability can be determined by strong organizational performance because this capability provides learning from past experiences (Easterby-Smith and Lyles, 2011: 312). In addition, correlation among OLC and OP can be demonstrated empirically (Alegre and Chiva, 2008: 315). In line with the information obtained, the first hypothesis of this research is constructed as:

H1.Organizational learning capability significantly predicts organizational performance

Various studies demonstrates the relations between learning and resilience. The learning capability of organizations helps to strengthen organizational resilience by strengthening the abilities required to cope with environmental turbulence. Organizational learning capability strengthens organizational resistance (Denhardt and Denhardt, 2010: 342). Organizational learning capability is one of the important and supporting factors that provide growth for organizations (Ferreira et al., 2021:

633). According to the information obtained, the second hypothesis is demonstrated below:

H2.Organizational learning capability significantly predicts organizational resilience

There are relations between resilience and performance. Organizational resilience ability can improve organizational performance by preventing the negative consequences of work-related problems (Mallak, 1998: 150). Resilience capability of an organization is an important skill that contributes to performance in normal or stressful situations of the work environment. Also, resilient organizations are good players in economic circumstances. Therefore, organizational resilience has significant implications for improving success and performance (Howard and Johnson, 2000: 322). The third hypothesis is provided as:

H3.Organizational resilience significantly predicts organizational performance

Resilience reduces organizational barriers to improving organizational performance. In this point, learning from past experience is a healing skill that reduces the hassle of improving performance (Carroll et al., 2002: 111). Achieving a higher level of dynamic resilience provides access to better firm performance (Dovbischuck, 2022: 501). Depend on the relationships debated and hypothesized in the former parts, the implicit hypothesis of mediation is provided as:

H4.Organizational resilience mediates the relationship between organizational learning capability and organizational performance

Organizations must be able to compete with their competitors for their dynamic needs in turbulent environments by advancing capabilities to anticipate changes and provide new products and services that match those changes. Organizational learning skills are needed to successfully cope with market turbulence. Learning ability can be a permanent competitive advantage for organizations. This capability quickly adapts to the situations in turbulent markets. Correlation among organizational learning and performance gets stronger in a high turbulent environment and weakens in a low turbulent environment (Hanvanich et al., 2006: 601). The hypothesis 5a is provided as:

H5a.Market turbulence moderates the direct effect of organizational learning capability on organizational performance

Learning ability is particularly important for organizations trying to stay strong in turbulent environments. Organizations used to struggle in a stagnant organizational environment in the past years must nowadays struggle in a turbulent market. Building resistance in organizations in turbulent market conditions seems to be a very important skill to perceive difficult situations and to cope with these situations successfully (Kantur and Iseri-Say, 2012: 770). Over and above, it has been observed that learning ability increases the performance of organizations and also provides flexibility to deal

with uncertain situations. According to the information obtained, the last hypothesis is demonstrated below:

H5b. The indirect effect of organizational learning capability on organizational performance through organizational resilience is moderated by market turbulence.

2.2. Sample of the Study

A questionnaire method was preferred that allows researchers to test the relationships between different structures on the determined sample (Miller, 1992: 328). The integrity of analysis of this study is organizational extent. Population of this study was defined as manufacturing organizations in the city of Elazığ in Turkey. Elazığ was chosen because it is one of the industrially developed provinces. The economy of this city is based on manufacturing, agriculture, animal husbandry, underground resources, industry and trade. Further, Elazığ province is geographically located at a crossroads connecting the east, southeast and central Anatolia (Orhan and Ünsaldı, 2005: 183).

The questionnaires were applied between June 2018 and December 2018. The sample based on the 318 companies registered to Elazığ Chamber of Commerce-Industry. Only 130 companies located at the city center border of 318 companies within the whole province were determined as the target audience. 130 companies in the city center were interviewed and they were asked to participate in the study. 21 companies did not want to participate because of workload or unwillingness to participate. Finally, 109 out of 130 companies agreed to participate in this study. 34.28% of the population is represented with the total number reached.

Since the items in the scales usually address the top management, only high level managers were asked to participate in this study. Therefore, questionnaires are filled by only high level managers from each company. A wide variety of industries must be explored to be a representative of all economic units (Börekci et al., 2014: 19). Therefore, the data of this study were obtained from manufacturing organizations in different sectors. For example, sectors such as food, textile, machinery, mining, furniture, etc. were included in this study. The demographic specialties of the organizations is demonstrated in Table 1. Database of this study demonstrates a nice blend of organizations because all the major sub-sectors within the manufacturing industry are included. The demographic specialties of the organizations is demonstrated in Table 1. Database of this study demonstrates a nice blend of organizations because all the major sub-sectors within the manufacturing industry are included.

Table 1. Demographic Specialties

Dimension	Category	Frequency	Percentage	
Participator	High Level Manager	109	100	
	Automotive/Chromium	16	14,7	
	Chemistry/Plastic/Rubber	6	5,5	
	Energy/Conditioning	5	4,6	
	Food	29	26,6	
	Furniture	10	9,2	
	Industry	Machinery / Trailer	8	7,3
		Medical Industry / Glass / Molding	7	6,4
		Mine / Stone / Gravel	13	11,9
		Textile / Printing	6	5,5
		Other (Construction, Ceramic, Insulation, Plaster)	9	8,3
		TOTAL	109	100
	Number of Employees	10 - 49	62	56,9
		50 - 249	39	35,8
250 and more		8	7,3	
TOTAL		109	100	
Age of the Company	>1 and <20 (years)	71	65,1	
	> 20 (years)	38	34,9	
	TOTAL	109	100	

With regard to sector of organizations, 26,6% of them are in the food industry, 5,5% of them are in the textile and printing industry, 7,3% of them are in the trailer and machinery industry, 11,9% of them are in the mine, stone, and gravel industry, 14,7% of them at the chromium and automotive industry, 6,4% of the in the medical, glass, and molding industry, 9,2% of them in the furniture industry, 5,5% of them in the chemistry, plastic, and rubber industry, 4,6% of the in the energy and conditioning industry, and lastly 8,3% of them are in the other classification which are constructing, ceramic, insulation, and plaster industry. The sample includes companies from large, medium and small. From 109 organizations 56,9% of them are small enterprises, 35,8% of them are medium-size, and 7,3% of them are large enterprises. It can be said that the results were mostly gathered from small enterprises. In addition, all of the firms are standing for more than one years. 65.1% has been in operation for less than 20 years and the remaining firms are more than 20 years.

2.3. Measurements of the Study

The measures used in this study are widely preferred scales on the subjects and all of them are based on a theoretical basis. 5-likert scale is preferred to measure the concepts and in this scale the numeral 1 represents the strongly disagree and 5 represents the strongly agree. In order to measure organizational learning capability the 16 items scale of Jerez-Gomez et al. (2005: 724) is used. Since the topic of organizational resilience is a relatively new concept compared to various organizational studies, there are few studies to measure the concept. In this study, the 12 items scale which developed by Kantur and Iseri-Say (2015: 466) is used to measure organizational resilience. Organizational performance is measured by using

the 4 items scale of Calantone et al. (2002: 520). Lastly, market turbulence is measured by using the 3 items scale of Jaworski and Kohli (1993: 68).

3. RESULTS

3.1. Data Analysis

Exploratory factor analysis (EFA) of the scales were tested to observe whether the sample is suitable for further analysis. KMO value of OLC is 0,732 and this result shows that the survey data is convenient. Also, OLC scale explains 70,625% of the total variance. KMO value of OR is 0,974 and this scale explains 87,354% of the total variance. Also, KMO value of OP is 0,861 and scale explains 81,483% of the total variance. Lastly, KMO value of MT is 0,759 and this scale explains 90,985% of the total variance. Eigenvalues of MT loads on one factor. According to the factor loadings of all variables, all of the factors are above the 0,50 so all of the items can be accepted. Considering eigenvalues there are four factors under OLC and there is one factor under remaining scales.

According to confirmatory factor analysis (CFA) results, all of the item values are bigger than or equal to 0,50. In addition, goodness of fit indices, results demonstrated good and acceptable fit for all scales. For OLC scale, χ^2/df value is 1,62; CFI is 0,94; GFI value is 0,86; IFI value is 0,94. In terms of OR scale χ^2/df value is 1,48; CFI is 0,99; GFI value is 0,88; IFI value is 0,99. In addition, OP and MT values goodness of fit indices results demonstrate good and acceptable fit. CFI is 1,00; GFI value is 1,00; IFI value is 1,00 and both of the variables has χ^2/df value that less than 0,50. In addition, correlation analysis was applied to specify the degree of the relationship between variables. Common method bias may endure in the case of correlations between the variables were exceed 0.90 (Hu et al., 2019) .Correlation of variables are less than 0,90 ($p < 0,01$).

Table 2. Correlation Analysis

Variable	OLC	OR	OP	MT
OLC	1			
OR	0,453	1		
OP	0,421	0,805	1	
MT	0,417	0,732	0,811	1

Also, normality test is handled in order to see distribution of variables. Generally, contents that are over -1.96 and under 1.96 are considered as normally distributed (Ghasemi and Zahediasl, 2012: 489). Depending of this finding, the results of skewness and kurtosis between -1,96 and 1,96 accepted as normally distributed in this study.

Table 3. Normality Analysis

	Skewness	Kurtosis	Mean	Cronbach's Alpha
OLC	-0,078	-0,532	4,02	0,799
OR	0,475	-1,287	3,77	0,987
OP	-0,360	-1,203	4,49	0,923
MT	0,192	-1,405	3,85	0,950

Unidimensionality was demonstrated through high Cronbach's Alpha that this value is in the excess of 0.7 for all constructs (Nunnally, 1978: 230). According to the values given above, it can be defended that not only do the scales expose solid compliance, but also they show great reliability and validity. As all of the hallmark required for measurement have strong results, the stage of testing the structural model was started.

3.2. Hypotheses Testing

Hypothesis 1 argued that organizational learning capability (OLC) significantly predicts organizational performance (OP). Results of this impact is gathered to be positive and significant ($\beta = 0.661$, $p < 0.001$). In addition, 17,7% of a movement on OP is explained by OLC. In addition, hypothesis 2 argued that organizational learning capability (OLC) significantly predicts organizational resilience (OR). The influence is gathered to be positive and significant ($\beta = 1,042$, $p < 0.001$). In addition, 20,5% of a movement on OR is explained by OLC.

Hypothesis 3 argued that organizational resilience (OR) significantly predicts organizational performance (OP). The impact is gathered to be positive and significant ($\beta = 0.549$, $p < 0.001$). In addition, 64,8% of a movement on OP is explained by OLC. Hypothesis 4 argued that OR has a mediating impact on the relationship between OLC and OP. So as to examine the mediation impact of OR on the link among OLC and OP, a method that determines the indirect effect paths was applied. In this case, the mediation effect hypothesis can be accepted because the zero is not between the confidence-interval (Preacher and Hayes, 2008: 886).

Table 4. Results of Mediation and Direct Effect

Total Effect of OLC on OP						
Effect	SE	t	P	LLCI	ULCI	
0,6605	0,1377	4,7965	0,0000	0,3875	0,9335	
Direct Effect of OLC on OP						
Effect	SE	t	P	LLCI	ULCI	
0,1106	0,1009	1,0960	0,2756	-0,0895	0,3108	
Indirect Effect of OLC on OP						
	Effect	SE		Boot-LLCI	Boot-ULCI	
OR	0,5499	0,1074		0,3391	0,7680	
Completely Standardized Indirect Effect of OLC on OP						
	Effect	SE		Boot-LLCI	Boot-ULCI	
OR	0,3502	0,0703		0,2104	0,4913	
	Coefficient	SE	t	P	LL-CI	UL-CI
Constant	-2,0562	1,3338	-1,5416	0,1262	-4,7012	0,5887
OLC	1,0566	0,3306	3,1960	0,0018	0,4010	1,7122
OR	0,3399	0,0490	6,9350	0,0000	0,2427	0,4371
MT	1,3724	0,3421	4,0119	0,0001	0,6940	2,0507
Interaction	-0,2739	0,0855	-3,2044	0,0018	-0,4434	-0,1044
Conditional Indirect Effect						
	Idex		Boot-SE	Boot-LLCI	Boot-ULCI	
MT	0,1254		0,0482	0,0296	0,2235	

The indirect effect of OLC on OP showed significant effects because the 95% confidence-interval (CI) of the point-estimate do not has zero. The mediating effect of organizational resilience on the link between OLC and OP was achieved ($\beta = 0,549$, $P < 0,005$). Besides, this mediation indicates a full mediation on its associated link, since its direct effect turned to an insignificant effect. Hypothesis 5a argued that market turbulence moderates the direct impact of OLC on OP. To test the conditional direct impact of OLC on OP with the moderation impact of market turbulence, a moderated mediation analysis was applied. In addition, the results show that the direct effect of OLC on OP is moderated by MT.

Also, it can be seen that the conditional direct effect of OLC is statistically significant ($P < 0,005$) because the 95% of the confidence interval does not contain zero. Lastly, hypothesis 5b argued that the indirect influence of OLC on OP through OR is moderated by MT. The outcomes of the examination demonstrated the conditional indirect influence of OLC on OP under the moderation effect of MT and through the mediating effect of OR. As a result, the conditional indirect effect of OLC is statistically significant ($P < 0,005$) because the 95% of the confidence interval does not contain zero (Boot-LLCI = 0,0296, Boot-ULCI = 0,2235). As a result of analysis, all of the hypotheses of this research are empirically supported.

4. DISCUSSION

This research aimed at examining how organizational learning capability (OLC) provides a successful organizational performance through organizational resilience in turbulent markets. First, it was observed that OLC predicts significantly the organizational performance (H1). OLC has influence on performance (Alegre and Chiva, 2008: 323). Second, it was observed that OLC significantly predicts the organizational resilience (H2). Organizational learning positively related to organizational resilience (Mousa et al., 2019: 172). Third, it was found that organizational resilience predicts positively the organizational performance (H3). Resilience is a kind of key element for strong performance. Therefore, it can be defined as an important ability of the workforce to adapt or evolve in a reply to the altering business life (Britt et al., 2016: 381). Fourth, it was demonstrated in the study that organizational resilience mediating the link among OLC and performance (H4). Organizations interested in continuing what they have learned use the knowledge they have and seek to improve their learning abilities to quickly respond to market needs (Calantone et al., 2002: 517).

In addition, it was observed that MT moderates the direct influence of OLC on organizational performance (H5a). Organizational learning is a system that can affect organizations that monitor turbulence and it can also advance performance of organizations. On the other side, resilience can be considered an advantageous capability for organizations as it enables them to cope with crises. Thus, resilience is a talent for organizations so as to foresee and answer to ambiguities in turbulent environments because this capability can enable correct strategic decision making in the turbulent market (Hamel and Valikangas, 2003: 60). The resiliency of the institutions facilitates their activities in the turbulent and threatening business area. Moreover, resilient organizations seize effective strategic positions, accurately diagnose environmental conditions, prepare themselves for long-term survival, and develop new capabilities (Lengnick-Hall et al., 2011: 243). Also, it was observed that indirect influence of OLC on OP through resilience is moderated by market turbulence (H5b). Resiliency is the talent to survive or grow even in the turbulent market. Also, resilience allows organizations to respond to tense events and unforeseen changes. Besides, it is one of the most important features for the performance of companies (Britt et al., 2016: 392). These findings show that organizational learning capability can reach strong performance thanks to the resilience of organizations, taking into account market turbulence.

The intent of this study is to investigate how organizational learning capability develop resilience to empower performance in turbulent markets. An empirical method to test determined hypotheses is handled. As a result of the empirical results a moderated mediation model that defines relations of key variables is provided. Also, results of this study ensure an expressive comprehension of the hypothesized relationships. In addition, this research presents both theoretical and managerial implications. This research contributes to the theoretical relations of the concepts discussed. To begin with, this study mainly depends on two theories. The first theory

is the resource-based view (RBV) and the second is dynamic capability view (DCV). RBV has a strong interaction with organizational performance. To add, RBV enables the acquisition and use of strategic assets for strong financial performance (Russo and Fouts, 2014). Conversely, the lack of dynamic capability may hinder the capability to sustain powerful performance in turbulences (Gnizy et al., 2014: 485). Dynamic capability is seen as a high level capability and can be defined as an extension of RBV to support a firm's sustainability and competitive advantage in a turbulent environment (Chatterjee, 2022). This study highlights that organizations with organizational learning capabilities demonstrates more strong performance through resilience in turbulent markets.

Additionally, it was aimed to create a moderated mediation model. It was demonstrated that organizational learning capability (OLC) significantly effects organizational performance (OP). Also, OLC has effect on resiliency of institutions. From the other way, organizational resilience has impact on OP. Further, resiliency performs a full mediation impact between OLC and performance. From a big picture it is observed that there is moderation impact of market turbulence on direct and indirect effect of organizational learning capability on organizational performance. This study also ensures some managerial implications. First of all, it will be useful for managers to focus on developing learning capability to empower the resilience and performance of their organizations. Managers can also evaluate their resilience and performance levels by taking into account the turbulence in the market. Study results demonstrates that there are both conditional direct efficacy of OLC on performance and conditional indirect efficacy of OLC on performance through organizational resilience under the moderation of market turbulence.

As with other empirical researches, this study also has some limitations. First, all participants within the scope of this research consist of high level managers working in the manufacturing sector. Nevertheless, service organizations did not included in this research so research outcomes may not be directly appropriate to the service industry. In addition, this study has been covered in only one city. As a future research direction, different cities or even countries can be comprised in this research. On the other side, this research examined the data obtained from different industrial areas on the basis of production sector. Therefore, working in a multi-industry environment may cause researchers to make some generalizations across industries.

CONCLUSION

In today's business environment, it is very difficult to achieve a strong resilience ability and, as a result, high performance. In order to achieve these values, which are of great importance for companies, companies should have organizational learning capability and be able to apply this capability successfully. These values, which are important for companies, have been tried to be brought together in this study. Therefore, in this study, under the influence of market turbulence, it was examined how organizational learning capability affects organizational performance through organizational resilience. The effects of these values are presented by developing a

research model. The research model was developed using the survey method data used in this study. Also, the survey instruments used in this study were tested statistically and high reliability and validity results were obtained.

This study handles a quantitative methodology to discover the links between organizational learning capability, organizational resilience, organizational performance, and market turbulence considering the form of hypotheses. In addition, this study highlights that, organizations can achieve high performance through organizational resilience in turbulent markets as long as they develop their learning capabilities. The results indicated that organizational learning capability is a powerful driver of organizational performance when mediated by organizational resilience under the influence of market turbulence.

The results of this study provide important information to both academic researchers and company managers. This study theoretically conduces the literature on organizational learning capability and organizational performance. In addition, this study is recent in its path as it provides empirical demonstration of the relationship between variables in the study. Also, this study ensures practical containments to assist the importance of capability of learning in organizations. This study suggests that organizations should be aware of the effects of organizational learning capability on organizational resilience and organizational performance. Therefore, organizations should give importance to build and develop learning capability. It is suggested that having organizational learning capability can be very important for organizations as learning ability can help to overcome turbulent situations. In addition, companies can achieve strong performance values thanks to organizational learning capability.

Although the issue of performance has been studied many times before, this study analyzed the concept with more dynamic issues such as resilience and turbulence. In this study, it is aimed to develop a research model by considering the concept of organizational performance together with the dynamic concepts mentioned. As a suggestion, similar models can be developed in later studies by considering different environmental factors. At the mediating level further studies should contain other variables, such as innovation, ambidexterity or environmental dynamism. Importantly, since the World Health Organization (WHO) attested Corona Virus Disease 2019 (COVID-19) as a pandemic problem, there has been massive turbulence in the global economic market and the business world has faced unexpected challenges (Araz et al., 2020: 1316). The latter studies should consider a feasible venture caused by the COVID-19 pandemic. Therefore, it is recommended to apply this study model on a global case, taking into account the effects of other dynamic values suggested in this study and the COVID-19 pandemic.

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME YETENEĞİ, ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK, ÖRGÜTSEL PERFORMANS VE PAZAR TÜRBÜLANSI: DURUMSAL ARACILIK MODELİ

1. GİRİŞ

Türbülanslı pazar ortamında işletmeler performanslarını başarılı bir şekilde artırmak için örgütsel öğrenme yeteneğine ve örgütsel dayanıklılığa sahip olmalıdır. Örgütsel dayanıklılığa ulaşabilmek için işletmelerin örgütsel öğrenme yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca, örgütsel öğrenme yeteneği işletmelerin güçlü performans sergilemeleri açısından önemli bir yere sahiptir (Alegre ve Chiva, 2008: 316). Bu çalışmanın ilk aşamasında araştırma sorularına cevap bulabilmek için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından, üretim organizasyonlarının üst düzey yöneticilerinden toplanan veriler istatistiksel olarak analiz edilmiştir.

Örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel dayanıklılık ve örgütsel performans üzerindeki etkileri sırasıyla test edilmiştir. Ayrıca, örgütsel dayanıklılığın örgütsel performans üzerindeki etkisi test edilmiştir. Daha sonra örgütsel dayanıklılığın örgütsel öğrenme yeteneği ve örgütsel performans arasındaki aracılık etkisi test edilmiştir. Tüm bu etkiler dışında, pazar türbülansının ılımlaştırıcı etkisi ile hem örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerindeki doğrudan etkisini hem de örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerindeki dolaylı etkisini örgütsel dayanıklılık aracılığı ile inceleyen bir model oluşturulmuştur. Bu çalışma yönetim alanında nispeten üzerinde fazla çalışılmamış olan örgütsel dayanıklılık konusu göz önünde bulundurularak yeni bir model oluşturulması bakımından bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın amacı pazar türbülansının ılımlaştırıcı etkisi altında, örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel dayanıklılık aracılığı ile örgütsel performansı nasıl etkilediğini açıklığa kavuşturmaktır.

2. YÖNTEM

Örgütlerin türbülanslı pazar ortamında örgütsel dayanıklılık aracılığı ile örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel performans üzerindeki etkisini gösteren bir araştırma modeli sunulmuştur. Bu çalışmanın örnekleme Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren üretim şirketleri olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan anketler 109 şirketin üst düzey yöneticileri tarafından doldurulmuştur. Belirlenen örneklem üzerinde hipotezlerin istatistiksel olarak test etmesine olanak sağlayan anket yöntemi tercih edilmiştir. Örgütsel öğrenme yeteneğini ölçümlemek üzere 16 ifadeden oluşan Jerez-Gomez vd. (2005: 724) tarafından geliştirilen, örgütsel dayanıklılığı ölçümlemek üzere 12 ifadeden oluşan Kantur ve Iseri-Say (2015: 466) tarafından geliştirilen, örgütsel performansı ölçümlemek üzere 4 ifadeden oluşan Calantone vd. (2002: 520) tarafından geliştirilen, pazar türbülansını ölçümlemek için 3 ifadeden oluşan Jaworski ve Kohli (1993: 68) tarafından geliştirilen ölçekler kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Örneklemin ileri analizler için uygun olup olmadığını gözlemlemek için ölçeklerin açılımlayıcı faktör analizleri(AFA) test edilmiştir. Örgütsel öğrenme yeteneği, örgütsel dayanıklılık, örgütsel performans ve pazar türbülansına ait KMO değerleri sırasıyla 0,73, 0,97, 0,86 ve 0,76dır. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre bütün ifadeler 0,50nin üzerinde değere sahiptir. Ayrıca uyum indeksleri, sonuçlarına göre tüm ölçekler için iyi ve kabul edilebilir bir uyum göstermiştir. Ek olarak, bu çalışmada -1,96 ile 1,96 arasındaki çarpıklık ve basıklık sonuçları elde edilerek veriler normal dağılıma sahiptir.

Hipotez 1, örgütsel öğrenme yeteneğinin (OLC) örgütsel performans (OP) üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu etkinin sonuçları önemli ve pozitif bir etki göstermektedir ($\beta = 0.661$, $p < 0.001$). Ayrıca, örgütsel performans üzerindeki her %17,7 değişim OLC tarafından açıklanmaktadır. Hipotez 2, örgütsel öğrenme yeteneğinin (OLC) örgütsel dayanıklılık (OR) üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu etkinin sonuçları önemli ve pozitif bir etki göstermektedir ($\beta = 1,042$, $p < 0.001$). Ayrıca, OR üzerindeki her %20,5 değişim OLC tarafından açıklanmaktadır. Hipotez 3, örgütsel dayanıklılık (OR) örgütsel performans (OP) üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu etkinin sonuçları önemli ve pozitif bir etki göstermektedir ($\beta = 0.549$, $p < 0.001$). Ayrıca, OP üzerindeki her %64,8 değişim OR tarafından açıklanmaktadır. Hipotez 4, OR OLC ve OP arasındaki ilişki üzerinde aracılık etkisine sahiptir. Bu aracılık etki HAYES PROCESS yöntemi sonuçlarına göre önemli ve anlamlı bulunmuştur ($\beta = 0,549$, $P < 0,005$). OLC'nin OP üzerindeki dolaylı etkisi, %95 güven aralığının (CI) sıfır içermemesi nedeniyle önemli bulunmuştur.

Hipotez 5a, pazar türbülansı OLC'nin OP üzerindeki doğrudan etkisini ılımlaştırmaktadır. OLC'nin koşullu doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($P < 0,005$) çünkü güven aralığının %95'i sıfır içermemektedir. Hipotez 5b, OLC'nin OP üzerindeki dolaylı etkisi OR aracılığıyla MT tarafından ılımlaştırılmaktadır. Sonuç olarak, OLC'nin koşullu dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($P < 0,005$) çünkü güven aralığının %95'i sıfır içermemektedir (Boot-LLCI = 0,0296, Boot-ULCI = 0,2235). Analizler sonucunda bu araştırmanın tüm hipotezleri istatistiksel olarak kabul edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Bu araştırma, örgütlerin öğrenme yeteneği sayesinde türbülanslı pazar ortamında örgütsel dayanıklılık yoluyla nasıl başarılı bir örgütsel performans sağladığını incelemeyi amaçlamaktadır. Örgütsel öğrenme yeteneği örgütsel performansı pozitif etkilemektedir (Alegre ve Chiva, 2008: 323). Örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel dayanıklılık üzerinde olumlu etkisi vardır (Mousa vd., 2019: 172). Ayrıca, örgütsel dayanıklılık örgütsel performans üzerinde önemli etkiye sahiptir (Britt vd., 2016: 392). Ek olarak, örgütsel dayanıklılık türbülanslı ortamlardaki belirsizlikleri öngörmek ve bu belirsizliklerin üstesinden gelebilmek için örgütler için bir yetenektir çünkü bu yetenek çalkantılı piyasada doğru stratejik karar vermeyi mümkün kılabilir

(Hamel ve Valikangas, 2003: 60). Bu çalışmanın sonuçları, varsayılan ilişkilerin anlamlı bir şekilde anlaşılmasını için durumsal aracılık modelinde incelenmiştir.

Bu çalışma hem akademik hem de yönetsel boyutta katkı sağlamaktadır. İlk olarak, araştırmacılar günümüz türbülanslı pazar ortamında bu çalışmada yer alan değişkenleri kullanılarak daha dinamik model yapıları oluşturabilirler. Yöneticiler açısından ise, yöneticilerin şirketlerinin dayanıklılığını ve performansını güçlendirmek için örgütsel öğrenme yeteneklerini geliştirmeye odaklanmaları şirketlerinin başarısına katkı sağlayacaktır. Birçok araştırmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle bu araştırma kapsamındaki tüm katılımcılar imalat sektöründe çalışan üst düzey yöneticilerden oluşmaktadır. İleriki çalışmalarda servis sektörünü hedef alan daha geniş model bir oluşturularak yeni bir araştırma yapılabilir. Ayrıca bu çalışmada tek bir il üzerinde değerlendirme yapılmıştır bu sebeple ileriki çalışmalarda daha geniş örneklem üzerinde bir araştırma yapılabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, örgütsel öğrenme yeteneğinin örgütsel dayanıklılık yoluyla örgütsel performansı pazar türbülansı altında ne yönde etkilediği incelenmeye alınmıştır. Bu çalışmanın modelini test etmek için nicel bir yöntem ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçları örgütlerin öğrenme yeteneklerini geliştirdikleri sürece çalkantılı pazarlarda örgütsel dayanıklılık yoluyla yüksek performans elde edebileceklerini vurgulamaktadır.

Öğrenme yeteneği çalkantılı durumların üstesinden gelmeye yardımcı olabileceği için örgütsel öğrenme yeteneğine sahip olmanın örgütler için oldukça önemli olabileceği öne sürülmektedir. Ayrıca, örgütsel öğrenme yeteneği sayesinde şirketler güçlü performans değerleri elde edebildiğinden, bu yetenek şirketler için büyük önem taşımaktadır. Performans konusu daha önce birçok kez çalışılmış olmasına rağmen, esneklik ve türbülans gibi daha dinamik konularla analiz edilmesi günümüz koşullarında önem arz etmektedir.

Sonraki çalışmalara farklı çevresel faktörler dikkate alınarak benzer modeller geliştirilmesi önerilmektedir. Çalışmanın modeli üzerindeki aracılık etkisi göz önüne alındığında sonraki çalışmalar, yenilik, örgütsel ustalık veya çevresel dinamizm gibi diğer değişkenleri içermelidir. Ayrıca, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Corona Virüs Hastalığı 2019'u (COVID-19) bir pandemi olarak değerlendirdiğinden beri, küresel ekonomik pazarda büyük bir türbülans yaşandı ve iş dünyası beklenmedik zorluklarla karşı karşıya kaldı (Araz vd., 2020: 1316). Bu nedenle, pandeminin etkileri dikkate alınarak bu çalışma modelinin küresel bir vaka üzerinde uygulanması önerilmektedir.

REFERENCES

- Akgün, A. E., İnce, H., İmamoğlu, S. Z., Keskin, H. and Koçoğlu, İ. (2014). The mediator role of learning capability and business innovativeness between total quality management and financial performance. *International Journal of Production Research*, 52(3), 888-901.
- Alegre, J. and Chiva, R. (2008). Assessing the impact of organizational learning capability on product innovation performance: An empirical test. *Technovation*, 28(6), 315-326.
- Araz, O. M., Choi, T-M., Olson, D. L. and Salman, F. S. (2020). Data analytics for operational risk management. *Decision Sciences*, 51(6), 1316-1319.
- Börekci, D., Rofcanin, Y. and Sahin, M. (2014). Effects of organizational culture and organizational resilience over subcontractor riskiness: A multi-method study in longitudinal time setting. *European Business Review*, 26(1), 2-22.
- Britt, T. W., Shen, W., Sinclair, R. R., Grossman, M. R. and Klieger, D. M. (2016). How much do we really know about employee resilience?. *Industrial and Organizational Psychology*, 9(2), 378-404.
- Alam, M., Andrew, G., Brown, M. and Kidd, C. (2008). The development and delivery of an industry led project management professional development programme: A case study in project management education and success management. *International Journal of Project Management*, 26(1), 223-237.
- Buganza, T., Dell Era, C. and Verganti, R. (2009). Exploring the relationships between product development and environmental turbulence: The case of mobile TLC services. *Journal of Production Innovation Management*, 26(3), 308-321.
- Burnard, K. and Bhamra, R. (2011). Organisational resilience: Development of a conceptual framework for organisational responses. *International Journal of Production Research*, 49(18), 5581-5599.
- Calantone, R. J., Cavusgil, S. T. and Zhao, Y. (2002). Learning orientation, firm innovation capability, and firm performance. *Industrial Marketing Management*, 31(6), 515-524.
- Carroll, J. S., Rudolph, J. W. and Hatakenaka, S. (2002). Learning from experience in high-hazard organizations. *Research in Organizational Behavior*, 24(1), 87-137.
- Chatterjee, S., Chaudhuri, R. and Vrontis, D. (2022). Examining the impact of deep learning technology capability on manufacturing firms: moderating roles of technology turbulence and top management support. *Annals of Operations Research*, <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04505-2>.
- Chiva, R., Alegre, J. and Lapiedra, R. (2007). Measuring organizational learning capability among the workforce". *International Journal of Manpower*, 28(3), 224-242.
- Cohen, W. M. and Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35(1), 128-152.
- Coutu, D. L. (2002). How resilience works. *Harvard Business Review*, 80(5), 46-55.

- Danneels, E. and Sethi, R. (2011). New product exploration under environmental turbulence. *Organization Science*, 22(4), 1026-1039.
- Denhardt, J. and Denhardt, R. (2010). Building organisational resilience and adaptive management, New York: The Guilford Press.
- Dess, G. G. and Beard, D. (1984). Dimensions of organizational task environments. *Administrative Science Quarterly*, 29(1), 52-73.
- Dibella, A. J., Nevis, E. C. and Gould, J. M. (1996). Understanding organizational learning capability. *Journal of Management Studies*, 33(3), 361-379.
- Dovbischuk, I. (2022). Innovation-oriented dynamic capabilities of logistics service providers, dynamic resilience and firm performance during the COVID-19 pandemic. *The International Journal of Logistics Management*, 33(2), 499-519.
- Easterby-Smith, M. and Lyles, M. A. (2011). In Praise of Organizational Forgetting. *Journal of Management Inquiry*, 20(3), 311-316.
- Emery, F. E. and Trist, E. L. (1965). The causal texture of organizational environments. *Human Relations*, 18(1), 21-32.
- Ferreira, J., Cardim, S. and Coelho, A. (2021). Dynamic capabilities and mediating effects of innovation on the competitive advantage and firm's performance: The moderating role of organizational learning capability. *Journal of the Knowledge Economy*, 12(2), 620-644.
- Garg, V. K., Walters, B. A. and Priem, R. L. (2003). Chief executive scanning emphasis, environmental dynamism, and manufacturing firm performance. *Strategic Management Journal*, 24(8), 725-744.
- Gentry, R. J. and Shen, W. (2010). The relationship between accounting and market measures of firm financial performance: How strong is it?. *Journal of Managerial Issues*, 22(4), 514-530.
- Ghasemi, A. and Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology Metabolism*, 10(2), 486-489.
- Gnizy, I., Baker, W. E. and Grinstein, A. (2014). Proactive learning culture: A dynamic capability and key success factor for SMEs entering foreign markets, *International Marketing Review*, 31(5), 477-505.
- Godschalk, D. (2003). Urban hazards mitigation: Creating resilient cities. *Natural Hazards Review*, 4(3), 136-143.
- Hamel, G. and Valikangas, L. (2003). The quest for resilience. *Harvard Business Review*, 81(9), 52-63.
- Hanvanich, S., Sivakumar, K. and Hult, G. T. M. (2006). The relationship of learning and memory with organizational performance: The moderating role of turbulence. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 34(4), 600-612.
- Howard, S. and Johnson, B. (2000). What makes the difference? Children and teachers talk about resilient outcomes for children 'at risk'. *Educational Studies*, 26(3), 321-337.
- Hsu, Y. H. and Fang, W. (2009). Intellectual capital and new product development performance: The mediating role of organizational learning capability. *Technological Forecasting and Social Change*, 76(1), 664-677.

- Hu, T., Dai, H. and Salam, A. F. (2019). Integrative qualities and dimensions of social commerce: Toward a unified view. *Information & Management*, 56(2), 249-270.
- Jaworski, B. J. and Kohli, A. K. (1993). Market orientation: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing*, 57(3), 53-70.
- Jeong, I., Pae J. H. and Zhou D. (2006). Antecedents and consequences of the strategic orientations in new product development: The case of Chinese manufacturers. *Industrial Marketing Management*, 35(1), 348-358.
- Jerez-Gomez, P., Cespedes-Lorente, J. and Valle-Cabrera, R. (2005). Organizational learning capability: A proposal of measurement. *Journal of Business Research*, 58(6), 715-725.
- Jimenez-Jimenez, D. and Sanz-Valle, R. (2011). Innovation, organizational learning, and performance. *Journal of Business Research*, 64(4), 408-417.
- Kantur, D. and İseri-Say, A. (2012). Organizational resilience: A conceptual integrative framework. *Journal of Management and Organization*, 18(6), 762-773.
- Kantur, D. and İseri-Say, A. (2015). Measuring organizational resilience: A scale development. *Journal of Business Economics and Finance*, 4(3), 456-472.
- Kofman, F. and Senge, P.M. (1993). Communities of commitment: The heart of learning organizations. *Organizational Dynamics*, 22(2), 5-23.
- Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E. and Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 21(3), 243-255.
- Mallak, L. A. (1998). Measuring resilience in health care provider organizations. *Health Manpower Management*, 24(4), 148-152.
- Martin, A. J. (2005). The role of positive psychology in enhancing satisfaction, motivation, and productivity in the workplace. *Journal of Organizational Behavior Management*, 24(1), 113-133.
- Miller, K. D. (1992). A framework for integrated risk management in international business. *Journal of International Business Studies*, 23(2), 311-331.
- Milliken, F. J. (1987). Three types of perceived uncertainty about the environment: state effect and response uncertainty. *Academy of Management Review*, 12(1), 133-143.
- Mousa, M., Abdelgaffar, H. A., Chaouali, W. and Aboramadan, M. (2019). Organizational learning, organizational resilience and the mediating role of multi-stakeholder networks: A study of egyptian academics. *Journal of Workplace Learning*, 32(3), 161-181.
- Munoz, A., Billsberry, J. and Ambrosini, V. (2022). Resilience, robustness, and antifragility: Towards an appreciation of distinct organizational responses to adversity. *International Journal of Management Reviews*, 181-187, <https://doi.org/10.1111/ijmr.12289>.
- Nunnally, J. C. (1978). Psychometric theory, New York: McGraw-Hill.
- Orhan, N. and Ünsaldı, M. (2005), Elazığ ilinin sanayi profili. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(3), 182-186.

- Preacher, K. J. and Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879-889.
- Richard, P. J., Devinney, T. M., Yip, G. S. and Johnson, G. (2009). Measuring organizational performance: Towards methodological best practice. *Journal of Management*, 35(3), 718-804.
- Russo, M. V. and Fouts, P. A. (2014). A resource-based perspective on corporate environmental performance and profitability. *Academy of Management Journal*, 40(3), 534-559.
- Senge, P. (1990). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*, New York: Doubleday.
- Slocum, J. W., McGill, M. and Lei, D. T. (1994). The new learning strategy: anytime, anything, anywhere. *Organizational Dynamics*, 23(2), 33-47.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Gizem YILMAZ KOZCU Ömür Neczan TİMURCANDAY ÖZMEN
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Gizem YILMAZ KOZCU Ömür Neczan TİMURCANDAY ÖZMEN
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Gizem YILMAZ KOZCU Ömür Neczan TİMURCANDAY ÖZMEN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Gizem YILMAZ KOZCU Ömür Neczan TİMURCANDAY ÖZMEN
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Gizem YILMAZ KOZCU Ömür Neczan TİMURCANDAY ÖZMEN

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**ORTA GELİR TUZAĞI ÇERÇEVESİNDE YAKINSAMA HİPOTEZİ:
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ***

Emine ÇETİN¹ & Meliha ENER²

Öz

Orta gelir tuzağı, son dönemlerde iktisat literatüründe araştırmacıların önemle üzerinde durdukları bir konudur. Orta gelir tuzağı kavramı, ülkelerin uzun bir süre orta gelir seviyesinde kalıp, bir üst gelir seviyesine geçememesi durumudur. Yakınsama kavramı ise; iktisadi bir değişkenin zaman süreci içerisinde uzun dönemdeki değişimi olarak tanımlanır. Bu hipotez, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin zaten gelişmiş olan ülkeleri yakalama sürecinin bir parçası olarak ifade edilmektedir. Çalışmanın amacı, seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin 2007-2020 yılları arasındaki gelir seviyelerini dikkate alarak üst gelir düzeyine yaklaşmanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini araştırmaktadır. Çalışmanın bulguları, Azerbaycan ve Kuzey Makedonya'nın ABD'nin kişi başı gelirine yakınsadığı, diğer kalan 12 ülkenin ise ıraksadıkları göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Yakınsama Hipotezi, Panel Veri Analizi

JEL Kodları: O1, O2.

Başvuru: 18.03.2023

Kabul: 30.03.2023

* Bu çalışma Emine ÇETİN'in Prof. Dr. Meliha ENER danışmanlığında hazırlamış olduğu (2023); "Gelişmekte Olan Ülkelerde Yakınsama Hipotezi: Orta Gelir Tuzağı Çerçevesinde Ekonometrik Analiz" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, eminecetin@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6683-1507

² Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, melihaener@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1877-0527

CONVERSION HYPOTHESIS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE MIDDLE INCOME TRAP: A PANEL DATA ANALYSIS FOR DEVELOPING COUNTRIES³

Abstract

The middle-income trap is a topic that researchers have emphasized in the economics literature recently. The concept of middle income trap is the situation where countries stay at the middle income level for a long time and cannot move to the upper income level. The concept of convergence is; It is defined as the long-run change of an economic variable over time. This hypothesis is expressed as a part of the process of underdeveloped and developing countries to catch up with already developed countries. The aim of the study is to determine whether it is possible to converge to the high-income group by taking into account the income levels of the developing countries between 2007 and 2020. The findings of the study show that Azerbaijan and North Macedonia converge to the per capita income of the USA, while the remaining 12 countries diverge.

Keywords: *Middle Income Trap, Convergence Hypotesis, Panel Data Analysis*

JEL Codes: *O1, O2.*

1. GİRİŞ

Orta Gelir Tuzağı, Dünya Bankası'nın (2013) tanımıyla, bir ekonomideki istenilen kişi başına düşen gelir düzeyi noktasına gelip, bu noktanın ilerisine gidemeyip sıkışıp kalınması veya belli bir gelir düzeyi seviyesine geldikten sonra durgunluk ve gerilemeye geçilmesidir. Kısaca, belirlenen hedef gelir düzeyine ulaşıktan sonra durgunluğa girilmesi, teknoloji gerektiren yenilikçi ürünlerde gelişmiş ülkelerle rekabet edilememesi durumudur. Ülkeleri, orta gelir tuzağına iten pek çok sebep bulunmaktadır. Örneğin bu ülkelerin; işgücü piyasaları sorunlu işler, imalat sanayileri yavaş büyür, endüstriyel çeşitlilikleri kısıtlıdır ve yatırım oranları düşüktür. Orta gelirli ülkelerin yapısal özellikleri farklı olmasına karşın, tuzağa yakalanma süreçleri birbirine çok benzemektedir.

Ülkelerin orta gelir tuzağında yer alıp almadığını anlayabilmek için ilk olarak ülkelerin gelir gruplarının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu bağlamda genel kabul gören yöntem Dünya Bankası'nın üzerinde çalıştığı Atlas Metodu yöntemidir. Bu yöntem ile ülkeler gelirleri bakımından sınıflandırılmıştır. Atlas Metodu ile kişi başına gelir, yerli para türünden gayri safi milli hasılanın dolara çevrilerek kişi başına bölünmesiyle bulunur (World Bank, 2021b).

Orta gelir seviyesinde kalıp bir üst gelire çıkamayan ülkeleri ele alacak olursak, öncelikli olarak orta gelir grubuna ulaşmıyaya kadar hızla ilerleyen ülkeler, hızlı

3 Genişletilmiş İngilizce özet makalenin sonunda yer almaktadır.

büyüme süreci sayesinde düşük gelirden çıkarak orta gelir seviyesine yükselmektedirler. Fakat bu gelir grubundaki ülkeler orta gelir seviyesine yaklaştıkları zaman büyümelerinin yavaşlamaya başladığı ve yüksek gelir grubuna ulaşamadıkları görülmektedir. Bu sebepten dolayı söz konusu ülkeler orta gelir seviyesinde kalarak, orta gelir tuzağından çıkamamaktadırlar. Eğer bu süreçte, orta gelirli ülkeler verimliliklerini artıramaz ve teknolojilerini geliştirilemezlerse, büyüme oranları yükselmediği gibi bir üst düzey gelir kategorisine de ulaşamazlar. Bu da ülkelerin, orta gelir tuzağı batağına yakalanmalarına ve tuzaktan kurtulamamalarına sebep olmaktadır.

Çalışmada verilere ulaşılabilirlik kısıtı altında ele alınan gelişmekte olan ülkelerin gelir seviyelerini dikkate alarak üst seviyelerdeki gelirlere sahip olan ülkelere yakınsamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini belirlemek önemlidir. Yanı sıra yakınsamanın olmadığı orta gelirli ülkeler için gelir tuzağına yakalanmadan veya yakalansa dahi bu tuzaktan çıkmak için gerekli olabilecek faktörlerin tespit edilmesi önemlidir.

Bu çalışmada, seçilmiş gelişmekte olan ülkeler için 2007-2020 dönemine ait veriler kullanılarak ele alınan ülkelerin gelir seviyelerini dikkate alarak yakınsama durumları incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın birinci bölümünde; orta gelir tuzağı ve yakınsama hipotezinin teorik çerçevesine ve orta gelir tuzağı ve yakınsama hipotezi ilişkisini ele alan literatüre, ikinci bölümde, çalışmanın yöntemine, üçüncü bölümde bulgulara, dördüncü bölümde ise tartışma bölümüne yer verilerek sonuç kısmında elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

1.1. Orta Gelir Tuzağının Ve Yakınsama Hipotezinin Teorik Çerçevesi

19.yy sonrasında ülkeler arasında oluşan büyüme farklılıkları ve ekonomik büyümelerinde karşılaştıkları sorunlar, büyüme ve kalkınma alanında yapılan çalışmalar da önemle üzerinde durulan konular olmuştur. Yapılan araştırmalar, bazı ülkelerin var olan gelir seviyelerinde uzun süre kalarak, bir üst seviyeye geçemediklerini ortaya koymuştur. Ülkelerin bir üst gelir grubuna geçememesi zamanla geride kalarak diğer ülkelere ayak uyduramamalarına sebep olmuş ve ülkelerin orta gelir tuzağına takılıp kalmaları sonucunu doğurmuştur (Manga vd., 2019: 49).

Orta Gelir Tuzağı, geliri orta düzeyde olan ülkelerin, yüksek ve düşük gelire sahip ülkelere göre daha düşük oranda gelişeceğini öngören Dünya Bankası'nın tanımıyla, kişi başına düşen gelir düzeyinin bir ekonomi içerisinde belli bir noktanın ilerisine gidemeyip veya belli bir gelir düzeyi seviyesine geldikten sonra durgunluk ve gerilemeye geçme evrelerini tanımlayan bir yaklaşımdır. Orta gelir tuzağına düşen ülke grupları, yüksek gelir düzeyinde olup yeniliklere göre gelişen ülkelere yaklaşımda zorlanan ülkelerdir (Ada ve Acaroğlu, 2016: 82).

Gill ve Kharas (2007) tarafından ilk olarak kullanılmaya başlanmış olan bu kavram, daha sonraki süreçlerde detaylı bir şekilde farklı kişiler tarafından incelenmiş ve çeşitli incelemelerin sonuçları ortaya konulmuştur. Özellikle ülke ve bölge örnekleri

üzerinden yapılan detaylı incelemeler ile orta gelir tuzağı, 2007 yılında yazmış oldukları “*An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth (Bir Asya Rönasansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler)*” adlı raporda açıklanmaya çalışılmıştır. Rapor, orta gelire sahip ülkelerin daha zengin veya daha fakir olan ülkelere göre ağır bir büyüme performansına sahip olduklarını göstermektedir. Orta gelire sahip ülkeler, düşük ücretli yoksul ülkeler ile teknolojisi gelişmiş ve endüstriyel alanda zengin, yüksek gelire sahip ülkeler arasında kalan ülke grubunu temsil eder (Gill ve Kharas, 2007: 12).

Yakınsama hipotezi, 1956 yılında Solow tarafından gündeme gelen Solow büyüme modelinin önemli konularından biri olarak literatürde yerini almıştır. Bu hipotez, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin zaten gelişmiş olan ülkeleri yakalama sürecinin bir parçası olarak ifade edilmektedir (Solow, 1956: 65).

Fakir ülkelerin, zengin ülkelere ve bölgelere göre daha hızlı bir şekilde büyüyeceğini savunan yakınsama hipotezi, “*bir ülkenin kişi başına düşen büyüme oranının o ülkenin başlangıçtaki kişi başına düşen gelir düzeyi ile zıt ilişkili olduğunu*” ifade eder. Ayrıca uzun dönemde yoksul ekonomilerin, zengin ekonomilerden daha hızlı büyüyecekleri ve fiziksel sermaye yatırımlarının daha etkin olduğunu öngörür (Abdioğlu ve Uysal, 2013: 85).

1.2. Literatür Taraması

Orta gelir tuzağının genel olarak nasıl algılandığı ve orta gelir tuzağının nasıl ölçüldüğü hakkında tam bir görüş birliği olmamasına rağmen bu alana yönelik yapılan çalışma sayısı oldukça çoktur ve günümüze kadar gelmiştir.

Fung (2009), finansal gelişme açısından incelediği koşullu yakınsama analizi ile orta gelir tuzağı ilişkisinde, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir koşullu yakınsamanın varlığını ortaya koymuştur.

Paus (2012), Şili, Dominik Cumhuriyeti, Ürdün, İrlanda ve Singapur olmak üzere 5 ülkeyi ele aldığı çalışmasında ekonomik gelişmeyi ön planda tutan, liberal ticaret ve yatırım rejimi gibi faktörleri analiz etmiş ve kapasite artışı için stratejik ve tutarlı hükümet politikalarının ekonomik gelişmeyi sağlayarak yükselttiğini tespit etmiştir.

Egawa (2013), Çin, Malezya ve Tayland’ın 1991-2000 ve 2001-2010 dönemi için 10 yıllık verileriyle Kuznets Hipotezini kullanarak OGT ile gelir adaletsizliği arasındaki ilişkiyi yorumlamaya çalışmıştır. Hipoteze göre, kalkınmanın ilk evrelerinde gelir dağılımı adaletsizliği fazlayken, gelişim evrelerinde ise eşitsizliğin azaldığı görülmektedir.

Tho (2013), 4 ASEAN ülkesinin orta gelir tuzağından kaçmak için neye ihtiyacı olduğu üzerine araştırmalar yapmış ve Ar-Ge’ye gereken önemin verilmesi ve değerli insan kaynakları faktörlerinde uygunluk sağlanmalı, birbirlerine karşı üstün yanlarının

ön plana çıkarılması ve üst düzey verimlilik sağlayan kurumların çalışması gerekliliğinin önemi vurgulanmıştır.

Robertson ve Ye (2013), 1950-2010 yılları verilerini kullanarak Türkiye ve 45 orta gelirli ülkeyi ele alarak, orta gelir tuzağına yönelik araştırma yapmışlar ve 46 ülkeden 19 tanesinin orta gelir tuzağına olduğunu belirtmişlerdir.

Koçak ve Bulut (2014), Lee Strazicich (2003) ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testleriyle yaptığı çalışmasında, Türkiye'nin ABD ile arasındaki gelir farklarını azaltarak tuzağa düşmekten kurtulmuş olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bozkurt vd. (2014), Türkiye'nin 1971-2012 yılı verilerini kullanarak, Shin ve Pesaran tarafından geliştirilen ARDL ve yakınsama analizleri yapmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre kısa dönemde, kişi başı geliri düzeyini etkileyen değişkenlerin anlamlı bir etkiye sahip olduğu, uzun dönemde ise, eğitim düzeyi ve tasarruf oranlarının kişi başına geliri etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Ener ve Karanfil (2015), Türkiye'nin kişi başı gelirinin toplam yurtiçi tasarruf üzerindeki etkisini 1980-2013 dönemi verileriyle, Engle-Granger Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik yöntemleriyle incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre, milli gelirin artması ve ekonomik büyümenin geriye doğru gelmesi, yurt içi tasarrufların azalmasına sebep olacaktır.

Tüzümen (2015), 2000-2013 yılları arası verileri kullanılarak, Balkan ülkelerinin net kişi başı GSYİH'lerinin birbirlerine yakınsayıp yakınsamadığını çeşitli birim kök testleriyle incelemiştir. Uygulanan panel birim kök testleri sonucunda 12 Balkan ülkesinin ele alınan dönemde aralarında yakınsama ilişkisi olmadığı ortaya konmuştur.

Şahin vd. (2015), 1980-2013 dönemi için yıllık veriler kullanılarak kişi başı geliri belirleyen makroekonomik değişkenlerin etkilerinin neler olduğunu analiz etmiştir. İhracat fakörü ve kişi başı gelirin birbirlerine karşı çift taraflı bir sebep-sonuç ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Ünlü ve Yıldız (2018), 1950-2014 dönemi için, kişi başı gelir verisini kullanarak iki yapısal kırılmalı birim kök testi yaptıkları çalışmasında, 71 ülkeden, 35 tanesi orta gelir tuzağındayken, diğer ülkelerin tuzakta olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kızılkaya (2022), 1960-2020 dönemi yıllık verileri kullanılarak Türkiye'nin orta gelir tuzağına olup olmadığı araştırmıştır. Çalışmada ele alınan serinin durağanlık özelliklerini ortaya koymak amacıyla incelenen birim kök testi sonuçları Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağına olmadığını göstermektedir.

Orta gelir tuzağı ve yakınsama hipotezi ilişkisini analiz eden literatür incelendiğinde, gelişmekte olan ülkelerin orta gelir tuzağında kaldıkları ve bir üst gelire çıkmakta zorlandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

2. YÖNTEM

Ekonometrik analizde, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke olan ABD'yi yakınsayıp yakınsamadığı analiz edilmeye çalışılmaktadır. Uygulama, 2007-2020 yıllarının dahil edildiği, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 14 orta gelirli ülke (Arjantin, Ermenistan, Azerbaycan, Brezilya, Bulgaristan, Kolombiya, Kosta Rica, El Salvador, Guetemala, Kuzey Makedonya, Romanya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye) ekonomisini kapsamaktadır. Dönemsel olarak 2007 yılı öncesi verilere inilememesi, istatistiki veri bulmadaki sıkıntıdan kaynaklanmaktadır. Çalışmada kullanılan verilerin tümü Dünya Bankası'nın veri tabanından alınarak, çalışma kapsamına alınmıştır (World Bank, 2021b).

Uygulamada incelenen değişkenlerin ad ve kısaltmaları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. Analizlerde Kullanılan Değişkenler

	Değişken Adı	Kısaltma
Bağımlı Değişken	Kişi Başı Gelir	GDP
Bağımsız Değişken	İleri Teknoloji İhracatı	ITI
	Yurtiçi Tasarruflar	GDS
	Dış Borçlar	ED
	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	FDI
	AR-GE	AR-GE

Tablo 2, analizde yer verilen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
GDP	168	7479	3296	2823	14972
ITI	168	9	8	1.13	45
GDS	168	16	9	-7	33
ED	168	-4	8	-2	9
FDI	168	3	3	-0.6	31.2
ARGE	168	0.56	0.36	0.02	1.34

Çalışmanın uygulama bölümünde yakınsama analizi ve panel veri analizi olmak üzere iki yöntem ele alınmıştır. Birinci yöntem, orta gelirli ülkeler için OGT'nin göstergesi olarak kabul edilen yakınsama analizi; gelir yakınsaması ve birim kök testine dayalı olarak yapılmıştır. İkinci yöntem olarak kullanılan panel veri analizinde ise OGT'den kaçınımda hangi değişkenlerin etkin olduğu üzerine incelemeler yapılmıştır.

Çalışma kapsamında ilk olarak yer verilen yakınsama analizi, en küçük kareler tahmin yöntemine dayalı olarak gelir yakınsaması ve birim kök testleriyle incelenmiştir.

Yapılan analizlerdeki temel amaç, OGT göstergesi olan gelir yakınsaması ya da iraksamasının tespit edilmesidir.

Çalışma kapsamındaki analizler için öncelikli olarak doğrusallığı ölçmek için Harvey vd (2008) tarafından geliştirilip uygulamaya dahil edilen doğrusallık testi esas alınmıştır. Harvey vd. (2008) doğrusallık testindeki hipotezler aşağıdaki gibi olup model tahmini eşitlik ile yapılmaktadır (Harvey vd., 2008: 3-4).

$$\begin{aligned} H_{0,I(0)} : \beta_2 = \beta_3 = 0 \text{ (doğrusallık)} \\ H_{1,I(0)} : \beta_2 \neq 0 \ \beta_3 \neq 0 \text{ (doğrusal olmama)} \\ Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 Y_{t-1}^2 + \beta_3 Y_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p \beta_{4,j} \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \end{aligned}$$

Seriye doğrusal olmayan birim kök testlerinden KSS birim kök testi uygulanmıştır. KSS testi yapısal değişimin yumuşak geçişli olduğu STAR (Yumuşak Geçişli Eşik Değerli Otoregresif Model) tipi birim kök testi olup hipotez testleri;

$$\begin{aligned} H_0 : \theta = 0 \\ H_1 : \theta > 0 \text{ şeklindedir.} \end{aligned}$$

Bu test, doğrusal olmayan Üssel Yumuşak Geçişli Otoregresif (ESTAR) sürecinin birim köklü sıfır hipotezini, alternatif hipotez ise durağanlığı ifade etmektedir. Yumuşak geçişli Otoregresif (STAR) model aşağıdaki modellerle tahmin edilmektedir (Kapetanios vd., 2003: 363-365):

$$y_t = \beta y_{t-1} + \gamma y_{t-1} \Theta(\theta; y_{t-d}) + \varepsilon_t \quad t = 1, \dots, T$$

Burada $\varepsilon_t \sim IID(0, \sigma^2)$ ve β ile γ bilinmeyen parametreleri ifade etmektedir. STAR modelinden sonra burada benimsenen geçiş üssel formdadır;

$$\Theta(\theta; y_{t-d}) = 1 - \exp(-\theta y_{t-d}^2)$$

Çalışma kapsamında yapılan öncelikli doğrusallık analizinde (Harvey vd. 2008), doğrusallık sonucu veren üç ülke için (Kosta Rika, Kuzey Makedonya ve Güney Afrika) Lee-Strazicich (2003,2004) İki Kırılımlı Minimum Birim Kök Testi uygulanmıştır.

$$\begin{aligned} \text{Model tahmini şöyle yapılmaktadır:} \\ Y_t = \delta' Z_t + X_t; \quad X_t = \beta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t \sim iid(0, \sigma^2) \end{aligned}$$

Çalışma kapsamında kullanılan diğer bir metod, panel veri analizi yöntemidir. Çalışma da, sabit ve tesadüfî etkiler, heterojenlik ve birimlerarası korelasyon, panel birim kök testleri, otokorelasyon ve değişen varyans testini tahmin etmek amacıyla regresyon analizleri yapılmıştır. Ayrıca dinamik panel yöntemiyle analiz sinanarak

otokorelasyon sorununa çözüm bulmak amacıyla Genelleştirilmiş GMM ve Sistem GMM modelleri analize dahil edilmiştir.

Birim veya hem birim hem de zaman farklılıklarını ortaya koyan katsayıları, Hausman (1978) tarafından ortaya atılan test ile incelenir. Bu durumda tesadüfi etkiler tahmincisi sapmalıdır ve tahminciler arasındaki farkların yüksek olacağı umulur. Böylece sabit etkiler modeli tutarlı olduğundan tercih edilmelidir.

Panel veri modellerinde heterojenliğin tespit edilmesi için yaygın olarak, Swamy S testi kullanılmaktadır. Swamy istatistiği, $k(N-1)$ serbestlik derecesine sahip χ^2 dağılımı göstermekte ve S katsayısı aşağıdaki gibi tahmin edilmektedir. Temel hipotez:

H0: modelde heterojenlik yoktur.

H1: Modelde heterojenlik vardır, şeklinde kurulmaktadır.

$$\hat{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\alpha}_1 - \hat{\alpha}_{wfe})' \frac{X_i' M_\tau X_i}{\hat{\sigma}_1^2} (\hat{\alpha}_1 - \hat{\alpha}_{wfe})$$

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek için korelasyon analizi yapılmıştır. Meydana gelebilecek sapmaların belirlenmesi önemlidir. Varsayımdan sapmaların belirlenmesine yönelik, Değişen Varyans / Heretoskedasite Testi çerçevesinde White testi uygulanmıştır.

Kovaryans: $\text{Cov}(x_i, x_j) = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(x_j - \bar{x})}{N-1}$ olarak hesaplanmaktadır. Buna bağlı olarak korelasyon katsayısı ise:

$$r = \frac{\text{Cov}(x_i, x_j)}{s_{x_i} s_{x_j}} \quad \text{şeklinde hesaplanmaktadır.}$$

Birimler arası korelasyon, modeldeki hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olduğunu varsayar. $T > N$ durumuna uyan testlerden birisi Pesaran vd. (2008) aracılığıyla geliştirilmiş ve sapması düzeltilmiş CD_{LM} testidir.

Test istatistiği ise:

$$T_n = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=2}^N \sum_{j=1}^{i-1} \hat{\rho}_{ij} \quad \text{şeklinde hesaplanmaktadır.}$$

Çalışma kapsamında verilere Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS) birim kök testi uygulanmıştır.

$$Y_{it} = (1 - \phi_i) \mu_i + \phi_i Y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (i=1,2,\dots,N) \text{ ve } (t=1,2,\dots,T)$$

Temel hipotez tüm birimler için: $H_0 = \phi_i = 1$ olup birim kökü ifade etmektedir.

Dinamik panel veri modelleri ile çalışıldığında, yaygın olarak otoregresif modeller ile çalışılmaktadır. Dinamik bir panel veri modeli aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X'_{it} + \mu_i + u_{it}$$

3. BULGULAR

Orta gelirli ülke gruplarına ait istatistiki göstergelerle bazı ülkelerin orta gelir tuzağı içinde olduğu görülmektedir. Bu tespitin sonucu olarak, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 14 orta gelirli ülke üzerine OGT yakınsama ve panel veri analizleri kullanılarak tahmin yapılmıştır.

3.1 Yakınsama Analizlerine İlişkin Bulgular

Orta gelir tuzağının belirleyici göstergesi olarak kabul edilen gelir yakınsaması veya ıraksamasının belirlenebilmesi için çalışmada, ilk olarak yakınsama analizi en küçük kareler yöntemine göre yapılmıştır. Çalışma kapsamındaki analizler için öncelikli olarak doğrusallığı ölçmek için Harvey vd. (2008) tarafından geliştirilen doğrusallık testi esas alınmıştır. Bu test incelenen serinin durağanlık durumunun belirsiz olduğu durumlarda dahi kullanılabilecek bir testtir (Yılancı ve Tıraşoğlu, 2016: 1). Bu teste ait sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Harvey vd. (2008) Doğrusallık Modeli Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Harvey vd. (2008) Test İstatistiği	Sonuç
Türkiye	8.71*	Doğrusal Değil
Arjantin	12.81*	Doğrusal Değil
Ermenistan	32.76*	Doğrusal Değil
Azerbaycan	6.86*	Doğrusal Değil
Brezilya	8.67*	Doğrusal Değil
Bulgaristan	6.05*	Doğrusal Değil
Kolombiya	4.04**	Doğrusal Değil
Kosta Rika	0.89	Doğrusal
El Salvador	4.89**	Doğrusal Değil
Guatemala	10.41*	Doğrusal Değil
Kuzey Makedonya	3.46	Doğrusal
Romanya	13.51*	Doğrusal Değil
Rusya	10.94*	Doğrusal Değil
Güney Afrika	2.37	Doğrusal

Not: * ve ** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezi olan doğrusallığın reddedildiğini ifade etmektedir.

Seri doğrusal değildir sonucuna ulaşılmıştır. Böylece doğrusal olmayan birim kök testlerinden KSS birim kök testi seriyeye uygulanmıştır. Testin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kapetanios, Shin ve Snell (KSS - 2003) Modeli Tahmin Sonuçları

Ülkeler	KSS Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu
Türkiye	-1.33737	0
Arjantin	-2.13258	0
Ermenistan	-2.60685	0
Azerbaycan	-6.68743*	1
Brezilya	-2.78471	1
Bulgaristan	-1.49319	1
Kolombiya	-0.97547	0
Kosta Rika	-1.10702	0
El Salvador	-1.89796	1
Guatemala	-1.99957	1
Kuzey Makedonya	-3.79360*	1
Romanya	-2.22395	1
Rusya	-2.90987	5
Güney Afrika	-1.10278	0

Not: %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

KSS doğrusal olmayan birim kök testi tahminlerine göre sıfır hipotezi olan birim kökün varlığı Türkiye, Arjantin, Ermenistan, Brezilya, Bulgaristan, Kolombiya, Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Romanya, Rusya ve Güney Afrika ülkeleri için reddedilememiştir. Bu sonuca göre söz konusu ülkelerde yakınsamanın geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan ve Kuzey Makedonya ülkeleri için birim kökün varlığı reddedilmiştir. Buna göre Azerbaycan ve Kuzey Makedonya ülkelerinde yakınsamanın geçerli olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan öncelikli doğrusallık analizinde (Harvey vd.2008), doğrusallık sonucu veren üç ülke için (Kosta Rika, Kuzey Makedonya ve Güney Afrika) Lee-Strazicich (2003,2004) İki Kırılımlı Minimum Birim Kök Testi uygulanmıştır. Aşağıda Kosta Rika, Kuzey Makedonya ve Güney Afrika ülkelerine ilişkin 5 no'lu tabloda Lee-Stratizich test sonuçları verilmiştir:

Tablo 5. Lee-Strazicich (2003,2004) İki Kırılmalı Minimum Birim Kök Modeli Tahmin Sonuçları

	Model A		Model C	
Değişkenler	Min stat.	Kırılma Tarihleri	Min stat.	Kırılma Tarihi
Kosta Rika	-2,75*	2006	-4,75*	1991
Kuzey Makedonya	-5,46*	1989 ve 2003	-5,78*	1973 ve 1989
Güney Afrika	-3,99*	1973 ve 1983	-4,92*	1973 ve 1983

* $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde seriler yapısal kırılmalı birim köklüdür.

Kosta Rika, Kuzey Makedonya ve Güney Afrika ülkelerine ait test sonuçlarına bakıldığında, her üç ülke için de serilerin yapısal kırılmalı birim köklü olduğu şeklinde sonuç vermiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda Kosta Rika, Kuzey Makedonya ve Güney Afrika ülkeleri için yakınsama olmadığı yorumu yapılabilmektedir.

3.2. Panel Veri Analizlerine İlişkin Bulgular

Çalışmada düşük gelire sahip ülkelerin orta gelir tuzağında mı değiller mi, tuzakta iseler OGT'den nasıl kurtulacaklarına yönelik belirleyici değişkenleri tespit etmek amacıyla panel veri analizleri yapılmıştır.

Modelde kullanılacak olan veriler rassal olarak seçilmiş ise veya anakütleden temsilci olarak seçilmiş ise, Sabit Etkiler Modeli yerine Rassal Etkiler Modeli tercih edilmektedir (Baldemir ve Keskiner, 2004: 48).

EKK, sabit ve tesadüfi etkiler modellerine ilişkin sonuçlar aşağıda verilmiştir:

Tablo 6. Sabit ve Tesadüfi Etkiler Modeli Sonuçları

	GDEKK	FE	RE
Sabit	4165.734**	4923.092*	4165.734*
ITI	-25.13918*	-29.39656*	-25.13918*
GDS	56.09361*	34.07089	56.09361*
ED	9.330751	14.35421	9.330751
FDI	7.728531	1.254275	7.728531
ARGE	4690.544*	4144.406*	4690.544*

sembolü parametrelerin %10 anlamlılık düzeyini, * sembolü ise %5 anlamlılık düzeyindeki istatistiksel anlamlılığını temsil eder.

Birim veya hem birim hem de zaman farklılıklarını ortaya koyan katsayıların modeldeki bağımsız değişkenlerden ilişkisiz olduğu hipotezinin geçerliliği, Hausman (1978) tarafından önerilen test istatistiği ile incelenebilmektedir.

Tablo 7. Hausman Test İstatistiği Sonuçları

Test İstatistik Değeri	Prob.Değeri	Sonuç
9.45	0.0925*	%10 anlamlılık düzeyi için tesadüfi etkiler tahmincisinin sabit etkiler tahmincısından daha etkili olduğu söylenebilir.

*sembolü parametrelerin %10 anlamlılık düzeyini, *** sembolü ise %5 anlamlılık düzeyindeki istatistiksel anlamlılığını temsil eder.

Hausman Testi sonucuna göre, test istatistiği $0,0925 < \alpha = 0,10$ olduğu için temel hipotez reddedilir ve tesadüfi etkiler tahmincisinin daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Orta gelirli ülkelerde OGT ve OGT'nin belirleyici faktörlerini ortaya koymak amacıyla çalışmanın bu kısmında panel birim kök analizleri kullanılmıştır. İlk olarak çalışmada panel veri analizine yönelik literatürde var olan birim kök testlerinden hangisinin uygulanması gerektiği sonucuna yönelik olarak heterojenlik ve yatay kesit bağımlılık testleri yapılmıştır. Panel veri modellerinde heterojenliğin tespit edilmesi için yaygın olarak, Swamy S testi kullanılmaktadır. Söz konusu heterojenlik testine ilişkin bulgular Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Swamy S Testi Heterojenlik Testi Sonuçları

Test İstatistik Değeri	Prob.Değeri	Sonuç
892.05	0.0000*	%5 anlamlılık düzeyi için temel hipotez reddedilir ve model parametreleri heterojendir.

Swamy test istatistik değeri 892.05 ve testin olasılığı $0,000 < \alpha = 0,05$ için parametrelerin homojen olduğu temel hipotez reddedilir ve parametrelerin heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek için korelasyon analizi yapılmıştır. Varsayımlardan sapmaların belirlenmesine yönelik, Değişken Varyans / Heretoskedasite Testi çerçevesinde White testi ve birimler arası korelasyonun tespiti için Pesaran CD Testi (2008) uygulanmıştır.

Tablo 9. Korelasyon Matrisi Test Sonuçları

	GDP	ITI	GDS	ED	FDI	ARGE
GDP	1.00					
ITI	0.22	1.00				
GDS	0.78*	0.15	1.00			
ED	0.62*	0.26	0.84*	1.00		
FDI	-0.02	0.21	-0.03	-0.28	1.00	
ARGE	0.79*	0.14	0.71	0.69*	-0.10	1.00

GDS ile GDP arasında pozitif yönlü güçlü ilişki, ED ile GDS arasında pozitif yönlü güçlü ilişki, ARGE ve GDS arasında pozitif yönlü güçlü ilişki, ARGE ve GDP ve ARGE ve ED arasında pozitif yönlü güçlü ilişki olduğu söylenebilmektedir. ED ve GDP arasında da pozitif yönlü güçlü ilişki vardır.

Varsayımlardan sapmalara ilişkin test sonuçları aşağıda yer almaktadır. Hata terimlerine ait varyansların, farklı gözlemler için sabit olmaması durumunu ifade etmektedir ve White testi ile test edilmiştir.

Tablo 10. Değişen Varyans White Testi Sonuçları

Test istatistik değeri	Prob.değeri	Sonuç
5104.60	0.0000*	%5 anlamlılık düzeyi için temel hipotez reddedilir ve modelde değişen varyans problemi vardır.

White test istatistik değeri 5104.60 ve testin olasılığı $0,000 < \alpha = 0,05$ için modelde heteroskedasite / değişen varyans problemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Birimler arası korelasyon, modeldeki hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olduğunu varsayar. Bunun için Pesaran CD Testi (2008) uygulanmıştır; birim sayısı küçük ve zaman dönemi sonsuz olduğu durumda kullanılmaktadır.

Tablo 11. Birimler arası Korelasyon Pesaran Testi Sonuçları

Test istatistik değeri	Prob.değeri	Sonuç
.31416781	0.0000*	%5 anlamlılık düzeyi için temel hipotez reddedilir ve modelde birimlerarası korelasyon problemi vardır.

Pesaran test istatistik değeri 0,31416781 ve testin olasılığı $0,000 < \alpha = 0,05$ için modelde birimler arası korelasyon / yatay kesit bağımlılık problemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modelde yer alan serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu belirlenmiştir. Bu amaçla serilerin durağanlık durumlarının belirlenebilmesi için birim kök testleri yapılmıştır.

Tablo 12. Wu-Hausman Test İstatistik Sonuçları

	Test istatistik değeri	Prob.değeri	
Durbin Score-chi(1)	0.3795	0.5379	
Wu-Hausman-F(1;136)	0.3594	0.5498	H_0 hipotezi reddedilemez ve değişkenler dışsaldır sonucuna ulaşılır.

Wu-Hausman test istatistiği 0,35 ve testin olasılık değeri $0,54 > \alpha = 0,05$ olduğu için serinin değişkenlerin dışsal olduğunu kabul eden temel hipotez reddedilemez ve değişkenler dışsaldır.

Sargan testi, içsellik problemini ölçmek için geliştirilmiş bir testtir. İçsellik testine ait test sonuçları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Sargan Test İstatistik Sonuçları

	Test İstatistik Değeri	Prob. değeri	Sonuç
chi(23)	151.2606	0.000	%5 anlamlılık düzeyi için temel hipotez reddedilir ve modelde içsellik vardır.

Sargan test istatistik değeri 151,2606 ve testin olasılık değeri $0,000 < \alpha = 0,05$ olduğu için içsellik olmadığını gösteren temel hipotez reddedilmiş ve içsellik problemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada yer verilen değişkenlere, yatay kesit bağımlılığı da dikkate alacak şekilde ve II. nesil birim kök testi olan IPS birim kök testi uygulanmıştır.

GDP dışındaki tüm serilerin durağan olduğu ancak GDP serisinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. GDP serisinin farkı alındıktan sonra seriye tekrar birim kök testi uygulanmış ve Tablo 14'deki sonuç elde edilmiştir.

Tablo 14. IPS Birim Kök Testi Sonuçları

	Test İstatistik Değeri	Prob.Değeri	Sonuç
ΔGDP	-2.7806	0.0000*	%5 anlamlılık düzeyi için temel hipotez reddedilir ve seri durağandır.

IPS birim kök test istatistik değeri -2,7806 ve testin olasılık değeri $0,000 < \alpha = 0,05$ için serinin birim köklü olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilmiş ve serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dinamik panel veri modellerinden hangisinin seçilmesi hususunda, hata teriminin korelasyonlu olup olmaması, dışsallık ve birim ve zaman boyutunun büyüklüğü önemlidir. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında Sistem GMM tahmin sonuçlarının kullanılması gerekmektedir. Tablo 15'de dinamik panel veri sonuçları verilmiştir.

Tablo 15. Dinamik Panel Veri Sonuçları

Değişkenler	Balestra ve Nerlov	Anderson ve Hsiao	GMM	Genelleştirilmiş GMM	İki Aşamalı GMM	Robust GMM	Sistem GMM
Sabit terim	-241.5567**	-689.429	-55.93788	-843.0845	-	-	-
Δ GDP(-1)	.9940357*	8.598038	.8603937*	-.8987202*	.9004028*	.9004028*	.8710728*
ITI	3.0241	44.93255	-12.75505	-16.44159	-27.58491*	-27.58491	-26.70398*
GDS	24.05829*	295.0485	-12.75505*	90.26377*	98.89298*	98.89298*	77.32037*
ED	-18.90225*	-283.2695	-32.37522*	-66.06565*	-77.30878*	-77.30878**	-61.69061*
FDI	-20.34629	-431.4115	-15.48165	-48.03983**	-112.6299*	-112.6299	-56.22945*
ARGE	-123.5956	-6436.866	309.9731	376.3591	-248.7556	-248.7556	-24.83971

**sembolü parametrelerin %10 anlamlılık düzeyini, *sembolü ise %5 anlamlılık düzeyindeki istatistiksel anlamlılığını temsil eder.

Tablo 15’de verilen Sistem GMM tahmin sonuçlarına göre, kişi başı gelirin geçmiş dönem değerleri, kişi başı geliri pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Yüksek teknoloji ihracatı (ITI), kişi başı geliri negatif ve anlamlı etkilemektedir. Yani ITI değerlerindeki %1’lik artış, kişi başı geliri % 26 azaltmaktadır. Yurt içi tasarruflar (GDS) , kişi başı geliri pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Yani GDS değerlerindeki 1 birimlik artış, kişi başı geliri % 77 artırmaktadır. Mal ve hizmetlerin dış dengesi (ED), kişi başı geliri negatif ve anlamlı etkilemektedir. Yani ED değerlerindeki 1 birimlik artış, kişi başı geliri % 61 azaltmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI), kişi başı geliri etkilemektedir. Yani FDI değerlerindeki 1 birimlik artış, kişi başı geliri % 56 azaltmaktadır. AR-GE değişkeni ise, kişi başı geliri açıklamada istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermediğinden yorumlanamamaktadır.

Özetlemek gerekirse; Orta gelir tuzağı, bir büyüme problemi olduğu için ülkelerin üretim yapılarıyla ilgili bir konudur. Bu nedenle üretim yapısının bileşenleri, işletmeler, işgücü, istihdam, sektörler, bölgeler, teknoloji düzeyi, dış ticaret yapısı, teşvik ve destek mekanizmaları, sorunun tanımlanması ve çözüm önerileri geliştirilmesinde ciddi öneme sahiptir.

4. TARTIŞMA

Orta gelir tuzağı kavramı araştırmacıların son zamanlarda vurguladıkları ve iktisat literatüründe ilgi çeken bir konudur. Orta gelir tuzağı, belirlenen hedef gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra durgunluğa girilmesi, teknoloji gerektiren yenilikçi ürünlerde gelişmiş ülkelerle rekabet edilememesi durumudur. Bu seviyedeki ülkeler bir üst seviyeye geçemedikleri için onları takip eden ülkelerle bir rekabet etmek durumunda kalırlar ve pazarlarını bu ülkelerle paylaşmak zorunda oldukları için ekonomik olarak daha kötü duruma düşerler.

Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının oluşmasıyla az gelişmiş ülkelerde yüksek gelir seviyesine ilerleme çabasının oluşmasına neden olmuştur. Az gelişmiş ülkelerin, teknoloji ve inovasyonun geliştiği bu dönemlerde, yüksek gelirli ülkelerin üretim ve

verimlilik yapısına ayak uydurması zorlaşmış ve yüksek gelirli ülkelerin seviyesine çıkmak az gelişmiş ülkeler açısından büyük bir sorun oluşturmuştur. Bu sorun da orta gelir tuzağının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada verilere ulaşılabilirlik kısıtı altında ele alınan gelişmekte olan ülkelerin, iki ülke haricinde orta gelir seviyesinde kalıp bir üst gelire çıkamadıkları yani üst gelir seviyesindeki ülkelere yakınsamadıkları aksine iraksadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yakınsamanın olmadığı orta gelirli ülkeler için gelir tuzağına yakalanmadan veya yakalansa dahi bu tuzaktan çıkmak için önemli olabilecek faktörlerin tespit edilmesi önemli görülmüştür.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular dikkate alındığında OGT riskinden kaçmayı ve yüksek gelir grubuna ulaşmayı hızlandırmak için yapılması gerekenler kısaca şöyle özetlenebilir:

- İncelenen değişkenler ve tahmin sonuçları dikkate alındığında az gelişmiş ülkelerde yapısal problemler büyümenin gelişmesine engel oluşturmaktadır. Bu sebeple orta gelirli ülkelerin tuzağına yakalanmadan, bir üst noktaya ulaşması için yapısal problemlerin çözümlenmesini sağlayacak yapısal reform politikalarını uygulamaya koyması ve büyüme stratejisi geliştirmesi gerekmektedir.
- Orta gelir tuzağından kaçınmak için önemli görülen faktörlerden birisi, yurtiçi tasarrufların oranını arttırmaktır. Böylece yatırımların finansmanı yurtiçi kaynaklardan sağlanacak ve istikrarlı, kırılmalardan uzak bir etkin bir finansal sistem oluşturulabilecektir.
- Orta gelir tuzağına düşmek istemeyen ülkeleri için önemli koşullardan bir diğeri ise, yüksek teknolojili ürünlerin ihracatındaki payıdır. Bu durumda teknolojik olarak gelişmiş mallar üretmek için beşeri sermayenin önemi ve yüksek verimlilik ile bilgiye dayalı üretim faaliyetlerini desteklemek olumlu katkı sağlayabilir.
- Orta gelir tuzağına takılmamak için etkili olabilecek bir diğer faktör ise, doğrudan yabancı yatırımlardır. Ekonomik kalkınmada aktif rol oynayan doğrudan yabancı yatırımlar, buldukları ülkenin üretim ve istihdamına etki ederek ülkelere teknoloji transferi de sağlayarak yüksek katma değere sahip üretimi desteklemektedir.
- Orta gelir tuzağına yakalanmamak için bir diğer önemli faktör, dış ticaret dengesidir. Bu faktör için ülkelerin ihracatın ithalatı karşılama oranını arttırması ve ara malı ile ham madde üretiminin arttırılarak ithalatın engellenmesi veya azaltılması gerekmektedir. Ayrıca, yüksek teknolojili sanayi malları üretimine geçilmesi ve ihracatta ürün çeşitliliğinin sağlanması da orta gelirli ülkeler açısından yüksek gelir düzeyine doğru geçişi hızlandırabilir.
- Orta gelir tuzağına olan ülkelerin tuzaktan kurtulmaları için etkili olan bir diğer faktör, Ar-Ge harcamalarıdır. Ar-Ge'ye yönelik her türlü faaliyetin desteklenmesi önemlidir.

- Orta gelir tuzağındaki ülkelerin rekabet gücünü arttırıcı faktörlerden biri olan üretim odaklı ve sürdürülebilir bir büyüme sürecine girmeleri gerekmektedir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken unsur ise, üretim genişlemesini olumsuz etkileyecek dış borçlardan, tasarruf yetersizliğinden ve ithalattaki bağımlılık oranından etkilenmemesidir.
- Eğitimin önemli bir faktör olduğu ihracat yapısını ele alarak, ileri teknoloji ürünlere önem verilmelidir. Araştırma geliştirmeye önem veren, yeni marka ve buluş yaratan bir ülke olmanın koşulu, teknoloji içeriği yüksek ürünler üretip satmaktır.
- Ülkelerin ihtiyaçları doğrultusundaki faktörleri dikkate alarak ekonomik kalkınma düzeyinde başarı yakalamış ülkeleri örnek almak, ülkelerin tecrübelerinden ders çıkararak uygun olabilecek politika ve stratejiler geliştirilerek uygulanmalıdır.
- Orta gelir tuzağından korunmak için diğer bir önemli koşul ise, kaynakların verimlilik düzeylerinin ülke içindeki tüm bölgelerde aynı şekilde kullanılmasının sağlanması ve ülke içinde bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasıdır.
- Son olarak, kaynakların en fazla katkı sağlayacak şekilde ekonomide kullanılmasına önem verilmesi gerekmektedir. Bu açıdan şeffaf bir yapı, hukukun üstünlüğünün ön planda tutulduğu, ifade ve düşünce özgürlüğüne önem verilen, demokrasinin hakim olduğu ve kuralların eşit bir şekilde işletildiği bir kurum yapısı geliştirilmesi son derece önemlidir.

SONUÇ

Orta gelir tuzağı, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun olmakla beraber, ülkelerin orta gelir tuzağında yer alıp almadığını anlayabilmek için ilk olarak ülkelerin gelir gruplarının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu bağlamda kabul edilmiş olan yöntem Dünya Bankası'nın geliştirdiği Atlas Metodu'dur ve bu yöntem ile ülkeler gelirleri bakımından sınıflandırılmıştır.

Çalışma kapsamında, verilere ulaşılabilirlik kısıtı altında Türkiye'nin de içinde bulunduğu 14 orta gelirli ülke üzerine yakınsama ve panel veri analizleri yapılmıştır. Analizde, kişi başına düşen gelir (GDP) bağımlı değişken, bağımsız değişkenler ise, yüksek teknoloji ihracatı (ITI), yurt içi tasarruflar (GDS), mal ve hizmetlerin dış dengesi (ED), doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ve AR-Ge harcamaları kullanılarak analizler yapılmıştır.

Çalışma da, iki ayrı analiz yapılmıştır. İlk analiz yakınsama analizidir. Bu analiz sonucunda, Azerbaycan ve Kuzey Makedonya'nın ABD'yi yakınsadığı diğer ülkelerin ise yakınsamadığı yani ıraksadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu sonucunda, ıraksayan ülkelerin OGT'ye düşme durumlarının söz konusu olduğu, yakınsayan ülkelerin ise, zaman içerisinde yeni teknolojilere ve inovasyona gerekli önemi vererek üretimlerindeki artışı devam ettirdikleri sürece OGT'ye düşmeleri söz konusu olmayacaktır.

İkinci analiz ise, panel veri analizidir. Bu analizde, ABD'yi yakınsamadığı sonucuna ulaşılan 12 ülke için, Hausman testi, Swammy S testi, White testi ve birimler arası korelasyonun tespiti için Pesaran CD Testi (2008), panel birim kök testlerinden ikincil nesil testlerden IPS birim kök testi ve dinamik panel veri modellerinden, Sistem GMM tahmin sonuçlarının kullanılması gerekmektedir.

Elde edilen bulgular ile yüksek gelirli ülkeyi iraksayanların OGT'ye düşme ihtimallerinin fazla olduğu, yakınsayan ülkelerin ise, gerekli yapısal dönüşümlere ayak uydurmaktan geri kalırlarsa ve teknoloji uyumlu üretimlerini artırma noktasında başarılı olamazlarsa OGT'ye düşme ihtimallerinin olacağı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular dikkate alındığında OGT riskinden kaçmayı ve yüksek gelir grubuna ulaşmayı hızlandırmak için, yapısal reform politikalarının uygulamaya konması ve büyüme stratejisi geliştirilmesi, katma değeri düşük üretimden, yüksek katma değerli ürün üretimine geçilmesi, yurtiçi tasarrufların oranını artırılması, yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatındaki payının yükseltilmesi, ihracatın ithalatı karşılama oranının artırılması gerekmektedir.

CONVERSION HYPOTHESIS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE MIDDLE INCOME TRAP: A PANEL DATA ANALYSIS FOR DEVELOPING COUNTRIES

1. INTRODUCTION

The middle-income trap is a topic that researchers have emphasized in the economics literature recently. The concept of middle-income trap is the situation in which countries stay at the middle-income level for a long time and cannot move to the next level. The aim of the study is to determine whether it is possible to converge to the high-income group by taking into account the income levels of the developing countries, which are considered under the data accessibility constraint. In addition, it is aimed to determine the factors that may be effective in avoiding or getting out of the income trap for middle-income countries where there is no convergence.

2. METHODOLOGY

The middle-income trap is a topic that researchers have emphasized in the economics literature recently. The concept of middle income trap is the situation where countries stay at the middle income level for a long time and cannot move to the upper income level. The concept of convergence is; It is defined as the long-run change of an economic variable over time. This hypothesis is expressed as a part of the process of underdeveloped and developing countries to catch up with already developed countries.

In the study, income per capita as dependent variable, high technology exports, domestic savings, R&D expenditures, foreign direct investments and foreign trade data as independent variables between 2007 and 2020 were used with convergence and panel data analysis. Convergence analysis measured whether the per capita

income of 14 middle-income countries converged to the per capita income of the high-income USA.

3. RESULTS

As a result of the analysis, it has been determined that Azerbaijan and North Macedonia converge to the per capita income of the USA, while the remaining 12 countries diverge. Panel data analysis was applied to 12 diverging countries. According to the results of the analysis, high technology exports (ITI), per capita income are negative and significant, domestic savings (GDS) per capita income are positive and significant, external balance of goods and services (ED) per capita income is negative and significant, foreign direct investments (FDI) has a negative and significant effect on per capita income. The R&D variable, on the other hand, cannot be interpreted since it does not give a statistically significant result in explaining per capita income.

4. DISCUSSION

With the formation of income differences between countries, it has led to the formation of an effort to move to a high income level in Decadent countries. During these periods when technology and innovation are developing, it has become difficult for underdeveloped countries to keep up with the production and productivity structure of countries with high incomes, and it has become a big problem for underdeveloped countries to reach the level of high income. This problem has also prepared the ground for the formation of a middle income trap.

In this study, it was concluded that the developing countries considered under the data accessibility restriction diverge, except for two countries, they remain at the middle income level and cannot reach the upper income, that is, they do not converge to the countries at the upper income level, on the contrary. For middle-income countries where there is no convergence, it was considered important to identify factors that may be important to get out of this trap without getting caught in the income trap or even if they are caught.

CONCLUSION

Considering the findings obtained as a result of this study, in order to accelerate avoiding the risk of OGT and reaching the high income group, it is necessary to implement structural reform policies and develop a growth strategy, switch from low-value-added production to high-value-added product production using advanced knowledge and technology, increase the rate of domestic savings, increase the share of exports of high-tech products, increase the export-import coverage ratio, support all kinds of activities for R & D.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu Z. ve Uysal T. (2013). Türkiye’de Yakınsama Hipotezinin Testi: Genel ve Sektörel Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 50, Sayı: 575, s.85-102.
- Ada A. ve Acaroğlu H. (2016). Türkiye’nin Orta Gelir Tuzağı Problemine İlişkin Ampirik bir Yorum, *Siyaset, ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Volume 4, Issue 3, 81-95.
- Baldemir, E. ve Keskiner, A. (2004). Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye İçin İncelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss: 44-59.
- Bozkurt E., Bedir, S., Özdemir, D. ve Çakmak E. (2014). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Örneği, *Maliye Dergisi*, Sayı.167, s. 22-39.
- Egawa, A. (2013). Will Income Inequality Cause a Middle-income Trap in Asia?, *Bruegel Working Paper*, Vol. 797.
- Ener, M. ve Karanfil M. (2015). Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 31-46.
- Felipe, J., Abdon, A. ve Kumar, U. (2012). Tracking the Middle Income Trap: What is It, Who is in It and Why?, *Levy Economics Institute*, (715), 1-59.
- Fung, Michael K. (2009). Financial Development and Economic Growth: Convergence or Divergence, *Journal of International Money and Finance*, Vol.28, 56-67.
- Gill, I. ve Kharas, H., (2007). An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth, World Bank Publications, *The World Bank*, Washington.
- Harvey, D.I., Leybourne, S.J. ve Xiao, B. (2008). A Powerful Test for Linearity When the Order of Integration is Unknown, *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12(3), 1-22.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics, *Econometrica*, 46, 1251–1272.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y., (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, *J. Econ* 115, ss.53–74.
- Kapetanios, G., Shin, Y. ve Snell, A. (2003). Testing for a Unit Root in the Nonlinear STAR Framework, *Journal of Econometrics*, 112(2003), 359-379.
- Kharas, H. ve Kohli, H. (2011). What Is the Middle Income Trap, Why do Countries Fall into It, and How Can It Be Avoided?, *Global Journal of Emerging Market Economies*, III(3), 281-289.
- Kızılkaya, F. (2022). Orta Gelir Tuzağı Hipotezi ve Türkiye: Ekonometrik bir Yaklaşım, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 71 – 83.
- Koçak E. Ve Bulut Ü. (2014). Orta Gelir Tuzağı: Teorik Çerçeve, Ampirik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama, *Maliye Dergisi*, Sayı: 167, S. 12.
- Lee, J., Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks, *The Review of Economics and Statistics*, C:85, No:4, s.1082-1089.

- Manga M., Ballı E. ve Güreşçi G. (2019). Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue 59, 48-60.
- Paus E. (2012). Confronting the Middle Income Trap: Insights from Small Latecomers, *St Comp Int Dev*, (2012) 47, 115-138.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *University of Cambridge Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics*, No. 0435.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Robertson, P.E. ve Ye, L. (2013). On the Existence of a Middle Income trap, *University of Western Australia Economics Discussion Paper*, 13-12, Australia.
- Solow, R.M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1 s.65-94.
- Şahin İ., Başer K. Ve Karanfil M. (2015). Orta Gelir Tuzağı Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Türkiye Örneği (1980- 2013), *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi*, C:7, S:2, s. 225-235.
- Tho T.V. (2013). The Middle-Income Trap: Issues for the Members of the Association of the Southeast Asian Nations, *ADB Institute*, (421), 1-33.
- Tüzümen Ö. (2015). Yakınsama Hipotezi: Balkan Ülkeleri Örneği, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:7.
- Ünlü F. ve Yıldız R., (2018). Orta Gelir Tuzağının Belirlenmesi: Ekonometrik Anaizi, *Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, s:4.
- Varol G. (2019). Tesadüfi Katsayılı Panel Veri Modelleri Ve Bir Uygulama, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S:28.
- World Bank (2021b). “How does the World Bank classify countries? ”, [data.worldbank.org:https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378834-how-does-the-world-bank-classify-countries](https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378834-how-does-the-world-bank-classify-countries), 05.04.2021.
- Yılancı V. ve Tıraşoğlu M. (2016). Türkiye'nin Makroekonomik Zaman Serilerinin Doğrusallığının Testi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 1-16.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikirini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Emine ÇETİN Meliha ENER
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Emine ÇETİN
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlemek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Emine ÇETİN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Emine ÇETİN Meliha ENER
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Emine ÇETİN

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

VERGİ AÇIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNE YÖNELİK BİR ANALİZ*

Semra TAŞ¹ & Selçuk İPEK²

Öz

Gerek izlenen vergi politikaları gerekse mükelleflerin vergiye uyumsuz davranmaları sonucunda ortaya çıkan vergi açığı, idarelerin potansiyellerinin altında vergi tahsil etmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda vergi açığı, politika açığı ve uyum açığı şeklinde ele alınmaktadır. Politika açığında hükümetler vergi gelirlerinin bir kısmından esasen kendi iradeleri ile vazgeçmektedirler. Önceden tahmin edilemeyen uyum açığında ise mükellefler, ekonomik, mali, sosyo-psikolojik, yönetsel, siyasi vb. pek çok sebepten dolayı vergiye düşük oranda uyum göstermektedirler. Bu yüzden, uyum açığında idare açısından vazgeçilen gelirden ziyade kaybedilen vergi geliri söz konusudur. Ayrıca uyum açığının idarenin etkisizliğinin bir göstergesi olması, vergi sistemini adaletsiz hale getirmesi, ekonomik-mali politikaların başarısını olumsuz etkilemesi ve sosyal adaletsizliğe yol açması gibi hususlar, vergi açığının tahmin edilmesinin ve azaltulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede vergi açığının boyutlarının aşağıya çekilmesi için vergi uyumsuzluğundan kaynaklanan gelir kaybının mümkün olduğunca azaltılması gerekmektedir. Çalışmada vergi açığının tahmin edilerek, mükelleflerin vergileme karşısında tutum ve davranışlarına yön veren ve tahmin edilen bu vergi açığı üzerinde etkili olan potansiyel faktörlerin saptanması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında öncelikle, verilerin elde edilebilirliği göz önünde bulundurularak seçilmiş 34 OECD ülkesinde 2005 ve 2018 yılları arasındaki vergi açığı tahmin edilmiştir. Tahminler makro yöntemlerden hareketle kayıt dışı ekonomi, gayrisafi yurt içi hasıla ve toplam vergi oranı değişkenleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Vergi açığı tahmin edildikten sonra “ekonomik özgürlükler, enflasyon, gelir dağılımında adalet, hükümet etkinliği, idari kalite ve yolsuzluk algısı” faktörlerinin vergi açığı üzerindeki etkisinin belirlenmesi için panel veri analizi uygulanmıştır. Bu çalışma sonucunda, vergi açığı üzerinde “enflasyon oranı” ve “yolsuzluk algısı” faktörlerinin pozitif yönde anlamlı, “gelir dağılımında adalet”, “hükümet etkinliği” ve “idari kalite” faktörlerinin ise negatif yönde anlamlı etki gösterdikleri saptanmıştır. Buna karşın, “ekonomik özgürlüklerin” vergi açığı üzerindeki etkisinin istatistiki açıdan anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Açığı, Vergi Uyumu, Uyum Açığı, OECD, Panel Veri Analizi.

JEL Kodları: H20, H26, H80.

Başvuru: 28.03.2023

Kabul: 28.04.2023

* Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda Semra TAŞ'ın, Prof. Dr. Selçuk İPEK danışmanlığında tamamladığı “Vergi Uyumu ve Vergi Açığı İlişkisi: Türkiye ve Diğer OECD Ülkelerine Yönelik Bir Analiz” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, semratas@comu.edu.tr, Çanakkale, Türkiye, ORCID NO: 0000-0001-8727-9072

² Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, selcukipek@comu.edu.tr, Çanakkale, Türkiye, ORCID NO: 0000-0002-0540-793X

**FACTORS AFFECTING TAX GAP:
AN ANALYSIS OF SELECTED OECD COUNTRIES³**

Abstract

The tax gap that arises as a result of both the tax policies followed and the taxpayers' non-compliance with the tax causes the administrations to collect taxes below their potential. In this context, tax gap is handled as policy gap and compliance gap. In the policy gap, governments essentially give up some of their tax revenues voluntarily. In the unpredictable compliance gap, taxpayers show low compliance with the tax due to many reasons related to economic, financial, socio-psychological, administrative, political issues and etc. Therefore, in compliance gap, tax revenue is lost rather than forgone revenue by the administration. In addition, issues such as the compliance gap being an indicator of the inefficiency of the administration, making the tax system unfair, negatively affecting the success of economic-financial policies and causing social injustice reveal the necessity of estimating and reducing the tax gap. In this framework, in order to reduce the size of the tax gap, the loss of income due to tax non-compliance needs to be reduced as much as possible. In the study, it is aimed to determine the potential factors that shape the attitudes and behaviors of taxpayers towards taxation and that have an effect on tax gap by estimating the tax gap. For this purpose, firstly, the tax gap between 2005 and 2018 was estimated in 34 OECD countries, which were selected considering the availability of data. Estimates are made using macro methods, using the informal economy, gross domestic product and total tax rate variables. After estimating the tax gap, panel data analysis was applied to determine the effects of "economic freedoms, inflation, fairness in income distribution, government efficiency, administrative quality and perception of corruption" on the tax gap. As a result of this study, it was determined that the "inflation rate" and "perception of corruption" factors had a positive and significant effect on the tax gap, while the factors of "justice in income distribution", "government efficiency" and "administrative quality" had a negative significant effect. Moreover, it was concluded that the effect of "economic freedoms" on the tax gap was not statistically significant.

Keywords: Tax Gap, Tax Compliance, Compliance Gap, OECD, Panel Data Analysis.

JEL Codes: H20, H26, H80.

"Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır."

1. GİRİŞ

İdare ve mükellef olmak üzere iki önemli taraf üzerine kurulan vergisel işlemlerde, vergi idarelerinin temel hedeflerinden biri en yüksek düzeyde vergi tahsilatı gerçekleştirmektir. Diğer yandan, mükellefler ise kamusal hizmetlerin finansmanında

³ The Extended English Summary is located the end of the Article.

kullanılmasına karşın vergileri gelirlerini azaltan bir unsur olarak düşünerek vergiye uyumsuz davranabilmektedirler (Kirchler vd., 2008: 210-211). Ekonomik, mali, sosyo-psikolojik, siyasi ve yönetsel gibi pek çok nedenden kaynaklanan vergi uyumsuzluğu, birtakım olumsuzluklara yol açmaktadır. Bu olumsuzluklardan biri İngilizce literatürde “tax gap” olarak ifade edilen “vergi açığı” bir diğer ifadeyle “vergi boşluğu” kavramıdır.

Vergi açığı çok yönlü istatistikî bir veri olmakla birlikte en belirgin özelliklerinden biri vergi gelirlerinde meydana gelen kaybı göstermesidir (Fiscalis Tax Gap Project Group, 2016: 11). Vergi açığı sebebiyle gelirden meydana gelen azalma vergiye uyumlu mükelleflerin üzerindeki vergi yükünü ve fayda sağladıkları kamusal hizmetleri etkilemektedir. Yüksek vergi açıklarıyla karşılaşan mükellefler, haksız muamele gördüklerini düşünerek yasalara ve hükümete daha az güven duymaktadırlar (Alm ve Soled, 2017: 527-528). Vergi açığı miktarının yüksek olması ve bu miktarın yıllar itibarıyla artış göstermesi, devlet açısından gelir kaybıyla beraber vergi sisteminin etkin olmadığı ve uyumsuzluk nedeniyle mükelleflere uygulanan yaptırımların zayıf olduğuna da işaret etmektedir (Mohamed, 2012: 107). Ayrıca vergi açığından kaynaklanan gelirler kaybının telafisi için borçlanılması ya da mevcut mükelleflerden daha fazla vergi alınması ekonomi üzerinde olumsuz etki oluşturmakta, vergi sistemini adaletsiz hale getirmekte ve sisteme duyulan güveni azaltmaktadır (Bingöl, 2019: 49).

Vergi açığının azalması ise vergi tahsilatının daha yüksek seviyelerde gerçekleşmesini ve böylelikle, kamu borçlarının azalmasını sağlayarak faiz ve enflasyon üzerindeki baskının da önemli ölçüde azalmasına olanak vermektedir. Bunun sonucunda devletin ekonomiye müdahale sebepleri arasında yer alan ekonomik istikrar ve büyümenin sağlanması için gerekli zemin daha kolay bir şekilde oluşturulabilmektedir. Büyüyen ekonomide vergi gelirlerinin yükselmesi beklendiğinden, makroekonomik dengeler daha kısa vadede ve daha az maliyetle sağlanabilmektedir (Ekici, 2009: 201). Ayrıca vergi açığının zaman içindeki değişimine bakılarak ülkedeki vergi sisteminin sürdürülebilirliği hakkında fikir sahibi olunabilmektedir (Warren, 2019: 538). Dolayısıyla bu hususlar, vergi açığının tahmin edilmesinin ve azaltılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Vergi idarelerinin vergi tahsili konusundaki etkinliğinin yanı sıra mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunun bir göstergesi olan vergi açığının, politika ve uyum açığı olmak üzere iki bileşeni bulunmaktadır (Raczkowski ve Mróz, 2018: 2; Çağdaş vd., 2020: 283; Ueda, 2018: 7). Bu bağlamda vergi açığının bir kısmı izlenen politikaların etkisine bağlı olarak politika açığından, diğer bir kısmı ise mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirmemesi nedeniyle ortaya çıkan uyum açığından kaynaklanmaktadır (Toro vd., 2013: 11). Bu noktada vurgulanması gereken husus politika açığının önceden tahmin edilmesinin mümkün olması ve esasen toplanabilecek vergi gelirlerinden uygulanan politikalar nedeniyle bilinçli olarak vazgeçilmesidir. Politika açığından farklı olarak uyum açığında ise isteğe bağlı olarak vazgeçilen bir gelir söz konusu değildir. Bu yüzden açığın boyutunun önceden tahmin edilmesi çok zordur. Bu bağlamda vergi açığının önemli bir kısmının uyum açığından

kaynaklandığı dikkate alınır, uyum açığının azalmasına paralel olarak vergi açığının da azalacağı tahmin edilmektedir. Vergi açığı tahminleri genel olarak; vergi kaçakçılığı ve yolsuzluğuna ilişkin alanların belirlenmesi, mevzuat değişikliklerinin olası mali etkilerinin değerlendirilmesi, yasal veya idari bir önlemin vergi gelirleri üzerindeki etkilerinin izlenmesi gibi birtakım amaçlara hizmet etmektedir (Fiscalis Tax Gap Project Group, 2016: 36).

Tek başına vergi açığının tahmin edilmesi, açığın azaltılmasına yönelik eylemler açısından önemli bir etki yaratmamaktadır. Çünkü vergi açığının tahmin edilmesinde nihai amaç, vergi açığını azaltmaya yönelik önlemlerin belirlenmesi ve bunların etkin bir şekilde uygulanmasıdır. Bu önlemlerin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi ve vergi açığının azaltılmasında etkili olabilmesi için açığı etkileyen faktörler ile doğrudan ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Mükelleflerin vergileme karşındaki tutum ve davranışlarını ele alan geniş bir literatür olmasına karşın doğrudan açık üzerinde etkili olan faktörleri analiz eden çalışma sayısı kısıtlıdır. Bu çalışmada, 34 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkesi için vergi açığı tahmin edilerek, doğrudan uyum açığını etkilemesi beklenen potansiyel faktörler analiz edilmiştir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulguların, uyum açığının azaltılmasına yönelik kararların alınmasında etkili olması beklenmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda çalışma şu şekilde tasarlanmıştır. İlk olarak uyum açığı kavramı, mükelleflerin vergi kaçırmaları, vergiden kaçınmaları ve kayıt dışı ekonomiyi tercih etmesinden kaynaklanan tahakkuk açığı ile tahsilat açığı çerçevesinde teorik olarak ele alınmıştır. Sonrasında ise vergi açığının tahmininde kullanılan yöntemler açıklanmış ve vergi açığına ilişkin literatür sunulmuştur. Son olarak ise çalışmanın yöntemi tanımlanarak elde edilen bulgular paylaşılmış, bu bulguların sonuçları tartışılmıştır.

1.1. Vergi Açığı Bileşeni Olarak Uyum Açığı Kavramı

Vergi açığı en basit haliyle vergi idaresi tarafından toplanması gereken maksimum vergi geliri ile fiili olarak toplanan vergi geliri arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Mazur ve Plumley, 2007: 569; HMRC, 2020: 3). Geleneksel olarak kullanılan bu tanım doğrultusunda McManus ve Warren (2006: 61), Danquah ve Assibey (2018: 993) vergi açığını, “vergi kanunlarının hatasız uygulanması durumunda tahsil edilebilecek potansiyel vergi geliri ile fiili vergi tahsilatı arasındaki fark” olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımlarda dikkat çeken husus, söz konusu tanımların vergi mükelleflerinin vergileme karşındaki davranışsal tepkilerini içermiyor oluşudur. Harremi (2014: 365) de mükelleflerin davranışsal tepkilerini dâhil etmediği gerekçesiyle geleneksel tanımların başarısız ve kusurlu olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu tanımların vergi açığını ifade etmede yeterli olmadığı söylenebilir (Raczkowski, 2015: 59).

Geleneksel tanımların yanında mükelleflerin davranışlarını dikkate alan tanımlar da bulunmaktadır. Vergi uyumuna vurgu yapan bu tanımlar, “tax gap” kavramı altında ele alınmaktadır. Bununla birlikte, mükelleflerin vergiye uyumsuz olması sebebiyle ortaya çıkan vergi açığı, İngilizce literatürde “compliance gap” olarak da adlandırılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada da vergi açığı ile ifade edilen aslında

uyum açığıdır. Bu bağlamda özellikle mükelleflerin vergiye uyum göstermemeleri sebebiyle ortaya çıkan vergi açığı kavramına bir diğer ifadeyle uyum açığı kavramına odaklanılmıştır.

Mükelleflerin uyumuna vurgu yapan tanımlardan biri OECD'ye aittir. OECD (2008: 11)'ye göre vergi açığı, bir mali yıl içinde her türlü uyumsuzluktan dolayı tahsil edilemeyen vergi miktarıdır. OECD'nin tanımına paralel olarak Alm ve Borders (2014: 61), Villios (2012:1) da vergi açığını; fiilen toplanan vergi gelirleri ile mükelleflerin vergiye tabi işlemlerini ve faaliyetlerini doğru bir şekilde bildirmeleri halinde tahsil edilmesi gereken vergi geliri arasındaki fark olarak ifade etmektedir. Holmgren (2013: 1) vergi ödemede gönüllüğe dikkat çekerek, herhangi bir yıldaki gerçek vergi yükümlülüğü ile gönüllü ve zamanında ödenen vergi miktarı arasındaki farkı vergi açığı olarak belirtmektedir. Gemell ve Hasseldine (2012:3) ile Canıkalp vd., (2016: 19) de toplanması gereken ancak toplanamayan vergi gelirinin vergi kaçakçılığından kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Uyum açığı devletin iradesi dışında olduğundan etkileri de başlangıçta öngörülemezdir. Ancak uyum açığının boyutlarının mükelleflerin vergilerini ne ölçüde doğru ödediği, toplanan vergi miktarının doğruluğu ve vergi sisteminin etkinliği hakkında bilgi sunması beklenmektedir (Uçanok, 2014: 30; Larsen, 2017: 421). Uyum açığı tahakkuk ve tahsilat açığı olmak üzere iki ögeden oluşmaktadır (Murphy, 2019: 6; Hutton, 2017: 21).

Tahakkuk açığı mükelleflerin vergi beyannamesi vermemesi veya gelirlerini eksik beyan etmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelişmiş ekonomilerde vergi uyum açığının yaklaşık %90'ı tahakkuk açığından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Villios, 2012: 2). Tahakkuk açığının ortaya çıkması; “vergi kaçırma-vergi kaçakçılığı, vergiden kaçınma ve kayıt dışı ekonomi” olmak üzere üç temel nedene dayanmaktadır.

Tahakkuk açığına yol açan en önemli sebeplerden biri vergi kaçakçılığıdır. Harremi (2014: 366)'nin de belirttiği üzere, vergi açığının boyutu, vergi kaçakçılığıyla paralel olarak değişmekte, vergi kaçakçılığı arttıkça vergi açığı da artmaktadır. Dahası, vergi açığının oluşmasında vergi kaçakçılığının payının %80 ile %90 arasında değiştiği ifade edilmektedir. Murphy (2014: 51), 2014 yılında Birleşik Krallık'ta vergi açığını 122 milyar sterlin olarak tahmin ettiği çalışmasında, açığın önemli bir kısmının (85 milyar sterlin) vergi kaçırılmadan kaynaklandığını belirtmektedir. Tahmin edilen açığın yaklaşık %69'unun vergi kaçırılmadan kaynaklanması, vergi kaçırmanın vergi açığı üzerindeki etkisini bir kez daha ortaya koymaktadır. Thamae ve Ntoi (2015: 188)'e göre kamusal düzenin sağlanması ve etkin vergi yönetimini içeren caydırıcı tedbirlerle vergi açığı azaltılabilmektedir. Bu kapsamda, vergi idarelerinin olası vergi kaçırma eğilimlerini öngörerek ve mükelleflerin dürüstlüğüne, bağlılığını da sorgulamayacak şekilde kararlar alması gerekmektedir. Vergi sistemi de böyle bir vergi idaresinin oluşturmasını destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır (Bejaković, 2000: 2).

Vergiden kaçınmada ise mükellefler, kanunları ihlal etmemekte ancak vergi yükümlülüklerini azaltmak ya da kurtulmak amacıyla yasal boşluklardan faydalanmaktadır (Harremi, 2014: 366). Bir diğer ifadeyle kanunlara aykırı davranma girişiminde bulunmayan ve yasal işlemleri yerine getiren mükellef aslında vergi yükümlülüğüne dair bütün bilgileri vergi idaresine bildirmekte ancak bunlar vergi yükümlülüğü doğurmamaktadır. Örneğin mükellef vergi oranı düşük olan ikame malları tercih ettiğinde herhangi bir kanuna aykırı davranmış olmamakta ancak daha az vergi ödeyerek vergi kaybına sebebiyet vermektedir (Kapusuzoğlu, 2008: 126-127).

Kayıt dışı ekonomi de tahakkuk açığına yol açmaktadır. Vergi açığı ve kayıt dışı ekonomi kavramları arasında kısmen örtüşme olsa da bu iki kavram tam olarak aynı şeyi ifade etmemektedir (Pauch, 2018: 197). Kayıt dışı ekonomi, yasal ve yasa dışı faaliyetlerin gerçekleştirildiği ancak yetkililer tarafından izlenemeyen sektörlerden oluşmaktadır. Vergi açığı ise kayıt dışı ekonomiden kaynaklı vergilendirilmeyen gelirlerin yanı sıra vergi indirimleri, istisnalar ve muafiyetler nedeniyle de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca mükelleflerin dosyalama hatası gibi hataları da vergi açığına sebebiyet vermektedir (Mazur ve Plumley, 2007: 570). Kanada Vergi Dairesi (CRA)'nin, “vergi açığı yolsuzluğun bir ölçüsü olarak görülse de kasıtlı ve kasıtsız eylemlerin sonucudur” şeklindeki ifadesi de kayıt dışı ekonomi ile vergi açığı arasındaki farkı vurgulamaktadır. Mükelleflerin kayıt dışı ekonomide, vergiden kaçınmak amacıyla gelir elde ettikleri faaliyetleri gizlemeleri, vergiye tabi gelirleri beyan etmemeleri ya da eksik beyan etmeleri, vergi uyumsuzluğa işaret etmektedir (Mohamed, 2012: 93). Kayıt dışı ekonomide vergi kaçakçılığının yoğun olması, kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren mükellefleri olumsuz etkilemekte ve dürüst mükellefler daha fazla vergi yüküne maruz kalmaktadırlar. Bu durumun adil olmadığını düşünen mükellefler de zaman içerisinde vergiye uyumsuz davranabilmektedirler. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomi ile vergi uyumsuzluğu arasındaki bu ilişki kısır bir döngü halini almaktadır (Akbey, 2014: 86).

Tahsilat açığı ise vergi denetimleri ve matrah incelemeleri sonucunda potansiyel vergi ödemeleri ile toplanan vergi gelirlerinin karşılaştırılmasıyla belirlenmektedir (Canıkalp vd., 2016: 19). Dolayısıyla vergi denetimleri sonucunda ödenmesi gereken ancak ödenmeyen ek vergiler de tahsilat açığı kapsamına girmektedir (Korauş vd., 2021: 3). Lukáč ve Simonidesová (2020: 349) da tahsilat açığının büyük bir kısmının vergi denetimleri sonucunda ortaya çıkan vergi gelirlerinden oluştuğunu belirtmektedirler. Bir ülkede yüksek tahsilat açıkları vergi borçlarının birikmesine yol açmaktadır. Tahsilat açığının azaltılması ve vergi borçlarının yönetimi konusunda vergi idaresi önemli rol oynamaktadır (Karavitis vd., 2022: 118). Hükümet etkinliğinin bir göstergesi olarak nitelendirilen vergi tahsilat açığının ölçülmesi için vergi idareleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından çeşitli yaklaşımlar kullanılmaktadır (Butu vd., 2021: 252; Karavitis vd., 2022: 118).

1.2. Vergi Açığı Tahmin Yöntemleri

Vergi açığı tahmin edilirken makro ve mikro yöntemler olmak üzere iki temel metodoloji kullanılmaktadır. Yukarıdan aşağıya yöntemler veya dolaylı yöntemler

olarak da ifade edilen makro yöntemlerde vergi açığı, ulusal hesaplar ile çeşitli makroekonomik göstergelerden elde edilen verilerden hareketle tahmin edilmektedir (Villios, 2012: 2). Diğer bir ifadeyle veriler, gelir idarelerinden bağımsız elde edilmekte ve vergi kanunlarına uyulması halinde, teorik olarak vergilendirilebilir matrahın boyutunun tahmininde kullanılmaktadır (Kumar ve Rao, 2015). Verilerin çeşitli makroekonomik göstergelerden ya da ulusal hesaplardan sağlanmasının nedeni, söz konusu verilerin tüm vergi matrahını kapsadığı varsayımına dayanmaktadır (Fiscalis Tax Gap Project Group, 2016: 23). Vergi mükellefleri üzerinde herhangi bir fiziksel denetim gerçekleştirilmeyen makro yöntemlerle, belli bir alanda ödenmesi gereken vergi miktarının ne kadar olması gerektiği, vergilendirilmeyen bir alanın ya da faaliyetin boyutunun hangi ölçüde olduğu sorularına yanıt verilebilmekte, ayrıca vergilendirilmeyen kısmın kaynağına ilişkin nedenler de tespit edilebilmektedir (Raczkowski, 2015: 60; Harremi, 2014: 367). Açığın daha kısa süre içinde tahmin edilebildiği ve tahmin için daha az kaynağa ihtiyaç duyulan makro yöntemlerle, tahmin sonuçlarında zaman içinde meydana gelen değişikliklerin takip edilerek geriye dönük karşılaştırılabilir sonuçlar alındığı düşünülmektedir (Tiutiunyk vd., 2019: 117). Milli gelir-gider uyumsuzluğu yöntemi, tek gösterge modelleri, çoklu gösterge modelleri gibi yöntemler, makro yöntemler kapsamında değerlendirilmektedir (Gemmell ve Hasseldine, 2012; Murphy, 2019:).

Mikro yöntemler ise doğrudan yöntemler veya aşağıdan yukarıya yöntemler olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntemde makro yöntemlerin aksine vergi matrahının tamamını kapsadığı varsayılan veriler yerine, vergi tabanının bileşenlerini kapsadığı varsayılan spesifik veya bireysel veriler kullanılmaktadır (Fiscalis Tax Gap Project Group, 2016: 23-26). Söz konusu veriler, bireysel vergi mükelleflerine uygulanan, mükellef davranışlarına yönelik anketlerin ve vergi denetimlerinin sonuçlarından elde edilmektedir (Villios, 2012: 2). Farklı vergi mükellefleri ve uyumsuzluk türleri için ayrı ayrı vergi açığı tahmininin yapılabilirdiği mikro yöntemlerde söz konusu veriler genellikle vergi idareleri tarafından toplanmaktadır (Durán-Cabré vd., 2019: 210). Mikro yöntemlerle hesaplanan vergi açığıyla hem mükellef gruplarına hem de gelir vergi türlerine göre ayrıştırılabilmekte ve mükelleflerin vergi kanunlarına uyum dereceleri hakkında bilgi sahibi olunmasına imkân sağlayan hesaplamalar detaylandırılmaktadır (Villios, 2012: 4; Tiutiunyk vd., 2019: 118).

1.3. Vergi Açığına Yönelik Literatür

Vergi açığının ne düzeyde olduğuna ilişkin tahminler daha çok gelişmiş ülkelerde yapılmakta, gelişmekte olan ülkelerde ise vergi açığının boyutu hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Jansen vd., 2020). Özellikle 1990'lardan itibaren gerek OECD üyesi ülkelerde gerekse birkaç gelişmekte olan ülkede vergi açığının tahmin edilmeye çalışıldığı görülmektedir (McManus ve Warren, 2006: 61). Örneğin Giles (1999), Harremi (2014), Stavjaňová (2014), Raczkowski (2015), Canikalp vd., (2016), Raczkowski ve Mróz (2018), Murphy (2019), Keyifli (2019), Jansen vd., (2020), Uygun ve Gerçek (2021) farklı ülke örneklemeleri ve farklı zaman dilimleri için vergi açığını makro yöntemlerle tahmin ederken; Ahmed ve Rider (2013), Finardi ve Vančurová (2014), Alm ve Borders (2014), Danquah ve Assibey (2018), Lešnik vd., (2018), Durán-Cabré vd., (2019) ise vergi açığı tahminlerini mikro yöntemlerle

gerçekleştirmişlerdir. Literatürde makro ve mikro yöntem bağlamında, vergi açığının tahmin edilmesinde çeşitli yöntemler uygulanmasına karşın, ortak bir yöntemde karar kılınmadığı görülmektedir. Türkiye özelinde de vergi açığının tahmin edilmesine yönelik bireysel çalışma sayısının kısıtlı olduğu ve bu kısıtlı çalışmalar arasında da uluslararası literatürde olduğu gibi ortak bir tahmin yöntemi üzerinde mutabık kalınmadığı gözlenmektedir. Bununla birlikte vergi idareleri tarafından vergi açığı tahmin edilse bile genel olarak bunların sistematik bir şekilde yapılmaması, tahminlerin tüm vergi türlerini kapsamaması ve tahmin sonuçlarına ilişkin raporların düzenli bir biçimde yayımlanmaması da dikkat çekicidir.

Bireysel vergi açığı tahminlerinin yanı sıra birçok ülkenin resmi gelir kurumları, vergi idareleri de düzenli olarak vergi açığı tahmininde bulunmamaktadırlar (Villios, 2012:1-2). Örneğin Amerika İç Gelir İdaresi (IRS), Birleşik Krallık Gelir İdaresi (HMRC), Danimarka Gümrük ve Vergi İdaresi (SKAT), Kanada Vergi Dairesi (CRA) gibi az sayıda OECD ülkesinin gelir idaresi kapsamlı ve düzenli olarak vergi açığını tahmin etmekte ve bu tahminlere ilişkin rapor yayımlamaktadır. Türkiye’de de vergi açığının tahmin edilmesine yönelik vergi idaresi tarafından gerçekleştirilmiş bir çalışma henüz bulunmamaktadır.

Vergi açığı vergi politikası tasarımı, gelir idaresinin performansı, mükelleflerin vergilemeye yönelik tutum ve davranışları, ekonomik büyüme, mali sürdürülebilirlik gibi pek çok konuyla şeffaf bir şekilde ilişkilendirilmektedir. Bu yüzden vergi açığının tahmin edilmesi tek başına amaç olmaktan ziyade bir araç olarak kabul edilmektedir (Warren, 2019: 536). Bu bağlamda vergi açığı ile mücadele edilirken vergi açığı üzerinde etkili olan faktörlerin de analiz edilmesi gerekmektedir.

Mükelleflerin gelirlerini yanlış bildirmelerinin ya da indirimleri olması gerekenden fazla göstermelerinin altında yatan sebeplerin ne olduğuna yönelik vergi uyumu konusunda yapılan çalışmaların sayıca fazla olmasına karşın henüz bu konu hakkında cevaplanmamış pek çok soru bulunmaktadır (Book, 2007). Bu yüzden, vergi uyumsuzluğunun neden kaynaklandığının farklı açılardan ele alınması, vergi uyumsuzluğunu azaltacak stratejilerin geliştirilmesi bakımından önemini sürdürmektedir (McManus ve Warren, 2006: 61). Vergi ile ilgili kararlar alırken ekonomik, mali, sosyo-psikolojik, idari gibi kıstasları dikkate alan mükelleflerin vergiye uyumları üzerinde pek çok faktör etkili olmaktadır (İpek ve Kaynar, 2009a: 117). IRS’nin yaptığı araştırmalara göre de uyum üzerinde etkili 60’tan fazla faktör bulunmaktadır (Korlu vd., 2016: 448). Dolayısıyla uyum açığı üzerinde enflasyon (Crane ve Nourzad, 1986; Caballé ve Panadés, 2004; Çataloluk, 2008); gelir dağılımında adaletsizlik (Bloomquist, 2003; Argentiero vd., 2021); yolsuzluk algısı (Melgar vd., 2010; Torgler ve Schneider, 2007; Fortin, 2010); demokrasi (Pommerehne ve Frey, 1992); katılımçılık (Torgler ve Schaltegger, 2005; Korlu vd., 2016), şeffaflık ve hesap verebilirlik (Touchton vd., 2019 ; Adeyeye ve Otusanya, 2015) gibi potansiyel faktörlerin etkili olması beklenmektedir.

Literatürde vergi açığı üzerinde etkili faktörleri analiz eden çalışmalardan biri Thamae ve Ntoi (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmada Güney Afrika’da

1965 -2012 yılları arasında gelir vergisi açığını etkileyen makroekonomik faktörler eşbütünleşme yöntemiyle analiz edilmiştir. Vergi açığıyla ithalat düzeyi arasında negatif yönde, dış borçlar ile kayıt dışı ekonomi arasında ise pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Majerová (2016), 26 Avrupa Birliği üyesi ülkede 2000-2011 yılları arasında Katma Değer Vergisi (KDV) açığını ele almış ve yolsuzluk algısı endeksi, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyüme oranı ve KDV oranının vergi açığı üzerindeki etkisini regresyon analizi ile belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada, vergi açığı üzerinde yolsuzluk algısı ile GSYİH büyüme hızının etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, KVD oranının vergi açığı üzerindeki etkisinin ise önemsiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, vergi açığının en çok yolsuzluk algısına bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Danquah ve Assıbey (2018), Gana'da 2012/2013 vergilendirme döneminde vergi açığının oluşmasına yol açan faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: i. sahibi kadın ya da eğitim düzeyi düşük olan işletmeler, kırsal ekonomide yer alan ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler, kentsel ekonomilere kıyasla daha fazla vergi açığına yol açmaktadır. ii. İşletmelerin faaliyet sürelerinin vergi ödeme eğilimi üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır. Artan faaliyet süresinin başlangıçta vergi ödeme ihtimalini artıracak ancak belli bir çalışma yılından sonra bu olasılığın azalacağı öngörülmektedir.

Lešnik vd., (2018) ise 2010-2013 yılları arasında Slovenya'da mikro yöntemlerle tahmin edilen KDV'deki vergi açığını analiz etmişlerdir. Çalışmada ekonomik büyümenin, mali yönetimde alınan tedbirlerin ve denetim sayısındaki artışın, vergi açığı üzerinde azaltıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çağdaş vd., (2020), Türkiye'de sosyo ekonomik ve finansal gelişmişliğin vergi açığı üzerindeki etkisini analiz etmiş ve sosyo ekonomik faktörlerin vergi açığını azaltmada daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çolak (2022) ise Türkiye'de işsizlik ile vergi açığı arasındaki ilişkiyi ele almış ve 2010 yılından sonra işsizlik oranlarının vergi açığını daha fazla etkilediğini tespit etmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmada ekonomik özgürlük, enflasyon, gelir dağılımında adalet, hükümet etkinliği, idari kalite ve yolsuzluk algısının vergi açığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Hem zaman serisi verileri hem de yatay kesit verilerinin bir araya gelmesiyle oluşan panel veriler; hanehalkı, firma, ülke gibi birimlere ait gözlemlerin farklı zaman dilimleri için bir araya getirilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 1-2; Baltagi 2005: 1). Yatay kesit birim sayısının N, dönemin sayısının ise T ile ifade edildiği panel veri analizinde, birim

sayısı çoğunlukla gözlem sayısından daha büyük olmaktadır ($N > T$). Genel bir panel veri modeli ise denklem (1.1) de gösterildiği şekilde ifade edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 4).

$$y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \epsilon_{it} \quad (1.1)$$

Denklem (1.1)'de; y araştırmadaki bağımlı değişkeni, β eğim parametrelerini, ϵ ise ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğunun varsayıldığı hata terimini göstermektedir. Panel verilerde zaman serisi ve yatay kesitlerden farklı olarak i ve t olmak üzere iki alt indis bulunmakta ve bu alt indislerden $i=1, 2, \dots, N$ kesit boyutunu; $t=1, 2, \dots, T$ ise zaman boyutunu temsil etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 37).

Baltagi (2005)'in de belirttiği üzere “havuzlanmış model, sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli” şeklinde üç tahmin yönteminin kullanıldığı panel verilerde, hangi tahmin yönteminin kullanılacağına karar verilirken bir takım istatistiksel testlerin uygulanması gerekmektedir. Ülkelere bağlı olarak ortaya çıkan etkilerin (birim etkilerin varlığı) ortak anlamlılığının olup olmadığının belirlenmesi için Chow (1960) testi uygulanmalıdır. Chow testi sınamasında H_0 hipotezi etkin tahmin edici modelin Havuzlanmış Least Squares Dummy Variables (SDW) olduğunu, H_1 hipotezi ise etkin tahmin edicinin sabit etkiler modeli olduğunu belirtmektedir. Analizde tesadüfi birimsel etkinin anlamlılığı test edilirken ise H_1 hipotezi tesadüfi olmadığında Breusch-Pagan (1980) testi uygulanmaktadır. H_0 hipotezinin reddedildiğinde ise tesadüfi etkiler modelinin seçilmesi gerekmektedir.

Panel veri analizinde sabit etkiler veya tesadüfi etkiler modelinden hangisinin tercih edilmesinin daha uygun olduğuna karar verilirken tanımlama testi olarak Hausman (1978) spesifikasyon testi kullanılmaktadır. Hausman testinde H_0 hipotezi modelde tesadüfi etkilerin varlığını belirtmekte ve H_0 hipotezi reddedildiğinde sabit etkiler modelinin seçilmesi gerekmektedir.

Panel veride yer alan birimlerin homojenliği test edilirken hangi test yönteminin kullanılacağı panelin birim boyutu ile zaman boyutu dikkate alınarak belirlenmektedir. Eğer panelde N değeri T değerinden büyükse ($N > T$) uygun homojenlik test yöntemi Swamy testi olarak görülmektedir. Bu testte; H_0 hipotezi eğim katsayıları homojendir, H_1 hipotezi ise eğim katsayıları homojen değildir şeklinde çalışmaktadır. Hipotezler test edilirken iki farklı test istatistiği geliştirilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008). Testin sonucuna göre olasılık değerleri 0.05'ten büyük olursa H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir.

Panel veri analizi gerçekleştirilmeden önce analiz sonuçlarının sapmalı ve tutarsız olmaması adına yatay kesit bağımlılığı da test edilmelidir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 15; Koçbulut ve Barış, 2016: 28-29). Yatay kesit bağımlılığın olmadığı durumda birinci nesil kök testleri, yatay kesit bağımlılığının varlığında ise tahminlerin daha tutarlı, etkin ve güçlü olması adına ikinci nesil birim kök testleri uygulanmalıdır.

2.1. Veri Setinin Tanımlanması

Çalışmanın veri setinde yatay kesit boyutunu Türkiye'nin de dâhil olduğu 34 OECD ülkesi (N=34) oluşturmaktadır. Zaman boyutu ise on dört yıl (2005-2018) şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada analizin daha geniş bir zaman dilimi için hesaplanamaması ve tahminlerin 14 yıllı sınırlandırılmasının sebebi, bağımlı değişken vergi açığının hesaplanmasında kullanılacak verilerin uzun bir zaman aralığına yayılmamasından kaynaklanmaktadır. Açık tahminlerinin 2005 yılında başlatılmasının sebebi toplam vergi oranına ilişkin ilk verinin 2005 yılında yayımlanmış olması, en son tahminin 2018 yılı için yapılmasının sebebi ise Dünya Bankası tarafından yayımlanan ve iki yılda bir güncelleneceği belirtilen kayıt dışı ekonomi verilerinin en son 2018 yılı için yayımlanmasından kaynaklanmaktadır. Yetkililerle yapılan görüşmeler sonucunda Covid döneminde bu verinin yayımlanmadığı bilgisi alınmıştır. Çalışmada OECD ülkelerinin tamamının ele alınmamasının sebebi de belirlenen zaman dilimi içinde eksik verilerin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Vergi açığının hesaplanmasında kullanılacak veriler Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Lüksemburg ve Meksika ülke örneklerinde eksik olması sebebiyle söz konusu ülkeler veri setine dâhil edilmemiştir.

Vergi açığının ölçülmesi uygulanan metodolojiye ve verilerin mevcudiyetine bağlı olarak birer tahmin niteliği taşımaktadır. Açığın gerçeğe en yakın şekilde tahmin edilmesi, kullanılacak verilerin doğruluğuna bağlıdır. Her ne kadar veriler uluslararası kuruluşlardan alınsa da tahminlerin verilerin doğruluğuna ve kalitesi bağlı olması da araştırmanın kısıtlarındandır.

Vergi açığı üzerinde etkili olması beklenen farklı değişkenlerin de olmasına karşın değişkenlerin belirlenmesinde verilerin elde edilebilirliği sınır olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler vergi açığı üzerinde etkili olması beklenen ve ilgili yıllarda verilerine eksiksiz ulaşılabilen değişkenlerden oluşmaktadır. Analizler gerçekleştirilirken Eviews 12.0 sürümü ile Stata 16.0 sürümü paket programlarından faydalanılmıştır. Çalışmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri Tablo 1'de kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Gösterim	Tanımı	Verinin Kaynak	Sağlandığı
Vergi Açığı	TG	Bağımlı Değişken	Yazar tarafından hesaplanmıştır	tarafından
Ekonomik Endeksi	Özgürlük EFH	Bağımsız Değişken	Heritage Foundation (2021)	Foundation
Enflasyon Oranı	INF	Bağımsız Değişken	World Bank (2022a)	
Gini Katsayısı	GINI	Bağımsız Değişken	World Inequality Database (2022)	Inequality
Hükümet Etkinliği	GE	Bağımsız Değişken	World Bank (2022b)	
İdari Kalite	RQ	Bağımsız Değişken	World Bank (2022b)	
Yolsuzluk İndeksi	Algısı CPI	Bağımsız Değişken	Transparency International (2022)	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.1. Bağımlı Değişken

Çalışmanın bağımlı değişkeni, seçilmiş OECD ülkelerinde 2005-2018 yılları arasında tahmin edilen vergi açığıdır. Panelde yer alan ülkeler, vergi açığını tahmin etmek için aynı yöntemi kullanmamakta ve tahminler düzenli olarak gerçekleştirilmemektedir. Dolayısıyla ilgili dönemde paneldeki tüm ülkeleri kapsayan ve aynı yöntemle tahmin edilen vergi açığına yönelik bir veri seti yoktur. Bu nedenle, çalışmada hazır bir veri seti kullanılmamış ve vergi açığı makro yöntemlerden yararlanarak tahmin edilmiştir. Makro yöntemlerle vergi açığı hesaplanırken, ülkelerin gelir idaresine bağlı olmadan ulusal hesaplar ve makro ekonomik göstergelerden elde edilen veriler kullanılmaktadır. Böylece vergi açığı daha hızlı ve daha az kaynak kullanılarak tahmin edilmektedir. Ayrıca, yıllar itibarıyla vergi açığında meydana değişimler izlenerek önceki yıllarla karşılaştırılabilmektedir.

Vergi açığı tahmin edilirken Raczkowski (2015)'in vergi açığı tahmin modeli referans alınmıştır. Raczkowski vergi açığı tahminini “vergi kaçırma ile vergiden kaçım” literatürüne dayandığından açığın tahmininde “kayıt dışı ekonomi oranı, dolar cinsinden GSYİH büyüklüğü ve toplam vergi oranını” değişken olarak kullanmıştır. Vergi açığı nominal büyüklük olarak tahmin edilirken ilk olarak kayıt dışı ekonomi oranı, dolar cinsinden GSYİH ile çarpılmıştır. Sonrasında ise ulaşılan nominal kayıt dışı ekonomi büyüklüğü, toplam vergi oranıyla çarpılarak nominal vergi açığı büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu açıklamalardan hareketle vergi açığının hesaplanmasına ilişkin modelin nihai denklemi şu şekildedir:

$$TG_n = \% TTR \times SE_n \quad (1.2)$$

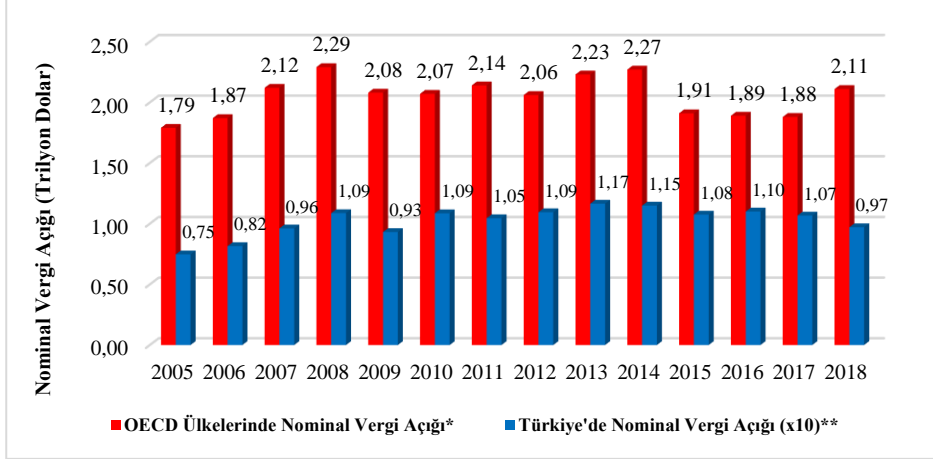
Denklem (1.2)'de nominal vergi açığı TG, kayıt dışı ekonomi oranı SE, toplam vergi oranı ise TTR ile ifade edilmiştir. Açığın tahmin edilmesinde kullanılan veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir (World Bank, 2022a).

Vergi açığının tahmin edilmesinde kullanılan değişkenlerden kayıt dışı ekonomi oranının ortalaması yaklaşık % 20 olmakla birlikte yıllar itibarıyla büyük değişiklikler göstermemiştir. 2005 yılında % 20.57 olan oran 2018 yılında % 20.4 olarak gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde Türkiye’de kayıt dışı ekonomi oranının ortalaması ise yaklaşık % 31 olmakla birlikte yıllar itibarıyla büyük değişiklikler yaşanmamıştır. 2005 yılında % 31.98 olan kayıt dışı ekonomi oranı 2018 yılında ise % 30.86’dır. Türkiye’de kayıt dışı ekonomi oranları panelde yer alan OECD ülkelerinin ortalamasının üzerinde bir seyir izlemektedir.

Panel genelinde yıllar içinde büyük farklılıklar olmamakla birlikte toplam vergi oranı ise düşüş eğilimi göstermektedir. 2005 yılında %45.71 olan toplam vergi oranı, 2018 yılında %41.62’ye düşmüştür ve incelenen dönemde ortalaması %42’dir. Türkiye’de ise toplam vergi oranı, 2005 yılında %46.1 iken 2018 yılında %40.4’e gerilemiştir. Türkiye’deki toplam vergi oranı, 2011 yılından itibaren panelde yer alan OECD ülkeleri ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Grafik 1, bu değişkenlere bağlı olarak

tahmin edilen toplam nominal vergi açığının yıllar itibarıyla izlediği seyri göstermektedir.

Grafik 1. Toplam Nominal Vergi Açığı (Trilyon Dolar)

* OECD verilerine Türkiye de dâhildir.

** Grafikte görünürlüğünün artırılması amacıyla x10 olarak normalize edilmiştir.

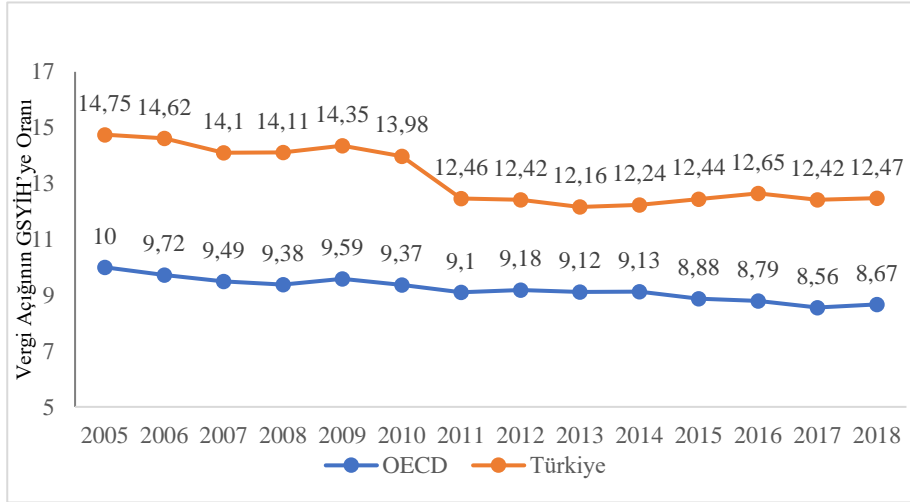
Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1'den görüldüğü üzere, seçilmiş OECD ülkelerinde nominal vergi açığı, 2005 yılında 1.8 trilyon dolar olarak tahmin edilmiştir. Açık, 2008 yılında yaklaşık 500 milyar dolar artarak 2.3 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008 yılına kadar panelin genel ortalaması artış eğilimi göstermiştir. Ancak, 2008 yılından sonra açığın boyutunda önemli bir değişim yaşanmamıştır. Bazı yıllarda önceki yıla kıyasla artış, bazı yıllarda ise azalış meydana gelmiştir. Açığın en son tahmin edildiği 2018 yılında toplam nominal vergi açığı 2.1 trilyon dolardır. Nominal vergi açığı bakımından Türkiye'nin durumu ayrıca incelendiğinde, 2005 yılında yaklaşık 75 milyar dolar olan açığın, 2008 yılında 109 milyar dolara yükseldiği, 2009 yılında ise 93 milyar dolara düştüğü belirlenmiştir. 2018'de ise vergi açığının 97 milyar dolar olduğu tespit edilmiştir. Diğer OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'de açık yıllar itibarıyla panelin genel ortalamasının aksine devamlı olarak artmamıştır. Türkiye'de vergi açığının en yüksek olarak hesaplandığı yıl ise 116 milyar dolar ile 2013'tür.

İncelenen dönemde vergi açığının ortalaması 2005 yılı için yaklaşık 53 milyar dolar, 2018 yılı için de 62 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Ortalama en yüksek vergi açığına sahip ilk üç ülke sırasıyla İtalya (392 milyar dolar), Fransa (270 milyar dolar) ve Almanya (260 milyar dolar) olarak belirlenmiştir. İncelenen dönem içerisinde en yüksek vergi açığı da 2008 yılında İtalya'da gerçekleşmiştir. En düşük vergi açığına sahip olan ülkeler ise sırasıyla Estonya (3 milyar dolar), Letonya (2 milyar dolar) ve İzlanda (0.8 milyar dolar)'dır. Analiz edilen dönemde, ortalama 102 milyar dolar nominal vergi açığına sahip olan Türkiye, 34 ülke arasında ortalama en yüksek vergi

açığına sahip 7. ülke olarak öne çıkmıştır. Vergi açığının GSYİH'ye oranı ise Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2. Vergi Açığının GSYİH'ye Oranı (%)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafikteki verilere göre vergi açığının GSYİH'ye oranı nominal büyüklüğün aksine azalarak, 2005 yılında GSYİH içinde yaklaşık %10 olan payının 2018 yılında yaklaşık %8'e düştüğü görülmektedir. Türkiye'de de vergi açığı oransal olarak düşüş eğilimi göstermiş ve 2005'te %15 olan bu oran 2018 yılına gelindiğinde yaklaşık %12'ye gerilemiştir. Ancak, paneldeki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin vergi açığının GSYİH içindeki payının tüm yıllarda OECD ortalamasının üzerinde gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Türkiye 34 OECD ülkesi içinde, ortalama %13 ile vergi açığının GSYİH içindeki payının en yüksek olduğu 6. ülke olarak öne çıkmaktadır.

Kolombiya (%28.4), İtalya (%18.8) ve Estonya (%15.3), vergi açığının GSYİH içindeki payının en yüksek olduğu ülkelerdir. İtalya, nominal büyüklük ve GSYİH içindeki pay açısından en yüksek vergi açığına sahip ülkedir. Diğer yandan, Estonya nominal vergi açığının en düşük olduğu ülkelere biri olsa da GSYİH'ye oranlandığında en yüksek vergi açığına sahip ülkelere biri olduğu vurgulanmalıdır. Açığın GSYİH içindeki payının en düşük olduğu ülkeler ise İsviçre (2.4), İrlanda (4.1) ve Yeni Zelanda (%4.3)'dür.

2.1.2. Bağımsız Değişkenler

Çalışmanın bağımsız değişkenleri gerçekleştirilen literatür taramasına göre vergi açığı üzerinde etkili olabilecek potansiyel faktörleri temsil eden değişkenlerden seçilmiştir. Ayrıca değişkenler belirlenirken verilerin ilgili yıllarda eksiksiz olması da göz önünde bulundurulmuştur. Bu iki husus doğrultusunda çalışmanın bağımsız değişkenlerini

“ekonomik özgürlük endeksi, enflasyon oranı, Gini katsayısı, hükümet etkinliği, idari kalite ve yolsuzluk algısı endeksi” oluşturmuştur.

Çalışmada ekonomik özgürlüklerin vergi açığı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesinde, Heritage Foundation (Heritage Vakfı) tarafından ölçülen ekonomik özgürlük endeksi verileri kullanılmıştır. 1995 yılından itibaren ölçülen endeks, 2022 yılı itibarıyla 184 ülkeyi kapsamaktadır. Endeks değeri “hukukun üstünlüğü, devletin büyüklüğü, düzenlemelerin verimliliği ve serbest piyasalar” olmak üzere 4 kategoriye ilişkin toplam 12 bileşene dayanarak hesaplanmaktadır. Endeks değeri 0 ile 100 arasında değişen bir skalada ölçülmekte ve bir ülkenin endeks değerinin “0” olması o ülkede ekonomik özgürlüklerin hiç olmadığı, “100” olması ise o ülkenin tamamen özgür olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla endeks puanının artması ekonomik özgürlük seviyesinin arttığını göstermektedir.

Vergi açığını etkilemesi beklenen bir diğer faktör bireylerin satın alma gücünü azaltan enflasyon olgusudur. Çalışmada tüketici fiyat endeksi ile ölçülen yıllık enflasyon oranları Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Bu oran, belirli aralıklarla değiştirilen ya da sabitlenebilen bir mal ve hizmet sepetine sahip bir tüketicinin ortalama maliyetindeki yıllık yüzdesel değişimi göstermektedir.

Gelir dağılımında adaletin analizinde en çok bilinen ve yaygın kullanılan ölçüm yöntemlerinden biri, 0 ile 1 arasında değer alan Gini katsayısıdır. Gini katsayısının 0’a yaklaşması gelir dağılımında adaletin arttığı, 1’e yaklaşması ise gelir dağılımında adaletin bozulduğu göstermektedir. Çalışmada, Gini katsayısı (p0p100) verileri tarihsel süreç içinde gelir ve servet dağılımına ilişkin en kapsamlı veri tabanı olmanın yanında, verilere kolay erişilmesini amaçlayan World Income Inequality Data Base (WID) den elde edilmiştir.

Vergi açığı üzerinde etkisi analiz edilecek bir diğer değişken ise World Governance Indicators (Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri)’ün altı temel yönetim göstergesinden biri olan hükümet etkinliğidir. Hükümet etkinliği; kamusal hizmetlerin kalitesine yönelik algı, bu hizmetlerin siyasi baskılardan bağımsızlık düzeyi, politika oluşturma ve uygulama kalitesi ile hükümetin bu politikalara bağlılığına duyulan güveni ifade etmekte ve -2.5 ile +2.5 arasında değer almaktadır. Gösterge puanının artması, hükümet etkinliğinin arttığını, negatif puanlar ise etkinliğin azaldığını ifade etmektedir.

Dünya Bankası yönetim göstergelerinden bir diğeri olan idari kalite de vergi açığı üzerinde etkili olabilecek değişkenlerdendir. İdari kalitenin amacı, özel sektörü teşvik eden politikaların ve düzenlemelerin oluşturulması ile bunların uygulanabilirliğine yönelik algıların ölçülmesidir. Haksız rekabete yol açan uygulamalar, yabancı yatırımcıların işe başlamadaki kolaylığı, yatırım profili, hükümet müdahalesi ve vergi etkinliği alt başlıklarını içeren bu gösterge -2.5 ile + 2.5 arasında bir puan almaktadır. Puandaki artışlar idari kalitenin yükseldiği, azalışlar ise idari kalitenin düştüğü anlamına gelmektedir.

Vergi açığı üzerinde etkili olması beklenen bir faktör de Yolsuzluk Algısı Endeksi'dir. Transparency International (Uluslararası Şeffaflık Örgütü) tarafından ölçülen endeks, kamu kesiminde yolsuzluğun önemli göstergelerinden biridir. Endeks, 12 kurumdan elde edilen 13 vergi kaynağına dayalı olarak hesaplanarak, 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. Endeks puanındaki artışlar, yolsuzluk algısının azaldığına işaret etmektedir. Bu noktada bir ülkenin yolsuzluk algısı endeksinin "0" olması ilgili ülkede kamu kesiminin aşırı yozlaşmış şekilde algılandığını ortaya koymaktadır. Yolsuzluk algısı endeksi 2012 yılına kadar 0-10 arasında, sonrasında ise 0-100 arasında bir değer almaktadır. Değişiklik öncesi ve sonrası kırılma yaşayan hiçbir ülke olmadığı için Tülümce vd., (2022) nin çalışmalarındaki gibi uyumlaştırma yapılarak endeks değeri 0-10 arasında alınmıştır.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de sunulduktan sonra, panel veri analizinin bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	TG	CPI	INF	GINI	GE	RQ	EFH
Ortalama	6.26E+10	6.729202	2.464966	0.481286	1.225609	1.243929	70.73340
Medyan	2.14E+10	6.900000	2.013000	0.458000	1.255000	1.270000	70.70000
Maksimum	4.76E+11	9.700000	16.33200	0.736000	2.350000	2.090000	84.20000
Minimum	5.22E+08	3.400000	-4.478000	0.374000	-0.250000	0.010000	50.60000
St. sapma	8.88E+10	1.711622	2.503969	0.081700	0.581053	0.470402	6.624535
Asimetri	2.343978	-0.105250	2.012886	1.304430	-0.382583	-0.423582	-0.111906
Basıklık	8.449934	1.823259	9.302376	4.008084	2.242990	2.354155	2.404821
Korelasyon Matrisi							
		FCPI	FINF	FGINI	FGE	FRQ	FEFH
	FCPI	1	-0.286	-0.359	0.431	0.352	0.393
	FINF		1	0.335	-0.361	-0.342	-0.146
	FGINI			1	-0.441	-0.370	-0.063
	FGE				1	0.484	0.461
	FRQ					1	0.399
	FEFH						1

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo incelendiğinde TG değişkeninin ortalamasının 62.6 milyar dolar, CPI değişkeninin ortalama endeks puanının 6.72, INF değişkeninin ortalama oranının 2.46, GINI değişkeninin ortalama katsayısının 0.48, GE değişkeninin ortalama puanının 1.22 ve RQ değişkeninin ortalama puanının 1.24 ve EFH değişkeni ortalama endeks puanının ise 70.73 olduğu görülmektedir.

Analizde kullanılacak bağımsız değişkenlerin birbiriyle ilişkili olması çoklu bağlantı sorunu oluşturabilmektedir. Bu yüzden değişkenler arasındaki korelasyon değerleri incelenerek yüksek ilişkili bazı bağımsız değişkenler analize dâhil edilmemiştir. Tablo 2'deki korelasyon matrisinden de görüleceği üzere değişkenler arasında ilişkilerin değeri 0.50'nin altındadır. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu ve bu bağlamda modelde çoklu bağlantı sorunun önemli olmadığını göstermektedir. Ayrıca çalışmada değişkenlerin durağanlaştığı birinci dereceden

farklar kullanılarak analizler yapılmıştır. Bu yüzden korelasyon matrisi de birinci dereceden farklar üzerinden hesaplanmıştır. Tablo 2’de “F” gösterimi birinci dereceden farkı ifade etmektedir.

3. BULGULAR

Panel veri analizinde değişkenler arasında sahte regresyonların oluşmaması adına değişkenlerin durağan olduğu düzeyin birim kök testleri ile sınanarak belirlenmesi gerekmektedir. Uygulanacak birim kök testinin belirlenmesinde ise verilerin homojenliğinin ve yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden çalışmada panel veri analizinin bulgularına yer verilmeden önce analiz öncesi dikkate alınması gereken ön testlerin bulguları paylaşılacak ve ardından analiz bulguları sunulacaktır.

3.1. Homojenlik Testi Bulguları

Panel veri analizinde kullanılacak birim kök testi, H_0 hipotezinin “eğim katsayıları homojendir” varsayımıyla çalıştığı Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testiyle belirlenmiştir.

Tablo 3. Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları

Test	Test istatistiği	p-değeri
Delta_tilde	8.412	0.000*
Delta_tilde_adj	9.554	0.000*

*0.05 düzeyinde anlamlı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te görüleceği üzere, her iki test istatistiğinin olasılık değerleri, panelde yer alan tüm ülkeler için 0.05’ten küçüktür. Bu yüzden H_0 hipotezi reddedilerek eğim katsayılarının homojen olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları

Panel verilerde yatay kesit bağımlılığı kontrol edilirken, zaman boyutu ile yatay kesit boyutu büyüklükleri dikkate alınmaktadır. Zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$) Breusch ve Pagan (1980) CDLM1 testi; zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$) Pesaran (2004) CDLM2 testi, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ise ($T < N$) Pesaran (2004) CDLM testiyle yatay kesit bağımlılığı sınanmaktadır. Bu çalışmada, zaman boyutu (14 yıl) ülke boyutundan (34 ülke) küçük olduğundan ($T < N$); yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) CDLM testi ile sınanmıştır. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Pesaran (2004) CDLM Test Bulguları

Değişkenler		Pesaran (2004) CDLM test
TG	t ist	7.862
	p	0.000*
CPI	t ist	9.472
	p	0.000*
INF	t ist	8.120
	p	0.009*
GINI	t ist	8.776
	p	0.014*
GE	t ist	7.034
	p	0.000*
RQ	t ist	9.651
	p	0.002*
EFH	t ist	8.693
	p	0.007*

*0.05 düzeyinde anlamlı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo incelendiğinde olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu yani ülkelerden birinde meydana gelen şoktan, diğer ülkelerin de etkilendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

3.3. İkinci Nesil Birim Kök Test Bulguları

Panel veri analizinde birinci nesil birim kök testleri, yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve birimlerden birine gelen şoktan bütün yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendiği varsayımına dayanmaktadır. Ancak birimlerin yaşanan şoklardan birimlerin farklı düzeyde etkilenebilmesi nedeniyle bu varsayım gerçekçi değildir. İkinci nesil birim kök testleri ise yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığını göz önünde bulundurarak daha gerçekçi bir analiz sağlamaktadır (Yıldırım vd., 2013: 88).

Panelde yer alan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden, serilerin durağanlığı Pesaran (2007)'ın geliştirdiği ve ikinci nesil birim kök testlerinden olan Crosssectional Augmented Dickey Fuller (CADF) ile sınanmıştır. Bu testte biri hata teriminin bütün seriler için ortak olduğu diğeri ise hata teriminin her seriye özgü olduğu şeklinde iki ayrı varsayım bulunmaktadır.

Modelde ortak ögenin varlığı sebebiyle yatay kesit bağımlılığın olduğu varsayılmaktadır. H_0 hipotezinin birim kök vardır, H_1 hipotezinin ise birim kök yoktur şeklinde oluşturulduğu CADF testinde, öncelikle ülkelerin her biri CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Sonrasında bulunan değerler, Pesaran (2006)'ın Monte Carlo simülasyonu ile hesapladığı tablo değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan CADF istatistiği tablodaki kritik değerden küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilerek, bir ülkeye ilişkin veride birim kök olmadığına, şokların geçici olduğuna karar verilmekte ve ilgili ülkede serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Panelin genelinde birim kökün varlığını sınamak için, hesaplanan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak Cross Sectionally Augmented IPS (CIPS) (Pesaran, 2007) istatistiği hesaplanmaktadır. CIPS değeri, tablo kritik değerinde küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilerek, paneldeki tüm ülkelerin verilerinde birim kökün olmadığı ve şokların geçici olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 5. İkinci Nesil Panel CADF ve CIPS Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	CADF			
	Düzyey		1. farklar	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
TG	-1.256	-1.289	-7.852***	-8.214***
CPI	-1.512	-1.690	-8.297**	-8.955**
INF	-1.209	-1.302	-6.704*	-7.511*
GINI	-2.145	-2.367	-8.312**	-9.382**
GE	-1.973	-2.051	-7.564***	-8.497**
RQ	-0.958	-1.167	-6.448**	-7.505**
EFH	-1.114	-1.895	-8.241**	-9.316**
Panel CIPS	-1.310	-1.914	-7.484**	-8.799**

Not: Her bir yatay kesiti için bireysel kritik değerler, Pesaran'ın (2007) çalışmasında yer alan Tablo I (b) ve Tablo I (c)'den; panelin tamamı için kritik değerler ise aynı çalışmanın Tablo II (b) ve Tablo II (c)'den sağlanmıştır. *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre belirlenmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te CAFD ve CIPS birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır. CIPS istatistiği, tablo kritik değerinden büyük olduğundan H_0 hipotezi kabul edilmiş ve serilerde birinci farklar alındığı zaman birim kökün olmadığına karar verilmiştir. Düzyey değerlerinde durağan olmayan seriler, birinci farklar alındığında durağanlaşmaktadır. Bu yüzden panel veri analizi birinci farklar ile gerçekleştirilmiştir.

3.4. Panel Veri Analizi Bulguları

Çalışmada havuzlanmış model, sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler tahmin modellerinden hangisinin seçileceğine karar verilirken Chow (1960) testi ile Breush-Pagan (1980) testi gerçekleştirilmiştir. Chow testine göre H_0 hipotezinin kabul edilmesi halinde havuzlanmış modelin, H_1 hipotezinin kabul edilmesi halinde ise sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerekmektedir. Breush-Pagan test sonuçlarına göre ise H_0 hipotezinin kabul edilmesi halinde havuzlanmış modelin, H_1 hipotezinin kabul edilmesi halinde ise tesadüfi etkiler modelinin tercih edilmesi gerekmektedir.

Tablo 6. Tahmin Yöntemi Seçimine İlişkin Bulgular

Test	Olasılık (p)	Karar
Chow (F testi)	0.014	H ₀ red
BP (χ^2 testi)	0.000	H ₀ red

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’da da yer aldığı üzere hem Chow (F testi) hem de BP (χ^2 testi) için H₀ hipotezi reddedilmiştir. Bu yüzden havuzlanmış modeli yerine sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında seçim yapılması gerekmektedir. Bu iki modelden hangisinin seçileceği ise H₀ hipotezi “tesadüfi etki vardır”, H₁ hipotezi ise “tesadüfi etki yoktur” şeklinde kurulan Hausman testi sonucunda belirlenmektedir.

Tablo 7. Hausman Testi Bulguları

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki -Kare s.d.	p
Cross-section random	623.463	2	0.002
Period random	694.556	2	0.016
Cross-section and period random	718.102	2	0.000

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Hausman testi sonucuna göre H₀ hipotezi reddedildiğinden çalışmada sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiğine karar verilmiştir.

Çalışmada verilerin çözümlenmesinde farklı algoritmalar denenerek toplam hata karesi en düşük olan algoritmalar üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler gerçekleştirilirken daha önce de belirtildiği üzere bütün değişkenlerin durağan olduğu birinci farklar ile çalışılmıştır.

Hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olması otokorelasyon şeklinde ifade edilmekte ve panel veri analizinde otokorelasyonun varlığı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Panel veri analizinin temel varsayımlarından biri, hata teriminin ardışık değerleri arasında korelasyonun bulunmamasıdır. Çalışmanın veri setinde otokorelasyonun var olup olmadığı Wooldridge (2010)’nin geliştirdiği otokorelasyon testi ile sorgulanmıştır. Modelde heteroskedasite yani değişen varyans probleminin gözlenip gözlenmediği ise Greene (2003)’nin geliştirdiği test ile araştırılmıştır. Tablo 8’de panel veri analizi tahmin bulguları sunulmuştur.

Tablo 8. Panel Veri Analizi Tahmin Bulguları

Bağımlı Değişken: FTG				
Algoritma: Cross-section SUR				
	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	p
FCPI	9.584	1.146	8.363	0.000*
FINF	12.567	1.707	7.362	0.002*
FGINI	14.812	2.145	6.905	0.000*
FGE	-5.908	0.947	-6.238	0.000*
FRQ	-6.463	1.122	-5.760	0.021*
FEFH	-7.889	6.384	-1.235	0.235
Sabit	25.675	4.782	5.369	0.015*

$R^2 = 0.732$ $F_{ist} = 26.78$ $F(p) = 0.001$ $DW = 2.10$
Diagnostik testler: Wooldridge Otokorelasyon (p)= 0.134, Greene Heteroskedasite Testi (p)= 0.128

*0.05 düzeyinde istatistik anlamlı değişken

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Gerçekleştirilen panel veri analizi doğrultusunda, EFH değişkeni dışındaki ($p > 0.05$) diğer bağımsız değişkenlerin vergi açığı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($P < 0.05$). Tablo 8’de de görüleceği üzere çalışmanın bağımsız değişkenleri, bağımlı değişken olan vergi açığındaki değişimlerin %73.2’sini açıklayıcı güçtedir ($R^2 = 0.732$).

Panel veri analizi bulgularına göre; yolsuzluk algısı endeksinin (CPI) vergi açığı (TG) üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif yöndedir ($\beta = 9.584$, $p < 0.01$). Benzer şekilde enflasyon (INF) vergi açığı (TG) üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 12.567$, $p < 0.01$). Gini katsayısı (GINI) vergi açığı (TG) üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = 14.812$, $p < 0.01$). Hükümet etkinliği (GE) vergi açığı (TG) üzerinde negatif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = -5.908$, $p < 0.01$). Düzenleyicilik kalitesi (RQ) vergi açığı (TG) üzerinde negatif yönde anlamlı etkilidir ($\beta = -6.463$, $p < 0.01$). Ekonomik özgürlük endeksinin (EFH) vergi açığı (TG) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Katsayı büyüklükleri göz önünde bulundurulduğunda vergi açığı üzerindeki en fazla etkiyi “Gini katsayısı” ile “enflasyon” değişkenlerin, en az etkiyi ise “hükümet etkinliği” değişkeninin oluşturduğu görülmüştür. Elde edilen bulguların güvenilir olması için varsayımlar sınanmasında otokorelasyon için Wooldridge Otokorelasyon testi, heteroskedasite için de Greene Heteroskedasite testi uygulanmıştır. Wooldridge Otokorelasyon testi sonucu (p)= 0.134, Greene Heteroskedasite testi sonucu ise (p)= 0.128 olarak belirlenmiştir. Her iki test sonucunun da $p > 0.05$ olması sebebiyle varsayımların sağlandığı görülmüştür. Modelin anlamlılığını ifade eden F testi $p < 0.05$ olduğundan “model anlamlıdır” sonucu elde edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Vergi açığı üzerindeki etkisi test edilen değişkenler, genel olarak vergi kaçakçılığı ve kayıt dışı ekonomiyi ele alan ampirik çalışmalarda da kullanılmıştır. Vergi açığının

bu konular ile doğrudan bağlantısı dikkate alındığında, geçmiş çalışmaların bulguları ile bu çalışmanın bulguları şu şekilde karşılaştırılabilir.

Bu çalışmada ekonomik özgürlük düzeyindeki artışın vergi açığını azaltmada etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan Belkaoui (2004) tarafından yapılan önceki bir çalışmada ekonomik özgürlük düzeyi ile vergi uyumu arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılırken, Tekin vd., (2018) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise artan ekonomik özgürlüğün vergi kaçakçılığını azalttığı tespit edilmiştir.

Ayrıca bu çalışmaya göre enflasyon oranlarındaki artış vergi açığını artırmaktadır. Bu sonuç, daha önce enflasyon ve vergi uyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen Crane ve Nourzad (1986), Das-Gupta vd., (1995), İpek ve Kaynar (2009b); enflasyon ile vergi kaçırma arasındaki ilişkiyi ele alan Fishlow ve Friedman'ın (1994) çalışmaları ile uyumludur.

Çalışmada adaletsiz gelir dağılımının vergi açığını artırdığı sonucuna da varılmıştır. Bu sonuç gelir dağılımındaki adaletsizliğin vergi uyumsuzluğunu/vergi kaçakçılığını artırdığını öne süren Bloomquist (2003), Cansız (2015), Gioacchino ve Patriarca (2017), Alp ve Töngör (2018), Argentiero vd., (2021) çalışmalarıyla uyumludur.

Bu çalışmada ayrıca vergi açığı üzerinde idari kalitenin etkisi de değerlendirilmiş ve idari kalitenin vergi açığı azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Torgler ve Schneider (2009), Buehn ve Schneider (2012) ve Shahab vd., (2015) tarafından yürütülen diğer çalışmaların sonuçlarıyla tutarlıdır. Bu çalışmalara göre, artan idari kalite kayıt dışı ekonomiyi azaltmaktadır. Buna ek olarak, hükümet etkinliğinin artırılması vergi açığını azaltmaktadır. Diğer değişkenlerle kıyaslandığında, vergi açığı üzerinde en az etkili değişken hükümet etkinliğidir. Abu Bakar vd., (2021), hükümet etkinliğinin vergi uyumu üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığını belirtmiştir.

Son faktör olarak yolsuzluk algısının vergi açığını artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, yolsuzluk ve vergi uyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen Picur ve Riahi-Belkaoui (2006), Siddiqui Noor (2017), Cheng ve Zeng'in (2017) çalışmalarını desteklemektedir. Dreher ve Schneider (2010) yolsuzluk algısının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığını belirtmişlerdir. Schneider (2006) ise yüksek gelirli ülkelerde yolsuzluk algısı ile kayıt dışı ekonominin birbirinin ikamesi, düşük gelirli ülkelerde ise birbirinin tamamlayıcısı niteliğinde olduğunu ifade etmişlerdir. Majerová (2016), bu çalışmada olduğu gibi yolsuzluğun vergi açığını etkilediği sonucuna varmıştır. Önceki çalışmaların sonuçlarıyla kıyaslandığında yolsuzluğun vergi açığını şekillendirmede enflasyon oranı, gelir dağılımı, hükümet etkinliği ve idari kalitede olduğu gibi kilit bir değişken olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Vergi açığının tahmin edilmesi, açık ile mücadele edilmesinde başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir. Açığın tahmin edilmesinin yanında açık üzerinde etkili olan faktörlerin analiz edilmesi, bu başlangıç noktasını daha ileriye taşıyacaktır. Çalışmada vergi açığı tahmin edilerek, bu açığı etkileyen faktörlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak 2005-2018 yılları arasında Türkiye'nin de dâhil olduğu seçilmiş 34 OECD ülkesinde vergi açığı nominal büyüklük olarak hesaplanmıştır. Ülkelerin kayıt dışı ekonomiye bağlı olarak, kaybettikleri gelirin boyutunun yıllar itibarıyla takip edilebilmesi ve verilerin tüm vergi matrahını kapsadığının varsayılması gibi avantajlarından dolayı, vergi açığı makro yöntemler kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahminler gerçekleştirilirken, Dünya Bankası veri tabanından elde edilen ABD doları cinsinden GSYİH, kayıt dışı ekonomi oranı ve toplam vergi oranı değişken olarak kullanılmıştır.

Seçilmiş OECD ülkelerinde vergi açığı 2005 yılında 1.8 trilyon dolar, 2018 yılında ise 2.1 trilyon dolar olarak tahmin edilmiştir. Açığın boyutunda önemli bir değişim yaşanmadığı, açığın GSYİH'ye oranının ise azalış eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de vergi açığının gelişimi ayrıca incelendiğinde, 2005 yılında yaklaşık 74 milyar dolar olan açığın, 2018 yılında 97 milyar dolara yükseldiği, yıllar içindeki değişimin ise panelin genel ortalamasıyla benzer bir seyir izlediği görülmüştür. Türkiye'de vergi açığı oransal olarak düşüş eğilimi gösterse de ele alınan tüm yıllarda vergi açığının GSYİH'ye oranı panel ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Vergi açığının boyutu, mükelleflerin ne ölçüde vergiye uyumsuzluk gösterdiklerini ortaya koymaktadır. İdarenin bakış açısıyla ele alındığında ise tahsil edilen vergi gelirlerinin doğruluğunun yanında vergi sisteminin etkinliğine ilişkin çıkarımda bulunulmasına da imkân sağlamaktadır.

Vergi açığıyla karşı karşıya kalan tüm ülkelerin vergi tahsilatı mekanizmalarını iyileştirmek ve vergi kaçakçılığıyla mücadele etmek için daha etkili politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda vergi açığı üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi etkili politikalar oluşturulmasına katkı sunacaktır. Politik sonuçlarının başarılı olması adına atılması gereken adımlardan biri açık üzerinde etkili olan faktörlerin analiz edilmesidir. Çalışmada vergi açığı üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi için Hausman testi sonuçlarına dayanarak sabit etkiler modeli ile panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Vergi açığı üzerinde “enflasyon oranı”, “gelir dağılımında adalet”, “hükümetin etkinliği”, “idari kalite” ve “yolsuzluk algısının” etkilerinin istatistikî açıdan anlamlı olduğu, buna karşın “ekonomik özgürlüklerin” etkisinin ise istatistikî açıdan anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Analiz sonuçları, vergi açığının azaltmak için ekonomik özgürlüklerin bir belirleyici olmadığını ortaya koymuştur. Bunun yerine, ekonomik istikrarın, gelirin adil dağılımının, hükümet etkinliğinin artmasının ve yolsuzluk algısı ile enflasyonun azalmasının ise daha yüksek vergi tahsilatına imkân sağlayacağı belirlenmiştir.

Vergi açığının hem idarelerin etkinliği hem de mükelleflerin vergi uyumu hakkında önemli bir gösterge olması sebebiyle vergi açığının tahminine ilişkin birtakım öneriler

sunulabilir. İlk olarak, kayıp vergi gelirlerinin boyutu hakkında bilgi sahibi olunabilmesi için tüm vergi idareleri düzenli olarak vergi açığı tahminlerinde bulunmalıdır. Bu sayede izlenen politikaların başarısı değerlendirilebilir, vergi uyum stratejileri gözden geçirilebilir ve araştırmacılar için veri seti oluşturulabilir. Bu veri seti üzerinden yapılan çalışmalar vergi açığını etkileyen faktörlerin daha sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesine imkân sağlayabilir.

Gerçekleştirilen tahminler her bir vergi türündeki vergi açığının boyutunu görebilmek adına kapsamlı olmalı ve detaylandırılmalıdır. Detaylandırılan vergi açığı tahminlerde gelirin beyan edilmemesi, eksik beyan edilmesi ve eksik ödenmesinin yol açtığı brüt vergi açığı ile gerçekleştirilen icra faaliyetleri sonrasında brüt vergi açığının ödenmeyen kısmını ifade eden net vergi açığına ilişkin detaylar verilmelidir. Böylece brüt vergi açığının boyutlarından mükelleflerin vergi uyum düzeyleri; net vergi açığının boyutundan ise idarenin etkinliği açıkça görülebilir.

Tahmin sonuçlarıyla birlikte tahminlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan değişkenler ve uygulanan metodoloji de detaylı, şeffaf ve herkes tarafından anlaşılabilir şekilde kamuoyu ile paylaşılmalıdır. Paylaşılan bilgilerin daha net anlaşılabilmesi adına vatandaş bütçe rehberine benzer şekilde vergi açığı kılavuzları oluşturulabilir. Hesap verebilir bir yönetim anlayışı doğrultusunda, vergi açığı tahminlerinin şeffaf bir şekilde paylaşılması, hükümete ve onun temsilcisi olan idareye duyulan güveni artırabilir. Özellikle vergi açığının zaman içinde azalan bir seyir izlemesi ve açığın nasıl azaltıldığına ilişkin bu tablonun paylaşılması mükelleflerin vergi uyumunu olumlu etkileyebilir.

Kamusal hizmetlerin sunumunda sürdürülebilirliğin sağlanması için tahsil edilen vergi gelirlerinin de artması gerekmektedir. Vergi oranlarının artırılması veya ilave bir verginin yürürlüğe konması yerine uyumsuzluk sebebiyle ortaya çıkan gelir kaybının diğer bir ifadeyle uyum açığının en aza indirilmesi daha adil ve rasyonel bir çözümdür. Bu çalışmadan elde edilen bulgular özellikle uyum açığı ile mücadele edilmesinde politika yapıcılara faydalı olabilir. Bununla birlikte daha farklı ülke veya ülke grubu üzerinden araştırma bulgularının doğrulanması gerekmektedir. Elbette vergi açığına sadece uyum açığı değil politika açığı da sebep olmaktadır. Her ne kadar politika açığında kayıp gelirden ziyade vazgeçilen gelir söz konusu olsa da izlenen vergi politikaları uyum açığını da tetikleyebilir. Dolayısıyla uyum açığını etkileyen faktörlerin yanında izlenen vergi politikalarının uyum açığı üzerindeki etkisi de gelecekteki çalışmalarda ele alınabilir. Bu bağlamda vergi açığının artan önemine istinaden vergi açığının daha fazla ampirik araştırmaya konu olması beklenmektedir.

FACTORS AFFECTING TAX GAP: AN ANALYSIS OF SELECTED OECD COUNTRIES

1. INTRODUCTION

One part of the tax gap is caused by the policy gap due to the effect of the policies followed, while the other part is caused by the compliance gap that arises due to the

incomplete and delayed fulfillments of tax obligations by taxpayers (Toro et al., 2013: 11). In the policy gap, governments essentially give up a part of the income as a result of the policies they follow. On the other hand, in the unpredictable compliance gap, the revenue is lost rather than the revenue that is given up by the administration. In addition, issues such as the compliance gap being an indicator of the inefficiency of the administration, making the tax system unfair, negatively affecting the success of economic-financial policies and causing social injustice reveal the necessity of estimating and reducing the tax gap. In this study, the potential factors that are expected to directly affect the compliance gap are analyzed by estimating the tax gap for 34 OECD countries. Therefore, it is anticipated that the findings obtained from this study could be effective in taking decisions to reduce the compliance gap. The study is designed as follows. Firstly, the concept of compliance gap is discussed. Then, the methods used in the estimation of the tax gap are explained and the literature on the tax gap is presented. Finally, the method of the study was introduced and the findings were shared, and the results of these findings were discussed.

2. METHODS

In the study, panel data analysis was carried out to determine the effects of economic freedom, inflation, fairness in income distribution, government efficiency, administrative quality and corruption perception on the tax gap. The data set of the research consisted of a total of 476 observations, including 34 countries and 14 years. The homogeneity of the variables was tested with the Pesaran-Yamagata homogeneity test. Cross-section dependence was tested with the Pesaran (2004) CDLM test. The stationary point of the variables was determined by the CIPS unit root test as one of the second generation unit root tests. Since the variables became stationary at the first level, the panel data analysis was carried out on the first differences. Chow (f) test and BP (χ^2) test were applied to determine whether the pooled model could be used from panel data models. In order to choose between the fixed effects model and the random effects model, the Hausman test was applied and the analysis was carried out with the fixed effects model.

3. RESULTS

It was concluded that the effect of other independent variables, except the economic freedom variable ($p>0.05$), on the tax gap was statistically significant ($P<0.05$). The independent variables of the study are explanatory power of 73.2% of the changes in the tax gap, which is the dependent variable ($R^2 = 0.732$). It was concluded that the effects of "inflation rate", "justice in income distribution", "government efficiency", "administrative quality" and "perception of corruption" on the tax gap were statistically significant, whereas the effect of "economic freedoms" was not statistically significant.

4. DISCUSSION

This study suggests that the increase in the level of economic freedom is not effective to reduce the tax gap. On the other hand, in a previous study conducted by Belkaoui (2004), it was concluded that there is a positive relationship between the level of economic freedom and tax compliance, while in another study conducted by Tekin et al., (2018) it was reported that increasing economic freedom reduces tax evasion.

Addition to that, according to this study, the increase in inflation rates increases the tax gap. This result is compatible with the studies of Crane and Nourzad (1986), Das-Gupta et al., (1995), İpek and Kaynar (2009b), Fishlow and Friedman (1994), who previously examined the relationship between inflation and tax compliance/tax evasion.

Furthermore, it is concluded that the unjust income distribution increases the tax gap. This result is consistent with the studies of Bloomquist (2003), Cansız (2015), Gioacchino and Patriarca (2017), Alp and Töngör (2018), Argentiero et al. (2021), who suggested that inequality in income distribution increases tax non-compliance/tax evasion.

This study also evaluated the administrative quality effect and reported consistent results with other studies conducted by Torgler and Schneider (2009), Buehn and Schneider (2012) and Shahab et al., (2015). According to these studies, increasing administrative quality reduces the Shadow economy. Addition to that, increasing government efficiency also reduces the tax gap. Abu Bakar et al. (2021) stated that the effect of government efficiency on tax compliance is not significant, as in this study.

As the last factor, the perception of corruption is found to increase the tax gap. This result supports the studies of Picur and Riahi-Belkaoui (2006), Siddiqui Noor (2017), Cheng and Zeng (2017) who examine the relationship between corruption and tax compliance. Dreher and Schneider (2010) stated that the effect of corruption perception on the informal economy is not significant. Majerová (2016) concluded that, as in this research, corruption affects the tax gap.

CONCLUSION

The tax gap in selected OECD countries was estimated as \$1.8 trillion in 2005 and \$2.1 trillion in 2018. There was no significant change in the size of the tax gap. Panel data analysis was carried out to determine the factors affecting the tax gap. Analysis results show that economic freedoms are not a determinant for reducing the tax gap; instead, it revealed that economic stability, fair distribution of income, increased government efficiency, and decreased perception of corruption and inflation can result in higher tax collections.

Tax administrations should regularly forecast the tax gap. Thus, the success of the policies followed can be evaluated, tax compliance strategies can be reviewed and a data set can be created for researchers. Studies conducted on this data set may enable a more reliable analysis of the factors affecting the tax gap. Estimates should be comprehensive to see the size of the tax gap in each tax type. Estimates should also be detailed as gross and net tax gap. Thus, the tax compliance levels of the taxpayers and the efficiency of administration can be clearly explained using the gross tax gap and the net tax gap, respectively. The variables and methodology used in the estimation should be shared with the public in a detailed, transparent and easy to understand manner. To provide better understanding of shared information, tax gap guides can be created similar to the citizen budget guide. Particularly, the decreasing course of the tax gap over time and sharing this picture of how the gap was reduced may affect taxpayers' tax compliance positively.

In order to increase tax revenues, it is a fairer and more rational solution to minimize the compliance gap instead of increasing tax rates or introducing an additional tax. The findings of this study may be useful to policy makers, especially in tackling the compliance gap. However, it is necessary to confirm the research findings over a different country or group of countries. Of course, the tax gap is caused not only by the compliance gap, but also by the policy gap. Tax policies can also trigger a compliance gap, even though the policy gap is a forgone income. Therefore, the impact of tax policies on the compliance gap can be addressed in future studies. In this context, it is expected that the tax gap will be the subject of more empirical research, based on the increasing importance of the tax gap.

KAYNAKÇA

- Abu Bakar, M. A. A., Palil, M. R. ve Maelah, R. (2021). Governance Quality and Tax Compliance Behaviour in East Malaysia. *Asian Journal of Accounting and Governance*, 15, 77–89.
- Adeyeye, B. G. ve Otusanya, J. O. (2015). The Impact of Taxpayers' Perception of Government's Accountability, Transparency and Reduction in Fiscal Corruption on Voluntary Tax Compliance in Nigeria. *International Journal of Economics and Accounting*, 6(3), 276–299
- Ahmed, R. A. ve Rider, M. (2013). Using Microdata to Estimate Pakistan' s Tax Gap by Type of Tax. *Public Finance Review*, 41(3), 334–359.
- Akbey, F. (2014). Türkiye'de Vergi Denetimi ve Gelirleri Üzerine Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 63–103.
- Alm, J. ve Borders, K. (2014). Estimating the “Tax Gap” at the State Level: The Case of Georgia's Personal Income Tax. *Public Budgeting and Finance*, 34(4), 61–79.
- Alm, J. ve Soled, J. A. (2017). W (h)ither the Tax Gap? *Wash. L. Rev.*, 92(2), 521–566.

- Alp, B. ve Töngör, Ü. (2018). Vergi Dairesi Başkanlığı Çalışanlarının Vergi Algıları: Antalya Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (38), 151–172.
- Argentiero, A., Casal, S., Mittone, L. ve Morreale, A. (2021). Tax Evasion and Inequality: Some Theoretical and Empirical Insights. *Economics of Governance*, 22, 309–320.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons.
- Bejaković, P. (2000). Improving the Tax Administration in Transition Countries, https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/konferenc/06/10_bejakovic.pdf
- Belkaoui, A. R. (2004). Relationship between Tax Compliance Internationally and Selected Determinants of Tax Morale. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 13, 135–143.
- Bingöl, O. (2019). *Vergi Sistemini Anlama Klavuzu*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bloomquist, K. M. (2003). Tax Evasion, Income Inequality and Opportunity Costs of Compliance. *Annual Conference of the National Tax Association*, November 2003, Chicago. 1-26
- Book, L. (2007). Freakonomics and the Tax Gap: An Applied Perspective. *American University Law Review*, 56(5), 1163–1185.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253.
- Buehn, A. ve Schneider, F. (2012). Shadow Economies Around the World: Novel Insights, Accepted Knowledge, and New Estimates. *International Tax and Public Finance*, 12, 139–171.
- Butu, L., Brezeanu, P., Porumboiu, A. ve Ştefoni, S. E. (2021). The Relationship between Vat Gap and Economic or Institutional Variables. *The Annals of the University of Oradea, Economic Sciences*, 30(2), 250–259.
- Caballé, J. ve Panadés, J. (2004). Inflation, Tax Evasion, and the Distribution of Consumption. *Journal of Macroeconomics*, 26, 567–595.
- Canıkalp, E., Ünlükaplan, İ. ve Çelik, M. (2016). Estimating Value Added Tax Gap in Turkey. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 2(3), 18–25.
- Cansız, H. (2015). Defterdarlık Çalışanlarının Vergi Algıları: Afyonkarahisar Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 433–450.
- Cheng, D. ve Zeng, Q. (2017). The Correlation between Corruption, Tax Compliance and Tax Loss. *Journal of Chinese Tax and Policy*, 17, 1–13.
- Chow, G. (1960). Tests of Equality Between Sets of Coefficients in Two Linear Regressions. *Econometrica*, 28(3), 591–605.
- Crane, S. E. ve Nourzad, F. (1986). Inflation and Tax Evasion: An Empirical Analysis. *The Review of Economics and Statistics*, 68(2), 217–223.
- Çağdaş, Y., Eralp, A. ve Şahin, S. (2020). Vergi Açığı Üzerinde Sosyo-Ekonomik ve Finansal Gelişmişliğin Etkisi: Bölgesel Bir Analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 283–294.
- Çataloluk, C. (2008). Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 213–228.
- Çolak, Y. (2022). Türkiye’de Vergi Açığı ve İşsizlik. *Vergi Raporu*, (276), 115–124.

- Danquah, M. ve Assibey, E. O. (2018). The Extent and Determinants of Tax Gap in the Informal Sector: Evidence from Ghana. *Journal of International Development*, (30), 992–1005.
- Das-Gupta, A., Lahiri, R. ve Mookherjee, D. (1995). Income Tax Compliance in India: *An Empirical Analysis*. *World Development*, 23(12), 2051–2064.
- Dreher, A. ve Schneider, F. (2010). Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis. *Public Choice*, 144, 215–238.
- Durán-Cabré, J. M., Esteller Moré, A., Mas-Montserrat, M. ve Salvadori, L. (2019). The Tax Gap as a Public Management Instrument: Application to Wealth Taxes. *Applied Economic Analysis*, 27(81), 207–225.
- Ekici, M. S. (2009). Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 200–223.
- Finardi, S. ve Vančurová, A. (2014). Estimation of a Tax Gap in the Personal Income Tax by Means of National Accounts. *European Financial and Accounting Journal*, 9(2), 66–78.
- Fiscalis Tax Gap Project Group. (2016). *The Concept of Tax Gaps- Report on VAT Gap Estimations*. Erişim: 20 Mart 2022, https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2016-08/tgpg_report_en.pdf
- Fishlow, A. ve Friedman, J. (1994). Tax Evasion, Inflation and Stabilization. *Journal of Development Economics*, 43, 105–123.
- Fortin, J. (2010). A Tool to Evaluate State Capacity in Post-Communist Countries, 1989 – 2006. *European Journal of Political Research*, 49(5), 654–686.
- Gemmell, N. ve Hasseldine, J. (2012). The Tax Gap: A Methodological Review. *Advances in Taxation*, 20, 203–231.
- Giles, D. E. (1999). Modelling the Hidden Economy and the Tax-Gap in New Zealand. *Empirical Economics*, 24(621–640).
- Gioacchino, D. Di ve Patriarca, F. (2017). Tax Compliance, Income Distribution and Social Norms. *Scientific Research Publishing*, 7, 589–595.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Harremi, M. (2014). A Simple Analysis of the Tax Gap Balkan Region. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), 365–372
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251–1271.
- Heritage Foundation (2021). 2021 Index of Economic Freedom. Erişim: 24 Eylül 2022, <https://www.heritage.org/>
- HMRC. (2020). *Measuring Tax Gaps 2020 Edition Tax gap estimates for 2018 to 2019*. Erişim 15 Ocak 2022, <https://www.gov.uk/government/statistics/measuring-tax-gaps>
- Holmgren, R. D. (2013). The Internal Revenue Service Needs to Improve the Comprehensiveness, Accuracy, Reliability, and Timeliness of the Tax Gap Estimate. *Department of the Treasury, Washington, August*, 21(1).
- Hutton, E. (2017). *The Revenue Administration-Gap Analysis Program: Model and Methodology for Value-Added Tax Gap Estimation*. International Monetary Fund, <https://www.imf.org/en/Publications/TNM/Issues/2017/04/07/The-Revenue-AdministrationGap-Analysis-Program-Model-and-Methodology-for-Value-Added-Tax-Gap-44715>

- İpek, S. ve Kaynar, İ. (2009a). Demografik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi: Bir Anket Çalışmasının Sonuçları. *Maliye Dergisi*, (157), 116–130.
- İpek, S. ve Kaynar, İ. (2009b). “Vergiye Gönüllü Uyum” Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 173–190.
- Jansen, A., Ngobeni, W., Sithole, A. ve Steyn, W. (2020). *The Corporate Income Tax Gap in South Africa: A Top-Down Approach*. WIDER Working Paper Series.
- Kapusuzoğlu, A. (2008). Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Kaçakçılığının Oluşmasındaki Rolü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 124–142.
- Karavitis, N., Paipetis, K. ve Priniotaki, M. (2022). Tax Collection Gaps and Overdue Tax Debts: Greece, 2000-2019. *Journal of Accounting and Taxation*, 14(2), 118–128.
- Keyifli, N. (2019). 2010-2015 Dönemi İtibariyle OECD Ülkelerinde Vergi Açığının Ölçülmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 1010–1023.
- Kirchler, E., Hoelzl, E. ve Wahl, I. (2008). Enforced versus Voluntary Tax Compliance: The “Slippery Slope” Framework. *Economic Psychology*, 29(2), 210–225.
- Koçbulut, Ö. ve Barış, S. (2016). Avrupa Birliği Ülkelerinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Aydın İktisat Dergisi*, 1(2), 22–39.
- Korauš, A., Gombár, M., Vagaská, A., Šišulák, S. ve Černák, F. (2021). Secondary Energy Sources and Their Optimization in the Context of the Tax Gap on Petrol and Diesel. *Energies*, 14, 1–22.
- Korlu, R. K., Çetinkaya, Ö. ve Gerçek, A. (2016). Yerel Vergi Bilincinin Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi: Bursa Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 443–465.
- Kumar, S. ve Rao, R. K. (2015). *Minimising Selection Failure and Measuring Tax Gap: An Empirical Model*. Working Papers 15/150, National Institute of Public Finance and Policy.
- Larsen, L. B. (2017). Mind the (Tax) Gap: An Ethnography of a Number. *Journal of Cultural Economy*, 10(5), 419–433.
- Lešnik, T., Jagrič, T. ve Jagrič, V. (2018). VAT Gap Dependence and Fiscal Administration Measures. *Naše gospodarstvo Our Economy*, 64(2), 43–51.
- Lukáč, J. ve Simonidesová, J. (2020). Tax Aspects of International Transactions and International Tax Evasion. *Economic Review*, 49(3), 343–354.
- Majerová, I. (2016). The Impact of Some Variables on the VAT Gap in the Member States of the European Union Company. *Oeconomia Copernicana*, 7(3), 339–355.
- Mazur, M. J. ve Plumley, A. H. (2007). Understanding the Tax Gap. *National Tax Association*, 60(3), 569–576.
- McManus, J. ve Warren, N. (2006). The Case for Measuring the Tax Gap. *eJournal of Tax Research*, 4(1), 61–79.
- Melgar, N., Rossi, M. ve Smith, T. W. (2010). The Perception of Corruption. *International Journal of Public Opinion Research*, 22(1), 120–131.
- Mohamed, M. (2012). Estimating the Underground Economy from the Tax Gap: The Case of Malaysia. *Malaysian Journal of Economic Studies*, 49(2), 91–109.

- Murphy, R. (2019). *The European Tax Gap. Tax Research UK Report*. Erişim: 20 Mart 2022, https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2019-01/the_european_tax_gap_en_190123.pdf
- Murphy. (2014). *The Tax Gap. Tax Evasion in 2014-and what can be done about it*. London: Public and Commercial Services Union.
- OECD. (2008). *Monitoring Taxpayers' Compliance: A Practical Guide Based on Revenue Body Experience*. Centre for Tax Policy and Administration.
- Pauch, D. (2018). Gray Economy as a Part of Tax Gap. *European Journal of Service Management*, 27(1), 197–204.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *IZA Discussion Paper No. 1240*.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967–1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50–93.
- Picur, R. D. ve Riahi-Belkaoui, A. (2006). The Impact of Bureaucracy, Corruption and Tax Compliance. *Review of Accounting and Finance*, 5(2), 174–180.
- Pommerehne, W. W. ve Frey, B. S. (1992). *The Effects of Tax Administration on Tax Morale*. Diskussionsbeiträge- Serie II, No. 191, Universität Konstanz, Sonderforschungsbereich 178- Internationalisierung der Wirtschaft, Konstanz.
- Raczkowski, K. (2015). Measuring the Tax Gap in the European Economy. *Journal of Economics and Management*, 21(3), 58–72.
- Raczkowski, K. ve Mróz, B. (2018). Tax Gap in the Global Economy. *Journal of Money Laundering Control*, 21(4), 1–19.
- Schneider, F. (2006). *Shadow Economies and Corruption all over the World: What do We Really Know?* IZA Discussion Paper No. 2315
- Shahab, M. R., Pajooyan, J. ve Ghaffari, F. (2015). The Effect of Corruption on Shadow Economy: An Empirical Analysis Based on Panel Data. *International Journal of Business and Development Studies*, 7(1), 85–100.
- Siddiqui Noor, Z. (2017). Understanding the Linkage among Public Procurement (PP), Corruption, and Tax Morale (TM) Through Agency Theory (AT): A Review. *Business & Economic Review*, 9(3), 258–288.
- Stavjaňová, J. (2014). Value Added Tax Gap in the Czech Republic. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 62(6), 1427–1436.
- Tekin, A., Güney, T. ve Sağdıç, E. N. (2018). The Effect of Economic Freedom on Tax Evasion and Social Welfare: An Empirical Evidence. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1), 1–13.
- Thamae, R. ve Ntoi, N. (2015). The Existence of Revenue Gap in South Africa. *Studies in Business and Economics*, 10(2), 187–195.
- Tiutiunyk, I., Kobushko, I., Ivaniy, O. ve Flaumer, A. (2019). Innovations in the Management of Tax Gaps in the Economy: Foreign Economic Component. *Marketing and Management of Innovations*, (3), 112–125.

- Torgler, B. ve Schaltegger, C. A. (2005). Tax Amnesties and Political Participation. *Public Finance Review*, 33(3), 403–431.
- Torgler, B. ve Schneider, F. (2007). The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on the Shadow Economy. *Cesifo Working Paper No. 1899*.
- Torgler, B. ve Schneider, F. (2009). The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on the Shadow Economy. *Journal of Economic Psychology*, 30, 228–245.
- Toro, J., Ogato, K. ve Caner, S. (2013). Assessment of HMRC’s Tax Gap Analysis. *IMF Country Report*, Erişim: 15 Ocak 2021, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13314.pdf>
- Touchton, M.R, Wampler, B. ve Peixoto, T.C. (2019). *Of Governance and Revenue: Participatory Institutions and Tax Compliance in Brazil*. World Bank Policy Research Working Paper (8797)
- Transparency International (2022). The Corruption Perceptions Index. Erişim: 2 Haziran 2022, <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>
- Tülümce Yaraşır, S. ve Yavuz, E. (2022). Türkiye’de Vergi Gayretinin Analizi. *Vergi Raporu*, 277, 135–155.
- Uçanok, O. (2014). *Vergi Açığı*. Vergi Dünyası, 399, 29–31.
- Ueda, J. (2018). Estimating the Corporate Income Tax Gap: *The RA-GAP Methodology*. International Monetary Fund.
- Uygun, E. ve Gerçek, A. (2021). “Türkiye’de Vergi Açığının Ölçümü”. B. Bozdoğanoglu (Ed.), içinde *Maliye Araştırmaları- 4* (s. 295-312). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Villios, S. (2012). Measuring the Tax Gap of Business Taxpayers in Australia. *Revenue Law Journal*, 21(1), 1–20.
- Warren, N. (2019). Estimating Tax Gap is Everything to an Informed Response to the Digital Era. *eJournal of Tax Research*, 16(3), 536–577.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. London: The MIT Press Cambridge.
- World Bank (2022a). Inflation, Consumer Prices (Annual %), GDP (current US\$), Total Tax Rate. Erişim: 24 Haziran 2022, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Bank (2022b). Government Effectiveness, Regulatory Quality. Erişim: 20 Mayıs 2022, <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>
- World Inequality Database (2022). Income Inequality. Erişim: 25 Eylül 2022, <https://wid.world/data/>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta.
- Yıldırım, K., Mercan, M. ve Kostakoğlu, S. F. (2013). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 75–95.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Semra TAŞ
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Semra TAŞ Selçuk İPEK
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Semra TAŞ
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Semra TAŞ Selçuk İPEK
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Semra TAŞ

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**TÜRKİYE'DE ÇEVRECİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ
TUTARSIZLIK SORUNUNUN CİTTASLOW ÜYELİĞİ VE
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ***

Fatih ARSLAN¹ & Alper BİLGİLİ²

Öz

Ekolojik krizlerin temelinde, insanın kendisinin de bir parçası olduğu doğaya karşı araçsal değer atfetmesi ve etik bir sorumluluk geliştirememesi yer almaktadır. Bu çalışma, insanların öznel çıkarları ve doğanın korunması arasında yaşadıkları etik ikilemin tutarsızlık sorununa yol açtığı ve bunun da ekolojik krize çözüm üretme çabalarını olumsuz etkilediği temel varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım ekseninde; bireylerin çevresel tutumları ve davranışları ile bunların karşılıklı ilişkileri, Türkiye'de Karadeniz Bölgesinde yer alan biri ekolojik söyleme sahip Cittaslow (yavaş şehir) üyesi, diğeri üye olmayan iki kentte bir anket yardımıyla karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Çalışma, çevre yanlısı tutum ve davranışlar arasında tutarsızlık sorunu olup olmadığını açıklayabilmenin yanında, tutarsızlık problemi (varsa) açısından Cittaslow üyeliğinin herhangi bir farklılık yaratıp yaratmadığını açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırma iki kentte, farklı demografik özelliklere (yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, gelir durumu) sahip toplam 500 katılımcı ile 2022 yılı Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleştirilmiştir. Verilerin elde edilmesinde, Yeni Ekolojik Paradigma (NEP) Ölçeği ve Genel Ekolojik Davranış Ölçeğinden faydalanılarak oluşturulmuş bir anket formu kullanılmıştır. Analizler IBM SPSS Statistics 25 programında gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, Perşembe ve Tirebolu'da çevresel tutum ve davranışlar arasında düşük de olsa tutarsızlığın varlığını kanıtlamıştır. Ancak, Cittaslow üyeliği nedeniyle Perşembe'de tutarsızlığın daha düşük olacağı varsayımı desteklenmemiştir. Yeni Ekolojik Paradigma (NEP), çok güçlü olmasa bile her iki kentte de onaylanmış fakat ekolojik kaygı düzeyinin Tirebolu'da daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca, doğa merkezli dünya görüşü, insan merkezlilik karşısında her iki kentte de daha yüksek destek bulmuştur. Çevre koruma derneklerine üyelik ve maddi desteğin, her iki kentte de oldukça zayıf olduğu saptanmıştır. Çalışma gerek ekolojik kaygı düzeyi açısından gerekse tutarsızlık sorununun varlığı açısından, Cittaslow üyesi kentlerin diğer kentlere göre pozitif bir farklılığa sahip olmadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ekolojik Kriz, Sürdürülebilirlik, Çevre Etiği, Yeni Ekolojik Paradigma (NEP), Cittaslow.*

JEL Kodları: S51, S52, S54, S56.

Başvuru: 18.04.2023 **Kabul:** 24.05.2023

* Bu makale, Fatih ARSLAN'ın Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Alper BİLGİLİ danışmanlığında hazırlanmış olduğu "Sürdürülebilirlik Perspektifinden Çevreci Tutum ve Davranışların Tutarsızlığı Sorunu: Tirebolu ve Perşembe Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Öğretim Görevlisi Dr., Giresun Üniversitesi Şebinkarahisar Sosyal Bilimler MYO, Giresun, Türkiye, fatih.arslan@giresun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3435-5320>

² Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Çanakkale, Türkiye, bilgili@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0417-5070>

THE ASSESSMENT OF THE PROBLEM OF INCONSISTENCY BETWEEN ENVIRONMENTAL ATTITUDES AND BEHAVIORS IN TURKEY ON THE AXIS OF CITTASLOW MEMBERSHIP AND SUSTAINABILITY ³

Abstract

At the root of ecological crises is man's attribution of instrumental value to nature, of which he is a part, and his fail to develop an ethical responsibility. This study is based on the basic assumption that the ethical dilemma that people experience between their own subjective interests and the protection of nature leads to the problem of inconsistency, which negatively affects their efforts to find solutions to the ecological crisis. On the axis of this assumption, the environmental attitudes and behaviors of individuals and their interrelationships are examined comparatively with the help of a questionnaire in two cities, one of which is a member of Cittaslow (slow city) with an ecological discourse and the other is a non-member, located in the Black Sea Region of Turkey. In addition to explaining whether there is an inconsistency problem between pro-environmental attitudes and behaviors, the study aims to explain whether Cittaslow membership makes any difference in terms of the inconsistency problem (if any). The research was carried out in two cities in August and September 2022 with a total of 500 participants with different demographic characteristics (age, gender, education, occupation, income status). To obtain the data, a questionnaire form was used, which was created by making use of the New Ecological Paradigm (NEP) Scale, revised by Dunlap et al. in 2000, and Florian Kaiser's General Ecological Behavior Scale. Analyzes were performed in IBM SPSS Statistics 25 program. The results of the research proved the existence of inconsistency, albeit low, between environmental attitudes and behaviors in Perşembe and Tirebolu provinces. However, the assumption that the inconsistency would be lower on Perşembe due to Cittaslow membership was not supported. The New Ecological Paradigm (NEP) was approved, although not very strong, in both provinces, but it was observed that the level of ecological concern was higher in Tirebolu. In addition, nature-centered worldview found higher support in both provinces against anthropocentrism. Membership and financial support to environmental protection associations were found to be quite weak in both provinces. The study has shown that Cittaslow member cities do not have a positive difference compared to other cities in terms of both the level of ecological concern and the existence of the inconsistency problem.

Keywords: *Ecological Crisis, Sustainability, Environmental Ethics, New Ecological Paradigm (NEP), Cittaslow.*

JEL Codes: *S51, S52, S54, S56*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

³ The Extended English Summary is located the end of the Article

1. GİRİŞ

Dünya üzerindeki toplulukların ortak kültürel birikiminin sonucu olan ekolojik sorunların, ülkesel ya da bölgesel bir sorun olmadığı bilimsel araştırmalarla gösterilmektedir. Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)’nin 2021 raporu, iklim değişikliklerinin dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlı kalmayacağını, yaşanacak aşırı sıcaklıkların tarım ve sağlık’ta kritik tolerans eşiklere ulaşma potansiyeli taşıdığını öngörmektedir (IPCC, 2021: 24). Olası felaketlerden etkilenen en önemli alanlar kuşkusuz insan yerleşimleridir. 2020 verilerine göre, 145 ülke ve bölgeden doğal afetler nedeniyle yerlerinden olmuş insan sayısı 30,7 milyondur (Institute for Economics & Peace, 2021: 8). Bu gruplar ekolojik mülteci olarak tanımlanmaktadır ve refah seviyesi yüksek olan ülkelerle, iklimin elverişli olduğu ülkeler açısından en büyük kaygı noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu kaygının temel nedeni, ekolojik mültecilerin, şehirlerdeki nüfusu normalden daha hızlı artıracığı ve bunun yeni altyapı, hizmetler ve konut ihtiyacıyla beraber, doğal kaynaklara yönelik baskıyı hızlandırarak artıracığı öngörüsüdür. 2020 yılında OECD tarafından hazırlanan “The Circular Economy in Cities and Regions: Synthesis Report” isimli çalışma; dünya nüfusunun 2050 yılına kadar 9 milyara ulaşmasını ve bunun yüzde 55’inin şehirlerde yaşayacağını öngörmektedir. Mevcut durumda küresel enerji ihtiyacının yaklaşık üçte ikisinden sorumlu olan ve katı atıkların neredeyse yarısının üretildiği kentler, sera gazı emisyonlarının da %70’inden sorumlu gösterilmektedir (OECD, 2020: 13). 2021 Ekolojik Tehdit Raporu (ETR)’nda da önümüzdeki 30 yılda küresel nüfusta beklentiler dahilinde meydana gelecek %25 oranındaki bir artışın, gıda güvenliği ve su kıtlığı sorunlarının yanında doğal afetleri de artıracığı öngörülmektedir (Institute for Economics & Peace, 2021: 8). İklim ve doğal afetler nedeniyle göç alan kentlerin taşıma kapasitelerinin aşılması ve çevresel sorunların daha da artması sürdürülebilirliği negatif etkileyecektir. Bu bağlamda, ekolojik mültecilerin, ekolojik sorunların önemini anlaşılan katalizör etkiye sahip olduğu söylenebilir.

İnsanlığın mevcut gelişim sürecinde ortak bir tehditle (ekolojik kriz) karşı karşıya olduğunun ve kalkınmanın bu şekilde devam etmesinin artık mümkün olmayacağını ifade edildiği, 1987 tarihli BM “Ortak Geleceğimiz” raporuyla, ülkelerin ve toplumların ortaklaşa çabalarıyla yürütülecek sürdürülebilir nitelikli bir kalkınma önerilmektedir (Görmez, 2010: 75). Rapor, dünyanın daha sosyal, politik ve çevresel olarak daha adil hale gelmesi için sürdürülebilirliği bir fırsat olarak tasvir etmektedir. Tüm insanların sağlıkları ve esenlikleri için yeterli bir çevreye sahip olma hakkı, kuşaklararası adaletin sağlanmasında “*yeni bir insan hakkı*” olarak önerilmektedir (Brennan & Lo, 2021). Tüm bu olumlamalara karşın, sürdürülebilirlik kavramının gerçek bir çözüm önerisine dönüşebilmesinin, sorunun ekonomik kalkınma ve çevre kirliliği ekseninin dışına çıkarılarak bütüncül bir yaklaşımla yeniden tanımlanmasını gerektirdiği açıktır. Aksi halde, farklı şekillerde yeniden üretilerek, mevcut sistemin amaçlarına hizmet eden araçsal konumunu muhafaza etmeye devam edecektir (İncedayı, 2004: 34).

Çevreci hareket içinde gelişen sürdürülebilirlik, toplumların büyük çoğunluğu tarafından desteklenmesine karşın, ulusal ve uluslararası politik süreçler (örneğin

enerji güvenliği) çerçevesinde düşünüldüğünde, içeriği değişkenlik gösteren ve yeniden oluşturulmaya çalışılan bir ahlak ilkesi görünümündedir (Tekeli, 2001: 729). Bu çerçevede ekolojik krizin bir teknolojik geri kalmışlık olarak tanımlanıp, yerine başka bir teknolojinin (örneğin *yenilenebilir enerji*) önerilmesi, ekolojik krizin değil potansiyel ekonomik krizlerin önüne geçme çabası olarak algılanması nedeniyle eleştirilere maruz kalmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından açıklanan, 2021 Küresel Elektrikli Araç Görünüm Raporuna göre, elektrikli otomobil tescilleri %41 oranında artış göstermiş ve dünya çapında yaklaşık 3 milyon elektrikli otomobil satılmıştır. Avrupa, Çin Halk Cumhuriyeti'ni geride bırakarak elektrikli araç pazarında ilk kez dünya lideri olurken, tüketiciler elektrikli otomobiller için 2020 yılında 120 milyar ABD doları harcamışlardır (International Energy Agency, 2021: 5). Bu rakamlar, temiz enerjiye dönüşümün sadece otomotiv sektöründe yaratacağı ekonomik döngünün küçük bir kısmını göstermektedir ve bu sadece ekolojik kaygılarla ilgili gibi görünmemektedir.

Devletlerin ekolojik krizle mücadele etme çabalarına, kentlerin de ulusal ve uluslararası işbirliği ve dayanışma örgütleri aracılığıyla deneyimlerini paylaşarak, destek olmaya çalıştıkları görülmektedir. Yerel ve uluslararası düzeyde bir ağ ortaklığı ilişkisine sahip bu topluluklar, genellikle yaşanabilirlik ve yaşam kalitesine odaklanmışlar ve toplulukların sürdürülebilirliğiyle sınırlandırılmışlardır (Mayer ve Knox, 2010: 1545). Şehirleri ve küçük kasabaları bir araya getiren bu uluslararası kuruluş ve derneklerden bazıları şu şekilde sıralanabilir (Senetra and Iwaniuk, 2020: 2-3): *UNESCO Yarattıcı Şehirler Ağı* (UCCN), *Dünya Sağlık Örgütü Yaşlı Dostu Şehirler ve Topluluklar Küresel Ağı* (GNAFCC), *Avrupa Bölgesel İşbirliği Programı* (URBACT), *Avrupa Tarihi Kentler ve Bölgeler Birliği* (Heritage Europe), *Avrupa Köy ve Küçük Kasaba Konseyi* (ECOVAST). Bu uluslararası kuruluş ve dernekler arasında yer alan Cittaslow (*Yaşamın Kaliteli Olduğu Şehirlerin Uluslararası Ağı*), Türkiye'den 21 ve dünya çapında 287 kentin üye olduğu bir yapıdır.

Slow felsefesi ve onun somut örnekleri olan Slow Food ve Cittaslow hareketleri, insanın bireyselliğinden sıyrılarak içinde bulunduğu çevreye ve topluma karşı etik bir sorumluluk üstlenmesinin araçları olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, ortaya konulacak bu etik sorumluluğun, “yerel ekonomik arabuluculuk” (Mayer and Knox, 2006: 328) tartışmalarının devamı olarak antroposentrik (insan merkezci) eğilimlerin mi yoksa ekosentrik (çevre merkezci) eğilimlerin mi etkisi altında olduğu tartışmalıdır. İlk bakışta antroposentrik bir görünüm sergileyen Cittaslow hareketi; *geri dönüşüm, kaynak optimizasyonu, biyoçeşitlilik, agro-ekoloji, eko ulaşım, tarımsal kimyasalların kullanılmaması* gibi ilkeleriyle ekosentrik bir görünüme bürünür. Bu bağlamda hem kitlesellik yerine küçüklüğe vurgu yapması hem de slow felsefesini merkeze almasından dolayı doğal çevredeki döngünün yavaşlığı ile uyumluluk içinde olması, Cittaslow'un ekolojik bir ruha sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Buradan hareketle, ekolojik söylemleriyle ön plana çıkan Cittaslow'un, bireylerin ekolojik duyarlık ve davranışlarının geliştirilmesiyle, sürdürülebilir bir toplumsal yapının inşasına katkı sağlaması beklenebilir. Ancak, Cittaslow üyesi şehirlerin, toplumsal ve çevresel boyutları ihmal ederek sadece ekonomik kalkınmaya odaklanmaları, Cittaslow felsefesinin eksik ve yanlış

kavranması nedeniyle doğal çevrenin telafisi mümkün olmayan zararlarla karşı karşıya kalmasına neden olabilir.

Ekolojik problemlerin çok boyutlu niteliği, onu ne sadece siyasi sistemlere yönelik resmi kurumsal yapıların ve yönetim biçimlerinin dönüştürülmesiyle ilgili (Eckersley, 2004: 243), ne de sadece yönetimden yönetişime geçmekle ilgili bir sorun haline getirmektedir. Ekolojik sorunların, hâkim ekonomik ve politik sistemlerle ilişkisi nasıl yadsınmazsa, vatandaşların sürdürülemez yaşam biçimlerinin etkisini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu nedenle sorunun azaltılması ve çözümü noktasında, bireysel olarak vatandaşların da günlük seçimlerine ekolojik kaygıları ve sorumlulukları dahil etmeleri gerekmektedir (Jagers et al., 2014: 434). Çünkü, ekolojik meselelerle ilgili uluslararası, ulusal ve bölgesel düzeydeki kamusal politikaların, bireylerin çevreye yönelik olumlu tutum ve davranışlarıyla desteklenmeden başarılı olamayacağı anlaşılmış durumdadır (Asilsoy, 2015: 2). Bireylerin kişisel çıkarları için bile olsa çevre yanlısı davranışta bulunma eğilimleri, sürdürülebilirlikle ilgili politika ve uygulamaların geliştirilmesinde etkin bir araç olarak kullanılabilir. Örneğin, getirilen her bir plastik şişe için küçük bir ücretin ödendiği plastik şişe toplama makineleri, geri dönüşüm politikalarının desteklenmesinde etkin olarak kullanılabilir (Negis ve Hayta, 2021: 174). Ancak bu yaklaşımlar, ekolojik krizin nedenleri olan daha sistemik problemleri (örneğin, büyüme odaklı ekonomi modelleri) görünmez kılmak için, sorunu doğrudan bireylerin yaşam tarzlarına (örneğin, tüketim davranışlarına) indirgemesi açısından eleştirilebilir.

İnsan ve doğa arasında etik sorumluluk temelinde yeni bir ilişkinin tesis edilebilmesi için, ekolojik farkındalığın yanısıra tutum ve davranışlar arasında bir ahenge ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, bireylerin çevre odaklı yaşam biçimini benimsemeleri ve bunu davranışlarına yansıtmaları, bir çeşit yüzeysellik tehlikesiyle karşı karşıyadır. Örneğin, kamu otoritesi tarafından belirlenen politikalarla (Mali Teşvikler, Cezalar vb.), bireyleri çevre yanlısı davranışlara yönlendirmek etkili bir yöntem gibi görünmekle beraber, bireyler kamu otoritesinin hissedilmediği alanlarda bu davranışları sergilemekten kaçınabilmektedirler. Kişisel çıkarların doğanın korunmasına üstün gelmesiyle ilişkilendirilen bu durum, bireylerin çevresel tutum ve davranışları arasında “tutarsızlık sorunu” olarak tanımlanmaktadır. Rachel Carson, “*bireylerin gündelik yaşam içerisinde uzun vadeli trajedi pahasına kısa süreli kazanç tercihini, Faust'un şeytanla pazarlığına*” benzetmektedir (Carson, 2004: XXI). Karakoç (2005: 2)'a göre; yaşanan bu ikilem, bireylerin davranışlarına yön veren davranış kodlarını ve değerler dizisini değiştirecek bir mekanizmaya olan ihtiyaç tartışmayı gerektirmektedir. Yani kapitalizmin çıkar dünyasında bireylerin etkin etik değerlere sığınmasına ihtiyaç vardır. Fakat, rekabetçiliğe dayalı hakim iktisadi düzenin yerleşik yapıları, bireylerin işbirliği ve dayanışma mekanizmaları geliştirmelerine kolayca müsaade etmeyeceğinden, öncelikle bu yapıların değişmesi gerekmektedir (Dobson, 2007: 277).

Cezalar ve mali teşviklerin, çevre politikası araçları içinde bir yeri olduğuna şüphe olmadığı gibi, davranışların bu tür önlemlerle değiştirilebileceğini gösteren çok sayıda

örnekten de bahsedilebilir. Fakat, çevre politikasına yönelik “mali kişisel çıkar” yaklaşımında, “mali cezaların onları aşma girişimlerini davet etmesi” önemli bir sorun alanıdır. Bireylerin teşviklerin altında yatan mantığı umursamadan, anlamadan veya bunlara bağlı kalmadan verdikleri yüzeysel tepkiler, sürdürülebilir toplum hedeflerinin gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir. Örneğin, İngiltere’nin Durham kentinde, kent merkezindeki trafiğin azaltılması için planlanan “yol ücretlendirmesi” politikasıyla, sadece birkaç ayda %90 oranında bir azalma sağlanmıştır (Dobson ve Bell, 2005: 1-19). Ancak, arabalarıyla Pay Zone’a girerken ücret ödemek istemeyen sürücüler, plakaların kameralar tarafından okunmasını engellemeye yönelik bir endüstri ortaya çıkarmıştır. Bir başka örnek, 2002’de İrlanda genelinde alışveriş poşetleri için getirilen plastik poşet çevre vergisi (PBEL)⁴ uygulamasıdır. Temel olarak, “yeniden kullanılabilir torbaların kullanımını teşvik etmek ve İrlanda’da insanların çöp ve kirliliğe karşı tutumlarını değiştirmek” şeklinde iki amaca sahip bulunan uygulamayla, tüketiciler kullandıkları her bir plastik poşet için 0,15 Euro ödemekle yükümlü kılınmıştır. Verginin ilk kez uygulanmaya başladığı 2002 yılında yıllık poşet torba kullanımı kişi başına yaklaşık 350 iken, 2012’ye kadar bu sayı 14’e kadar düşmüştür (Anastasio and Nix, 2016: 1). Uygulama sonrasında, plastik poşet kullanımının %90 oranında azalmasıyla ilk amaç gerçekleşmiş görünmektedir. Lakin, davranıştaki değişikliği gösteren bu sonuçlar, insanların çöp ve kirliliğe karşı tutumları değişti mi? sorusunu açıklamamaktadır. Davranıştaki değişikliklerin, yalnızca teşvikler veya caydırıcılar mevcut olduğu sürece devam etmesi “değişimin yüzeysellik” sorunuyla bizi karşı karşıya bırakmaktadır (Dobson, 2007: 278).

Yüzeysellik tehlikesiyle karşı karşıya olan çevreci davranışın, ödül ve cezaların dengelenmesiyle ilgili bir tartışmaya indirgenmesinin sorunun eksik kavranmasına yol açacağına şüphe yoktur. AB ve ulusal düzeydeki tüm çabalara rağmen, üretilen atık miktarı hala artmaya devam etmektedir. Her vatandaşın yaklaşık yarım ton çöp ürettiği AB’deki tüm ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan yıllık atık üretim miktarı 2,5 milyar ton veya yılda kişi başına 5 ton civarındadır. Atık üretiminin ekonomik büyümeden ayrıştırılması, tüm değer zincirinde ve her evde kayda değer çaba gerektirmektedir (European Commission, 2020: 12). Bu sebeple, sürdürülebilir kalkınma çaba ve arayışındaki yönetimlerin, mali teşviklerin tetiklediği geçici davranış değişikliklerinin ötesinde, kalıcı çözüm noktasında bireylerin tutum ve davranışları arasındaki tutarsızlığa yönelmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, sürdürülebilir yaşam arayışları ve tartışmaları ekseninde, Türkiye’de Uluslararası Cittaslow Ağına üye olan kentlerle, henüz üye olmamış kentlerde yaşayan bireylerin çevresel tutumları ve davranışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesine odaklanmaktadır. Araştırmanın amacı; geliştirilecek politikalar açısından, vatandaşların çevresel tutumları ve davranışlarına ilişkin bilgilerin elde edilmesinin yanında, bu değişkenlerin karşılıklı ilişkilerinin incelenmesini ve Cittaslow üyeliğinin çevre yanlısı tutum ve davranışlar arasındaki tutarsızlık problemi

⁴ Türkiye’de 10 Aralık 2018 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan 7153 sayılı Kanunun Çevre Kanunu’na eklediği ek 11. Maddeyle, taşıma amaçlı kullanılan plastik poşetlerin ücretlendirilmesi “Geri kazanım katılım payı” adıyla uygulamaya başlanmıştır.

(varsa) üzerinde herhangi bir belirleyiciliği olup olmadığını, Cittaslow’a üye olan ve olmayan iki şehir üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışma ayrıca, Perşembe ve Tirebolu’daki insanların sürdürülebilir bir yaşam tarzını (ekolojik yurttaşlığı) benimseme potansiyelini ortaya koymayı da amaçlamaktadır.

Çalışmayla ulaşılabilecek sonuçlar, sürdürülebilir bir topluluğun ya da başka bir ifadeyle ekolojik bir toplumun inşa edilmesinde uygulayıcılara yol gösterici olacaktır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, insanların çevreye ilişkin bakış açılarını geliştirecek faaliyetlerin tespiti ve hayata geçirilmesi suretiyle, bireylerin hem kamusal alandaki hem de özel yaşamlarındaki davranışlarını yönlendirmek de mümkün olabilecektir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın temel hipotezi, sürdürülebilirlik çabaları üzerinde negatif etkiye sahip olduğu varsayılan tutarsızlık sorununun; çevresel tutumlar ve davranışlarla anlamlı ilişkili olduğudur. Araştırmada sınanan hipotezler:

H₁: Cittaslow üyesi kentlerde, çevre yanlısı tutum ve davranışlar daha güçlüdür.

H₂: Cittaslow üyesi kentlerde, çevreci tutum ve davranışlar arasındaki tutarsızlık daha azdır.

Türkiye’de Karadeniz Bölgesinin birbirine yakın iki kenti olan Ordu/Perşembe ve Giresun/ Tirebolu ilçelerinde yaşayan, 20-64 yaş arası bireylerin çevresel tutum ve davranışlarının araştırıldığı bu çalışma; nicel araştırma yöntemlerinden, deneysel olmayan ilişkisel tarama yöntemiyle yapılmıştır. Veriler, soruna ilişkin özellikle çevre psikolojisi ve çevre sosyolojisi literatürün de yer alan saha çalışmalarında sıklıkla kullanılan ölçeklerden (Dunlap ve Van Lier tarafından 1978 yılında geliştirilen fakat 2000 yılında Dunlap ve arkadaşları tarafından revize edilen “Yeni Ekolojik Paradigma (NEP) Ölçeği; Florian Kaiser’in “Genel Ekolojik Davranış Ölçeği”) faydalanılarak oluşturulmuş bir ankete dayalı olarak elde edilmiştir.

Dunlap ve Van Liere (1978: 13) tarafından, insanların ekolojik dünya görüşlerini ölçmek için geliştirilen ve 2000 yılında revize edilen 15 maddelik NEP ölçeğinin sekiz tanesi (1,3,5,7,9,11,13,15) doğa merkezli bir dünya görüşünü yansıtırken, kalan yedi tanesi (2,4,6,8,10,12,14) ise insan merkezli dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bunun yanında ölçek, ekolojik dünya görüşünün varsayılan 5 farklı alt boyutunu ele almaktadır: Doğanın Dengesi (3-8-13.maddeler), Büyümenin Sınırları (1-6-11. maddeler), Anti-Antroposentrizm (2-7-12. Maddeler), Muafiyetin Reddi (4-9-14), Ekokriz Olasılığı(5-10-15.maddeler). NEP ölçeğinden alınacak yüksek puanlar, “*doğal kaynakların korunması*”na bağlılığı yansıtan eko-merkezli bir yönelimi; daha düşük NEP puanları ise “*doğal kaynakların kullanımı*”na bağlılığı yansıtan insan merkezli bir yönelimi göstermektedir (Hawcroft and Milfont, 2010: 144). Araştırma kapsamında çevresel davranışların ölçümünde ise Kaiser (1998: 405)’in önce 40 madde olarak geliştirdiği, fakat daha sonra Kaiser ve Wilson (2004: 1534) tarafından 50 maddeye revize edilen Genel Ekolojik Davranış (GEB) ölçeğinden (Kaiser, 2020) yararlanılarak oluşturulmuş 15 maddelik davranış ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın anket uygulaması, 2022 yılı Ağustos ve Eylül aylarında, bir kısmı araştırmacı tarafından yüz yüze, bir kısmı ise anket formunun internet ortamına yüklenerek <https://docs.google.com/forms> platformu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreni, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) nüfus verilerine göre; Tirebolu’da yaşayan 20-64 yaş aralığındaki 19.227 kişi ve Perşembe’de yaşayan aynı yaş aralığındaki 18.531 kişiden oluşmaktadır. Örneklem sayısı, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50) tarafından geliştirilen 0.05 örnekleme hatası için $p=0.80$ ve $q=0.20$ aralığında, Tirebolu için 244 kişi ve Perşembe için yine en az 244 kişi olarak saptanmıştır. Her iki kentte de ayrı ayrı 250 kişiye ulaşılarak toplamda 500 kişinin katılımıyla, verilerin toplanması aşaması tamamlanmıştır. Toplanan anketlerin verileri, IBM SPSS Statistics 25 programıyla analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayıları Perşembe’de NEP ölçeği için 0,802, Çevresel Davranış Ölçeği için 0,818; Tirebolu’da NEP ölçeği için 0,800 ve Çevresel Davranış Ölçeği için 0,748 olarak bulunmuş ve güvenilirliklerin yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Verilerin analizinde şu istatistiki metodlar kullanılmıştır: Öncelikle, verilerin tanımlayıcı istatistikleri (sayı, yüzde, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum) verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri, güvenilirlik testi ile kontrol edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinin ilk adımı olarak, normallik varsayımı Shapiro Wilk testi ile kontrol edilmiştir. Normallik varsayımının karşılandığı durumlarda bağımsız iki grup arası ortalamaları farkının incelenmesi için Bağımsız Örneklem T testi uygulanmıştır. Normallik varsayımının karşılanmadığı durumlarda ise Mann Whitney U testi yapılmıştır. Normal dağılıma sahip olan sürekli değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi için Pearson korelasyonu; normal dağılıma sahip olmayan durumlarda ise Spearman korelasyonu kullanılmıştır. Kategorik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi için örneklem boyutu varsayımı karşılandığı koşullarda (her grup için $n>5$) Pearson Ki Kare analizi, varsayımlar karşılanmadığı durumlarda ise Fisher’s Exact testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Verilerine Ait Bulgular

Araştırma kapsamında, katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim, gelir durumu ve meslekleriyle, yaşadıkları kent ve çevre koruma derneklerine üyelik durumlarına ilişkin veriler analiz edilmiştir.

Toplam 500 kişiden oluşan örneklem grubunda, her iki kentte de 250’şer kişinin araştırmaya iştirak ettiği görülmüştür. “*Bir çevre koruma derneğine üyeliğiniz var mı?*” sorusuna, her iki kentte de katılımcıların yaklaşık %10’u “Evet”, %90’ı “Hayır” cevabını vermiştir. Yaş değişkeni açısından, her iki kentte de 20-30 yaş ve 31-40 yaş grupları öne çıkmıştır. Perşembe’de en yüksek katılım 31-40 yaş aralığındayken, en düşük katılım 61-64 yaş aralığındadır. Tirebolu’da ise en yüksek katılım 20-30 yaş aralığında, en düşük katılım ise 51-60 yaş aralığındadır. Cinsiyet değişkeni açısından,

**TÜRKİYE'DE ÇEVREÇİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ TUTARSIZLIK
SORUNUNUN CİTTASLOW ÜYELİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK EKSENİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

her iki kentte de dağılımın erkekler lehine olduğu görülmektedir. Perşembe'de yaşayan katılımcıların %36,4'ünün kadın, %63,6'sının erkek; Tirebolu'da yaşayan katılımcıların ise %44,4'ünün kadın, %55,6'sının erkek olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar eğitim seviyeleri açısından değerlendirildiğinde, her iki ilçede de lisans mezuniyetine sahip olanların en yüksek dağılıma (Perşembe'de %54,8; Tirebolu'da %48) sahip oldukları görülmektedir. Buna karşın, ilköğretim ve orta öğretim mezunları, her iki kentte de en düşük orana sahiptir. Perşembe ve Tirebolu'daki katılımcıların yaklaşık %75'nin lise ve üstü eğitim seviyesine sahip olmaları, araştırma sorularının anlaşılması açısından önemli bir göstergedir. Gelir durumları incelendiğinde, her iki kentte de ankete katılanların yaklaşık %85'inin aylık 15.000 TL ve altında gelire sahip olduğu görülmektedir. 15.001-25.000 TL aralığında gelire sahip olanlar Perşembe'de %14,4, Tirebolu'da ise %11,6'dır. Katılımcıların gelir durumu açısından en düşük oran 25.000 TL ve üzeri gelire sahip olanlardır. Katılımcıların mesleki dağılımlarına bakıldığında ise Perşembe'de kamu görevlileri %36,4'le ilk sırada yer alırken, en düşük katılım %2,8'le öğrenci grubundadır. Tirebolu'da ise en yoğun katılım %26,8'le diğer grubunda gerçekleşirken, en düşük katılım %9,6'la esnaf grubunda gerçekleşmiştir.

3.2. Ölçek Toplam Puanlarının Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan tüm ölçekler ve alt boyutların ortalama skorlarına ait değerler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Ölçeklerden Aldıkları Toplam Puanların Dağılımları

Yerler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	
Perşembe	Doğanın Dengesi alt boyutu	3	15	10,83	2,71
	Büyümenin Sınırları alt boyutu	3	15	10,50	2,54
	Anti-Antroposentrizm alt boyutu	3	15	8,90	2,42
	Muafiyetin Reddi alt boyutu	3	15	10,52	2,69
	Ekokriz Olasılığı alt boyutu	3	15	10,49	2,18
	Çevresel Tutum ölçeği (NEP)	15	75	51,24	9,63
	Çevresel Davranış ölçeği	15	75	49,48	9,53
Tirebolu	Doğanın Dengesi alt boyutu	3	15	11,19	2,60
	Büyümenin Sınırları alt boyutu	3	15	10,84	2,45
	Anti-Antroposentrizm alt boyutu	3	15	9,36	2,45
	Muafiyetin Reddi alt boyutu	3	15	10,54	2,64
	Ekokriz Olasılığı alt boyutu	3	15	10,92	2,30
	Çevresel Tutum ölçeği (NEP)	15	75	52,85	9,34
	Çevresel Davranış ölçeği	28	75	49,96	8,16

NEP ölçeği alt boyutlarına ait sonuçlar, minimum 3 maksimum 15 puan aralığında incelendiğinde, tüm alt boyutlara ait iki şehirdeki ortalama skorların 8,90 ve 11,19 aralığında olduğu ve alt boyutların tamamında Tirebolu'daki ortalamaların

Perşembe'ye göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki kentteki en yüksek ortalama skorlar “Doğanın Dengesi” alt boyutunda görülürken; en düşük ortalama skorlar “Anti-Anthroposentrizm” alt boyutundadır. NEP ölçeğinin bütününe ait ortalama skorlar, min 15 maksimum 75 puan aralığında değerlendirildiğinde ise Tirebolu’da biraz daha yüksek olmakla birlikte, her iki kentte de 50 puan civarında bir destek olduğu görülmektedir. Çevresel Davranış Ölçeğine ait ortalama skorlar, min 15 maksimum 75 puan aralığında değerlendirildiğinde ise her iki kentte tıpkı NEP ölçeğinde olduğu gibi 50 puan civarında bir destek olduğu söylenebilir.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Yönelik Cevapların Dağılımları ve Ortalama Değerleri

Araştırmada kullanılan NEP ölçeğine yönelik, katılımcılardan elde edilen cevapların dağılımları ve ortalama değerleri Tablo 2’te gösterilmektedir.

Tablo 2. Çevresel Tutum Ölçeği (NEP)’e Verilen Cevapların Dağılımları

Maddeler	İkamet Yeri	Kesinlikle Katılmıyorum (%)		Fikrim Yok (%)		Kesinlikle Katılıyorum (%)		Ort. ± Ss.
		Katılmıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Fikrim Yok (%)	Katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)		
Doğa Merkezli Çevresel Tutum								
1	Dünyanın taşıyabileceği insan sayısının sınırına yaklaşıyoruz.	Perşembe	14,4	17,2	20,0	30,8	17,6	3,20 ± 1,31
		Tirebolu	9,6	13,2	19,6	37,6	20,0	3,45 ± 1,22
3	İnsanın doğaya müdahalesi genellikle felaketlerle sonuçlanır.	Perşembe	6,8	13,6	6,0	40,8	32,8	3,79 ± 1,22
		Tirebolu	4,0	10,8	8,8	43,2	33,2	3,90 ± 1,09
5	İnsanlar, doğayı ciddi şekilde kötü kullanıyor.	Perşembe	4,8	8,8	1,2	39,2	46,0	4,12 ± 1,11
		Tirebolu	2,8	7,2	2,8	36,4	50,8	4,25 ± 1,00
7	Bitkiler ve hayvanlar da insanlar kadar yaşama hakkına sahiptir.	Perşembe	3,2	5,6	1,6	34,0	55,6	4,33 ± 0,98
		Tirebolu	2,8	2,8	3,6	33,6	57,2	4,39 ± 0,90
9	İnsanlık, özel yeteneklere sahip olsa da yine de doğa kanunlarına tabiidir.	Perşembe	5,2	6,4	5,2	44,8	38,4	4,04 ± 1,07
		Tirebolu	2,8	6,4	8,4	46,0	36,4	4,06 ± 0,97

**TÜRKİYE’DE ÇEVREÇİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ TUTARSIZLIK
SORUNUNUN CİTTASLOW ÜYELİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK EKSENİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Tablo 2’nin Devamı

11	Dünya, kaynakları sınırlı olan bir yerdir.	Perşembe	11,6	20,8	6,0	38,4	23,2	3,40 ± 1,35
		Tirebolu	9,2	17,2	11,2	34,8	27,6	3,54 ± 1,30
13	Doğanın dengesi çok hassastır ve kolayca bozulabilir.	Perşembe	7,2	14,8	10,0	39,2	28,8	3,67 ± 1,23
		Tirebolu	5,2	14,8	10,4	38,8	30,8	3,75 ± 1,19
15	Her şey şu anki seyrinde devam ederse, yakında büyük bir çevresel felaket yaşayacağız.	Perşembe	5,2	8,8	10,0	34,8	41,2	3,98 ± 1,15
		Tirebolu	4,4	6,0	8,4	35,2	46,0	4,12 ± 1,08
İnsan Merkezli Çevresel Tutum								
2	İnsanlar doğal çevreyi ihtiyaçlarına göre değiştirmeye hakkına sahiptir	Perşembe	37,2	29,2	6,4	19,6	7,6	2,31 ± 1,34
		Tirebolu	24,8	37,6	5,6	22,0	10,0	2,54 ± 1,33
4	İnsan, yaratıcılığı sayesinde her durumda dünyayı yaşanabilir kılacaktır.	Perşembe	11,2	22,8	6,0	36,4	23,6	3,38 ± 1,35
		Tirebolu	8,8	25,2	7,6	38,0	20,4	3,36 ± 1,29
6	Aslında doğru kullanmayı ve geliştirmeyi bildiğimiz takdirde dünyadaki doğal kaynaklar sınırsızdır.	Perşembe	7,2	10,0	7,2	37,2	38,4	3,89 ± 1,22
		Tirebolu	6,8	13,2	7,2	34,8	38,0	3,84 ± 1,25
8	Doğanın modern sanayileşmiş toplumların tüm negatif etkilerini bertaraf edecek kadar güçlü bir dengesi vardır.	Perşembe	11,6	20,4	12,0	32,4	23,6	3,36 ± 1,34
		Tirebolu	6,0	20,8	15,2	30,0	28,0	3,53 ± 1,26
10	İnsanlığın karşı karşıya kaldığı çevresel kriz, çok fazla abartılmaktadır.	Perşembe	30,0	34,4	10,8	17,2	7,6	2,38 ± 1,28
		Tirebolu	29,6	28,8	11,6	17,2	12,8	2,54 ± 1,39
12	İnsan, doğaya hükmetme hakkına sahiptir.	Perşembe	37,2	30,8	8,4	16,0	7,6	2,26 ± 1,31
		Tirebolu	34,0	30,0	7,6	16,8	11,6	2,42 ± 1,40
14	İnsanlar, eninde sonunda doğayı nasıl kontrol edebileceklerini öğreneceklerdir.	Perşembe	13,2	26,4	14,4	30,4	15,6	3,08 ± 1,31
		Tirebolu	13,6	24,8	14,8	30,8	16,0	3,10 ± 1,31

Ölçekte doğa merkezli çevresel tutumla ilgili ifadeler (1,3,5,7,9,11,13,15) değerlendirildiğinde, en yüksek ortalama skora sahip olanlar her iki kentte de “*Bitkiler ve hayvanlar da insanlar kadar yaşama hakkına sahiptir.*” ifadesidir. Bu ifade, Perşembe’de %55,6 oranında “Kesinlikle Katılıyorum”; Tirebolu’da ise %57,2 oranında “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneğiyle yüksek oranda destek bulmuştur. “Katılıyorum” diyenlerin cevapları da eklendiğinde bu oranlar her iki kentte %90’a ulaşmaktadır. “*İnsanlar, doğayı ciddi şekilde kötü kullanıyor*” ifadesi için bireylerin

“Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneklerine verdikleri desteklerin toplamı Perşembe’de %85,2 iken, Tirebolu’da %87,2 oranındadır. Bu sonuç, katılımcıların ezici bir çoğunluğunun, insanların doğa üzerinde olumsuz etkileri olduğu görüşünü benimsediklerini gösteriyor. “*Dünyanın taşıyabileceği insan sayısının sınırına yaklaşıyoruz.*” ifadesi ise her iki kentte de doğa merkezli çevresel tutumla ilgili en düşük ortalama skoru almıştır.

Ölçekte insan merkezli çevresel tutumla ilgili ifadeler (2,4,6,8,10,12,14) arasında en yüksek ortalama skor, her iki kentte de “*Aslında doğru kullanmayı ve geliştirmeyi bildiğimiz takdirde dünyadaki doğal kaynaklar sınırsızdır.*” ifadesidir. Bu ifade, Perşembe’de %38,4 oranında “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneğiyle destek bulurken; Tirebolu’da aynı ifade %57,2 oranında “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneğiyle çok güçlü destek bulmuştur. “Katılıyorum” diyenlerin cevapları da eklendiğinde, bu oranlar her iki kentte %70’lerin üzerine çıkmaktadır. Perşembe ve Tirebolu’da 2-10 ve 12 numaralı ifadeler için katılımcılar “Kesinlikle Katılmıyorum” ve “Katılmıyorum” seçeneklerini yüksek oranda (%60 ve üzerinde) tercih ederek, bu ifadelerle destek vermediklerini göstermişlerdir. İnsan merkezli çevresel tutumla ilgili en düşük ortalama skor her iki kentte de “*İnsan, doğaya hükmetme hakkına sahiptir.*” ifadesidir. Bu ifadenin, Perşembe’de %37,2 “Kesinlikle Katılmıyorum” ve %30,8 “Katılmıyorum”; Tirebolu’da ise %34 “Kesinlikle Katılmıyorum” ve %30 “Katılmıyorum” sonuçlarına göre, katılımcılar tarafından desteklenmediği söylenebilir.

Çevresel Davranış Ölçeğine yönelik, katılımcılardan elde edilen cevapların dağılımları ve ortalama değerleri Tablo 3’te gösterilmektedir

Tablo 3. Çevresel Davranış Ölçeğine Verilen Cevapların Dağılımları

Maddeler		İkamet Yeri	Hiçbir Zaman (%)	Nadiren (%)	Arasra (%)	Sıklıkta (%)	Her Zaman (%)	Ort. ± Ss.
Çevresel Davranış Ölçeği								
1	Enerji tasarruflu ev aletleri kullanmaya dikkat ederim.	Perşembe	3,2	6,8	16,4	33,2	40,4	4,00 ± 1,06
		Tirebolu	-	5,6	18,8	41,6	34,0	4,04 ± 0,86
2	Dışlerimi temizlerken musluğu kapatırım.	Perşembe	5,2	3,6	11,2	24,8	55,2	4,21 ± 1,11
		Tirebolu	0,4	4,4	11,2	30,8	53,2	4,32 ± 0,86
3	<i>Kışın, kalın giyinmemek için ısıtıcıyı yüksek dereceye getiririm.</i>	Perşembe	47,6	23,6	16,0	5,6	7,2	2,01 ± 1,23
		Tirebolu	49,2	24,4	13,2	8,0	5,2	1,95 ± 1,18

**TÜRKİYE'DE ÇEVREÇİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ TUTARSIZLIK
SORUNUNUN CİTTASLOW ÜYELİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK EKSENİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Tablo 3'ün Devamı

4	Çöp miktarını olabildiğince azaltmaya çalışırım.	Perşembe	5,2	15,2	20,0	25,2	34,4	3,68 ± 1,23
		Tirebolu	2,8	13,6	25,6	32,0	26,0	3,64 ± 1,09
5	Alışveriş yaparken plastik poşet kullanırım.	Perşembe	7,6	21,6	30,8	23,2	16,8	3,20 ± 1,17
		Tirebolu	5,6	18,4	23,2	32,4	20,4	3,43 ± 1,16
6	Çevresel nedenlerden dolayı toplu taşıma araçlarını tercih ederim.	Perşembe	12,4	23,2	29,2	20,8	14,4	3,01 ± 1,23
		Tirebolu	12,0	17,2	29,2	24,4	17,2	3,17 ± 1,24
7	İçecekleri ve diğer sıvıları plastik ya da tenekede şişelerde satın alırım.	Perşembe	7,2	17,6	26,4	28,4	20,4	3,37 ± 1,19
		Tirebolu	8,0	12,8	24,4	35,2	19,6	3,45 ± 1,17
8	Kullanılmış kağıtları ve şişeleri toplayıp geri dönüşüm kutusuna götürürüm.	Perşembe	9,2	16,4	24,8	21,6	28,0	3,42 ± 1,30
		Tirebolu	11,2	17,2	31,6	20,4	19,6	3,20 ± 1,25
9	Doğaya zarar veren birisini görürsem uyarırım.	Perşembe	3,6	11,6	26,0	26,8	32,0	3,72 ± 1,13
		Tirebolu	2,0	8,8	24,4	27,2	37,6	3,89 ± 1,07
10	Çevre kuruluşlarına maddi katkıda bulunuyorum.	Perşembe	31,2	29,2	26,0	6,0	7,6	2,29 ± 1,18
		Tirebolu	31,6	24,8	23,6	8,8	11,2	2,43 ± 1,31
11	Yerel olarak üretilen yiyecekleri satın almayı tercih ederim.	Perşembe	2,4	10,8	28,4	30,4	28,0	3,70 ± 1,06
		Tirebolu	4,4	14,0	27,2	32,0	22,4	3,54 ± 1,11
12	Bir ürün satın alırken, ekolojik etiketli olmasına dikkat ederim.	Perşembe	10,8	22,0	32,0	19,2	16,0	3,07 ± 1,21
		Tirebolu	15,6	21,2	27,6	22,0	13,6	2,96 ± 1,26
13	Banyo yapmaktansa duş almayı tercih ederim.	Perşembe	9,6	11,2	25,6	26,8	26,8	3,50 ± 1,26
		Tirebolu	5,2	14,0	20,8	29,6	30,4	3,66 ± 1,19
14	Dairemde böcekler varsa, onları kimyasal bir böcek ilacı ile öldürürüm.	Perşembe	19,2	23,6	24,4	18,4	14,4	2,85 ± 1,32
		Tirebolu	15,2	26,0	24,8	24,0	10,0	2,87 ± 1,22
15	Aile bireylerimi ve arkadaşlarımı çevreye zarar verecek ürünleri almamaları için ikna ederim.	Perşembe	6,4	15,2	31,6	25,6	21,2	3,40 ± 1,16
		Tirebolu	6,0	19,2	28,4	25,6	20,8	3,36 ± 1,18

Her iki kentte de en yüksek ortalama puana sahip ilk üç ifade; “Enerji tasarruflu ev aletleri kullanmaya dikkat ederim.”, “Dişlerimi temizlerken musluğu kapatırım.” ve “Doğaya zarar veren birisini görürsem uyarırım.” şeklinde sıralanmıştır. Bu üç madde içinde yer alan her bir ifadeye, katılımcıların “Sıklıkla” ve “Her Zaman” seçenekleriyle yüksek oranda destek verdikleri görülmektedir. Ölçekte 3-5-7 ve 14 numaralı maddeler, çevre yanlısı olmayan ifadelerdir ve ters kodlanmışlardır. 3 ve 14 numaralı “Kışın, kalın giyinmemek için ısıtıcıyı yüksek dereceye getiririm.” ve “Dairemdе böcekler varsa, onları kimyasal bir böcek ilacı ile öldürürüm.” ifadeleri her iki kentte de ortalama skorları açısından düşük değerlere sahiptirler. Buna karşın 5 ve 7 numaralı “Alışveriş yaparken plastik poşet kullanırım.” ve “İçecekleri ve diğer sıvıları plastik ya da teneke şişelerde satın alırım.” ifadeleri, her iki kentte de yüksek değerlere sahiptir. Negatif kodlanmış ifadeler dışında, her iki kentte de en düşük ortalama değer, “Çevre kuruluşlarına maddi katkıda bulunuyorum.” ifadesine aittir. Bu ifadeyle ilgili “sıklıkla” ve “her zaman” seçeneklerinin toplamı Perşembe’de %13,6 iken, Tirebolu’da bu oran %20’dir.

3.4. Antroposentrik ve Ekosentrik Dünya Görüşleriyle İlgili Bulgular

Çevresel kaygıların iki ana eksenini oluşturan doğa merkezli görüş ve insan merkezli görüşün Perşembe ve Tirebolu’daki görünümüne Tablo 4’de yer verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Yaşadıkları Kente Göre Çevresel Tutum Ölçeği (NEP)’ne Ait Yargıların Toplam Puanlarının Dağılımı

Yerler		Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Perşembe	Doğa Merkezli Görüş	8	40	30,56	6,120
	İnsan Merkezli Görüş	7	35	20,68	5,620
Tirebolu	Doğa Merkezli Görüş	8	40	31,50	5,940
	İnsan Merkezli Görüş	7	35	21,36	5,920

Tablo 4’de kişilerin yaşadıkları kente göre, NEP ölçeğinin iki ana yargısına ilişkin tanımlayıcı istatistikleri hesaplanmıştır. Doğa merkezli görüş için min.8 mak.40; insan merkezli görüş için ise min.7 mak.35 varsayılan puan aralığında yapılan analizde, her iki kentte de “doğa merkezli” dünya görüşünün, “insan merkezlilik” karşısında yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Doğa merkezlilik, Perşembe’de 30,56 iken Tirebolu’da 31,50; İnsan merkezlilik ise Perşembe’de 20,68 iken Tirebolu’da 21,36 ortalama değere sahiptir. Bu sonuçlara göre, hem doğa merkezlilik hem de insan merkezlilik açısından, Tirebolu’nun Perşembe’ye göre az da olsa yüksek ortalamalara sahip olduğu söylenebilir.

3.5. Tutarsızlıkla İlgili Bulgular

3.5.1. Katılımcıların Tutarsızlık Skorlarının Dağılımları

Katılımcıların çevresel tutum ve davranışları arasındaki uyumsuzluklar, tutarsızlık skoru olarak Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Tutarsızlık Skorlarının Dağılımları

Yerler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Perşembe	0	44	7,6080	6,76679
Tirebolu	0	39	7,0720	6,24876

Katılımcıların çevresel tutum ve davranışları arasındaki uyumsuzluklar, tutarsızlık skoru olarak hesaplanmıştır. 0-60 puan aralığında yapılan analizde, sıfıra yaklaşıldıkça tutarsızlığın azaldığı, sıfırdan uzaklaşıldıkça tutarsızlığın arttığı varsayılmıştır. Her iki kent için ayrı ayrı yapılan hesaplamada, Perşembe bölgesinde yaşayan kişilerin tutarsızlık skoru ortalaması 7,60 bulunurken; Tirebolu bölgesinde yaşayan kişilerin tutarsızlık skoru ortalaması 7,07 olarak bulunmuştur.

3.5.2. Katılımcıların Gruplandırılmış Tutarsızlık Skorlarının Dağılımları

Her iki kentteki katılımcıların tutarsızlık skorlarının gruplandırılması Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Gruplandırılmış Tutarsızlık Skorlarının Dağılımları

Tutarsızlık Skoru	Perşembe		Tirebolu	
	n	%	n	%
Tutarsız değil (0)	11	4,4	15	6,0
Çok düşük (1-10)	177	70,8	176	70,4
Düşük (11-20)	53	21,2	50	20,0
Orta (21-30)	9	3,6	8	3,2
Yüksek (31 ve üstü)	0	0,0	1	0,4

Çalışmaya katılan kişilerin tutarsızlık skorları gruplandırıldığında; her iki kentte de katılımcıların yaklaşık %70’inin “çok düşük” puan aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Tutarsızlık açısından en yüksek puan aralığını tanımlayan “31 ve üstü” grubunda ise Tirebolu’dan bir kişi, Perşembe’den hiç kimse yer almamıştır.

3.5.3. Katılımcıların Yaşadıkları Kentin Tutarsızlıkla İlişkisi

Çalışmaya katılan kişilerin yaşadıkları kentler ile tutarsızlık skorları arasındaki ilişkilerin incelenmesi için varsayımlar kontrol edilmiş ve Pearson Ki Kare analizleri uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Yaşadıkları Kentle Tutarsızlık Skorları Arasındaki İlişki ve Çapraz Tablo

		Perşembe	Tirebolu	Test İstatistiği	p*	
Tutarsızlık Skoru	Tutarsız değil	n	11	15	0,706	0,872
		%	42,3	57,7		
		% Yer	4,4	6,0		
	Çok düşük	n	177	176		
		%	50,1	49,9		
		% Yer	70,8	70,4		
	Düşük	n	53	50		
		%	51,5	48,5		
		% Yer	21,2	20,0		
	Orta	n	9	9		
		%	50,0	50,0		
		% Yer	3,6	3,6		

*p<0,05

Analiz sonucunda, katılımcıların tutarsızlık skoru ile yaşadıkları kent arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$).

3.5.4. Ölçeklerin ve Alt Boyutların Tutarsızlıkla İlişkileri

Kişilerin yaşadıkları yerlere göre, kullanılan ölçeklerin ve alt boyutların tutarsızlık skoru ile arasındaki ilişkiyi inceleyecek hipotezi test etmek için varsayımlar kontrol edilmiştir. Varsayımlar karşılanmadığı için Spearman korelasyonu uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların Yaşadıkları Kentte Göre, Kullanılan Ölçekler Ve Alt Boyutları İle Tutarsızlık Skorları Aralarındaki İlişkiler

		Tutarsızlık Skoru	
		Perşembe	Tirebolu
Doğanın Dengesi	Rho	-0,091	0,026
	p	0,152	0,682
Büyümenin Sınırları	Rho	-0,160	-0,020
	p	0,012*	0,757
Anti Antroposentrizm	Rho	0,144	0,060
	p	0,022*	0,342

**TÜRKİYE'DE ÇEVREÇİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ TUTARSIZLIK
SORUNUNUN CİTTASLOW ÜYELİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK EKSENİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Tablo 8'in Devamı

Muafiyetin Reddi	Rho	0,011	0,102
	p	0,865	0,107
Ekokriz Olasılığı	Rho	-0,023	0,074
	p	0,723	0,242
NEP Ölçeği	Rho	0,003	0,127
	p	0,966	0,046*
Çevresel Davranış Ölçeği	Rho	-0,316	-0,322
	p	0,000	0,000*

*p<0,05

Perşembe bölgesinde yaşayan kişilerde, NEP ölçeği alt boyutlarından birisi olan büyümenin sınırları ile tutarsızlık skoru arasında, istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü fakat çok düşük düzeyli bir ilişki bulunmuştur. Tutarsızlık skoru ile anlamlı ilişki bulunan bir diğer alt boyut anti-antroposentrizm'dir. Bu alt boyutla ilgili olarak pozitif yönlü ve çok düşük düzeyli bir ilişki bulunmuştur. Tirebolu bölgesinde yaşayan kişilerde ise çevresel tutum ölçeği (NEP) ile tutarsızlık skoru arasında, istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü fakat çok düşük düzeyli bir ilişki belirlenmiştir. Çevresel davranış ölçeği ile tutarsızlık skoru arasında ise -0,322 korelasyon katsayısı ile istatistiksel olarak anlamlı, negatif yönlü ve orta düzeyli bir ilişki saptanmıştır (p<0,05).

3.6. Cittaslow Üyesi Kentte Yaşamak Değişkeni Açısından

Çalışmaya katılan kişilerin ölçekler, alt boyutları ve tutarsızlık skorundan aldıkları toplam puan ortalamalarının, yaşadıkları yerlere göre farklılıklarının incelenmesi için varsayımlar kontrol edilmiş, Bağımsız Örneklem T ve Mann Whitney U testleri uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların Yaşadıkları Kente Göre Ölçekler, Alt Boyutları Ve Tutarsızlık Skorundan Aldıkları Toplam Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

	Yer	Ortalama	Standart Sapma	Sıra Ortalaması	Test İstatistiği	p
Doğanın Dengesi alt boyutu	Perşembe	10,83	2,71	242,74	29309,0	0,226
	Tirebolu	11,19	2,60	258,26		
Büyümenin Sınırları alt boyutu	Perşembe	10,50	2,54	241,25	28936,5	0,149
	Tirebolu	10,84	2,45	259,75		
Anti-Antroposentrizm alt boyutu	Perşembe	8,90	2,42	237,50	28000,5	0,042*
	Tirebolu	9,36	2,45	263,50		

Tablo 9'un Devamı

Muafiyetin Reddi	Perşembe	10,52	2,69	250,43	31233,5	0,992
alt boyutu	Tirebolu	10,54	2,64	250,57		
Ekokriz Olasılığı	Perşembe	10,49	2,18	237,52	28004,5	0,041*
alt boyutu	Tirebolu	10,92	2,30	263,48		
Doğa Merkezli	Perşembe	30,56	6,12	237,36	27964,0	0,041*
Dünya Görüşü	Tirebolu	31,50	5,94	263,64		
İnsan Merkezli	Perşembe	20,68	5,62		-1,309**	0,191
Dünya Görüşü	Tirebolu	21,36	5,92			
Çevresel	Perşembe	51,24	9,63	240,08	28644,0	0,106
Tutum ölçeği	Tirebolu	52,85	9,34	260,92		
Çevresel	Perşembe	49,48	9,53	246,30	30200,0	0,515
Davranış ölçeği	Tirebolu	49,96	8,16	254,70		
Tutarsızlık skoru	Perşembe	7,61	6,77	255,53	29993,0	0,435
	Tirebolu	7,07	6,25	245,47		

* $p < 0,05$ ve **Bağımsız Örneklem T testi

Analizler sonucunda kişilerin yaşadıkları yerlere göre; anti-antroposentrizm alt boyutu, ekokriz olasılığı alt boyutu ve doğa merkezli dünya görüşü için istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Sonuçlar incelendiğinde, anti-antroposentrizm, ekokriz olasılığı ve doğa merkezli dünya görüşü açısından Tirebolu'da yaşayan kişilerin ortalamasının, Perşembe'de yaşayan kişilerin ortalamasından daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Doğanın dengesi, büyümenin sınırları ve muafiyetin reddi alt boyutları; çevresel tutum, çevresel davranış ölçekleri ve tutarsızlık skoru toplam puan ortalamaları için iki kent arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar elde edilmemiştir ($p > 0,05$).

4. TARTIŞMA

Çevre sorunlarının disiplinlerarası yapısının, çevresel davranışın farklı bilim dalları tarafından inceleme ve araştırma konusu yapılmasına imkân tanınması nedeniyle, bazı araştırmalar çevresel davranışın psikolojik belirleyicileriyle ilgilenirken, bazıları da sorunların toplumsal-kültürel boyutuna odaklanırlar. Bu araştırma, Türkiye'de Karadeniz Bölgesinin birbirine komşu Ordu/Perşembe ve Giresun/ Tirebolu ilçelerinde yaşayan bireylerin, çevresel tutum ve davranışlarının çeşitli ölçekler yardımıyla elde edilen verilerinin karşılaştırmalı istatistik analizine dayanmaktadır. Araştırma kapsamında, sürdürülebilirlik çabaları üzerinde negatif etkiye sahip olduğu varsayılan ve literatürde "*tutum-davranış boşluğu*" (Byrka, 2009: 1) olarak da ifade

edilen tutarsızlık sorununun, iki kentteki mevcut durumu ve Perşembe’nin Cittaslow üyeliğinin bu sorunla ilgili fark yaratıp yaratmadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Analizler sonucunda, her iki kentte de çevresel tutum ve davranışlar arasında tutarsızlığın mevcut olduğu saptanmıştır. Cittaslow üyeliği nedeniyle, Perşembe’de daha pozitif ve anlamlı çevre yanlısı sonuçlar elde edileceği yönündeki varsayım desteklenmemiştir. Genel olarak çevresel tutumlar ve davranışlar açısından Perşembe ve Tirebolu’daki verilerin birbirine çok yakın ve aynı yönde olduğu görülmüştür.

Araştırmanın birinci hipotezi; *çevre yanlısı tutum ve davranışların, Cittaslow üyesi kentlerde yaşayan bireylerde daha güçlü olacağı yönündedir.* Analizler sonucunda, ekolojik dünya görüşünün her iki kentte de çok güçlü olmasa bile onaylandığı görülmüştür. Bununla birlikte, ekolojik kaygı düzeyinin, Tirebolu’da Perşembe’ye göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Her iki kentte de ekolojik kaygının en çok yoğunlaştığı konu “Doğanın Dengesi” olurken, en az kaygı duyulan konu “insan merkezlilik” olmuştur. Doğanın dengesi konusundaki kaygıların yüksek olmasının, son yıllarda Karadeniz bölgesinde yaygınlaşan HES projelerinin, yaşanan sel, toprak kayması vb. doğal afetlerle ilişkilendirilmesinin etkili olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak, DOKAP’ın 2021-2023 yıllarını kapsayan eylem planında yer alan, Türkiye’deki HES’lerin üretim kapasitesinin %24,2’sini DOKAP Bölgesindeki HES’lerin oluşturduğu ve bölgede yenilebilir enerji kaynakları içinde ilk sırayı %92,2 ile HES’lerin aldığı bilgisi (DOKAP, 2020: 84), bu çıkarımı destekler niteliktedir. Ancak, bölgede ekolojik kaygıların gerçek nedenlerinin anlaşılması, daha spesifik araştırmaları gerektirmektedir.

NEP ölçeğinde, doğa merkezlilik ve insan merkezliliği temsil eden maddeler arasında en çok destek bulanların her iki kentte de benzer olduğu görülmektedir. Örneğin, doğa merkezli çevresel tutumla ilgili maddeler arasında yer alan “*Bitkiler ve hayvanlar da insanlar kadar yaşama hakkına sahiptir.*” ifadesi, her iki kentte de en yüksek desteği almıştır. NEP ölçeği alt boyutlarından anti-antroposentrizmle ilgili olan bu ifadenin güçlü bir şekilde desteklenmesi, bitkiler ve hayvanlara içsel bir değer atfedildiği ve insan merkezliliğin kabul edilmediği şeklinde değerlendirilebilir. Bir başka örnekte, doğa merkezlilikle ilgili “*İnsanlar, doğayı ciddi şekilde kötü kullanıyor*” ifadesinin her iki kentte de çok güçlü kabul görmesi, katılımcıların çevresel sorunlarla ilgili farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir. NEP ölçeğinin insan merkezlilikle ilgili maddeleri (2,4,6,8,10,12,14) arasında, “*Aslında doğru kullanmayı ve geliştirmeyi bildiğimiz takdirde dünyadaki doğal kaynaklar sınırsızdır.*” ifadesinin her iki kentte de en yüksek desteği almakla birlikte, Tirebolu’da daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu ifade; doğal kaynakların sınırlılığını göz ardı ederken, sorunun nedenini kaynakların bugüne kadar doğru yönetilememesine bağlayan bir yaklaşıma sahiptir. Bu bakış açısına uygun çözüm önerisi, ekolojik varlıklar için bir fiyat belirlenerek oluşturulacak piyasayla sınırsız kullanımın önüne geçilebileceğini ileri süren ekolojik iktisatçılardan gelmiştir (Uzunyayla, 2014: 8). Son olarak, NEP ölçeğinde insan merkezlilikle ilgili maddeler arasında yer alan “*İnsan, doğaya hükmetme hakkına sahiptir.*” ifadesi, her iki kentte de en düşük desteği almıştır. İnsan merkezliliğin reddedildiğini gösteren bu sonuç,

katılımcıların “İnsanlar, doğayı ciddi şekilde kötü kullanıyor” ifadesine verdikleri güçlü destekle de tutarlıdır.

Çevresel davranışla ilgili bulgular değerlendirildiğinde ise her iki kentte de orta düzeyde bir destek görülmekle beraber; Tirebolu'nun çevresel davranışlar konusunda Perşembe'den bir adım önde olduğu söylenebilir. Çevresel davranış ölçeğine ait maddeler arasında, en yüksek destek alan ilk üç ifade: “Enerji tasarruflu ev aletleri kullanmaya dikkat ederim.”, “Dişlerimi temizlerken musluğu kapatırım.” ve “Doğaya zarar veren birisini görürsem uyarırım.” şeklinde sıralanmaktadır. Bu sonuçlarda; ilk iki ifade için çevresel kaygıların dışında, bireylerin alışkanlıklarının ve araştırmanın yapıldığı dönemde (Ağustos-Eylül 2022) Türkiye'deki yüksek enflasyonist ortamın tasarruf davranışlarını artırmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Çevresel davranış ölçeğinde yer alan negatif kodlanmış “Dairemde böcekler varsa, onları kimyasal bir böcek ilacı ile öldürürüm.” ifadesinin her iki kentte de katılımcılardan düşük destek alması, diğer canlıların yaşam hakkının da onaylandığını gösteren doğa merkezli bir davranışı yansıtmaması açısından son derece önemlidir. Ankette negatif kodlanmış 5 ve 7 numaralı “Alışveriş yaparken plastik poşet kullanırım.” ve “İçecekleri ve diğer sıvıları plastik ya da teneke şişelerde satın alırım.” ifadelerinin her iki kentte de yüksek destek görmüş olması, ekonomik teşvikler ve cezaları içeren mali politikaların kalıcı davranış değişikliği için tek başına yeterli olmadığını, bütüncül politikalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, alışverişte kullanılan plastik poşetlerin ücretlendirilmesi vb. uygulamaların, çevresel davranışlarda değişime aracılık etme açısından tek başına bile olsa önemli işlev gördükleri yadsınamaz. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na göre, Türkiye'de 2019 yılında başlayan uygulamayla kişi başı yıllık 440 adet olan plastik poşet kullanımı, 2019 yılı sonunda kişi başı 90 adet olan hedef rakamın biraz üzerinde 120 adet olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar, hedefler gerçekleştirilememiş olsa bile, uygulamanın başladığı tarihten itibaren, plastik poşet kullanımında yüzde 75'lik bir azalmaya işaret etmektedir (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021).

Araştırmada, “Çevre kuruluşlarına maddi katkıda bulunuyorum.” ifadesi çevresel davranış ölçeğinde her iki kentte de en az desteklenen madde olmuştur. Katılımcıların çevre koruma derneklerine maddi katkıda bulunma davranışlarının son derece düşük olması, çevre koruma derneklerine üyeliğin çok az olmasıyla tutarlıyken; doğa merkezli çevresel tutumun yüksek oranda desteklenmesiyle tutarsızlık göstermektedir. Çevre koruma örgütleriyle ilgili bu saptama, her iki kentte de yüksek orandaki çevre kaygısının, davranışa yansımadağının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu çalışma da ele alınan temel sorun, tutum-davranış boşluğu ya da tutarsızlığı olarak adlandırılan beyanlar ve eylemler arasındaki uygunluk eksikliğidir (Byrka, 2009: 1). Boşluklar ya da uyumsuzluklar, çevresel tutumlar ve genel davranışlar arasında (değer-eylem boşluğu) görülebileceği gibi; çevresel davranışlar ile eylemlerin gerçek ekolojik sonuçları arasında da (davranış-etki boşluğu) sıklıkla görülebilir (Hadler et al., 2022: 15). Tutarsızlıklar, sezgisel olarak tutumların davranışlarla yakından ilişkili olduğunun düşünülmesi nedeniyle genellikle kafa karıştırıcıdır. Tutumlar üzerine

yapılan çok sayıda araştırmada, tutumun davranışı doğrudan tahmin etme yeteneğiyle ilgili belirsiz sonuçlar elde edilmesi, bu durumu desteklemektedir.

Araştırmanın ikinci hipotezi; *Cittaslow üyesi kentlerde yaşayan bireylerde, çevreci tutum ve davranışlar arasındaki tutarsızlığın daha az görüleceğidir.* Araştırma kapsamında, elde edilen önemli sonuçlardan birisi, düşük de olsa tutarsızlığın varlığının kanıtlanmasıdır. Bulgular, her iki kentte de çevresel tutum ve davranışlar arasındaki tutarsızlığın “çok düşük” seviyede olduğunu, orta ve yüksek seviyede tutarsızlık gösterenler olmakla birlikte, sayılarının çok düşük kaldığını göstermektedir. Bir başka önemli sonuç, ekolojik söyleme sahip Cittaslow üyeliği nedeniyle Perşembe’de tutarsızlığın daha düşük olacağı varsayımının desteklenmemesidir.

Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutların tutarsızlıkla ilişkileri değerlendirildiğinde; Perşembe’de büyümenin sınırlarıyla ilgili ekolojik kaygıları önceleyenlerin, daha düşük tutarsızlık eğilimine; anti-antroposentrizm’le ilgili kaygıları önceleyenlerin ise daha yüksek tutarsızlık eğilimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tirebolu’da ise çevresel kaygılardaki artışın tutarsızlıkları artırdığı; çevre yanlısı davranışlardaki artışın tutarsızlıkları azalttığı görülmüştür. Her iki kente ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde, çevresel tutum ya da davranışlardaki artışın nedenleri anlaşılmadan, sadece artışa ya da azalışa odaklanmanın tutarsızlıkla ilgili doğru bilgi vermeyebileceği söylenebilir. Örneğin, çevre yanlısı tutum ya da davranışın ödül ve ceza gibi araçlar nedeniyle artıyor olması, görünenin aksine tutarsızlığı daha da artırabilir. Ayrıca, bireylerin çevresel kaygıları artmasına karşın bunu davranışlarına yansıtılmaları, kısa vadeli menfaatlerini öncelemelerinden kaynaklanıyor da olabilir. Burada önemli olan, kamu otoritesinin gücünün hissedilmediği alanlarda ve etik bir sorumluluk çerçevesinde, çevre yanlısı tutum ve davranışın devam etmesidir. Bu bağlamda, etik sorumluluk duygusuna dayanan ekolojik yurttaşlığın tesis edilmesi, sürdürülebilir toplumların en temel vazifelerinden biridir.

Ölçekler ve alt boyutların karşılıklı ilişkilerine yönelik her iki kentte yapılan analizlerde, Perşembe’de çevresel tutum ölçeği (NEP) ve çevresel davranışlar arasındaki pozitif yönlü ve orta düzeyli bulgular, düşük tutarsızlık verileri göz önünde bulundurulduğunda, çevresel tutumların çok güçlü olmasa bile çevre yanlısı davranışları desteklediği şeklinde yorumlanabilir. Tirebolu’da ise çevresel davranışla anti-antroposentrizm arasında pozitif fakat düşük düzeyli bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, Tirebolu’da yaşayan bireylerin çevre yanlısı davranışlarında, güçlü olmasa bile anti-antroposentrizmle ilgili kaygıların etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bireylerin çevre koruma derneklerine üyeliğinin çevresel tutumlar ve davranışlar ile tutarsızlıklar üzerinde anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığını açıklayabilmek için yapılan analizlerde; Perşembe’de sadece çevre yanlısı davranışla, Tirebolu’da ise doğa merkezli dünya görüşüyle ilgili anlamlı farklılık elde edilmiştir. Perşembe’de çevre koruma derneklerine üyeliği olan bireyler, beklendiği gibi daha çevre yanlısı davranışlar beyan ederken; Tirebolu’da çevre koruma derneği üyeliği olan bireylerde,

doğa merkezli dünya görüşünün daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna karşın, her iki kentte de katılımcıların neredeyse sadece %10'nun bir çevre koruma derneğine üye olması, bu pozitif görüntüyü desteklememektedir.

SONUÇ

İnsanın, doğayla ilişkisinde denge durumundan denetleme durumuna evrilmesi, çevresel sorunları dar anlamda çevre kirliliği boyutunun ötesinde ekolojik kriz noktasına taşımıştır. Ekolojik sorunların kriz boyutunda ele alınması, ekosistemdeki bazı türlerin yok olmasının varlık zinciri çerçevesinde yaşamı tamamen sona erdirmeye potansiyelinden kaynaklanır. 70'li yıllardan itibaren çevreyle ilgili gerçekleştirilen uluslararası toplantılar, sorunun ciddiyetinin fark edildiğini göstermektedir. 1950'lerden itibaren batılı devletlerin kent planlarında yer almaya başlayan ve 1987 tarihli "Ortak Geleceğimiz" isimli raporda, "*Gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin, bugünün gereksinimlerinin karşılanabilmesi*" olarak tanımlanan sürdürülebilirlikse, çevreye karşı etik bir sorumluluğu yansıtmaları nedeniyle önemlidir. Bu etik sorumluluk, insanın kendi yaşam alanını oluştururken bulunduğu çevrenin ekolojik dengesine odaklanmasını da ifade etmektedir. Ancak etik hassasiyetin çeşitli faktörler sebebiyle geliştirilememesi, ekolojik dengenin sağlanmasına yönelik çevre yanlısı davranışsal değişiklikler için engel oluşturabilmektedir. Çevre yanlısı davranışların bir kısmının doğaya "araşsal değer" atfedilerek, insana olan faydası ekseninde gerçekleştiriliyor olmasıysa başka bir sorundur.

Bu çalışma, Türkiye'de Cittaslow'a üye olan kentlerle, henüz üye olmamış kentlerde yaşayan bireylerin çevresel tutum ve davranışlarını sürdürülebilir yaşam arayışları ve tartışmaları ekseninde, karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, Perşembe ve Tirebolu'daki düşük tutarsızlık bulguları, ekolojik kriz karşısında sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesi ve uygulamaya geçirilmesinde, her iki kentin de yüksek potansiyele sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bitkiler ve hayvanların da insanlar kadar yaşama hakkına sahip olduğunun her iki kentte de yüksek kabul görmesi, bitkiler ve hayvanlara içsel bir değer atfedildiği ve insan merkezliliğin kabul edilmediği şeklinde değerlendirilmektedir. Bu tutum, evdeki böceklere karşı kimyasal ilaç kullanma davranışının her iki kentte katılımcılardan düşük destek almasıyla da tutarlıdır. Buna karşın, alışverişte plastik ya da teneke ambalajlı ürünlerin ve plastik poşet kullanımının yüksek oranda devam etmesi, çevresel tutum ve davranışlar arasında tutarsızlığa işaret etmektedir. Bu durum, çevreye karşı etik sorumluluğun tam olarak gelişmemesiyle ilişkilendirilebilir. Araştırmanın önemli sonuçlarından bir diğeri, Cittaslow üyesi olması nedeniyle Perşembe'de, daha pozitif ve anlamlı sonuçlar elde edileceği yönündeki beklentilerin desteklenmemiş olmasıdır. Ekolojik söyleme sahip Cittaslow üyeliğinin Perşembe lehine bir fark yaratmaması, daha ileri araştırmaların konusu olabilecek, Cittaslow felsefesinin eksik kavranmasından ve ekonomik kalkınma için araçsallaştırılmasından kaynaklanıyor olabilir. Mevcut veriler, Perşembe'de Cittaslow hareketinin yüzeysellik tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Perşembe ve Tirebolu'da yürütülen kesitsel bir araştırma olan bu çalışmanın bulgularına dayanarak, nedensel çıkarımlarda bulunmak oldukça güçtür. Örneğin, bu çalışmanın verilerine dayanarak Cittaslow üyeliğinin Perşembe'de yaşayan bireylerin çevresel tutum ve davranışlarını nasıl etkilediğine ve tutarsızlık üzerindeki etkisine cevap vermek mümkün değildir. Ancak bu çalışmanın bulguları, Perşembe'de ve Tirebolu'da ileriki tarihlerde yapılacak boylamsal bir çalışmaya veri teşkil ederek, karşılaştırma yapılmasına ve bazı nedensellik ilişkilerinin açıklanmasına olanak sağlayabilir.

Bu araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar, katılımcıların gerçek hayattaki eylemlerine ilişkin sonuçlar olmayıp, beyanları üzerinden elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Katılımcılar beyanlarını iyi niyetle ifade etmiş olsalar bile, anket formunu yanıtlarken çeşitli faktörlerden etkilenmiş olabilirler. Bu nedenle, araştırma sonucunda elde edilen bulgular; çevresel tutum ve davranışlarla ilgili somut veriler ekseninde doğrudan gözleme dayanan başka çalışmalarla ilgili desteklenebilir. Araştırmanın Türkiye'deki tüm Cittaslow üyesi kentler ve hatta yurtdışındaki üyelerle karşılaştırmalı olarak yapılması da önerilebilir.

THE ASSESSMENT OF THE PROBLEM OF INCONSISTENCY BETWEEN ENVIRONMENTAL ATTITUDES AND BEHAVIORS IN TURKEY ON THE AXIS OF CITTASLOW MEMBERSHIP AND SUSTAINABILITY

1. INTRODUCTION

One of the main causes of ecological crises is that people attach instrumental value to nature, of which they are a part, and to the ecosystem it hosts, and fail to develop an ethical responsibility. Establishing a new relationship between human and nature on the basis of ethical responsibility requires consistency between attitudes and behaviors as well as ecological awareness. However, individuals' adopting an environmentally oriented lifestyle and reflecting this on their behavior poses a kind of danger of superficiality. This situation, which is associated with the predominance of personal interests over the protection of nature, is defined as the "inconsistency problem" between the environmental attitudes and behaviors of individuals. For this reason, managements in the effort and pursuit of sustainable development need to turn to the inconsistency between the attitudes and behaviors of individuals at the point of permanent solution, beyond temporary behavioral changes.

The philosophy of Slow and its concrete examples, Slow Food and Cittaslow movements, can be thought of as mediators for people to get rid of their individuality and assume an ethical responsibility towards the environment and society in which they live. Cittaslow can play an important role in the construction of a sustainable social structure by contributing to the development of individuals' ecological sensitivity and behaviors. However, the fact that Cittaslow member cities focus only on economic development while neglecting the social and environmental dimensions may have the opposite effects.

This study focuses on the comparative analysis of environmental attitudes and behaviors of individuals living in provinces that are members of the Cittaslow Network and in provinces that are not members yet. The aim of the study is to comparatively examine whether Cittaslow membership has any determinant factors on the problem of inconsistency (if any) between pro-environmental attitudes and behaviors through two cities one of which is a member of Cittaslow and the other is not. The study also aims to reveal the potential of people in Perşembe and Tirebolu to adopt a sustainable lifestyle (ecological citizenship).

2. METHODS

This research was conducted with the non-experimental relational survey method, which is one of the quantitative research methods. The data were obtained based on a questionnaire created using the New Ecological Paradigm (NEP) Scale developed by Dunlap and Van Lier in 1978 and revised in 2000 and Florian Kaiser's "General Ecological Behavior Scale". The population of the research consists of individuals between the ages of 20 and 64 residing in Tirebolu and Perşembe. A total of 500 people, who voluntarily participated in the research among these people, formed the sample of the research.

3. RESULTS

In the calculations regarding the inconsistencies between environmental attitudes and behaviors, it was seen that there were inconsistencies in both provinces, but approximately 70% of the participants were in the "very low" score range. In addition, no significant relationship was found between living in a Cittaslow member province and inconsistency scores.

When the results of the sub-dimensions of the NEP scale are examined, it is seen that the average scores in the two provinces of all sub-dimensions are between 8.90 and 11.19, and the averages in Tirebolu in all sub-dimensions are higher than Perşembe. The highest average scores in both provinces are in the "Balance of Nature" sub-dimension and the lowest average scores are in the "Anti-anthropocentrism" sub-dimension. When the average scores of the whole NEP scale are evaluated, it is seen that there is a support of around 50 points in both provinces, although it is slightly higher in Tirebolu. When evaluated in terms of nature-centeredness and anthropocentrism, it was found that both variables had higher averages in Tirebolu.

4. DISCUSSION

As a result of the analyses, the ecological worldview was confirmed in both provinces, although not very strong. However, it was determined that the level of ecological concern was higher in Tirebolu than in Perşembe. In both provinces, "Balance of Nature" was the subject of the highest concentration of ecological concern, and the subject of least concern was "anthropocentrism". In the NEP scale, the high support

of the statement “Plants and animals have the right to live as much as humans” in both cities can be evaluated as an intrinsic value attributed to plants and animals and not accepting anthropocentrism. Findings on environmental behavior put Tirebolu one step ahead, but point to a moderate level of support in both provinces. One of the most important results of the research is that the assumption that the inconsistency will be lower on Perşembe due to the Cittaslow membership with ecological discourse is not supported.

CONCLUSION

Low inconsistency findings in Perşembe and Tirebolu indicate that individuals living in both provinces have a high potential to adopt a sustainable lifestyle (ecological citizenship). The fact that Cittaslow membership does not make a difference in favor of Perşembe may be due to the incomplete understanding of the Cittaslow philosophy and its instrumentalization for economic development. It is difficult to draw causal inferences based on the findings of this cross-sectional study conducted in Perşembe and Tirebolu. However, the findings of this study may constitute data for a longitudinal study to be conducted on Perşembe and in Tirebolu in the future. The results obtained within the scope of this research are not the results of the real-life actions of the participants, but are based on the findings obtained through their statements. Even if the participants made their statements in good faith, they may have been affected by various factors while answering the questionnaire.

KAYNAKÇA

- Anastasio, M., & Nix, J. (2016). *Plastic Bag Levy in Ireland*. Retrieved 7 June 2022, [https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/7f91cb97-8cb7-49c3-9cf0-d34062a9192e/IE Plastic Bag Levy conference draft.pdf?v=63673818840](https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/7f91cb97-8cb7-49c3-9cf0-d34062a9192e/IE%20Plastic%20Bag%20Levy%20conference%20draft.pdf?v=63673818840).
- Asilsoy, B. (2015). *Measuring The Potential For Ecological Citizenship Among Famagusta Residents*. Unpublished Ph.D. Thesis. Eastern Mediterranean University Institute of Graduate Studies and Research, Gazimağusa.
- Brennan, A., & Lo, Y.-S. (2021). Environmental Ethics. E. N. Zalta (Ed.), In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved 5 June 2022, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/ethics-environmental/>.
- Byrka, K. (2009). *Attitude-Behavior Consistency: Campbell's Paradigm In Environmental And Health Domains*. Ph.D. Thesis. Eindhoven University of Technology Industrial Engineering and Innovation Sciences. Retrieved 25 September 2022, <https://pure.tue.nl/ws/files/3243262/200911587.pdf>.
- Carson, R. (2004). *Sessiz Bahar*. Çağatay Güler (çev.). Ankara: Palme Yayıncılık
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). *Plastik Poşet Kullanımı Yüzde 75 Oranında Azaldı*. Erişim: 10 Mart 2022, <https://www.csb.gov.tr/plastik-poset-kullanimi-yuzde-75-oraninda-azaldi-bakanlik-faaliyetleri-31995>
- Dobson, A. (2007). Environmental Citizenship: Towards Sustainable Development.

- Sustainable Development*, 15 (5), 276–285. <https://doi.org/10.1002/SD.344>
- Dobson, A., & Bell, D. (2005). Environmental Citizenship. A. Dobson & D. Bell (Eds.), In *Environmental Citizenship*, (pp. 1–19). Cambridge: MIT Press
- DOKAP. (2020). *Doğu Karadeniz Bölgesi Bölge Kalkınma Programı Eylem Planı 2021-2023*. Erişim: 25 Haziran 2022, https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-bolge-kalkinma-programi-2021-2023-pdf-574599-rd_6.pdf
- Dunlap, R. E., & Van Liere, K. D. (1978). The “New Environmental Paradigm.” *Journal of Environmental Education*, 9 (4), 10–19. <https://doi.org/10.1080/00958964.1978.10801875>
- Eckersley, R. (2004). *The Green State*. Cambridge: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3364.001.0001>
- European Commission. (2020). *A New Circular Economy Action Plan For A Cleaner And More Competitive Europe*. Retrieved 18 May 2021, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9903b325-6388-11ea-b735-01aa75ed71a1.0017.02/DOC_1&format=PDF,
- Görmez, K. (2010). *Çevre Sorunları* (2.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Hadler, M., Klösch, B., Schwarzinger, S., Schweighart, M., Wardana, R., & Bird, D. N. (2022). Measuring Environmental Attitudes and Behaviors. In *Surveying Climate-Relevant Behavior*, (pp.15–35). Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-85796-7_2
- Hawcroft, L. J., & Milfont, T. L. (2010). The Use (And Abuse) Of The New Environmental Paradigm Scale Over The Last 30 Years: A Meta-Analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 30(2), 143–158. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.10.003>
- İncedayı, D. (2004). Çevresel Duyarlık Bağlamında Davranış Biçimi Olarak Sürdürülebilirlik. *Mimarlık Dergisi*, 1(318), 32–34.
- Institute For Economics & Peace. (2021). Ecological Threat Report 2021: Understanding Ecological Threats, Resilience and Peace. Retrieved 25 March 2022, <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2021/10/ETR-2021-web.pdf>.
- International Energy Agency. (2021). *Global EV Outlook 2021*. Retrieved 18 March 2022, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/ed5f4484-f556-4110-8c5c-4ede8bcba637/GlobalEVO Outlook2021.pdf>
- IPCC. (2021). Summary for Policymakers. In: *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*, (pp.3–32). Retrieved 18 March 2022, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf.
- Jagers, S. C. (2007). *Prospects For Green Liberal Democracy*. Lanham, MD: University Press of America.
- Jagers, S. C., Martinsson, J., & Matti, S. (2014). Ecological Citizenship: A Driver of Pro-environmental Behaviour? *Environmental Politics*, 23(3), 434–453. <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.835202>
- Kaiser, F. G. (1998). A General Measure Of Ecological Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(5), 395–422. Retrieved: 10 June 2021, <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1998.tb01712.x>

- Kaiser, F. G. (2020). *GEB-50. General Ecological Behavior Scale*, pp. 4–6. Retrieved: 10 June 2021, <https://doi.org/10.23668/psycharchives.4489>
- Kaiser, F. G., & Wilson, M. (2004). Goal-Directed Conservation Behavior: The Specific Composition Of A General Performance. *Personality and Individual Differences*, 36(7), 1531–1544. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2003.06.003>
- Karakoç, G. Y. (2005). *Environmental Ethics Approach In The World And In Turkey*. Unpublished Ph.D. Thesis, Middle East Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Ankara.
- Mayer, H., & Knox, P. (2010). Small-Town Sustainability: Prospects in the Second Modernity. *European Planning Studies*, 18(10), 1545–1565. <https://doi.org/10.1080/09654313.2010.504336>
- Mayer, H., & Knox, P. L. (2006). Slow Cities: Sustainable Places In A Fast World. *Journal of Urban Affairs*, 28(4), 321–334. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2006.00298.x>
- Negis, N., & Hayta, Y. (2021). Çevresel Davranış ve Çevre Eğitimi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 30(1), 149–179.
- OECD. (2020). *The Circular Economy in Cities and Regions: Synthesis Report*. Paris: OECD Publishing. Retrieved: 5 August 2022, <https://doi.org/10.1787/10ac6ae4-en>
- Senetra, A., & Iwaniuk, P. (2020). Socio-Economic Development Of Small Towns in The Polish Cittaslow Network-A Case Study. *Cities*, 103, 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102758>
- Tekeli, İ. (2001). Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerine İrdelemeler. *Cevat Geray'a Armağan* içinde, (s.729–746). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 25.
- TÜİK. (2021). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. Erişim: 31 Aralık 2021, <https://biruni.tuik.gov.tr/>
- Uzunyayla, F. (2014). *İktisadın Egemenliği Altında Ekoloji: Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Piyasası (HES) Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Bolu.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Fatih ARSLAN
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Fatih ARSLAN / Alper BİLGİLİ
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Fatih ARSLAN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Fatih ARSLAN / Alper BİLGİLİ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Fatih ARSLAN

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ BAŞLARKEN ULUSLARARASI
REKABET GÜCÜ KAVRAMINI YENİDEN DÜŞÜNMEK**

Sibel ÇAŞKURLU¹

Öz

2008 Küresel Finansal Krizi'nin ardından, içinde bulunduğumuz dönemde; Neoliberal küreselleşmenin sonuna gelindiği, yeni bir Soğuk Savaş'a doğru gidildiği ve hegemonun değişip değişmeyeceği tartışılmaktadır. Ancak, pek çok belirsizliğin toz dumanı içinde, küresel ekonomik düzen değişmekte ve 4. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan yapay zekâ, nesnelerin interneti, kuantum bilgisayarlar gibi yeni teknolojilere geçiş de başlamaktadır. Bu durum, uluslararası iş bölümü hiyerarşisi içinde kaymalara işaret etmektedir. Gerek hegemonya mücadelesi içindeki ABD ve Çin arasında gerek gelişmiş ülkelerin kendi aralarında teknolojik gelişme ve uluslararası rekabetçilik yarışı hızlanmıştır. Uluslararası iş bölümünde daha iyi bir konumda olma çabası içindeki, başta Türkiye olmak üzere, tüm GOÜ'ler için ise karşılıklarına çıkacak fırsat pencerelerini yakalayarak, yeni kilit sektörlerde uluslararası rekabet gücü kazanmak, eldekileri korumak kadar önemli olacaktır. O nedenle, bu çalışmada, yeni sanayi devriminin şafağında, uluslararası rekabetçilik kavramının yeniden önem kazanmaktadır. Uluslararası rekabetçilik kavramı, uzun bir süre, literatürde firma, sektör ve ülke düzeyinde hesaplanmasına karşılık, büyük ölçüde "tanımlanmaksızın ölçülmeye çalışılan" bir kavram olmuştur. O nedenle, bu çalışmada bu kavramın tanımlanması üzerinde durulmaktadır. Uluslararası rekabetçilik açısından; teknolojik yenilik kapasitesi, markalaşma, ürün kalitesi, satış sonrası hizmetler gibi ülkenin ticaret performansına etki eden nitel faktörlerin sayısallaştırılması güç olduğundan, bu kavramın, çalışmada ağırlık verilen ülke ve sektör düzeyindeki ölçümlerinde, fiyat rekabetine indirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, uluslararası rekabetçiliğe ilişkin ölçüm ve karşılaştırma yapabilmek uğruna, gerçekte uluslararası rekabetçiliğin en önemli bileşenlerinden olan fiyat dışı unsurların göz ardı edildiğine işaret etmektedir. Ayrıca uluslararası rekabetçilik kavramı, gerçekte aralarında büyük farklılık olmasına karşın, sıklıkla karşılaştırmalı üstünlüklerle birbiri yerine kullanılmaktadır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı, fiyat rekabetinin, maliyet düşüklüğü temelinde ele alınmasına dayanmaktadır. Uluslararası rekabetçilik kavramı ise, fiyat ve fiyat dışı rekabet bileşenlerinden oluşan, firma, sektör ve ülke düzeylerinde ele alınabilen, zaman içinde belirleyicileri değiştiğinde değişen dinamik yapıda bir kavramdır. Uluslararası rekabetçilik kavramı, karşılaştırmalı üstünlükler kavramı ile aynı şeymiş gibi ele alınırken, aralarındaki bu farklılıkların göz ardı edildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası rekabetçilik, uluslararası rekabet gücü, uluslararası rekabet, fiyat rekabeti, fiyat dışı rekabet

JEL Kodları: F10, F00.

Başvuru: 22.05.2023 **Kabul:** 15.06.2023

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, sibel.caskurlu@hbv.edu.tr, Ankara, TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-6394-8198.

TOWARDS THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION RETHINKING THE CONCEPT OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS²

Abstract

In the dawn of the new industrial revolution, the concept of international competitiveness came to the fore. Until Porter, it has been a concept 'measured mostly without being defined clearly'. In this paper, the definition of this concept and problems related to its determinants and measurement is discussed. After the 2008 Global Financial Crisis, the definitions of the concept of international competitiveness have tended to emphasize non-price aspects based on productivity increases. Many of them point to the need for being ready for the change that the Fourth Industrial Revolution will bring. Due to the difficulties in data collecting and measuring numerically parameters like technological innovation capacity, branding, product quality, after sale services etc. competitiveness can be reduced to price competition, but this would result in oversimplifying such a multidimensional and dynamic concept. On the contrary this concept is related to profitability. Although there are major differences between them, the concept of international competitiveness is often confused with the concept of comparative advantages. Competitiveness requires mastering new technologies and creating innovations for reducing costs and product differentiation. Price competition is about the volume of trade, while non-price competition is about the gain of trade. International competitiveness is a concept having both price and non-price components, but its essence is more related to the latter. Therefore, in the transition to a new industrial revolution this concept will be discussed much. International competitiveness can be addressed at firm, sector or national levels. It is related to price and non-price components and therefore a multidimensional, multi-layered and dynamic concept.

Keywords: *International competitiveness, international competition, price competition, non-price competition.*

JEL Codes: *F10, F00.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Uluslararası rekabetçilik kavramı ve nasıl hesaplanacağı sorunu özellikle 1980'lerden itibaren önem kazanmıştır. Bu gelişme, 2. Petrol Şoku nedeniyle dünya genelinde artan enflasyon oranları, Dolar'ın 1980'li yılların ilk yarısında hızla değer kazanması ve ABD'nin büyük cari açıklar vermeye başlaması gibi sorunlar nedeniyle, uluslararası piyasalarda değişen rekabet koşulları ortamında, ülkelerin rekabetçiliklerini korumak ya da kazanmak kaygısına bağlanmaktadır (Durand ve Giorno, 1987: 148). Öte yandan, Porter, 2. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan

² The Extended English Summary is located the end of the article.

teknolojik değişimin, sanayi üretimini giderek faktör temelli karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olmaktan çıkarıp bilgi-yoğun bir yapıya dönüştürdüğüne dikkat çekmekte ve 1980'lerde gelindiğinde, bu durumun artık uluslararası rekabetçiliğe ilişkin bir paradigma değişimini gerektirdiğine işaret etmektedir (Porter, 1998: 13). 1980'lerde esnek üretim sistemleri geliştirilmeye ve yaygınlaşmaya başlamış, ölçek ekonomilerinin yanı sıra kapsam ekonomileri de önem kazanmış, fiyattan çok kalite rekabeti öne çıkmıştır (Kibritçioğlu, 1998: 2-3). Bu noktada, 1980'lerden itibaren Neoliberal küreselleşmeye gidişin başladığını, GOÜ'lerin borç krizine girdiğini ve Washington Konsensüsü'nün bu ülkeleri, 'sanayileşerek kalkınma' anlayışını terk ederek 'ihracata dayalı büyüme' stratejisine yönlendirdiğini de hatırlatmak gerekmektedir. Uluslararası rekabetçilik, 1980'ler ve 1990'lar boyunca, GOÜ'lerin, uluslararası işbölümü içindeki konumlarını değiştirebilmelerinin anahtarı olarak görülmüştür.

2008 Küresel Finansal Krizi'nin ardından, içinde bulunduğumuz dönemde; Neoliberal küreselleşmenin sonuna geldiği, yeni bir Soğuk Savaş'a doğru gidildiği ve hegemonun değişip değişmeyeceği tartışılmaktadır. Ancak, pek çok belirsizliğin toz dumanı içinde, küresel ekonomik düzen değişmekte ve 4. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan yapay zekâ, nesnelere interneti, kuantum bilgisayarlar gibi yeni teknolojilere geçiş de başlamaktadır. Bu durum, uluslararası işbölümü hiyerarşisi içinde kaymalara işaret etmektedir. Gerek hegemonya mücadelesi içindeki ABD ve Çin arasında gerek gelişmiş ülkelerin kendi aralarında teknolojik gelişme ve uluslararası rekabetçilik yarışı hızlanmıştır. Uluslararası işbölümünde daha iyi bir konumda olma çabası içindeki, başta Türkiye olmak üzere, tüm GOÜ'ler için ise karşılıklarına çıkacak fırsat pencerelerini yakalayarak, yeni kilit sektörlerde uluslararası rekabet gücü kazanmak, eldekileri korumak kadar önemli olacaktır. O nedenle, bu çalışmada, yeni sanayi devriminin şafağında, uluslararası rekabetçilik kavramının yeniden önem kazanmakta olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, bu kavramın tanımı, belirleyicileri ve ölçümüne ilişkin bazı sorunlar analiz edilecektir.

2. YÖNTEM

Uluslararası rekabetçilik kavramının üç düzeyi bulunmaktadır. Bu kavram; firma, sektör ve ülke düzeyinde ele alınabilmektedir. Ancak, uluslararası rekabetçilik uzun bir süre, literatürde her üç düzeyde de hesaplanmasına karşılık, büyük ölçüde "tanımlanmaksızın ölçülmeye çalışılan" bir kavram olmuştur (Kibritçioğlu, 1996: 2). Öyle ki, bu kavramın tanımının, ihracat rekabetçiliğine dair son otuz yılı kapsayan geniş bir literatür taraması çalışmasında bile, "mal ve hizmetleri gerektiğinde diğer tedarikçilere göre rekabetçi fiyattan üretilip satabilmek" olarak, tek bir cümleyle geçiştirildiği görülmektedir (Paul ve Dhiman, 2021: 1082). Bu çalışmada, öncelikle uluslararası rekabetçilik kavramının tanımı üzerinde durulacaktır.

2.1-Uluslararası Rekabet Gücü Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Aşağıdaki tabloda, hangi düzeye yönelik oldukları da göz önüne alınarak, uluslararası rekabetçilik kavramına getirilen çeşitli tanımlara, yer verilmektedir. İşletme biliminin konusuna giren firma düzeyindeki tanımlar kapsam dışında bırakılmıştır.

Tablo 1: Uluslararası Rekabetçilik Kavramına Getirilen Bazı Tanımlar

İktisatçı	Uluslararası Rekabetçilik Tanımı	Düzye
Krugman, 1994: 41 ve 44.	Anlamsız bir kavramdır.	Ülke
Kibritçiöglü, 1996: 4	Yerli bir firmanın bir dışsatım piyasasında veya yurt içi piyasada, rakip yerli ve yabancı firmalara kıyasla fiyat ve/veya ürün kalitesi, satış sonrası hizmetler vb. fiyat dışı unsurlar açısından aynı durumda veya onlardan üstün olması	Firma
	Yerli bir sektörün bir dışsatım piyasasında, rakip yabancı sektörlere kıyasla fiyat ve/veya ürün kalitesi, satış sonrası hizmetler vb. fiyat dışı unsurlar açısından aynı durumda veya onlardan üstün olması	Sektör
Fagerberg, 1988: 355	Bir ülkenin ödemeler dengesi sorunlarına yol açmaksızın, özellikle büyüme ve istihdam gibi temel ekonomik hedefleri gerçekleştirebilme yeteneği.	Ülke
Scott, Bruce R.**	Ülkelerin mal ve hizmetleri dünya ekonomisinde üretebilme, dağıtabilme ve satabilmeleri ve hayat standartlarını artırmak üzere kâr elde edebilmeleri	Ülke
WEF, 2016	Bir ülkenin verimlilik düzeyini belirleyen kurumlar, politikalar ve faktörler seti.	Ülke
WEF, 2017 ve WEF, 2018**	Ulusal düzeyde yüksek hayat standardı sağlayabilme ve ülkenin verimlilik düzeyini belirleyecek kurumlar, politikalar ve faktörler seti	Ülke
Porter, 1998: 6	Ulusal verimlilik	Ülke
Porter, 2008: 25-26	Kârlılık için rekabet	Firma ve sektör
Avrupa Rekabetçilik Raporu, 2000**	Gelecek nesillerin refahını tehlikeye sokacak sürdürülemez bir dış dengeye yol açmaksızın, nüfusun yüksek hayat standartlarına ulaşması ve yüksek düzeyde sürdürülebilir istihdama sahip olmak	Ülke
Aiginger (2006)**	Refah yaratmak	Ülke

Aiginger vd., 2013: 1	Bir ülkenin (bölgenin, yerin) GSYH'nın ötesindeki hedefleri vatandaşlarına aktarabilme yeteneği	Ülke
Markusen, JR (1992)**	Bir sanayinin, rakiplerine eşit ya da daha üst düzeyde bir verimlilik düzeyinde, uluslararası piyasanın gereklerine uygun ve daha düşük maliyetlerle uluslararası piyasaların standart ve taleplerine uygun mal ve hizmetleri üretebilmesini sağlayan icat ve yenilikleri gerçekleştirme yeteneği	Sektör
Petersen, 2021	Üç farklı tanım: 1-“Satış yapabilme” 2-“Kazanç elde edebilme” 3-“Cezbedebilme”	Firma ve sektör
	Üçünü birleştiren tanım: 'uluslararası piyasalarda, ticaret hadleri bozulmaksızın, daha çok mal satabilmek'	Ülke ve sektör

Kaynak: Çeşitli kaynaklardan tarafımca derlenmiştir.

** Timbalari, 2021: 248'den aktarım.

***Gürpınar ve Sandıkçı, 2008: 108'den aktarım.

Tablo 1'de yer verilen uluslararası rekabetçiliğe ilişkin literatürde yapılmış çeşitli tanımlara daha yakından bakmakta yarar görülmektedir. Bu çerçevede, Paul Krugman, ülkelerin aralarında Coca Cola ve Pepsi Cola şirketleri gibi rekabet etmediklerini, dolayısıyla da uluslararası rekabetçiliğin anlamsız bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Bunun da ötesinde, Krugman, uluslararası rekabetçilik düşüncesini, ulusal politikaların çarpıtılmasına yol açarak uluslararası ekonomik sisteme tehdit oluşturabilecek “tehlikeli bir tutku” olarak nitelendirmektedir (Krugman, 1994: 29-30; 41 ve 44). Kibritçioğlu, firma ve sektör düzeyindeki uluslararası rekabetçilik tanımlarında fiyat ve fiyat-dışı unsurları vurgulamaktadır. Fagerberg, ulusal düzeyde uluslararası rekabetçiliği, büyüme ve istihdam gibi temel ekonomik hedefleri gerçekleştirme yeteneği olarak tanımlamakta ve çalışmasında, teknoloji düzeyi ve piyasada talebi karşılayabilme kapasitesinde rekabetçiliğin yakalanmasının, ülkenin orta ve uzun dönemde büyümesine, maliyet rekabetçiliğinden çok daha fazla etki ettiği sonucuna varmaktadır (Fagerberg, 1998: 355-356 ve 371). Benzer biçimde, Aiginger, vd. (2013) de uluslararası rekabetçiliği, “ülkenin, GSYH'nın ötesindeki hedefleri vatandaşlarına aktarabilme yeteneği” biçiminde tanımlamaktadır (Aiginger vd., 2013: 1-2). Aiginger, vd. (2013), rekabetçilik kavramının, medya ve siyasetçiler tarafından dar anlamda fiyat ya da maliyet rekabetçiliği ile sınırlandırılmasından kaçınılması gerektiğini belirtmekte ve uzun dönemde ekonomik başarıyı belirleyecek olanın, verimlilik ve vasıflar olduğunu hatırlatmaktadır. Bu çerçevede, daha önce geleneksel olarak kb GSYH, istihdam ve işsizlik oranları, kamu açıkları, borç ve cari açık olarak ölçülen “sonuç rekabetçiliği” kavramından ‘GSYH’nın ötesinde hedefler’ biçiminde genişletilen bir rekabetçilik anlayışına geçilmesi önerilmektedir. Böylece, ‘GSYH’nın ötesinde hedefler’ biçiminde ifade edilen bu yeni rekabetçiliğin, refahı hedefleyen bir gelir ayağı, yoksulluk ve eşitsizliği azaltmayı hedefleyen bir sosyal

ayağı ve kaynak verimliliğini, yenilenebilir enerjilere geçişi vb. hedefleyen bir ekoloji ayağı bulunmaktadır.

Tablo 1’de yer verilen ulusal düzeye ilişkin diğer tanımlar da verimliliğe ve/veya refaha vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede, WEF 2016 raporunda; verimlilik artışının, büyümeyi artıracaklarını, gelir düzeylerini yükselteceğini ve böylelikle refah artışı sağlayacağı vurgulanmaktadır. Belirtmek gerekir ki, WEF, 1979’dan itibaren ülkeler arasındaki rekabetçiliği ölçmek üzere Küresel Rekabetçilik Endeksi’ni (Global Competitiveness Index -GCI) yayınlamaktaydı. Bu endeksin 12 dayanağı bulunmaktaydı: kurumlar, altyapı, makroekonomik çevre, sağlık, eğitim, mal piyasasında etkinlik, işgücü piyasasında etkinlik, finansal piyasaların gelişimi, teknolojik hazır bulunuşluk, piyasa ölçeği, gelişmiş iş dünyası ve teknolojik yenilik (WEF, 2016: 1-2). Ancak, uzun süredir sürdürülen genişletici para politikası uygulamasının, temel bazı verimlilik göstergelerinin düşme trendini maskeleydiği sonucuna varıldığından, bu endeksin hesaplanmasına 2020 yılından itibaren son verildiği açıklanmıştır (WEF, 2020: 5). Dünya Ekonomik Forumu, Covid 19 Pandemisi’nin ardından toparlanma çabaları fırsat bilinerek, verimliliğe, insanlara ve gezegene ilişkin hedeflerin birleştirildiği yeni bir ekonomik sisteme geçilmesini sağlayacak köklü bir dönüşümün başlatılmakta olduğunu ifade etmektedir (WEF, 2020: 5-6). Bu çerçevede, elektrik ve ICT altyapıları dahil altyapı koşullarının yükseltilmesi, teknolojik gelişme hızındaki artış göz önüne alınarak ‘geleceğin piyasaları’ için işgücüne yeni vasıflar kazandırmak, finansal kaynakları uzun dönemli yatırımlara kanalize etmek, inovasyon ekosisteminin canlandırılması ve dönüşümünün teşvik edilmesi hedeflenmektedir. Böyle bir dönüşümün gerekleri uyarınca, yeni bir anlayışla geliştirilen Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0’ın hesaplamalarına başlandığı açıklanmaktadır (WEF, 2019: vii-viii). Yeni endeks, başlaması beklenen 4. Sanayi Devrimi çağında verimliliği, büyümeyi ve insani gelişmeyi belirleyen faktörler temelinde biçimlendirilmektedir. Ekonomide maliye politikası ve kamu yatırımlarının ağırlığının arttığı, verimliliği artıracak altyapı, beşerî sermaye ve Ar-Ge yatırımlarının sürüklediği bir canlılığın hedeflendiği açıklanmaktadır. Bu doğrultuda, artık rekabetçilik, eşitlik ve sürdürülebilirlik kavramları birlikte ele alınacaktır (WEF, 2019: vii-viii). Rekabetçilik algısında, büyümenin ölçümünde kullanılan toplam faktör verimliliğine bir yöneliş söz konusudur. Somut olarak, teknoloji ve Ar-Ge yatırımlarının önem kazanması ve 4. Sanayi Devrimi’nin beraberinde getireceği Schumpeteryen yaratıcı yıkım süreçlerinde yaratıcılığın teşvik edilmesi ama bu yıkımın yönetilmesi hedeflenmektedir. Öte yandan, rekabetçiliğin yanı sıra, refahın daha adaletli paylaşılması anlamında ‘kapsayıcı’(inclusive) büyüme ve gezegenin kaynaklarının gelecek nesiller için korunması anlamında ‘çevresel sürdürülebilirlik’ kavramları da resme dahil edilmektedir. Benzer biçimde, Avrupa 2020 Rekabetçilik Raporu da Avrupa Birliği’nin rekabetçilik stratejisini, bilgi ve inovasyona dayalı bir ekonomi geliştirmeye yönelik olarak, ‘akıllı büyüme’, kaynakların etkinliğini ve yenilenebilir enerjileri önceleyen ‘sürdürülebilir büyüme’ ile istihdamı ve sosyal adaleti geliştirmeyi hedefleyen ‘kapsayıcı büyüme’ eksenleri çerçevesinde biçimlendirileceğini açıklamıştır (WEF, 2014: 5-6).

Yine Tablo 1’den görüleceği üzere, Fagerberg ve Avrupa Rekabetçilik Raporu (2000), ülkelerin, uluslararası rekabetçiliklerini artırırken, bunu gelecek nesillerin refahını tehlikeye atacak dış ödemeler sorunlarına yol açmaksızın başarmaları gerektiğine işaret etmektedir.

Bu noktada, Kibritçioğlu, Markusen, Porter ve Petersen’in sektörel düzeydeki uluslararası rekabetçilik tanımları hariç, Tablo1’deki diğer tanımların tamamının ülke düzeyinde olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. Ancak, hem sektörlerin rekabetçiliklerinin ülkenin rekabetçiliği içinde önemli bir yeri olduğu hem de ülke düzeyindeki tanımların sektörel düzeyde rekabetçiliğe de ışık tutacağı söylenebilir. Öte yandan, Kibritçioğlu, uluslararası rekabetçilik kavramının, uluslararası karşılaştırmalı üstünlükler kavramı ile karıştırıldığına dikkat çekmektedir (Kibritçioğlu, 1996: 11-12). Uluslararası rekabetçilik kavramı, fiyat ve fiyat dışı unsurları da içermektedir. Oysa uluslararası karşılaştırmalı üstünlükler kavramı, düşük üretim maliyetleri üzerinden maliyet rekabetçiliğine dayanmaktadır.

Hatırlanacağı üzere, Ricardo’nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramına göre ülkeler, en düşük maliyetle ürettikleri ürünleri ucuza satabilirler. Talebin olmadığı modelde, piyasa fiyatları üretim maliyetleri temelinde belirlenmektedir. Ricardo’nun modelinde emek değer kuramı benimsenmiştir. Emek değer kuramına göre, üretim maliyetini ve dolayısıyla fiyatı etkileyen tek üretim faktörünün emek olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, ucuza üretmeyi mümkün kılan da emek verimliliğinin yüksek olmasıdır. Böylelikle, modelde talep koşulları dışarda bırakıldığı için fiyatı maliyetler belirlemektedir. O nedenle, maliyet üzerinden rekabet esas olsa da buna fiyat rekabetçiliği denmektedir. Fiyat dışı unsurlar ise modelde ele alınmamaktadır. Ayrıca, Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramında, iki ülkenin iki sektörü arasında maliyetler ve dolayısıyla fiyatlar karşılaştırılmakta ama öncesinde her ülkenin kendi sektörleri arasında da bir karşılaştırma yapılması öngörülmektedir. İki ülke de kendi içlerinde, sahip oldukları sektörler arasında en yüksek emek verimliliğine ya da diğer bir deyişle en düşük maliyete göre bir sıralama yapacaktır. Ülkeler, hangi sektörde daha yüksek derecede üstünlüğe sahipse, kaynaklarını o sektörlerle kaydıracaktır.

Tablo1’de yer verilen Markusen’in sektörel düzeydeki uluslararası rekabetçilik tanımında sektörün en az rakipleri kadar verimli olabilmesinin ve uluslararası piyasada varlığını sürdürmesini sağlayacak düşük maliyetli üretim ve inovasyon yeteneğine vurgu yapılmaktadır. Bu tanımın, uluslararası rekabetçiliğin hem maliyet rekabeti hem de fiyat dışı bileşenlerini kapsadığı görülmektedir.

Öte yandan, Tablo1’in de ortaya koyduğu üzere, özellikle 2008 Küresel Finansal Krizi’nin ardından, uluslararası rekabetçiliğin dar bir bakış açısıyla fiyat rekabetçiliği olarak değil, çok daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmesine doğru bir yöneliş olduğu anlaşılmaktadır. Verimlilik artışı ve yaklaşmakta olan 4. Sanayi Devrimi’nin getireceği -teknolojiden başlayarak ekonominin ve toplumsal hayatın her alanına yayılacak- büyük dönüşüme hazırlanmak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası rekabetçiliğin ülke düzeyindeki tanımlarında, verimliliğe giderek daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir. 4. Sanayi Devrimi’nin başlatacağı çağda,

büyümenin nitel kaynaklarının yani kalite, teknolojik ilerleme, inovasyon ekosistemleri vb. fiyat dışı unsurların, büyümenin nicel kaynakları olan üretim faktörlerinin miktar ve fiyatlarından daha fazla ön plana çıkması beklenmektedir. Böylelikle, rekabetçiliğin belirleyicileri arasında bulunan fiyat dışı unsurların önemi artmaktadır.

Uluslararası rekabetçilik kavramının tanımına ve tüm boyutlarına en fazla eğilen iktisatçı Porter olmuştur. Tablo 1’de Porter’ın, ulusal düzeyde rekabetçiliği, ulusal verimlilik olarak tanımladığı görülmektedir. Birim emek ya da sermaye başına hasıla olarak ölçülen verimlilik hem ürünlerin kalitesine ve özelliklerine hem de üretimdeki etkinliğe bağlıdır. Uzun dönemde bir ulusun hayat standartlarının temel belirleyicisi, verimliliktir. Rekabetçilikte başarılı olmak için bir ulusun ya düşük maliyetlere ya da fiyatı lehine etkileyebileceği farklılaştırılmış ürünlere sahip olması gerekmektedir (Porter, 1998: 10). Bu çerçevede, firmaların ya daha kaliteli ürünler üretmesi ya da daha etkin biçimde üretim yapması beklenmektedir. Bu da firmanın, rekabetçi üstünlük yaratabilmek için inovasyon yapabilmesi demektir. Rekabetçi üstünlükleri değiştiren bir inovasyon yapılabilmesinde; yeni teknolojilerin geliştirilmesi, (yeni ya da değişen) alıcı ihtiyaçlarına cevap verilebilmesi, yeni bir endüstri segmentinin ortaya çıkması, girdi maliyetlerini ya da olanaklarını değiştirebilmesi ve hükümet düzenlemelerinin değişmesi gibi etkenler rol oynamaktadır (Porter, 1998: 45-47). Ayrıca, Porter’a göre, uluslararası rekabetçiliğin, bir kez yakalanacak bir fırsat olarak değil, sürekli ilerleme ve yükselme (upgrade) içeren dinamik bir kavram olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Porter, 1998: 51).

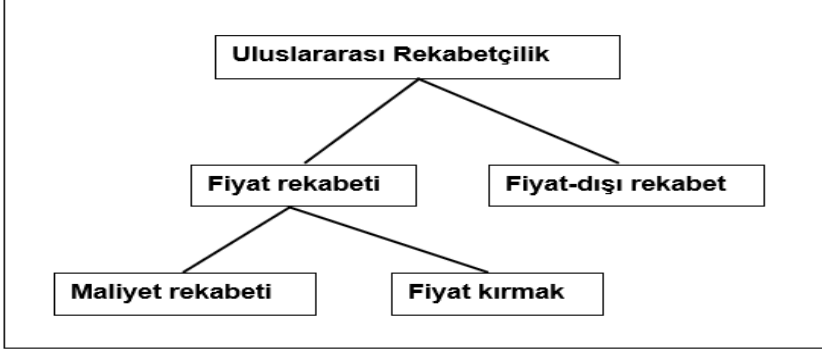
Diğer yandan, Porter, firma ve sektör düzeyinde uluslararası rekabetçiliği ise, ‘kârlılık için rekabet’ olarak tanımlamaktadır. Belirtmek gerekir ki, Porter’ın ulusal düzeyin yanı sıra firma ve sektör düzeyinde uluslararası rekabet gücünün doğasını açıklamaya yönelik çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Daha sonra bu çalışmanın uluslararası rekabet gücünün ölçülmesi ile ilgili bölümünde ele alınacak olan Elmas Modeli de bunlardan biridir.

Son olarak, yine Tablo1’de görüldüğü üzere, Petersen (2021), uluslararası rekabetçiliğin aslında 3 farklı yönden tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Bu tanımlardan ilki, Petersen tarafından, “satış yapabilmek” olarak adlandırılmaktadır. Bu rekabetçilik tanımında, dış ticaret dengesine, yüksek ihracat ve dünya pazar payına odaklanılmaktadır. Pazar payının istikrarlılığına, döviz kuru ve reel efektif döviz kuruna bakılmaktadır. Açıktır ki bu tanım, fiyat rekabetçiliğini ön plana çıkartmaktadır. İkinci tanım, “kazanç elde edebilme” olarak adlandırılmaktadır. Yüksek reel gelir sağlanmasına, daha yüksek düzeyde tüketim yapılabilmesine ve hem istihdamın artmasına hem de daha iyi çalışma koşullarına sahip olunmasına odaklanılmaktadır. Ticaret hadleri, bu doğrultuda ele alınıp yorumlanmaktadır. Üçüncü tanım ise Petersen tarafından “cezbedebilme” olarak adlandırılmaktadır. Üretim yerine odaklanılmaktadır. Üretim yeri seçiminde birim emek maliyeti, enerji maliyeti, vergi ve gümrük vergisi yükü gibi faktörler göz önüne alınmaktadır. Bu amaçla, doğrudan yabancı yatırım dengesine bakılmaktadır. Dünya Ekonomi Forumu’nun (WEF) endeksi uluslararası rekabetçiliğin bu tanımına ağırlık vermektedir.

2.2-Uluslararası Rekabetçiliğin Bileşenleri

Aşağıda, buraya kadar anlatılanlar ışığında oluşturulan Şekil 1’de, uluslararası rekabet gücü kavramının bileşenlerine yer verilmektedir.

Şekil 1: Uluslararası Rekabet Gücünün Bileşenleri

Kaynak: Çalışmanın ilk bölümündeki ayrıntılı tanımlar ve değerlendirmeler ışığında tarafımda oluşturulmuştur.

Şekil 1’den görüleceği üzere, uluslararası rekabet gücü, fiyat ve fiyat dışı bileşenlerden oluşmaktadır. Ancak fiyat rekabetinin de kendi içinde iki bileşeni bulunmaktadır: üretim maliyetini düşürerek malı daha düşük bir fiyattan satılabilmek, yani maliyet rekabeti ve üretim maliyetinde herhangi bir düşüş olmaksızın, yalnızca satış fiyatını düşürmek, yani fiyat kırmak.

Dolayısıyla Şekil 1’de, hem rekabetçiliğin fiyat kadar fiyat dışı unsurlara da bağlı olduğunun hem de maliyet rekabeti ile fiyat rekabetinin aynı şey olmadığını altı çizilmektedir. Maliyet düşüklüğüne dayanmayan fiyat rekabetini ‘fiyat kırmak’ olarak adlandırmak daha yerinde olacaktır. Bu çerçevede, belirtmek gerekir ki, rekabetçiliğin, yalnızca birim ihrac fiyatının düşüklüğü biçiminde algılanması aslında önemli riskler barındırmaktadır. Maliyetleri düşmediği halde, pazar payını korumak ya da artırmak için fiyat kıran ihracatçı sektörlerdeki firmalar, kısa dönemde kârlılıklarından belli bir süreliğine, bir miktar vazgeçebilseler de uzun dönemde bunu sürdürmeleri imkânsızdır. Bu çeşit bir fiyat rekabetinde ısrar edilmesi, rekabetçiliğin bazı belirleyicilerinde yapısal bozulmalara varacak ve sonuçta, kaynak dağılımı, ihracatçı sektörlerden dış ticarete konu olmayan sektörlerle doğru değişebilecektir (Durand ve Giorno, 1987: 151).

Maliyet rekabetine dayanmayan fiyat rekabetinin önemli araçlarından biri de döviz kurudur. Yerli paranın değerinin düşürülmesi, satılan malları uluslararası piyasalarda ucuzlatarak, ihracat miktarını artırmanın kolay yollarından biri sayılmaktadır. Ancak Krugman’ın ifade ettiği gibi, para birimini devalüe ederek rekabetçilik sağlamaya çalışan ülkeler, ticaret hadleri bozuldukça, er ya da geç satın alma güçlerinin yalnızca yerli üretime değil, ithal mallara da bağlı olduğunu idrak edecektir (Krugman, 1994:

32). Benzer biçimde, Petersen da yeterince fiyat kıran her firmanın malını satabileceğine, ama bu ticaretten kazançlı çıkmak şöyle dursun, kayıplara bile uğrayabileceğine dikkat çekmektedir. Asıl mesele, dış ticarete kazanç elde edebilmektir. Bu çerçevede, Petersen, ülkenin dış ticaret hadlerinin bir birim ihraç malı karşılığında kaç birim ithal malı alabildiğinin bir göstergesi olduğunu hatırlatmakta ve uluslararası rekabetçilikte temel hedefin, ‘uluslararası piyasalarda ticaret hadleri bozulmaksızın daha çok mal satabilmek’ olması gerektiğini belirtmektedir. (Petersen, 2021).

Bu noktada, belirtmek gerekir ki, Petersen, bir sektörün ürettiği malı dış piyasada “satabilmesi” kadar bundan “kazanç elde edebilmesinin” de bir o kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Kuşkusuz her malın fiyatı yeterince düşürülürse, satışı artacaktır. Ancak, bu satıştan her zaman yeterince kâr edilemeyebilecektir. Hatta zarar ve kayıplarla bile karşılaşılabilir.

3. BULGULAR

OECD kaynaklarında, uluslararası rekabetçilik açısından; teknolojik yenilik kapasitesi, markalaşma, ürün kalitesi, satış sonrası hizmetler gibi ülkenin ticaret performansına etki eden nitel faktörlerin sayısallaştırılmasının çok zor olduğuna işaret edilmektedir (Durand ve Giorno, 1987: 149). Üstelik bu faktörlerin, ülkenin ihracatına katkısının, satış hacmi yani ihracat performansı üzerinden değil, ticaret hadlerinin kur değerlendirilmesi yoluyla artmasında kendisini gösterebileceği de belirtilmektedir. Söz konusu güçlükler nedeniyle, uluslararası rekabetçiliğin ölçümünde uluslararası fiyat ya da maliyet farklılıkları odaklı yöntemlerin benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, uluslararası rekabetçiliğe ilişkin ölçüm ve karşılaştırma yapabilmek uğruna, gerçekte uluslararası rekabetçiliğin en önemli bileşenlerinden olan fiyat dışı unsurların göz ardı edildiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, bu bölümde, uluslararası rekabetçilik kavramının belirleyicileri ve başlıca ölçme yöntemleri ele alınacaktır.

3.1-Uluslararası Rekabetçilik Kavramının Belirleyicileri ve Ölçümü

OECD'nin ülke düzeyindeki uluslararası rekabetçilik hesaplamalarında 1969'da geliştirilen Armington Yaklaşımı'nı temel aldığı belirtilmektedir (Durand ve Giorno, 1987: 154-157). Bu yaklaşım, dış ticaret değişkenleri olarak ithalat ve ihracat hacimlerini ve bunları etkileyen fiyat rekabeti ölçütlerini ele almaktadır. Her ticarete konu olan ürün grubuna yönelik, her ihracatçı ülke için, bir piyasa payı denklemi kurulmaktadır. Kabaca ifade edilecek olursa, ithalat rekabetçiliği; üretici fiyatı ve ithal fiyatı arasındaki fark, ihracat rekabetçiliği ise; ülkenin ihraç fiyatı ile rakiplerin ortak piyasalardaki fiyatı arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır.

Sektörel düzeydeki uluslararası rekabetçilik ölçümlerinde yaygın kullanılan metodolojilerden biri ise Balassa tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksidir (RCA).

$$Bi,j = (Xi,j/X \text{ dünya},j)/(Xi, \text{ toplam}/X \text{ dünya, toplam})$$

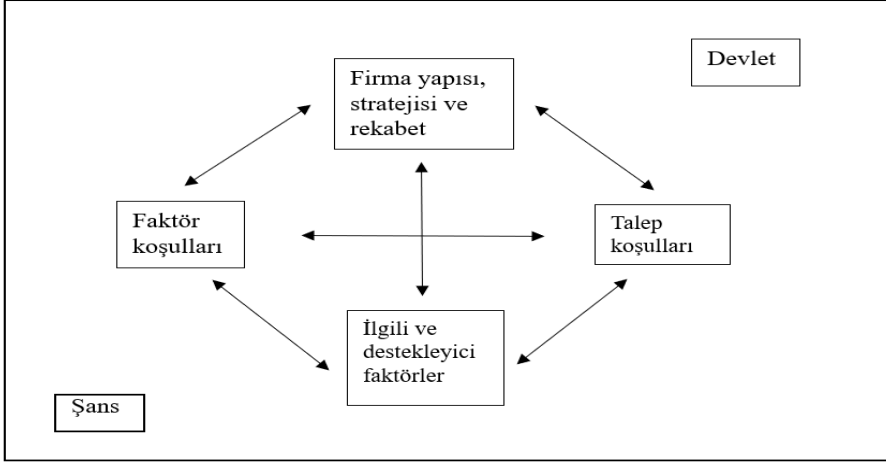
$X_{i,j}$ = i ülkesinin j sektöründeki ihracatı
 X dünya, j = j sektörünün toplam dünya ihracatı
 X_i , toplam= i ülkesinin toplam ihracatı
 X dünya,toplam= toplam dünya ihracatı

Bu endeks, bir ülkenin belli bir sektördeki ihracat miktarının aynı sektörün toplam dünya ihracatı içindeki payının, o ülkenin toplam ihracat miktarının toplam dünya ihracatı içindeki payına bölünmesi biçiminde hesaplanmaktadır (OECD, 2003: 198-199). Vollrath tarafından geliştirilen endeksler (RXA, RMA, RTA, RC) ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (RSCA); Balassa endeksinden yola çıkılarak ve adeta birbirinden türetilmiş, birbirinden farklılık göstermekle birlikte, temelde ihracat hacmini ve fiyat rekabetçiliğini esas alan diğer benzer ölçümlerdir. Literatürde, bu endekslerden hiçbirinin diğerine üstün olmadığı ama ele alınan sektördeki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerin bütünsel bir resminin elde edilebilmesi için birkaç endeksin birlikte hesaplanmasının daha uygun bir yaklaşım olacağı sonucuna varılmıştır (Epede ve Wang, 2022: 3) Ticaret Dengesi Endeksi (TBI) ve Tri Widodo Ürün Haritalaması Yöntemi ise sözü edilen endekslere ek olarak, ticaret dengesini de göz önüne almakta ama yine ithalat ve ihracat hacimlerini ve fiyat rekabetçiliğini odağına alan aynı temel mantığa dayanmaktadır (Söz konusu endekslerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Epede ve Wang, 2022).

Belirtmek gerekir ki, uluslararası rekabetçilik kavramı ile karşılaştırmalı üstünlükler kavramının aynı şey olduğu yanlışsının, her şeyden önce Balassa'nın endeksinin adının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) endeksi olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak bu endeks ve türevleri, gerçekte Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük kavramından ciddi farklılıklar içermektedir. İlk olarak bu endeksler, ülkelerin kendi sektörleri arasında yapılan bir karşılaştırmalı üstünlük sıralaması gerektirmemektedir. İkinci olarak da ölçüme konu olarak seçilen sektörün, diğer ülkeler karşısındaki fiyat rekabetçiliğine odaklanmaktadır. Bu fiyat rekabetçiliğinin verimlilikteki artışlar sonucunda maliyetlerde meydana gelen düşüşten mi yoksa fiyat kırmadan mı ortaya çıktığıyla ilgilenmemektedir. Petersen'e göre, Balassa endeksi ve türevleri, uluslararası rekabetçiliği "satış yapabilme" tanımı boyutunda sınırlandırmaktadır.

Sektörel düzeyde uluslararası rekabetçilik analizlerinde yaygın kullanılan ölçme yöntemlerinden bir diğeri de Porter'ın Elmas Modeli'dir. Bu modelde, sektörlerin uluslararası rekabet güçleri, dört ana değişkenin oluşturduğu bir sistem çerçevesinde değerlendirilmektedir. Söz konusu dört ana değişken; ulusal faktör donatımı, talep koşulları, ilişkili ve destekleyici sektörler ve firma stratejileri olarak belirtilmektedir.

Şekil 2: Porter'ın Elmas Modeli

Kaynak: Porter, 1998: 72.

Yukarıda Şekil 2'den görüleceği üzere, modelin dört ana değişkeni, birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri ve destekledikleri bir sistem oluşturmaktadır. Porter'a göre, bu sistemin yalnızca bir ya da iki değişkene dayanması durumunda, sektörün rekabetçiliğini sürdürebilmesi mümkün olmayacaktır. Ancak, her bir değişkende aynı derecede üstün olunması da gerekmemektedir. Temel değişkenler tek tek değil, dinamik bir yapı içerisinde, birlikte rekabetçilik sağlamaktadır (Eraslan vd., 2008: 284).

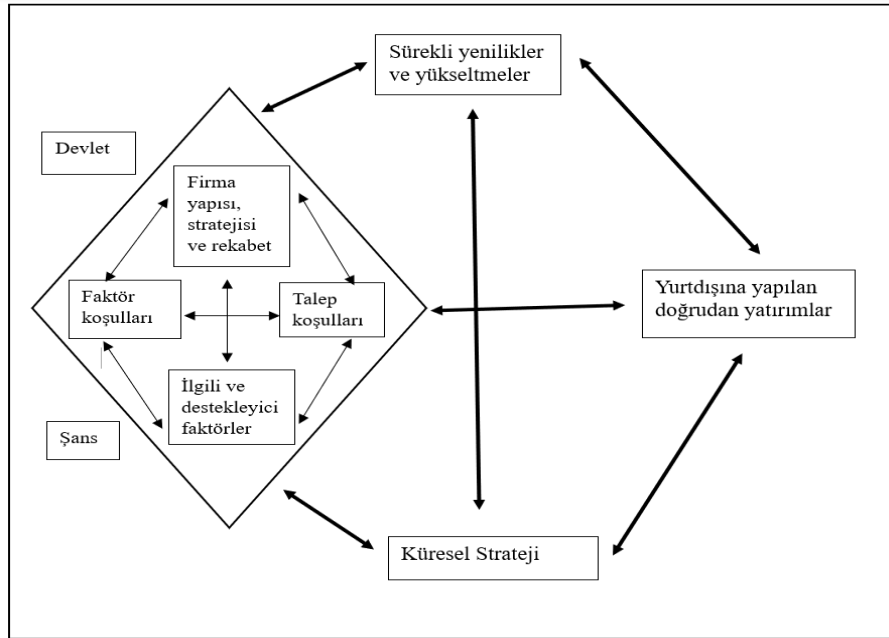
Ayrıca, sektörün rekabetçiliğini belirleyen dört ana değişken dışında, Porter, şans faktörüne ve devlete de modelinde yan roller vermiştir (Porter, 1998: 72). Devletin, tercihleri ve politikalarıyla firma, sektör ve ülke düzeyinde rekabetçiliği olumlu ya da olumsuz biçimde etkileme gücü bulunmaktadır. Şans unsuru ise her türlü teşvik ve önemin ötesinde ve beklenmedik bir biçimde, kendiliğinden olayları değiştirme gücüne sahiptir.

Modelde rekabetçilik; maliyet, farklılık ve kaynak olarak ifade edilebilecek üç temel boyutta ele alınmaktadır (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008: 109-110). Maliyet boyutu ile kastedilen, rakiplerden daha düşük maliyetle arz yapabilmektir. Farklılıkla kastedilen, rakiplerinin ürünlerinden daha başka faydalar içeren ürünler piyasaya sürebilmektir. Kaynak boyutu ise, rakiplerinden daha üstün kaynaklara ve yeteneklere sahip olmaktır.

Elmas modeline dayanarak yapılan çalışmalarda, rekabetçiliği incelenen sektöre ilişkin olarak, birincil ve ikincil veri kaynaklarına başvurulmaktadır. (Eraslan vd., 2008: 283-284). Birincil veri kaynakları; sektörde faaliyet gösteren firmalara, ilgili sivil toplum kuruluşlarına ve sektördeki kanaat önderlerine uygulanan derinlemesine

mülakat ve anket yöntemini içerir. Mülakat ve ankette sorulacak sorular ikincil veriler ışığında hazırlanmaktadır. Bu çerçevede ikincil veri kaynakları ise sektörle ilgili raporlar, medya, akademik makaleler vb. her türlü yazılı ve görsel kaynağı kapsamaktadır. Böylelikle, ele alınan sektörün, elması oluşturan dört temel değişkeninin güçlü ve zayıf yanları, o sektör özelinde ortaya konulmaktadır. (Örneğin, bkz. Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim sektörlerinin rekabetçiliğini ele alan Eraslan vd., 2008: 286 ve Türkiye'nin gıda sektörünün rekabetçiliğini analiz eden Bulu vd., 2007: 319).

Şekil 3: Uluslararası Rekabetçiliğin Belirleyicileri

Kaynak: Porter, 1998: 72'de yer alan Elmas Modeli şekli ve Kibritçiöğlü, 1998: 9'daki bilgileri ışığında tarafımda genişletilerek oluşturulmuştur.

Öte yandan, Şekil 3'ten de görülebileceği üzere, gerçekte Porter, uluslararası rekabetçilik kavramını Elmas Modeli'nden çok daha geniş ve çok boyutlu olarak ele almaktadır. Porter'a göre, firma ve sektörlerin uluslararası rekabetçiliklerinin dört tane belirleyicisi bulunmaktadır (Kibritçiöğlü, 1998: 9). Elmas modeli, bu belirleyiciler arasından yurt içi çevreye tekabül etmektedir. Ancak, Şekil 3'te ortaya konduğu üzere, firma ve sektörlerin uluslararası rekabetçilik kazanabilmeleri için yurt içi çevrenin yanı sıra teknoloji geliştirme ve inovasyon yeteneği, yurtdışına doğrudan yabancı yatırımlar yapabilme ve küresel strateji de gerekmektedir.

Belirtmek gerekir ki, Porter'ın uluslararası rekabetçilik kavramını ele alış biçimi bu kavramın hiçbir boyutunu, katmanını, dinamik yapısını gözden kaçırmayan geniş bir bakış açısı sunmaktadır.

3.2-Uluslararası Rekabetçiliğin Ölçümüne İlişkin Yapılan Çalışmalara Ele Aldıkları Belirleyiciler ve Ölçme Yöntemleri İtibariyle Toplu Bir Bakış

Bu bölümde, ihracat rekabetçiliğine ilişkin son otuz yılda yapılan çalışmaları gözden geçiren bir literatür tarama çalışması olan Paul ve Dhiman (2021) değerlendirilmektedir. Söz konusu çalışmada, uluslararası rekabetçiliğin ölçümü açısından yapılan çalışmalar, ele aldıkları belirleyicilere, seçtikleri değişkenlere ve kullandıkları yöntemlere göre sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırmalar aşağıda Tablo 2'de özetlenmiştir. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Paul ve Dhiman (2021).

Tablo2: Son 30 Yıla İlişkin Uluslararası Rekabetçilik Ölçme Çalışmalarında Yaygın Olarak Ele Alınan Belirleyiciler, Seçilen Değişkenler ve Kullanılan Yöntemler

Belirleyiciler	Makale sayısı	Değişkenler	Yöntemler	Makale sayısı
Döviz kuru	13	<ul style="list-style-type: none"> Döviz kurları 	Enlemesine Veri Analizleri (faktörel analiz temelinde)	9
Reel efektif kur	7	<ul style="list-style-type: none"> Reel kurlar Reel efektif kurlar 	Eş-Bütünleşme Nedensellik Yaklaşımı	9
Sermaye verimliliği	6	<ul style="list-style-type: none"> Kur hareketleri 	Çoklu Regresyon	9
GSYH	6	<ul style="list-style-type: none"> Kur oynaklığı İhracata dönüklük 	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksleri	9
Emek verimliliği	5	<ul style="list-style-type: none"> İhracat performansı 	Panel Veri Tahmin Regresyon Modelleri	6
Ticaretin serbestleştirilmesi	2	<ul style="list-style-type: none"> İthalat Dış ticaret hacmi 	Yerçekimi Modeli	6
Organizasyonel özellikler	2	<ul style="list-style-type: none"> Emek verimliliği 	Zaman Serisi Analizi	6
İhracat pazarlama politikaları	2	<ul style="list-style-type: none"> Sermaye verimliliği Birim emek maliyeti 	Genel Oto Regresif Koşullu Heteroskedasticity (GARCH) Modeli)	5
Karşılaştırmalı üstünlükler firma düzeyinde (ulaştırma maliyeti vb.)	2	<ul style="list-style-type: none"> İhracat büyümesi GSYH Kb GSYH 		

Firmaların içinde buldukları çevre özellikleri	2	<ul style="list-style-type: none">• Nüfus artış hızı• Ticaret ortağının geliri• İhracat rekabetçiliği• İmalat ihracatı	
Üretim teknolojileri ve firma büyüklüğü	2		
Birim emek maliyeti	1		
Tarifeler, ticarete konan engeller, arz-talep faktörleri vd.	6		

Kaynak: Paul ve Dhiman (2021) çalışmasında yer alan Tablo 6, Tablo7 ve Tablo 8'in (Paul ve Dhiman, 2021: 1092-1094; 1095 ve 1096) birleştirilmesiyle, tarafımca oluşturulmuştur.

Öncelikle yukarda yer verilen Tablo 2'de, Porter'ın Elmas Modeli kullanılarak yapılan çok sayıda çalışmaya yer verilmemiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Oysa Türkiye'nin ve başka ülkelerin çeşitli sektörlerine yönelik olarak, Elmas modeline dayanan çok sayıda rekabetçilik analizi bulunmaktadır. Öyle ki, basit bir kaynak tarama çabasıyla bile, örneğin Türkiye'nin sektörlerine ilişkin yapılan rekabetçilik değerlendirmelerinde, en çok başvurulan yöntemlerin başında Balassa endeksi ve türevleri ile Elmas modelinin geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2'de özetlenen literatür tarama çalışmasında, ihracat rekabetçiliğine ilişkin en çok ele alınan iki belirleyicinin, döviz kuru ve reel efektif kur olduğu görülmektedir. Bunlar ölçme çalışmalarında da sıklıkla hesaplama katılan değişkenler arasında yer almaktadır. Bilindiği üzere, yerli paranın değer kaybetmesinin ihracatı artıracığı ve reel efektif kurların yükselmesinin de ülkenin rekabetçiliğinin azalması biçiminde yorumlanacağı, ders kitabı düzeyinde bile ifade edilmektedir.

4. TARTIŞMA

Daha önce Tablo1'le ilgili açıklamalarda yer verildiği üzere, Petersen (2021), uluslararası rekabetçiliğin, fiyat rekabetçiliğinden ziyade dış ticaretten “kazanç elde edebilme” olarak ele alınması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Ticaret hadlerine bakılması gerektiğini ifade etmektedir. Ticaret hadleri, tanım gereği, ülkenin bir birim ihraç malı karşılığında kaç birim ithal malı alabileceğini göstermektedir. Bu çerçevede, Peterson (2021), “ihraç malının fiyatı düşerse, ihracat miktarı artar” biçimindeki rekabetçilik anlayışının aksine, örneğin kalitesi arttığı için ihraç malına yönelik talebin artabileceği, böylelikle ihraç malının fiyatının düşmek yerine artabileceğine ve bir reel kur oranı olarak ticaret hadlerinin ülke lehine değişeceğine dikkat çekmektedir. Eğer ticaret hadleri, malın kalitesi vb. fiyat dışı bir nedenle, mala olan talebin artması sonucu ülke lehine değişiyorsa, bu ülke aynı miktarda mal ihraç etmesine karşılık, çok daha fazla miktarda ithal malı alabilecektir. Peterson'a göre, bir ülke eğer mallarını dış ticaret hadleri bozulmaksızın dış pazarda satabiliyorsa, uluslararası rekabet gücüne sahip demektir.

Kabaca P_X/P_M olarak tanımlanan dış ticaret hadleri, hem ihraç malının fiyatına (P_X) hem de ithal malının fiyatına (P_M) bağlıdır. Ülkenin ticaret hadlerinin iyileşmesi iki nedenden kaynaklanabilir. Bunlardan ilki, P_X artışı, diğeri ise P_M düşmesi ile ilgilidir. İhraç fiyatının artması bakımından iki etki söz konusudur: yerli üretimin dünya piyasasında çekici bulunması anlamında “rekabetçi etki” ve belli bir ihracat miktarı karşılığında daha fazla ithal malı alabilmek, dolayısıyla daha fazla tüketebilmek anlamında “refah etkisi” (Peterson, (2021)). Ancak burada kastedilen, ülkenin ihraç fiyatındaki artışın kur etkisi ya da maliyet dezavantajından kaynaklanması değildir. İhraç fiyatındaki artış; inovasyon, vasıflı emek, doğrudan yabancı yatırım girişi, vb. yoluyla yerli üretimin kalitesinin artmasından kaynaklanabilir. Ticaret hadlerinin iyileşmesinin diğere nedeni olan ithal fiyatının düşmesi ise, söz konusu ülke açısından tarifeleri düşürmek, yerli ikamesini üreterek ithal malına bağımlılığın azaltılması ya da karşı ülkenin fiyat rekabetçiliği yapması vb. sonucu ortaya çıkabilir.

Öte yandan, daha önce değinildiği üzere, Porter, uluslararası rekabetçiliği ulusal düzeyde ulusal verimlilik, firma ve sektör düzeyinde ise kârlılık için rekabet olarak tanımlamaktadır. Her iki tanım da teknolojik ilerleme ve inovasyona vurgu yapmaktadır. Ulusal verimlilik olarak tanımlanan uluslararası rekabetçilik ya daha kaliteli ürünler üretebilmeyi ya da üretimi daha etkin biçimde yapabilmeyi başarmak demektir. Bu da aslında firmaların ve sektörlerin inovasyon yapabilmesine bağlı olmaktadır. Rekabetçi üstünlük elde edebilmenin yolu ancak maliyetleri düşürmekten ya da ürün farklılaştırma yapabilmekten geçmektedir (Porter, 1998: 38-39). Bir firma ya da sektör, rakipleriyle aynı ya da onlara yakın fiyatlarla mal satıyor, ama maliyetlerini onlarınkinden daha aşağıya çekebiliyorsa, onlardan daha kârlı olacaktır. Eğer maliyetleri rakiplerinkine yakınsa, ama ürünü onlarınkine göre farklılaştırabiliyorsa, kendi ürününe rakiplerinkinden daha yüksek fiyat belirleme imkânına kavuşacak ve onlardan daha fazla kâr elde edecektir. Porter gerek maliyetleri düşürmek gerek ürün farklılaştırma biçiminde rekabetçi üstünlük sağlamak için teknolojik ilerleme ve yenilik gerçekleştirmenin önemine değinmektedir.

SONUÇ

1-Uluslararası rekabetçilik; firma, sektör ve ulusal olarak üç farklı düzeyde ele alınabilen, fiyat kadar fiyat dışı unsurlara da bağlı olan, çok boyutlu, çok katmanlı, dinamik bir kavramdır. Ancak, Porter’a gelinceye dek, tanımına çok fazla değinilmeksizin ölçülen de bir kavram olmuştur. Yapılan az sayıda tanımın çoğunda bu kavramın fiyat dışı unsurlarına vurgu yapılmakta, ama ölçülmesi noktasında, veri sıkıntısı nedeniyle fiyat dışı rekabet unsurlarının çoğu kez tamamen göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Armington Yaklaşımı ve Balassa endeksi ekseninde, ele alınan bir sektörün uluslararası rekabetçiliği ölçülmeye çalışılırken, bu kavram, fiyat rekabetine indirgenmektedir.

2- Uluslararası rekabetçilik kavramı, gerçekte aralarında büyük farklılık olmasına karşın, sıklıkla karşılaştırmalı üstünlüklerle birbiri yerine kullanılmaktadır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı hem ülkelerin kendi içlerinde sektörlerinin

karşılaştırmalı üstünlükler derecelerinin hesaplanarak, aralarında bir sıralamasının yapılmasını ve kaynakların bunlar içindeki en düşük maliyetli sektörler kaydırılmasını hem de rakip ülkenin de benzer bir analize tabi tutulmasını gerektirmektedir. Ayrıca, Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı, fiyat rekabetinin, maliyet düşüklüğü temelinde ele alınmasına dayanmaktadır. Uluslararası rekabetçilik kavramı ise, fiyat ve fiyat dışı rekabet bileşenlerinden oluşan, firma, sektör ve ülke düzeylerinde ele alınabilen, zaman içinde belirleyicileri değiştiğinde değişen dinamik yapıda bir kavramdır. Porter tarafından ifade edilen dört belirleyicisi de göz önüne alındığında, bu kavramın ne kadar geniş ve çok boyutlu olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Uluslararası rekabetçilik kavramı, karşılaştırmalı üstünlükler kavramı ile aynı şeymiş gibi ele alınırken, aralarındaki bu farklılıkların göz ardı edildiği anlaşılmaktadır.

3-Bir diğer göz ardı edişin de uluslararası rekabetçiliğin fiyat rekabetine indirgenmesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Fiyat rekabeti, maliyet rekabetine dayandırılabilceği gibi, yalnızca fiyat kırmak temelinde de geçerli olabilmektedir. Ancak maliyet düşüşüne dayanmaksızın fiyat kırmak, sürdürülebilir bir rekabetçilik sağlamamaktadır.

4-Uluslararası rekabetçiliğin bileşenleri içinde maliyet düşüşü temelinde fiyat rekabeti kadar fiyat dışı bileşenler de önem taşımaktadır. Uluslararası rekabetçiliğin fiyat dışı bileşenleri; teknolojik ilerleme, ürün ve süreç yeniliği gerçekleştirilebilme, kalite vb. belirleyicilerine dayanır. Bunlar sayesinde bir firmanın ya da sektörün ürününü farklı ve cazip hale getirebilmesi mümkün olacaktır. Böylelikle söz konusu firma ya da sektör, malın ihraç fiyatını düşürmeksizin çok satabilecek ve daha kazançlı çıkabilecektir.

5-Ülkelerin uluslararası rekabetçiliği tartışmalı bir konu olsa da rekabetçi sektörler ülkelerin dış ticaret dengelerini sağlamaları bakımından önemlidir. Özellikle 4. Sanayi Devrimi bakımından kilit konumdaki sektörlerde uluslararası rekabetçilik kazanabilen ülkelerin, uluslararası işbölümü hiyerarşisi içinde konularının yükseleceği öngörülebilir. O nedenle, başta Türkiye olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerin, yeni kilit sektörlerde özellikle yukarıda bahsedilen teknolojik ilerleme, ürün ve süreç yeniliği gerçekleştirilebilme, ürün kalitesini artırma vb. fiyat dışı unsurlarla uluslararası rekabetçiliklerini artırmaya yönelik sanayi ve teknoloji politikaları geliştirmeleri gerekmektedir.

TOWARDS THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION RETHINKING THE CONCEPT OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS

1. INTRODUCTION

Since 1980s, due to the changing conditions of competition, countries' concerns about how to maintain or gain competitiveness in the international arena have increased and the concept of international competitiveness and its measurement have gained importance. In the aftermath of the 2008 Global Financial Crisis, it has been

understood that the neoliberal globalisation came to an end and the world is heading towards a new cold war. In the current time, it has been discussed whether the U.S hegemony will leave its place to China or not. But in the dust of many uncertainties, global economic order has been changing and the Fourth Industrial Revolution based on the key technologies such as artificial intelligence, internet of things and quantum computers etc. has started already. The U.S. and China are in a hegemonic rivalry. They are in a race to develop new technologies and achieve international competitiveness in key fields. Developing countries also struggle to catch windows of opportunities in key sectors and gain international competitiveness in order to improve their positions in the hierarchy of international division of labour.

2. METHODS

In the dawn of the new industrial revolution, the concept of international competitiveness came to the fore. In this paper, the definition of this concept and problems related to its determinants and measurement is discussed. After the 2008 Global Financial Crisis, the definitions of the concept of international competitiveness have tended to emphasize non-price aspects based on productivity increases. Many of them point to the need for being ready for the change that the Fourth Industrial Revolution will bring.

3. RESULTS

There are difficulties in data collecting and measuring numerically parameters like technological innovation capacity, branding, product quality, after sale services etc. Therefore, in the measurement of international competitiveness methods based on price competition have been implemented and despite their importance non-price aspects have been ignored. Moreover, Balassa's Revealed Comparative Advantages Index, starting with its name referring to Ricardo's comparative advantages concept, reduces international competitiveness to that narrow sense. However, there are major differences between both concepts.

Another method to measure sectoral level international competitiveness is Porter's Diamond Model. This model offers a much wider understanding of the concept by considering determinants such as factor conditions, demand conditions, firm structure and strategy, and other relevant factors. Porter's view of competitiveness also comprises technological progress as a valuable key to achieve innovations in order to decrease production cost and differentiate products.

4. DISCUSSION

Competitiveness can be reduced to price competition, but this would result in oversimplifying such a multidimensional and dynamic concept. On the contrary this concept is related to profitability. Competitiveness requires mastering new technologies and creating innovations for reducing costs and product differentiation. Price competition is about the volume of trade, while non-price competition is about

the gain of trade. International competitiveness is a concept having both price and non-price components, but its essence is more related to the latter. Therefore, in the transition to a new industrial revolution this concept will be discussed much.

CONCLUSION

The results of the study can be summarised as follows:

1-International competitiveness can be addressed at firm, sector or national levels. It is related to price and non-price components and therefore a multidimensional, multi-layered and dynamic concept. Until Porter, it has been a concept ‘measured mostly without being defined clearly’. Although the few definitions of the concept of international competitiveness were based on non-price components, its measurements were based on price components, due to data collecting difficulties. So, non-price components have been ignored while measuring at various levels. Especially in the measurements by Armington approach and Balassa Index, international competitiveness at sectoral level is reduced to price competition.

2-Although there are major differences between them, the concept of international competitiveness is often confused with the concept of comparative advantages. The concept of comparative advantages relies on price competition based on cost reduction. Each country should allocate its resources towards its lowest-cost sectors. On the other hand, the concept of international competitiveness consists of price and non-price components, can be analysed at firm, sector or national levels and has a dynamic nature. Considering its four determinants mentioned by Porter, its multidimensional structure is better understood. When the concepts of international competitiveness and comparative advantages are used interchangeably, these differences between them are ignored.

3-Another oversight occurs by reducing international competitiveness to price competition. Price competition can rely on cost reduction but also just cutting the price. However, a price cutting strategy which is not based on cost reduction won’t provide a sustainable competitiveness.

4-Non-price components of international competitiveness are just as important as price components. These rely on determinants of competitiveness such as technological progress, product and process innovations, quality etc. and help a firm or sector in differentiating its product in order to sell more of it without cutting its export price. So, the profitability of the firm or sector will increase.

5- Price competition is about the volume of trade, while non-price competition is about the gain of trade. International competitiveness is a concept having both price and non-price components, but its essence is more related to the latter. Therefore, in the transition to a new industrial revolution this concept will be discussed much.

KAYNAKÇA

- Aiginger, K., Bärenthaler-Sieber, S. ve Vogel, J. (2013). Competitiveness Under New Perspectives. Working Paper No 44. WWWforEurope. 1-97. Erişim: 15 Mart 2023, www.foreurope.com
- Bulu, M., Eraslan, İ. H. ve Barca, M. (2007). Türk Gıda Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: IX, (Sayı:1), 311-334.
- Durand, M. ve Giorno, C. (1987). Indicators of International Competitiveness: Conceptual Aspects and Evaluation. OECD. Erişim: 9 Nisan 2023, oecd.org/economy/outlook/33841783.pdf
- Epede, M. B. ve Wang, D. (2022). Competitiveness and Upgrading in Global Value Chains: A Multiple-Country Analysis of the Wooden Furniture Industry. *Forest Policy and Economics* 140 (8): 102737. 1-11.
- Eraslan, İ. H., Bakan, İ. ve Helvacioğlu Kuyucu, A.D. (2008). Türk Tekstil ve Hazırgiyim Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, Bahar 2008, 265-300.
- Fagerberg, J. (1998). International Competitiveness. *The Economic Journal*, June 1998, 355-374.
- Gürpınar, K. ve Sandıkcı, M. (2008). Uluslararası Rekabetçilik Analizinde Micheal E. Porter'in Elmas Modeli Yaklaşımı: Türkiye'deki Bazı Endüstrilerdeki Uygulanabilirliğin ve Sonuçlarının Araştırılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, (Sayı 15), 105-125.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). Porter'in Rekabetçi Avantajlar Yaklaşımı ve İktisat Kuramı. Erişim: 10 Nisan 2023, [https://www.researchgate.net/publication/23746436 Porter%27in Rekabetci Avantajlar Yaklasimi ve Iktisat Kurami](https://www.researchgate.net/publication/23746436_Porter%27in_Rekabetci_Avantajlar_Yaklasimi_ve_Iktisat_Kurami)
- Kibritçiöğlü, A. (1996). Uluslararası Rekabet Gücüne Kavramsal Bir Yaklaşım. A. Kibritçiöğlü (Ed.), *Uluslararası Makro İktisat Okumalar* içinde, (1-12). Ankara: 72 Tasarım. Erişim: 10 Şubat 2023. https://www.researchgate.net/publication/23746434_Uluslararası_Rekabet_Gucu%27ne_Kavramsal_Bir_Yaklasim
- Krugman, P. (1994). Competitiveness: A Dangerous Obsession, *Foreign Affairs*, Mar.-Apr., 1994, Vol. 73, No. 2, 28-44.
- OECD, (2003). Economic Surveys Italy, Balassa Indexes, Vol. 2003/13-August. 1-227.
- Paul, J. ve Dhiman, R. (2021). Three Decades of Export Competitiveness Literature: Systematic Review, Synthesis and Future Research Agenda. *International Marketing Review*, Vol. 38, No. 5, 1082-1111.
- Petersen, T. (2021). International Competitiveness and Terms of Trade. *GED-New Perspectives on Global & Economic Dynamics* (January 22, 2021) (Bertelsmann Stiftung).
- Porter, M. (1998). Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance. *The Free Press*. Erişim: 12 Mart 2023. <https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=CqZzxAXBpFEC&oi=fnd>

- &pg=PR23&dq=Michael+E.+Porter&ots=Au3kNO40Sx&sig=Dybp67WIBR6OSbNXChed5DTTb40&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true
- Porter, M. E. (2008). The Five Competitive Forces That Shape Strategy, *Harvard Business Review*, (January 2008), 25-41.
- Timbalari, C. (2021). The Determinants of International Competitiveness, *Studies in Business and Economics*, No. 16(3)/2021, 247-265.
- WEF, (2014). The Europe 2020 Competitiveness Report. 2014 Edition. Erişim: 10 Nisan 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Europe2020_CompetitivenessReport2014.pdf
- WEF, (2016). What is Competitiveness? Economic Progress. Erişim: 10 Nisan 2023, <https://www.weforum.org/agenda/2016/09/what-is-competitiveness/>
- WEF, (2019). The Global Competitiveness Report. World Economic Forum. Erişim: 10 Nisan 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
- WEF, (2020). The Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. World Economic Forum. Erişim: 12 Nisan 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Sibel ÇAŞKURLU
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Sibel ÇAŞKURLU
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Sibel ÇAŞKURLU
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Sibel ÇAŞKURLU
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Sibel ÇAŞKURLU

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**TÜRKİYE-INDONESIA RELATIONS IN THE FRAMEWORK OF
TÜRKİYE'S SOUTHEAST ASIA POLICY**

Kamer KASIM¹

Abstract

Turkish foreign policy increasingly focused on the Southeast Asia region in the post-Cold War era. Türkiye realized the necessity to follow active policy towards the regions that Türkiye had limited access during the Cold War era. Türkiye and Indonesia have historical ties backed to the Ottoman era and even before. Both countries have different position during the Cold War era since Türkiye as a NATO member in the Western Bloc, on the other hand Indonesia was a leading actor in non-allied movement. The situation changed with the end of the Cold War. In the new international system Türkiye and Indonesia developed relations based on mutual interest and historical ties. Southeast Asia region has been defined as a rising region of the post-Cold War world. The region's economic development and opportunities made Turkish foreign policy makers instigated new foreign policy initiatives towards Southeast Asian countries and regional organizations. Türkiye became sectoral dialogue partner of ASEAN and signed Free Trade Agreements with some regional countries. Türkiye declared Asia a New Initiative in 2019. Türkiye's trade volume with Southeast Asian countries has substantially increased. Among Southeast Asian countries, Indonesia has special importance with its strategic position and population for Turkish foreign policy. Türkiye-Indonesia relations reached the level of strategic partnership and the two countries' cooperation in defense industry cemented bilateral relations. Türkiye-Indonesia relations created atmosphere that both countries could work together on important regional and global issues, which includes from struggle against Islamophobia to regional economic development.

In this article Türkiye-Indonesia relations will be evaluated in the framework of Türkiye's Southeast Asia policy. It is argued that Indonesia deserves more attention in Turkish Southeast Asia policy. Closer Türkiye-Indonesia relations would provide more opportunities for both countries and Turkish-Indonesian relations will become even more important for Türkiye's Southeast Asia policy.

Keywords: *Türkiye, Indonesia, Southeast Asia, Defense Industry, ASEAN*

JEL Codes: F5, F 59, N 95

Başvuru: 12.06.2023 **Kabul:** 28.07.2023

¹ Prof. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations/Türkiye, ORCID: 0000-0002-9594-5183

TÜRKİYE'NİN GÜNEYDOĞU ASYA POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-ENDONEZYA İLİŞKİLERİ²

Öz

Soğuk Savaş dönemi sonrasında Türk dış politikası giderek artan bir şekilde Güneydoğu Asya'ya yöneldi. Türkiye Soğuk Savaş döneminde sınırlı ilişki kurabildiği bölgelere yönelik daha aktif bir politika izleme gerekliliği duydu. Türkiye ve Endonezya kökleri Osmanlı dönemine hatta daha öncesine giden tarihi bağlara sahiptirler. Ancak Soğuk Savaş döneminde iki ülke farklı pozisyonlardaydı. Türkiye NATO üyesi ülke olarak Batı Bloğunda yer alırken Endonezya Bağlantısızlar hareketinin önde gelen aktörlerindendi. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi Türkiye-Endonezya ilişkilerinin karakterini de değiştirdi. Yeni uluslararası sistemde iki ülke ilişkilerini geliştirecek yeni kanallar ile karşılıklı çıkarlara dayalı, tarihi bağlarla desteklenen bir ilişki biçimi gelişti. Güneydoğu Asya Soğuk Savaş sonrası dünyada yükselen profiliyle Türk dış politikasının ilgisini çekerken, Türkiye hem bölge ülkelerine hem de bölgede etkili uluslararası kuruluşlara yönelik dış politika hamleleri yaptı. ASEAN'a sektörel diyalog partneri olan Türkiye, bazı bölge ülkeleriyle de serbest ticaret anlaşmaları imzaladı. Türkiye 2019'da Yeniden Asya girişimini başlattı. Güneydoğu Asya ülkeleri arasında Endonezya stratejik konumu ve nüfusuyla özel bir yere sahip olurken, iki ülke arasında stratejik ortaklık düzeyine gelen ilişkiler, savunma sanayi alanındaki iş birliğiyle daha da pekişti. Türkiye-Endonezya ilişkilerinde geline nokta iki ülkenin gerek bölgesel gerekse küresel düzeyde ortak hareket edebileceği bir atmosfer oluştu. İslamofobi ile mücadele eden bölgesel ekonomik gelişmeye kadar pek çok konuda iki ülke birlikte çalışabilir.

Bu makalede Türkiye'nin Güneydoğu Asya politikası çerçevesinde Türkiye-Endonezya ilişkileri analiz edilecektir. Makalede Endonezya'nın Türkiye'nin Güneydoğu Asya politikasında daha fazla ilgiyi hak ettiği ve daha yakın Türkiye-Endonezya ilişkilerinin iki ülkeye de önemli fırsatlar sunduğu ileri sürülmektedir. Türkiye-Endonezya ilişkileri Türkiye'nin Güneydoğu Asya politikasında daha önemli hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Endonezya, Güneydoğu Asya, Savunma Sanayi, ASEAN

Jel Kodları: F 5, F 59, N 95

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. INTRODUCTION

Turkish foreign policy adopted itself to the conditions of the post-Cold War era. The bipolar structure of the Cold War era ended with the disintegration of the Soviet

² The Extended **Turkish** Summary is located the end of the article.

Union. Türkiye as a member of NATO and neighbor of the Soviet Union played critical role in the southern wing of NATO. Although Türkiye with its geopolitical significance played an important role in world politics during the Cold War era, the bipolar structure put limits on Türkiye's policy options. Türkiye had to follow policy of the alliances during the Cold War era. After the end of the Cold War Türkiye has opportunities and challenges in its foreign policy. As a regional power Türkiye had to involve in the regional events even if it did not want to involve in. The new international system and conflicts inflicted in the Türkiye's surrounding regions, Balkans, Caucasus, the Middle East, and Black Sea forced Türkiye to take role in the events. Türkiye needed to handle and follow careful foreign policy towards these conflicts. There had not been common policy of allies to the regional disputes and temporary and flexible alliances became possible to be established for each case in the new international system. This atmosphere means unpredictability for every states.

Despite these challenges that Türkiye faced after the end of the Cold War, there are also opportunities in the new environment. Türkiye had a chance to follow policy towards the regions that during the Cold War it would not be possible. After the disintegration of the Soviet Union the Turkic Republics of the Caucasus and Central Asia became independent and Türkiye gained opportunity to have influence and establish strong strategic ties with these kin states. At the same time Türkiye realized the possibilities and necessities to follow active foreign policy towards the regions that getting increasingly important in world politics. Southeast Asia region has been one of the regions that considered to be a rising star of the post-Cold War era. In the literature of international relations, Türkiye's policy towards Southeast Asia and especially its relations with Indonesia have been neglected. Relations with Indonesia went back to the Ottoman era. There are research to evaluate the Ottoman relations with the Sultanate of Aceh and Ottoman representation in Batavia (Jakarta) during Holland's rule there. After the independence of Indonesia, despite Türkiye's recognition of Indonesia and establishment of the diplomatic relations, there was a lack of interest in academic writings. In the Cold War years, Indonesia's position as a non-allied state and Türkiye's membership of NATO might be one of the reasons of neglect besides the geographical distance of the two countries. After the end of the Cold War era Türkiye's relations have been diversified and growing interest of the Southeast Asia reflected in academic works, however, Indonesia has still been neglected despite its importance as a G-20 state. In recent years, Ankara University Asia-Pacific Research Center (APAM) published edit book titled Türkiye'de Endonezya Çalışmaları 1 (*Indonesian Studies in Turkey-I*) in 2022 (Dündar and Durmaz, 2022). APAM published also books about other Southeast Asian countries. (See its web site, <http://apam.ankara.edu.tr/yayinlarimiz-2/>). Some of the publications specifically related to Turkey's relations with Indonesia, which have been come across during the preparation of this article, such as Purtaş 2019 and Esenbel 2013, are being cited.

Türkiye's growing interest towards Southeast Asia led to improve its relations with Indonesia. Systemic changes emphasized by neo-realist perspective are one of the major reasons of this change. Post-Cold War international system provided regional

powers to exert influence in their own region and beyond and states also need to improve relations with countries even geographically very far away from them. Türkiye and Indonesia are G-20 states and cooperation would benefit for both in many aspects. Türkiye's achievement in defense industry and Indonesia's need for defense products created favorable atmosphere for cooperation. However, Türkiye and Indonesia have not realized the real potential of cooperation yet. Academic publications would help to create awareness regarding benefits for cooperation and close relations. This article would contribute literature of Türkiye's relations with Indonesia underlying political, economic, and strategic dimensions of the relations. It is argued that Türkiye's relations with Indonesia are being neglected by academic circles particularly in the disciplines of international relations. This article may instigate interest for new studies of Turkish-Indonesian relations.

In this article Türkiye's relations with Indonesia will be analyzed in the framework of Türkiye's Southeast Asia policy. It is argued that Indonesia as an important country with its strategic location in the region deserves more attention of Turkish foreign policy and developing relations between the two states are the interests of both countries.

2. Türkiye's Southeast Asia Policy: Brief Evaluation

Although ties with Southeast Asia went back to the Ottoman Empire, this article focuses on Türkiye's policy and mainly concentrated on the post-Cold War era. Türkiye's increasing interest toward Southeast Asia was the result of the rise of many regional countries especially in the economic field. One of the reasons of the Türkiye's opening towards the region was also the change in the international environment which required states to adapt their foreign policies accordingly. Change in the international system is one of the main factors for foreign policy changes. Foreign policy changes can be slow and incremental, which is called normal foreign policy change. On the other hand, major and comprehensive foreign policy changes including behavioral changes in states interactions with other actors are identified as foreign policy restructuring (Holsti, 1988; Holsti, 1991: 83-101). Türkiye's foreign policy change after the Cold War era was normal foreign policy change to adapt the changes in the international environment. Bipolar structure of the Cold War put limits all countries' foreign policies because rigid alliances made difficult to follow a policy different than allies. The disintegration of the Soviet Union ended the bipolar world and new independent states joined the world community. For Türkiye, on the one hand, the discussion started about Türkiye's geopolitical situation vis a vis Europe and the US, on the other hand Türkiye had opportunity to open the regions that were difficult to reach due to the Cold War conditions. Particularly the independence of the Turkic Republics provided opportunity to Türkiye to exert its influence in Turkistan region which was not accessible before the disintegration of the Soviet Union. Türkiye established TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency later became Turkish Cooperation and Coordination Agency) in order to help development of the Turkic Republics (Özkan and Demirtepe, 2012: 647-648). Türkiye initiated regional integration projects and ideas starting from the Black Sea region with Black

Sea Economic Cooperation projects. Türkiye also organized the Turkic Republics Summits, which later evolved towards Turkic Council and afterwards it became Organization of Turkic States.

Türkiye's regional power role and the new international environment together with the export-oriented economy required Türkiye to open far away regions. Southeast Asia is the fastest growing region with immense economic opportunities and potentials became the focus on Türkiye's foreign policy. Türkiye's relations towards the region conducted with the parameters of the international system during the Cold War. Türkiye sent troops to Korea and participated the Korean War. Following this, Türkiye joined NATO in 1952 (Weitz, 2014). Türkiye recognized Republic of China on Taiwan and followed policy against Communist expansion. Turkish Foreign Minister Fatin Rüstü Zorlu together with parliamentary delegation visited Taiwan in 1956. Turkish Prime Minister Adnan Menderes visited Taiwan in 1958. Thus, economic, and cultural ties established between the two countries. Türkiye changed its policy together with its Western allies and recognized the Peoples Republic of China (PRC) and started to follow one China policy in 1971. In 1980's Türkiye-PRC relations developed with mutual high-level visits (Kasım, 2015: 83-100; Çolakoğlu, 2012:132). However, Türkiye's policy options were limited due to the conditions of the Cold War.

Türkiye had different policy options and opportunity to have wide range of relations with the end of the Cold War era. Türkiye increased trade volume with Southeast Asia and established multilateral ties with the connections of different organizations. Türkiye participated to the Treaty of Amity and Cooperation of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) in 2010 and Türkiye was conferred the status of Sectoral Dialogue Partner of ASEAN by the 50th ASEAN Foreign Ministers' Meeting in 2017. Türkiye also became a member of the Asia Cooperation Dialogue in September 2013 and participated in the Pacific Islands Forum as Dialogue Partner. Türkiye has also been a Dialogue Partner of Shanghai Cooperation Organization since 2012 (Shanghai Cooperation Organization, 2023). Türkiye is also in MIKTA, which is an informal consultation and coordination platform among Mexico, Indonesia, Republic of Korea, Türkiye, and Australia. MIKTA was initiated by the Foreign Ministers of member countries on 25 September 2013. Türkiye has signed Free Trade Agreements with Republic of Korea, Malasia, and Singapore. Türkiye has also been engaged in Free Trade Agreement negotiations with Indonesia, Japan, and Thailand. Türkiye's trade volume with the region's countries increased. The meeting of Foreign Ministers of Türkiye and the Pacific Islands was convened in Istanbul in 2008 and Türkiye hosted Foreign Ministerial Meeting of Türkiye-Pacific Small Island Developing States in 2014 under the theme of "From Bosphorus to the Pacific: Continued Cooperation for Sustainable Development". Türkiye also contributed to the Pacific Resilience Fund in 2021. The Fund was established within the Pacific Island Forum to tackle the impacts of climate change on the Pacific Island States. Türkiye also contributes peace process in Philippines as the Chair of the Independent Decommissioning Body since its establishment in 2014. Türkiye is also involved in the peace process in Philippines through the Organization of Islamic Conference and

the International Contact Group. The two sides of the conflict agreed to establishment of the Bangsamoro Transitional Authority and to allow the transitional government to take control of regional governance run until 2022 when elections supposed to be held. However, to hold the elections were postponed to 2025. Türkiye also provided humanitarian aid to Rohingya Muslims in the refugee camps in Bangladesh (Anadolu Agency, 2021).

Turkish foreign policy gave priority to Southeast Asia region with the end of the Cold War. Turkish Foreign Ministry launched *Asia a New Initiative* in August 2019. This initiative focuses to improve Türkiye's relations with Asian countries through regional, sub-regional and country-specific approaches, based on common interests and objectives. Türkiye has 54 diplomatic and consular missions in the countries within the Asia a New Initiative. All ASEAN members included this initiative (Asia A New Initiative, Turkish Foreign Ministry).

Türkiye's relations with Indonesia developed in many fields. Indonesia's geopolitical position, G-20 status, founder of ASEAN and the most populated Muslim country made for Türkiye attracted to increase its relations (See Purtaş. 2019:545-568).

3. Türkiye-Indonesia Relations in Political, Economic and Strategic Dimensions

3.1. Historical Overview

Türkiye recognized Indonesia on 29 December 1949 and diplomatic relations were established in 1950. Historical ties, on the other hand, went back to the 12th Century through traders. Aceh became an important center for international trade in the region. Portuguese began to dominate the Indian Ocean at the beginning of the 16th Century and Portuguese invaders threatened and disturbed the trade. The Muslim Sultanes in the region asked help from the Mamluks. The Mamluks sent navy against Portuguese and reached as far as the port of Diu in 1512 (Göksoy, 2011:65-66). Sultanate of Aceh, the Sultan Alaeddin Riayat asked for help from the Ottoman Empire in 1538. Ottoman Sultan Süleyman the Magnificent provided not just weapons and military instructed but also Sultan Süleyman sent construction experts to Aceh. The first exchange of ambassadors happened in 1547. Colonialist countries' invasion and control of the region in 19th Century put obstacles for contact of Turks to the region. Despite this, Ottoman Consulate opened in Batavia (Today's Jakarta) in 1883. Even though the Dutch colonial administration did not initially object to the Ottoman Consulate there, it concerned about the Ottomans' influence on the Muslim population of the region. (Esenbel, 2013; Idrus, 2020). Ali Galib Bey became the first person assigned as a Consul in Batavia. He stayed there about three years. Afterwards other counsels assigned in Batavia. Among them Mehmed Kamil Bey was a Counsel in 1897-1898 who established good relations with the local people and as a representative of the Caliph, Mehmed Kamil Bey became quite famous and a respected diplomat. However, officials of Holland were uncomfortable and declared Mehmed Kamil Bey as a persona non-grata. As a result, Mehmed Kamil Bey had to leave his job. He

prepared reports about Holland's colonial administration and political, social, economic, and religious situations in Indonesian islands and sent these reports to the Foreign Ministry of the Ottoman Empire. Despite all the difficulties that the Ottoman representatives faced in Batavia, Ottoman Empire continued its consulate activities until 1924. The last Counsel of the Ottoman Empire Refet Bey was assigned in 1911 and stayed in Batavia about 13 years. (Tetik, 2020: 99-108; Tetik, 2019: 54-55) After the collapse of the Ottoman Empire, the national struggle for independence in Türkiye under the leadership of Atatürk was inspired by Indonesians and the victory of Turks over occupying forces celebrated by Indonesians (Göksoy, 2002: 4-5).

3.2. Türkiye-Indonesia Relations in the Post- Cold War

Türkiye joined the Western bloc in the bipolar international system emerged after the Second World War. Türkiye became a member of NATO and important country of the southern wing of NATO as a neighbor of the Soviet Union. On the other hand, Indonesia became one of the leading actors of the Non-Allied Movement, which consisted of countries neither supported the West or Eastern Blocs. Although Türkiye-Indonesia diplomatic ties were established just after Türkiye's recognition of Indonesia in 1950 and Turkish Embassy commenced its activities in Indonesia on 10 April 1957 and Indonesian Embassy commenced its activities in Ankara in 1958, international system put certain limit in the relations. Despite this, Türkiye and Indonesia signed many important agreements in the Cold War years. Trade Agreement was signed on 14 September 1958 and Cultural Agreement was signed on 18 August 1973. Memorandum of Understanding on Cooperation in Construction Services was signed on 12 March 1982. Agreement on Economic and Technical Cooperation was signed on 18 December 1982. The Joint Commission for Economic and Cooperation had two sessions on 15 January 1985 and 27 January 1988 and the sides agreed on minutes (Bilateral Relations Between Indonesia-Turkey, Indonesian Consulate, 2023).

As we mentioned that while Türkiye became a member of NATO in 1952, Indonesia became a leading actor of the non-allied movement. Indonesia adopted Free and Active foreign policy doctrine, which reflected Indonesian long fight against colonialism. Free and Active foreign policy concept was introduced by Muhammed Hatta, the first Vice President of Indonesia. Muhammed Hatta also later published an article in Foreign Affairs Journal to describe Indonesia's foreign policy principles and its position in the Cold War era (Hatta, 1958: 480-490). Free aspect of its foreign policy usually refers to non-involvement in military alliances. Free also meant to resist any kind of external influence and obligations which might restrict Indonesia's autonomous actions in many fields (Anwar, 1994: 146). Indonesian foreign policy also active to encourage de-colonization and Indonesia promoted and established non-allied movement. Indonesia's Cold War years were not free from international system's impact and conflicts. Indonesia's conflicts with Malaysia in 1963-1965 shook Indonesia's relations with the West. Indonesia's close relations with Peoples Republic of China totally changed after left-wing coup attempts as Indonesia froze its diplomatic relations with China and keep distance with the Soviet Union. Indonesia's

important success came with the establishment of ASEAN in 1967. Indonesia ended its confrontation with Malaysia and promoted regional economic cooperation through this, Indonesia countered the communist threat during the Cold War (Anwar, 2023).

The end of the Cold War provided opportunities for Türkiye and Indonesia to improve its relations further without limitations of the international system. Turkish foreign policy started to implement new approach towards far away geographies. Southeast Asia became center of attention with the countries had high economic growth. Indonesia deserved special attention among Southeast Asian countries which is home to be the largest Muslim population besides its high economic growth. Türkiye and Indonesia cooperate in many organizations. Organization of Islamic Conference, Developing 8 and MIKTA. Türkiye also interested in ASEAN, which is the key organization in Southeast Asia. ASEAN was established on 8 August 1967 by founders of Indonesia, Malaysia, Philippines, Singapore, and Thailand. Brunei Darussalam joined ASEAN on 7 January 1984. Vietnam joined it 28 July 1995. Lao PDR and Myanmar joined on 23 July 1997. Cambodia joined it on 30 April 1999 (ASEAN, 2023). ASEAN countries' total GDP makes it 8th biggest economy in the world with 650 million population. Türkiye had Sectoral Dialogue Partner status in ASEAN since 2017. Türkiye's total trade volume with Southeast Asian countries was 17 billion USD in 2004 and it sharply increased to 75 billion USD in 2021 (Turkey's Relations with the Asia-Pacific Region, Turkish Foreign Ministry, 2023).

Indonesian reserves to have close relations with communist countries have been lifted with the end of the Cold War. While Indonesia's ties with China developed, China's growing military strength and its assertive policy especially regarding regional problems created anxiety in Indonesia. (For China see, Demirtepe and Özerterem, 2013: 95-118; Turan, 2020. For the US policy to contain China see Kasım, 2017: 175-190; Kasım, 2018: 160-179). The spread of democracy also impacted on Indonesia, particularly in its relations with the West. In post-Cold War era Indonesian foreign policy aimed to assist economic recovery and development, strengthen territorial integrity and consolidated democracy, and enhance Indonesia's regional and international standing. Indonesia also aims to protect the sovereignty of Indonesian territory in the sea, to develop the capacity to make sure the safety of diaspora and to get a full protection of Indonesian migrant workers. Indonesia also aims to strengthen ASEAN cooperation and regional architecture. (Anwar, 2023). Indonesian President Joko Widodo declared an overarching concept of a global maritime fulcrum. The maritime doctrine aimed to make Indonesia a maritime power with comprehensive diplomatic influence and guarantee the maintenance of national sovereignty, maritime safety, and regional security. Indonesia aimed to reassert its archipelagic outlook and valued Indonesian archipelago as its economic potential (Gindarsh and Primarizki, 2015: 2-3). Indonesia realized that the most important challenges that Indonesia faces are maritime in nature and maritime challenges requires a strong navy as a way to deter any external incursion and safeguarding of Indonesia's long coastline and thousands of islands (Shekbar and Liow, 2014). Indonesia's objective to improve its defense capacity created an opportunity for cooperation in Türkiye-Indonesia

relations since Türkiye's defense industry's capacity has also been increasing in recent years.

Türkiye's increasing interest towards Southeast Asia and both Türkiye's and Indonesia's growing economy provided atmosphere for relations to be improved. Indonesia faced tsunami disaster in 2004. Türkiye mobilized to collect donations and besides sending food and medical facilities, Turkish Red Crescent constructed 1050 buildings. Turkish government also opened Istanbul Village, which included a school, a mosque, and an orphanage, in Aceh. Türkiye has sent over 75 million USD aid to Indonesia after 2004 tsunami (Anwar, 2023).

Turkish-Indonesian relations entered the new stage when "the joint Declaration Indonesia-Turkey: Towards an Enhanced Partnership in a New World Setting" was signed on 5 April 2011 in Jakarta. Türkiye-Indonesia relations were elevated to the level of Strategic Partnership. The Consulate General of Indonesia opened in Istanbul in 2012. During the visit of Indonesian President Joko Widodo (known as Jokowi) in 2017, Türkiye and Indonesia made commitment to enhance cooperation in the fields of politics, security, economy, culture, education, science, and technology and set a target to have 10 billion USD trade volume by 2023. Türkiye and Indonesia agreed for the negotiations on Comprehensive Economic Partnership Agreement (CEPA) in 2017 (Anadolu Agency, 13 October 2017). During his visit in Türkiye, President Jokowi stated that "*We have agreed to bring positive trends in trade and investment including through conducting negotiation of Indonesia-Turkey Comprehensive Economic Partnership Agreement (IT-CEPA), reducing or removing trade barriers and creating conducive investment climate.*" (Cabinet Secretariat of the Republic of Indonesia", 2017).

Turkish and Indonesian Presidents met in G-20 Summit in Osaka, Japan in 2019 and in Bali, Indonesia G-20 Summit in 2022. Türkiye and Indonesia established the High-Level Strategic Council and signed the two agreements and five memorandums of understanding in 2022. One agreement was signed in the field of defense. Another agreement was about forestry. One of the five memorandums of understanding was cooperation in the field of research, technology, and innovation. Second one was signed in the field of environment and third one was about on development cooperation. The fourth memorandum of understanding was about joint production and distribution of electric busses. The fifth one was on the development of the trans-Sumatera toll road stretching across the island of Sumatra (Anadolu Agency, 14 November 2022). During his visit to Indonesia for the occasion of G-20 Summit in 2022, President Erdoğan, wishing success to Indonesia during its ASEAN term presidency, said that "*I expect your support for our dialogue partnership goal*". President Erdoğan also said that "*The High-Level Strategic Cooperation mechanism, which we have established jointly, constitutes a historic step in terms of our bilateral relations.*" ("President Erdoğan meets with President Widodo of Indonesia", Turkish Presidency, 2022). President Erdoğan's eagerness to deepen Türkiye's ties with ASEAN and further development of Türkiye and Indonesia relations noted during the visit.

In terms of economic relations CEPA negotiations are important and even the process has impacted on bilateral economic ties. Türkiye and Indonesia have talks to establish cooperation in satellites and satellites launch vehicles, aerospace industry and electric cars (Darmawan, Husaini, Rakhmadi and Atiqasani, 2022: 77-88).

There are many instruments which should play more active role to boost Türkiye-Indonesia relations. Indonesian Parliament House of Representatives Deputy Speaker Rachmat Gobel emphasized the need for the parliament to play a role in bolstering Indonesia's relations with Türkiye. He argued that "*heart-to-heart diplomacy avenue is expected to boost bilateral relations with Turkey, particularly in the manufacturing sector, such as in the electronic, healthcare, and defence technology industries. He added that Turkey is part of a trade organization with Europe, and they can be the entry point for Indonesian products*" (Antara Indonesian News Agency, 15 September 2022). Cooperation among Universities and academics should also play comprehensive role to boost Turkish-Indonesian relations. Turkish and Indonesian academics can cooperate from technical subjects to subjects of social sciences. In terms of international relations, Turkish academics' growing interests towards Southeast Asia region, should be more focus on Indonesia and Indonesia related issues in the region. Another important point to increase cooperation should also be further exchange of students and academics.³ Yunus Emre Institute opened its representative's office in Jakarta in 2022. Yunus Emre Institute affiliated to the Yunus Emre Foundation is carrying out activities to promote Türkiye, Turkish language, history and culture and art. Yunus Emre Institute is conducting culture and art activities and giving support to scientific research besides teaching Turkish language (Yunus Emre Enstitüsü, 2022.).

Indonesia also decided to move its capital Jakarta to the East Kalimantan. Jakarta's congestion, pollution, and its situation prone to earthquakes are the main reasons for government's decision. The new city will be sustainable forest city and the environment will be at the heart of the development and to be carbon-neutral by 2045 (Associated Press, 9 March 2023). Turkish contractors have over 10,000 projects worth more than 400 billion dollars in many countries could play a role in building the new capital of Indonesia (Daily Sabah, 24 June 2020).

Turkish company Karsan and Credo Group's Schacmindo signed a Memorandum of Understanding to explore the future electrification of Indonesia's public transport network. They aim to realize most of the transformation of billion-dollar city Jakarta's electric public transportation and tens of thousands of vehicles to be completed by 2030 (Karsan Signs MoA to Advance Bus Electrification in Indonesia", 2022). Trade volume between Türkiye and Indonesia reached about 2 billion USD in 2021. However, this volume was far behind the two countries target of 10 billion USD in 2023. Another point is that Türkiye's import was 1.6 billion USD, which surpassed to its export to Indonesia, which was 271 million USD. There are 19 Indonesian

³ Author's observation during his visit of Indonesia University/Jakarta, 6-14 May 2023.

companies operates in Türkiye and 51 Turkish companies operates in Indonesia (Türkiye-Indonesia Economic-Trade Relations, Turkish Foreign Ministry, 2023. For trade relations see also Erdal, 2022: 7-12). Considering the potential of both countries, Türkiye and Indonesia should increase bilateral trade volume and investments.

3.2.1 Cooperation in Defense Industry

Defense Industry is an area of great potential for cooperation in Türkiye-Indonesia relations. A memorandum of understanding on defense industry cooperation was signed in June 2010. Collaboration had begun in some areas, whether it be on specific equipment, such as radar systems, or more general exchanges of expertise between their militaries. One of the important demonstrations of defense cooperation between Türkiye and Indonesia is Kaplan MT medium weight tank, which is being produced by FNNS-Turkish armored vehicle manufacturer and PT Pindad Indonesian Defense Company. A cooperation agreement was signed to develop 2 prototype medium tanks in 2015. KAPLAN MT (HARIMAU) Medium Weight Tank Serial Production Long-Term Collaboration Agreement was signed between FNSS and PT Pindad in 2019. The agreement envisaged the production of 18 KAPLAN MT vehicles and design perfection studies completed in 2020. The production technical support and supply parts provided to PT Pindad to be produced in Indonesia were completed in 2021. The production of the first batch of vehicles in the serial production configuration completed in 2022. The KAPLAN MT, which was started within the framework of the Defense Cooperation Agreements signed between Türkiye and Indonesia, is the Türkiye's first defense export program in the Tank Class (Defence Turkey, 2022. FNSS Completed the Serial Production; KAPLAN MT Medium, 2022). Turkish-Indonesian defense cooperation continued with various agreements and negotiations. One of the contracts was signed about Khan missiles and multilayer air defense system, which are produced by Turkish missile-maker Roketsan. Indonesian military will be the first foreign users of the system (Indonesia to be first foreign user of Turkey's Khan missile system", Defense News, 2022). ADVENT Combat Management System produced by HAVELSAN, was delivered to Indonesia to be used by patrol ships of Indonesian Navy in 2022. Acoustic Torpedo Countermeasure Jammer was delivered to Indonesia for submarines being produced by ASELSAN. Türkiye also delivered 30 mm MUHAFAZ Remote Controlled Stabilized Gun System to the Indonesian Coast Guard Command. Regarding defense industry, Türkiye's export to Indonesia was 2.311 million USD in the first quarter of 2021. Türkiye's export to Indonesia reached 10.661 million USD in the first quarter of 2022 (Doğan, 2022: 10-11).

Türkiye and Indonesia have great desire and motivations for further cooperation in defense industry. Indonesian Foreign Minister Retno Marsudi also mentioned that cooperation in defense industry would be one of the priorities of the two countries. She argued that defense cooperation should not be limited to Indonesian purchasing defense industry products from Türkiye. Indonesia and Türkiye should have strategic cooperation including manufacturing, production, and joint development of defense industry products. She stated that "*We are ready for such cooperation, and that is why*

we decided to form a 2+2 format dialogue forum in which foreign and defense ministers from both countries will meet to discuss policies and strategies for cooperation in the field of defense industries.” She also mentioned that Indonesia has that type of meeting in the form of 2+2 with Japan, Australia, and South Korea. Türkiye would be the fourth one. This is the clear indication that Indonesia attaches great importance for cooperation with Türkiye (Move2Turkey News, 2022).

Defense cooperation between Türkiye and Indonesia reached a different level with a defense cooperation action plan signed in February 2023. Indonesian Defense Minister Prabowo Subianto stated that *“We have just signed a very historic and important pact, namely an action plan, which is a follow-up to the strategic cooperation relationship between the two countries. I am optimistic that the close cooperation, in the framework of strategic partnership between Turkey and Indonesia, can contribute to peace and stability in the World.”* Turkish Defense Minister Hulusi Akar argued that *“It is important for us to increase the potential for military training and cooperation between Turkey and Indonesia in the defense industry.”* Akar also underlined the fact that this is very positive contributions not just for the national interests of Türkiye and Indonesia but also for regional security (Anatara, Indonesian News Agency, 2023).

CONCLUSION

Turkish foreign policy gave priority to the Southeast Asia region with the end of the Cold War and launched a policy of Asia a New Initiative. This initiative focusses to improve Türkiye’s relations with the Asian countries through regional, sub-regional and country specific approaches, based on common interests and objectives. To reach its objectives Türkiye has focused on Southeast Asia since the end of the Cold War. Türkiye participated to the Treaty of Amity and Cooperation of the ASEAN in 2010 and Türkiye was conferred the Status of Sectoral Dialogue Partner of ASEAN in 2017. Indonesia’s importance increased in Türkiye’s regional policy by each passing year since the end of the Cold War. Despite the distance between the two countries, they have the close ties due to the history and civilization and opportunities to develop economic, politic, and strategic relations further. Türkiye-Indonesia relations reached the level of Strategic Partnership, and the High-level Strategic Council was established in 2022. Turkish-Indonesian cooperation have very productive in defense industry and opened the way for further developments. Türkiye and Indonesia have also potential to increase bilateral trade volume a lot more than its current level. For Türkiye, Indonesia is an important market for its products with its large population and Indonesia also provides investment opportunities for Turkish firms. For Indonesia, Türkiye has investment opportunities for Indonesian firms also a place where Indonesian products could reach all European market.

Türkiye and Indonesia besides economic cooperation, they can work together on regional as well as global political issues. Academic cooperation has also great potential needed to be fulfilled. Türkiye and Indonesia have also potential to have common strategy to struggle against Islamophobia, which is became a global concern.

Indonesia with over 274 million population and 1,905,000 square kilometers territory deserves more attention and will become even more central position in Turkey's Southeast Asian policy in the future.

TÜRKİYE'NİN GÜNEYDOĞU ASYA POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-ENDONEZYA İLİŞKİLERİ

1. GİRİŞ

Türk dış politikasında Soğuk Savaş dönemi sonrası ilişkilerin yoğunlaştığı bölgelerden birisi Güneydoğu Asya olmuştur. Bu makalede Türkiye'nin Güneydoğu Asya'nın önemli ülkelerinden Endonezya ile ilişkileri Türkiye'nin Güneydoğu Asya politikası çerçevesinde analiz edilecektir. Makalede Endonezya'nın bölgedeki stratejik konumu ve nüfusuyla Türk dış politikasında daha fazla ilgiyi hak ettiği ve ikili ilişkilerin daha da geliştirilmenin her iki ülkenin de çıkarına olduğu ileri sürülmüştür.

1.1 Türkiye'nin Güneydoğu Asya Politikası: Kısa Değerlendirme

Türkiye Soğuk Savaş dönemi sonrası Güneydoğu Asya ile artan ilişkilerinin sonucu olarak bölgedeki kuruluşlarla yakın bağlar kurmuştur. Türkiye 2010'da ASEAN Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasına taraf olmuştur. 50. ASEAN Dışişleri Bakanları toplantısında 2017'de de Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı elde etmiştir. Türkiye ayrıca 2013'te Asya İşbirliği Diyalogu üyesi olmuş ve Pasifik Adaları Formuna da Diyalog Ortağı olarak katılmıştır. Türkiye 2012'den beri Şanghay İşbirliği Örgütü'nde Diyalog Ortağıdır. Meksika, Endonezya, Kore, Türkiye ve Avustralya Dışişleri Bakanları'nın girişimiyle 2013'te kurulan MIKTA da Türkiye için önemli girişimlerden birisi olmuştur. Güney Kore, Malezya ve Singapur ile Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamış olan Türkiye, Endonezya, Japonya ve Tayland ile de Serbest Ticaret Anlaşması görüşmelerine devam etmektedir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ticareti 2004'te 17 milyar dolar iken 2021'de 75 milyar dolara çıkmıştır. Türkiye Ağustos 2019'da Yeniden Asya girişimini başlatmış ve tüm ASEAN üyeleri bu girişim içinde yer almaktadır.

1.2 Türkiye-Endonezya İlişkileri: Politik, Ekonomik ve Stratejik Boyutlar

Türkiye Endonezya'nın bağımsızlığını 29 Aralık 1949'da tanımış ve ardından diplomatik ilişkiler başlamıştır. Tarihsel bağlar ise 12. Yüzyıla kadar gitmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kanuni Sultan Süleyman Portekiz işgalcilerine karşı Açe Sultanına askeri destek ve uzmanlar yollamıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1883'te Bataviya'da (Cakarta) Konsolosluk açmış ve İmparatorluk sona erene kadar Endonezya'daki temsil devam etmiştir. Millî Mücadele Endonezya'ya örnek oluşturmuş ve Türklerin zaferi Endonezya'da kutlanmıştır.

1.3 Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türkiye-Endonezya İlişkileri

Soğuk Savaş döneminde Türkiye 1952’de NATO üyesi olurken Endonezya Bağlantısızlar Hareketi’nin önde gelen ülkeleri arasında yer almıştır. Bu durumun getirdiği sınırlamalara rağmen, Türkiye ve Endonezya Soğuk Savaş döneminde de çok sayıda anlaşmaya imza atmışlardır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ise Türkiye ve Endonezya’ya ilişkilerini geliştirmek için önemli fırsatlar sunmuştur. İki ülke çeşitli uluslararası kuruluşlarda birlikte çalışmaktadır. Endonezya’da 2004’te yaşanan Tsunami felaketi sonrası Türkiye gıda ve tıbbi yardımının yanında Açe’de İstanbul Köyü açmış ve 75 milyon doların üzerinde yardım göndermiştir. Türkiye-Endonezya ilişkileri 5 Nisan 2011’de imzalanan ortak deklarasyonla yeni bir aşamaya geçerken, stratejik ortaklık düzeyine erişen ilişkilerde Üst Düzey Stratejik Konsey 2022’de kurulmuştur. Bu gelişme Başkan Erdoğan tarafından ikili ilişkilerde tarihi bir adım olarak ifade edilmiştir. Türkiye-Endonezya ilişkilerinde parlamentoların rolünden akademik iş birliğine kadar ilişkilerin daha da ilerlemesini sağlayacak pek çok araç bulunmaktadır. Türkiye’de Güneydoğu Asya’ya yönelik akademik alandaki ilginin özellikle Endonezya’yı ilgilendiren konularda uluslararası ilişkiler disiplini de daha fazla yayının yapılmasına yol açması ve öğrenci ve öğretim üyeleri arasında daha fazla karşılıklı değişimin olması ilişkileri daha da geliştirecektir. İki ülke ekonomik ilişkilerinde de fırsatlar çok fazladır. Endonezya başkent Cakarta’yı Doğu Kalimantan’a taşımayı planlamaktadır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde projeler yürüten Türk inşaat firmaları Endonezya’nın yeni başkentinin inşasında da önemli rol alabilir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2021’de 2 milyar dolardır. Bu 2023’te 10 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefinin çok gerisinde kalmıştır.

1.4 Savunma Sanayiinde İşbirliği

Türkiye-Endonezya ilişkilerinde işbirliği potansiyeli en yüksek alanlardan birisi savunma sanayiidir. İki ülke arasında Haziran 2010’da imzalanan Memorandum sonrasında radar sistemlerinden karşılıklı askeri uzmanların değişimine uzanan işbirliği başlamıştır. Türk ve Endonezya ortak üretimi Kaplan tankı iki ülke savunma sanayii işbirliğinin çok somut bir örneği olmuştur. Endonezya’ya füzeden çeşitli savunma sanayii ürünlerine kadar geniş bir yelpazede Türkiye’den ihracat olmuştur. Türkiye’nin Endonezya’ya savunma sanayii ihracatı 2021’in ilk çeyreğinde 2,311 milyon dolarken, 2022’nin ilk çeyreğinde 10,661 milyon dolara ulaşmıştır.

SONUÇ

Türk dış politikası Soğuk Savaş dönemi sonrasında Güneydoğu Asya’yı öncelerken 2019’da Yeniden Asya girişimini başlatmıştır. ASEAN ile imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’nın yanında Türkiye 2017’de ASEAN’a Sektörel Diyalog Ortağı olmuştur. Türkiye’nin Güneydoğu Asya politikasında Endonezya’nın ağırlığı giderek artmaktadır. İki ülke arasındaki coğrafi mesafeye rağmen gelişen ilişkiler stratejik ortaklık düzeyine çıkmıştır. İki ülke ticaret hacmi hedeflenenin gerisinde kalmasına rağmen savunma sanayiinde oldukça verimli bir işbirliği yapıldı. Türkiye açısından Endonezya nüfusuyla önemli bir pazar konumundadır. Yine Türk firmalar içinde

Endonezya yatırım fırsatlarının olduğu bir ülkedir. Endonezya için de Türkiye yatırım fırsatları barındırmakta hem de Endonezya ürünlerinin tüm Avrupa pazarına ulaştırılmasını sağlayabilecek bir ülkedir. Türkiye ve Endonezya ekonomik işbirliğinin yanında bölgesel ve küresel politik konularda da işbirliği yapabilirler. Hatta iki ülke İslamofobi ile mücadelede de işbirliği yapabilirler. Endonezya 274 milyonu aşan nüfusu ve 1.905.000 km² yüzölçümüyle Türk dış politikasında daha fazla ilgili hak etmekte ve ileride Türkiye'nin Güneydoğu Asya politikasında Endonezya daha merkezi bir konuma gelme potansiyeli taşımaktadır.

RERERENCES

- Anwar, D.F., (1994). Indonesian Foreign Policy After the Cold War, *Southern Asian Affairs*, 146-163, Access: 1 June 2023, [JSTOR, http://www.jstor.org/stable/27912099](http://www.jstor.org/stable/27912099)
- Anwar, D.F. (2023). A Journey of Change: Indonesia's Foreign Policy, *Global Asia*, Access: 25 March 2023, https://www.globalasia.org/v4no3/cover/a-journey-of-change-indonesias-foreign-policy_dewi-fortuna-anwar.
- ASEAN web site, Access: 20 March 2023, <https://asean.org/member-states/indonesia/>.
- Asia A New Initiative, *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, Access: 26 May 2023, <https://www.mfa.gov.tr/asia-anew-initiative.en.mfa>.
- Bangsamoro Peace Process has 'come a long way': Turkish Envoy, (2021). *Anadolu Agency*, Access: 20 April 2023, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/bangsamoro-peace-process-has-come-a-long-way-turkish-envoy/2423400.rkisenvoy>
- Bilateral Relations Between Indonesia-Turkey, *The Consulate General of Indonesia/Istanbul-Turkey*, Access: 20 March 2023, <https://kemlu.go.id/istanbul/en/read/bilateral-relations-between-indonesia-and-turkey/3231/etc-menu>
- Cabinet Secretariat of the Republic of Indonesia (2017). Access: 18 March 2023, <https://setkab.go.id/en/indonesia-turkey-sign-various-cooperation-deals/>.
- Çolakoğlu, S, (2012). Turkey's East Asian Policy From Security Concerns to Trade Partnership, *Perceptions*, XVII, (4), 129-158.
- Darmawan A., Husaini M., Rakhmadi R., Atiqasani A, (2022). Investigating the Impact of Indonesia-Turkey CEPA and Factors influencing Indonesian Export Performance, *Jurnal Ekonomi Pembangunan*, 20 (1), (s.77-88), Access: 22 April 2023, <https://ejournal.unsri.ac.id/index.php/jep/article/view/77-8817790/pdf>.
- Demirtepe, M.T. and Özertem, H.S. (2013). Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları, *Bilig*, (95), 95-118.
- Doğan, D. (2022). Asia A New Initiative to Turkey and Impacts on Defense Industry, *SETA Analysis*, (79), (s.1-14), Access: 20 March 2023, <https://setav.org/en/assets/uploads/2022/05/A79En.pdf>.

- DPR Expects to Intensify Indonesia-Turkish Relations: Deputy Relations (2022). *Antara Indonesian News Agency*, Access: 25 April 2023, <https://en.antaranews.com/news/249941/dpr-expects-to-intensify-indonesia-turkish-relations-deputy-speaker>.
- Erdal, İ. (2022). “Türkiye-Endonezya Ticari İlişkileri Üzerine”, M. Dündar and G. Durmaz (Ed.), *Türkiye’de Endonezya Çalışmaları-I*, in (p. 7-12). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Esenbel, S. (2013). Turkey and Indonesia: Historical Roots, Contemporary Business Links, *Middle East Institute*, Access: 20 March 2023, <https://www.mei.edu/publications/turkey-and-indonesia-historical-roots-contemporary-business-links>.
- FNSS Completed the Serial Production; KAPLAN MT Medium, (2022). Access: 20 April 2023, <https://www.fnss.com.tr/en/media/news/fnss-completed-serial-production-kaplan-mt-medium-tank-platforms-are-their-way-indonesia-1430>
- Gindarsh, I. and Priamarizki, A. (2015). Indonesia’s Maritime Doctrine and Security Concerns, *RISIS Policy Report*, Access: 11 May 2023, https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2015/04/PR150409_Indonesias-Maritime-Doctrine.pdf
- Göksoy, İ.H. (2011). “Ottoman-Ace Relations as Documented in Turkish Sources”, R. M. Feener, P. Daly and A. Reid (Ed.), *Mapping the Acehnese Past*, in (p. 65-96). Leiden: KITLV Press.
- Göksoy, İ.H. (2002). Atatürk ve Türk İnkılabının Endonezya’daki Etkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18 (52), 1-36.
- Hatta, M. (1958). Indonesia Between the Power Blocks, *Foreign Affairs*, 36, (5), 480-490.
- Holsti, K. J. (1991). “Restructuring Foreign Policy: A Neglected Phenomenon In Foreign Policy Theory”, K. J. Holsti (Ed.), *Change in the International System, Essays on the Theory and Practice of International Relations*, in (p. 83-101). Edward Elgar publishing Company.
- Holsti, K. J. (1988). *International Politics: A Framework For Analysis*, New Jersey: Prentice-Hall.
- Idrus, P.G. (2020). Aceh’s History Can Boost Indonesia, Turkey Relations, *Anadolu Agency*, Access: 20 March 2023, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/acehs-history-can-boost-indonesia-turkey-relations/2074927>.
- Indonesia Inks Defence Cooperation Action Plan with Turkey (2023). *Antara Indonesian News Agency*, Access: 25 May 2023, <https://en.antaranews.com/news/271779/indonesia-inks-defence-cooperation-action-plan-with-turkey>.
- Indonesia to be first foreign user of Turkey’s Khan missile system (2022). Access: 26 May 2023, <https://www.defensenews.com/industry/2022/11/08/indonesia-to-be-first-foreign-user-of-turkeys-khan-missile-system/>.
- Indonesia: We Will Strengthen Our Cooperation With Turkey (2022). Access: 24 May 2023, <https://move2turkey.com/indonesia-we-will-strengthen-our-cooperation-with-turkey-in-the-field-of-defense-industries/>.
- Karsan Signs MoA to Advance Bus Electrification in Indonesia (2022). <https://bus-news.com/karsan-signs-mou-to-advance-bus-electrification-in-indonesia/>.

-
- Kasım, K. (2018). Tayvan-ABD İlişkileri ve Güneydoğu Asya'da Güvenliğe Yansımaları, A. M. DüNDAR (Ed.), *Türkiye'de Tayvan Çalışmaları I* in (p. 160-179). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kasım, K. (2017). The Impact of the US Rebalancing Policy toward Asia Pacific on International Relations in the Region, T. Kaminski (Ed.), *Overcoming Controversies in East Asia*, in (p. 175-190). Lodz: Lodz University Press.
- Kasım, K. (2015). Turkey-Taiwan Relations in the Context of Turkey's Asia-Pacific Policy, *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 12, (45), 83-100.
- Muzakki, F. (2017). Theory, Practice, and Analysis of Indonesia's Foreign Policy, *Jurnal Translitera Edisi* 5(2), (p.14-24), Access: 18 March 2023, file:///C:/Users/KAMER/Downloads/360-Article%20Text-721-1-10-20180329%20(2).pdf.
- Özkan, G. and Demirtepe M.T. (2012). Transformation of a Development Aid Agency: TİKA in a Changing Domestic and International Setting, *Turkish Studies*, 13 (4), 647-664.
- President Erdoğan meets with President Widodo of Indonesia (2022). Access: 12 April 2023, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/141681/president-erdogan-meets-with-president-widodo-of-indonesia>.
- Purtaş, F. (2019). ASEAN'in G-20'deki Temsilcisi Endonezya'nın Türkiye İçin Sunduğu Fırsatlar, F. Purtaş (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Tarihsel Bakış*, in (p. 545-568). Ankara: Nobel Yayınları.
- Shanghai Cooperation Organization, *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, Access: 25 May 2023, <https://www.mfa.gov.tr/shanghaicooperationorganization.en.mfa#:~:text=On%2023%20March%202011%2C%20T%C3%BCrkiye,on%206%2D7%20June%202012>.
- Shekbar, V. and Liow, J.C. (2014). Indonesia as a Maritime Power: Jokowi's Vision, Strategies and Obstacles Ahead, *Brookings*, Access: 20 April 2023, <https://www.brookings.edu/articles/indonesia-as-a-maritime-power-jokowis-vision-strategies-and-obstacles-ahead/>
- The First Batch of KAPLAN Medium Tank "HARIMAU" Delivered to Indonesia, (2022). *Defence Turkey*, (113), April, Access: 20 March 2023, <https://www.defenceturkey.com/en/content/the-first-batch-of-kaplan-medium-tank-harimau-delivered-to-indonesia-5036>.
- Tetik, Z. (2020). Endonezya'da Bir Osmanlı Görevlisi: Batavya Başşehbenderi Mehmed Kamil Bey'in Hayatı ve 1897 Tarihli Raporu, *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi, SIRAT*, (2), 89-103.
- Tetik, Z. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Turan, İ. (2020). *Çin'in Enerji Güvenliği Politikası, Kuşak Yol İnisiyatifi ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun"*, Ankara: Nobel.
- Turkey, Indonesia Agree to Talks on new Trade Pact (2017). *Anadolu Agency*, Access: 18 March 2023, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkey-indonesia-agree-to-talks-on-new-trade-pact/934198>.

- Turkey Marks 17th Anniversary of Indonesia Tsunami (2021). *Anadolu Agency*, Access: 20 March 2023, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkey-marks-17th-anniversary-of-indonesia-tsunami/2457764>.
- Turkey's Relations with the Asia-Pacific Region, Access: 18 March 2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkeys-relations-with-east-asia-and-the-pacific.en.mfa>.
- Turkish Contractors Ready to Build Indonesia's New Capital (2020). *Daily Sabah*, Access: 22 April 2023, <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkish-contractors-ready-to-build-indonesias-new-capital>.
- Türkiye, Indonesia Eye Strengthened Ties With 7 New Accords Inked (2022). *Anadolu Agency*, Access: 25 May 2023, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkiye-indonesia-eye-strengthened-ties-with-7-new-accords-inked/2737641>.
- Türkiye-Indonesia Economic-Trade Relations (2023). Access: 15 April 2023, https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-commercial-and-economic-relations-with-indonesia.en.mfa, 28 March 2023.
- Weitz, R. (2014). Turkey: Forgotten Ally in a Forgotten War, Access: 26 May 2023, http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=9164.
- Why is Indonesia Moving its Capital from Jakarta to Borneo? (2023). *Associated Press*, Access: 26 May 2023, <https://apnews.com/article/indonesia-capital-kalimantan-climate-borneo-environment-eb0f8ad12e07bb105546296d88192834>.
- Yunus Emre Enstitüsü'nün Yurt Dışı Temsilciliğinin Açılışı Gerçekleştirildi (2022). *Yunus Emre Enstitüsü*, Access: 26 May 2023, <https://www.yee.org.tr/tr/haber/yunus-emre-enstitusunun-endonezyadaki-yurt-disi-temsilciliginin-acilisi-gerceklestirildi>.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Kamer KASIM
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Kamer KASIM
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Kamer KASIM
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Kamer KASIM
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Kamer KASIM

YAZARLAR HAKKINDA

Şerife KUZGUN (Dr. Öğr. Gör.)

Şerife KUZGUN, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 2008 yılında mezun olmuştur. 2011 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini, 2022 yılında da İstanbul Arel Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı'ndan doktora derecesini almıştır. 2011 yılından beri Kırklareli Üniversitesi Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Ayrıca Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü Alternatif Çözümler Daire Başkanlığı'nda uzlaştırmacı olarak görev yapmaktadır. Sürdürülebilirlik, yeşil işletme, girişimcilik, yönetim, stratejik yönetim, insan kaynakları yönetimi gibi konular çalışma alanları arasındadır.

Ebru GÖZÜKARA (Prof. Dr.)

Ebru GÖZÜKARA, İstanbul Arel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme (Türkçe) Bölümü'nde tam zamanlı Profesör olarak akademik hayatını sürdürmektedir. 2005 yılında İşletme yüksek lisansını, 2014 yılında İşletme - yönetim ve organizasyon doktorasını tamamlamıştır. 2009-2014 yılları arasında öğretim görevlisi olarak, 2014-2018 yılları arasında Dr. Öğretim Üyesi olarak, UAK'dan 2018 yılında Yönetim, Strateji Doçenti unvanını aldıktan sonra, 2018-2023 arasında Doçent Dr. olarak ve 2023'den bu yana Profesör unvanıyla İstanbul Arel Üniversitesi'nde çalışmaktadır. Şimdiye kadar İşletme ve Yönetim alanlarında birçok örgün ve uzaktan lisans, yüksek lisans ve doktora dersi vermiştir. Yönetim, stratejik yönetim, yenilik yönetimi, çalışan performansı, bilgi yönetimi, liderlik, dijitalizasyon ve iş etiği gibi konular çalışma alanları arasındadır. Ayrıca ulusal ve uluslararası çok sayıda makaleleri, kitap bölümleri, kongre, konferans ve sempozyumlarda bildirimleri, bilim kurulu üyelikleri ve hakemlikleri bulunmaktadır.

Burak Buğrahan DEVRAN

Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünden 2020 yılında mezun olmuştur. Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim dalından yüksek lisans eğitimini 2023 yılında tamamlamıştır.

Güngör HACIOĞLU (Dr. Öğr. Üyesi)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, İşletme Bölümü, gungor.hacioglu@comu.edu.tr

Lisans eğitimini Yaşar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini, Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalında yapmıştır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalında doktora eğitimini tamamlamıştır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Mehtap ÖKSÜZ (Dr.)

Lisans öğrenimini Gazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü'nde, yüksek lisans öğrenimini Uşak Üniversitesi SBE Maliye ABD'de ve doktora öğrenimini ise Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi LEE Maliye ABD'de tamamlamıştır. Yazarın yerel yönetimler maliyesi, devlet bütçesi, kamu harcamaları ile vergi teori ve politikası alanlarında yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

Emine ÇETİN (Dr. Öğr. Gör.)

Lisans öğrenimini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde (2008), yüksek lisansını Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (2010) tamamlamıştır. Doktorasını Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (2023) tamamlamıştır. İlgi alanları: Pazarlama, Global Pazarlama, Mikro ekonomi, Makro Ekonomi, Uluslararası İktisat, Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri, Türkiye Ekonomisi vb. alanlar oluşturmaktadır. Araştırma alanlarıyla ilgili olarak makale vb. yayınların yazarıdır.

Meliha ENER (Prof. Dr.)**Eğitim Bilgileri**

Doktora, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat, Türkiye 1992 -1997

Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat (YI) (Tezli), Türkiye 1989 -1992

Lisans, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü/İktisat Pr., Türkiye 1985 -1989

Araştırma Alanları: Sosyal ve Beşeri Bilimler, İktisat, Uluslararası İktisat

Gizem YILMAZ KOZCU (Dr.)

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, İşletme Bilgi Yönetimi Bölümünden 2011 yılında mezun olmuştur. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını 2014 yılında, doktorasını 2020 yılında tamamlamıştır. Araştırma alanları arasında stratejik yönetim ve örgütsel davranış konuları yer almaktadır

Semra TAŞ (Dr.)

Lisans derecesini 2014 yılında Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü'nde tamamlamıştır. 2016 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde başladığı yüksek lisans eğitimini 2018 tamamlamıştır. Doktora derecesini de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Maliye Bölümünde 2022 yılında almıştır. 2016 yılından beri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF Maliye Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Selçuk İPEK (Prof. Dr.)

Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Uludağ Üniversitesi Maliye Bölümü'nde, doktora öğrenimini ise İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümünde

tamamlamıştır. 2005 yılından beri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF Maliye Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İlgili alanları; vergi teorisi ve politikası, yerel yönetimler maliyesi, vergi psikolojisi ve mali sosyolojilerdir. Yazarın bu konulara ilişkin yayınlanmış kitap, makale ve bildirimleri bulunmaktadır.

Fatih ARSLAN (Dr. Öğr. Gör.)

Yazar, 2001 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden lisans derecesi ve aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi anabilim dalından 2007 yılında yüksek lisans derecesi almıştır. Doktorasını 2023 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında tamamlamıştır. Halen Giresun Üniversitesinde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. İlgili alanları arasında Kentleşme, Çevre Sorunları, Sürdürülebilir Kalkınma, Yerel Yönetimler, Yerel Kalkınma ve Siyasal Ekoloji yer almaktadır.

Alper BİLGİLİ (Doç. Dr.)

1982 yılında Bursa’da doğdu. Lisans eğitimini 2004 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı. Yüksek Lisans derecesini 2008 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde “Üniversite-Sanayi İşbirliğinde Teknoparklar: Bursa Ulutek Teknoloji Geliştirme Bölgesi Örneği” adlı çalışması ile aldı. 2017 yılında Uludağ Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü Kentleşme ve Çevre sorunları bilim dalında “Kentsel Gelişimin, Kentsel Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkileri: Bursa Örneği” isimli çalışmasıyla Doktor ünvanını aldı. Bu çalışma 2018 yılında Yılmaz Akkılıç “Bursa Araştırmaları Ödülü” değerlendirmesinde en iyi doktora tezi seçilerek ödüle layık görüldü. Ocak 2023 tarihinde Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı tarafından “Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları” alanında Doçent unvanı aldı. 2006 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı bölümde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır. Kentleşme, Kentsel Gelişim, Çevre Sorunları, Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği konularında bilimsel çalışmalarına devam etmektedir.

Sibel ÇAŞKURLU (Doç. Dr.)

Doç. Dr. Sibel Çaşkurlu Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat bölümünden 1998 yılında mezun olmuştur. 2002 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nden Uluslararası İktisat alanında yüksek lisans derecesini almıştır. 2008 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında doktora derecesini tamamlamıştır. 2018 yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümüne Doktor Öğretim Üyesi olarak atanmıştır. 2019 yılında Uluslararası İktisat alanında Doçentlik derecesini almıştır. Halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Kamer KASIM (Prof. Dr.)

Prof. Dr. Kamer KASIM Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Kamer KASIM lisans öğrenimini 1993 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde, yüksek lisansını 1996'da ve doktorasını 2000 yılında İngiltere'de Manchester Üniversitesinde tamamlamıştır. 2011 yılında Michigan State Üniversitesinde/ABD, 2014 yılında National Chengchi Üniversitesinde/Taipei misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Kamer KASIM ayrıca 2014'te Prague Metropolitan Üniversitesi/Çekya, 2019'da Yarmouk Üniversitesi/Ürdün ve 2023'te Endonezya Üniversitesi'nde Erasmus kapsamında dersler verip incelemeler yapmıştır. Kamer KASIM'ın uluslararası güvenlik sorunları, Kafkasya ve Güneydoğu Asya başta olmak üzere uluslararası ilişkiler disipliniyle ilgili çok sayıda Türkçe ve İngilizce yayını bulunmaktadır.

ABOUT THE AUTHORS

Şerife KUZGUN (Ph.D., Lec.)

Şerife KUZGUN graduated from Istanbul University, Faculty of Political Sciences, Department of Public Administration in 2008. She received his master's degree from Zonguldak Karaelmas University, Social Sciences Institute, Department of Business in 2011 and her doctorate from Istanbul Arel University, Department of Business Administration in 2022. She has been working as a lecturer at Kırklareli University Lüleburgaz Vocational School Department of Human Resource Management since 2011. In addition, she is working as a conciliator at Ministry of Justice Directorate, General for Criminal Affairs, Department of Alternative Solutions. Her research interests include sustainability, green business, entrepreneurship, management, strategic management as well as human resource management.

Ebru GÖZÜKARA (Prof. Dr.)

Prof. Dr. Ebru GÖZÜKARA is a full professor of management and strategy at the Department of Business Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Istanbul Arel University. She received her MBA in 2005 and Ph.D. in management and organization in 2014. She has been working as a lecturer starting from 2009 till 2014, as an assistant professor between 2014 and 2018, as an associate professor between 2018 and 2023, finally as a professor in Business Administration Department since April 2023. Her research interests include strategic management, innovation management, knowledge management, leadership, digitalization as well as business ethics. She lectures in various business and management courses including undergraduate, graduate and doctoral classes both in onsite and online programs. In addition, she has many articles, book chapters, papers in congresses, conferences and symposiums, whereas there are also many scientific committee and referee board memberships in these international and national organizations.

Burak Buğrahan DEVRAN

He graduated from Çanakkale Onsekizmart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration in 2020. He completed his master's degree in Çanakkale Onsekizmart University, Graduate Education Institute, Department of Business Administration in 2023.

Güngör HACIOĞLU (Assist. Prof. Dr.)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, İşletme Bölümü, gungor.hacioglu@comu.edu.tr

Lisans eğitimini Yaşar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini, Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalında yapmıştır. Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalında doktora eğitimini tamamlamıştır. Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Mehtap ÖKSÜZ (PhD)

She completed her undergraduate education at Gazi University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Public Finance, her master's degree at Uşak University Graduate School of Social Sciences Public Finance and her doctorate at Çanakkale Onsekiz Mart University Graduate Education Institute Public Finance. The author has published studies in the fields of local administration finance, public budget, public expenditures and tax theory and policy.

Emine ÇETİN (PhD Lect.)

She received her BA in Çanakkale Onsekiz Mart University, and master's degree at Social Sciences Institute at Çanakkale Onsekiz Mart University. Her doctoral completed at Social Sciences Institute at Çanakkale Onsekiz Mart University. Her specialities are Marketing, Global Marketing, Micro-economics, Macroeconomics, International Economics, EU-Turkey relations, Turkey's Economy and so on. She is the author of the publications on her areas of interest.

Meliha ENER (Prof. Dr.)**Education Information**

Doctorate, Marmara University, Institute Of Social Sciences, International Economics, Turkey 1992 -1997

Post graduate, Marmara University, Institute Of Social Sciences, International Economics, Turkey 1989 -1992

Undergraduate, Marmara University, Faculty Of Economic and Administrative Sciences, Department of Economy, Turkey 1985 -1989

Research Areas: Social Sciences and Humanities, Economics, International Economics

Gizem YILMAZ KOZCU (PhD.)

The researcher graduated from the department of Business Information Management at İhsan Doğramacı Bilkent University in 2011. The researcher completed her master's degree in 2014 and her doctorate in 2020 at Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences in Department of Business Administration. Her research interests include strategic management and organizational behavior.

Semra TAŞ (PhD.)

She completed her undergraduate degree at Trakya University-Department of Public Finance in 2014. In 2016, she started her master education at Canakkale Onsekiz Mart University, School of Graduate Studies, Department of Finance and she completed it in 2018. She completed her doctorate education at Canakkale Onsekiz Mart University, School of Graduate Studies, Department of Finance in 2022. She has been working as a Research Assistant at Canakkale Onsekiz Mart University Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Finance since 2016.

Selçuk İPEK (Prof. Dr.)

He completed his undergraduate and graduate education at Uludağ University, Department of Finance, and his doctoral education at Istanbul University, Institute of

Social Sciences, Department of Finance. He has been working as a faculty member at Çanakkale Onsekiz Mart University Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Finance since 2005. Academic Interests: tax theory and policy, local government finance, tax psychology and fiscal sociology. The author has published books, articles and papers on these subjects.

Fatih ARSLAN (PhD. Lect.)

The author received his bachelor's degree from Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration in 2001 and his master's degree from the Social Sciences Institute, Department of Public Administration of the same university in 2007. He completed his PhD at Çanakkale Onsekiz Mart University, Graduate Education Institute, Department of Public Administration in 2023. He is currently working as an lecturer at Giresun University. His areas of interest include urbanization, environmental issues, sustainable development, local governments, local development and political ecology.

Alper BİLGİLİ (Assoc. Prof.)

He was born in Bursa in 1982. He completed his undergraduate education in Eskişehir Anadolu University, Faculty of Economics, Department of Public Administration in 2004. He received his master's degree from Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of Public Administration in 2008 with his study titled "Technoparks in University-Industry Cooperation: The Example of Bursa Ulutek Technology Development Zone". In 2017, he received his doctorate from Uludağ University, Department of Political Science and Public Administration, in the Department of Urbanization and Environmental Problems, with his study titled "The Effects of Urban Development on the Quality of Urban Life: Bursa Example". This study was selected as the best doctoral thesis in the evaluation of Yılmaz Akkılıç "Bursa Research Award" in 2018 and was deemed worthy of an award. In January 2023, he received the title of Associate Professor in the field of "Local Administrations, Urban and Environmental Policies" by the Inter-Universities Council Presidency.

In 2006, he started to work as a research assistant at Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration. Currently, he is working as an assistant professor in the same department.

He continues his scientific studies on urbanization, urban development, environmental problems, sustainable development and climate change.

Sibel ÇAŞKURLU (Assoc. Prof.)

Assoc. Prof. Sibel Çaşkurlu graduated from Ankara University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics in 1998. She got her master's degree in international economics from Gazi University, Social Sciences Institute in 2002. She got her PhD in Economics from Gazi University, Social Sciences Institute in 2008. She became Assistant Professor in Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics in 2018. She got her Associate Professor degree in International Economics in 2019. She still has been

working at Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics.

Kamer KASIM (Prof. Dr.)

Kamer Kasım is a professor at Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations. He graduated from Ankara University Faculty of Political Sciences, Department of International Relations, in 1993. He received his MA degree in 1996 and PhD Degree in 2000 from Manchester University (UK). He was a visiting scholar at Michigan State University (USA) in 2011 and National Chengchi University (Taipei, Taiwan) in 2014. He was in Prague Metropolitan University (Czechia) in 2014, Yarmouk University (Jordan) in 2019 and Indonesia University in 2023 as an Erasmus scholar. Prof. Dr. Kamer KASIM has written substantially about international relations and particularly focused on the Caucasus and Southeast Asia and international security.

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

Yönetim Bilimleri Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir. Yayın politikası ve kuralları, editörler ile yazı ve danışma kurulu tarafından tespit edilmektedir. Yönetim Bilimleri Dergisi; temelde ekonomi, işletme, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye, ekonometri ve benzeri alanlara odaklanmıştır. Dergide, söz konusu alanlarda hazırlanmış Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır. Dergiye gönderilen çalışmaların orijinal ve mevcut literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Dergiye gönderilen yazıların teslim anında hiçbir dergide yayınlanmamış olması ve/veya hiçbir yayın organı tarafından basılmak üzere inceleme aşamasında olmaması gerekmektedir. Bu konudaki tüm sorumluluk yazarlara aittir. Yazarlar çalışmalarını gönderdikleri andan itibaren eserleri ile ilgili tüm yayın haklarını Yönetim Bilimleri Dergisi'ne devretmiş ve Yönetim Bilimleri Dergisi'nin kurallarını kabul etmiş sayılırlar.

Teslim Süreci ve Şekli

Makale gönderimi Dergipark üzerinden yapılmaktadır. Dergipark sistemine yüklenen makalelerin üzerinde isim bilgisi olmamalıdır. Zira sisteme kayıtlı kullanıcıların bilgileri sistemde mevcuttur. Makale ile birlikte 250-300 kelimedenden oluşan özet ve yazarlar hakkında 5-6 satırdan oluşan bilgi notu da (Türkçe ve İngilizce olarak) dergiye gönderilmelidir. Bu notta mezun olunan okullar, bağlı bulunulan kurum, unvan, çalışma alanları gibi bilgiler yer alabilir. Yönetim Bilimleri Dergisi uluslararası bilimsel ve bağımsız indeks ve abstract kuruluşlarınca da taranmaktadır. Bu nedenle gönderilen özetler çok önemlidir. Ayrıca çalışmanın konusu ile ilgili en fazla 5 adet anahtar kelime de eklenmelidir.

Çalışmanın Uzunluğu

Makaleler kural olarak 4.000 kelimedenden az, 8000 kelimedenden fazla olmamalıdır (kaynakça ve dipnotlar hariç). Makalenin yazıldığı dile göre değişen Genişletilmiş Özet'ler ise en az 600 en fazla 1000 sözcükten oluşmalıdır.

Stil ve Düzeltmeler

Yazarlar çalışmalarını Yönetim Bilimleri Dergisi kurallarına göre hazırlamak zorundadırlar. Editörlerden ya da hakemlerden gerekli düzeltmeleri yapmalarını beklenmemelidir. Gerekli düzeltmeler belirlendikten sonra yazarların en geç iki hafta içinde makalelerin düzeltilmiş halini Dergipark üzerinden sisteme yüklemeleri gerekmektedir.. Sayfa yapısı 16 cm - 23,7 cm ölçüsünde olmalıdır. Sayfa kenar boşlukları: üst ve alt 2,5 cm, sol ve sağ 2 cm olmalıdır. Makale başlığı bütün harfleri büyük, koyu (bold) harflerle, Times New Roman, 10 punto, tek satır aralıklı, öncesi ve sonrası 0 nk ve sayfaya ortalanarak yazılmalıdır.

Başlıklar ve Alt-Başlıklar

Makaledeki ana başlıkların tamamı büyük harflerle, Times New Roman yazı karakteri kullanılarak 10 punto, tek satır aralığında, öncesi ve sonrası 10 nk ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Alt başlıklar ise sadece ilk harfi büyük, Times New Roman yazı

karakteri kullanılarak 10 punto, tek satır aralığında, öncesi ve sonrası 6 nk ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Üçüncü bir alt başlık kullanılması halinde ise 10 punto, italik, normal (koyu değil), öncesi ve sonrası 6 nk, iki yana yaslı ve başlıktaki kelimelerin sadece ilk harfi büyük olmalıdır. Başlıklardan önce ya da sonra boşluk bırakılmamalıdır.

Çalışmanın belirtilen kurallara uygun olması yayın sürecini hızlandıracaktır. Bu nedenle çalışma gönderilmeden önce mutlaka YBD kurallarına uygun hale getirilmelidir. Çalışmalar IMRAD kurallarına uygun şekilde başlıklandırılmalı ve bir kapak dosyası hazırlanmalıdır.

Metin içi Atıf

YBD APA (6) stilini benimsemektedir. Bu nedenle atıflar parantez içinde (Soyadı, Yıl: Sayfa Numarası) şeklinde yapılmalıdır. Metin içinde verilen kaynaklar makalenin sonunda kaynakçada açıkça yazılmalıdır. Kaynakça listesinde kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak dizilmelidir. Soyadın baş harfi büyük, ismin sadece baş harfi yazılmalıdır.

Kaynakçada referans gösterimi için:

Kitap:

Tek Yazarlı Kitap

Yazar Soyadı, A. (Basım Yılı). *Kitabın Adı (İtalik)*, Şehir: Yayınevi.

Aladağ, M. (2010). *21.Yüzyılda Pazarlama Teknikleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap

Tuna, P., Kalın, A., Gerçek, C. ve Güneş, S. (2000). *Oyun Teorisi*, Bursa: Ekin Yayınları.

Editörlü Kitap:

Tek Editörlü Kitap:

Editör Soyadı, A. (Ed.). (Yıl). *Kitabın Adı (İtalik)*. Şehir: Yayınevi.

Kutlu, M. (Ed.). (2008). *Osmanlı Divan Şiirleri Üzerine Metinler*. İstanbul: Yönetim Yayınları.

İki Yazarlı Editörlü Kitap:

Mutlu, C. ve Sağlık, D. (Ed.). (2012). *Güncel Gelişmeler Işığında Liderlik*. Ankara: Eski Yayınevi.

Kitapta Bir Bölüm:

Yazar Soyadı, A. ve Yazar Soyadı, A. (Yıl), Bölümün Başlığı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın Adı (İtalik)* içinde, (s. sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Suna, P. ve Güneş, S. (2019). Uluslararası İlişkiler Perspektifinde Türkiye. A. Kalın (Ed.), *Küresel Ekonomi* içinde, (s.248-298). Ankara: Nobel Yayınları.

Makalelerde:

Tek Yazarlı Makalelerde:

Yazar Soyadı, Adı. (Basım Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı (İtalik)*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Alm, J. (1996). What is an Optimal Tax System?. *National Tax Journal*, 49 (1), 117-133.

İki Yazarlı Makalelerde:

Yazar Soyadı, Adı. ve Yazar Soyadı, Adı. (Basım Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı (İtalik)*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Desouza, K. C. ve Flanery, T. H. (2013). Designing, Planning, and Managing Resilient Cities: A Conceptual Framework. *Cities*, 35, 89–99.

Kongre ve Sempozyum Bildiriler

Adil, Ö., Günay, T. ve Güzel, B. (2008). Öğretmen Adaylarının Öğrenciye Yönelik Tutumları ile Öğrenci Başarısı. *V. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 3-5 Haziran 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale. 115-120.

Elektronik Kaynaklar

MEB (2008). Karşılaştırmalı Eğitim Programları. *Fen Lisesi Öğretim Programı* (s. 209-239) Erişim: 12 Ağustos 2008, <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretimprogramlari/icerik/14>

Değerlendirme Süreci

Dergi ve yayın süreci ile ilgili tüm yazışmalar Dergipark sistemi üzerinden yürütülmektedir. Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmalar ön incelemeye tabi tutulur ve inceleme, editörler ve bağımsız hakemler tarafından gerçekleştirilir. Gönderilen çalışmalar ilk olarak editörlerin incelemesinden geçer. Bu aşamada ilk olarak çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Ardından makale alanında uzman en az iki hakeme gönderilir. Çalışmanın yayınlanabilmesi için en az iki hakemden ‘yayınlanabilir’ raporu alması gerekmektedir. Editörler ve hakemler incelemelerinde temelde şu üç kritere göre hareket ederler:

- 1) Anlatım Kalitesi: Yazım stili, anlatımda akıcılık, dilin doğru kullanımı, yazının planlaması ve yapısı,
- 2) Kaynakların Doğru Kullanımı: Dipnotlar ile yazı arasındaki uyum, dipnotlardaki bilgilerin doğru ve eksiksiz olması, kaynakların yeterliliği, niteliği,
- 3) Bilimsel Kalite: Çalışmanın bilim dünyasına katkısı, orijinalliği, yazarın iddialarını savunmadaki yeterliliği, yazının derinliği ve kalitesi.

Hakemlerin raporları doğrultusunda gönderilen makale ya yayınlanır ya düzeltilmek ve daha sonra yayınlanmak üzere yazara geri gönderilir ya da reddedilir. Her durumda yazar Dergipark üzerinden bilgilendirilir; çalışmanın hangi aşamada olduğu yine Dergipark üzerinden izlenebilmektedir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Hakemlerden 'yayınlanabilir' onayı alınmasına karşın Yönetim Bilimleri Dergisi editörleri yazarlardan bazı teknik düzeltmeler talep edebilirler. Ayrıca hakem raporları gizlidir

ve dergi arşivlerinde 5 yıl süre ile saklanır. Yönetim Bilimleri Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen yazıların yazarları kendilerine telif ödenmeyeceğini baştan kabul ederler.

İletişim Bilgileri

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilimleri Dergisi Yazı İşleri Editörlüğü, 17200, Ağaköy, Biga, Çanakkale. Tel: 0 286 335 87 38 E-posta: ybd@comu.edu.tr

NOTES FOR THE CONTRIBUTORS

Journal of Administrative Sciences focuses on scholarly articles on labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations in general from all over the world. The journal encourages interdisciplinary studies. Manuscripts submitted to Journal of Administrative Sciences should be original and should not be under consideration by another publication at the time of submission.

Articles submitted for consideration of publication are subject to peer review. The editorial board and editors take consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. For the articles to be published, at least two 'accepted' reports from the referees are required.

The Editors and referees use three-step guidelines in assessing submissions:

- 1) Literary quality: Writing style, usage of the language, organisation (paragraphing, syntax, flow etc.)
- 2) Use of references. Referencing, sources, relationships of the footnotes to the text.
- 3) Scholarship quality: Depth of research, quality; contribution, originality of the contribution (new and creative thought) and plausibility of the author's argument.

Questions regarding the status of submissions should be directed to the co-editors by e-mail at ybd@comu.edu.tr. The author could be asked for technical corrections by editors after the final draft of the article.

Submission

Manuscripts should be single spaced throughout (including all quotations and footnotes) on single sides of A4 paper... Full names of the author(s) should be given, an address for correspondence, and where possible a contact telephone number, fax number and e-mail address. Authors should pay particular attention to the accuracy and correct presentation of references.

Besides the manuscript a brief cv of the author should also be attached to the e-mail so that a registry is formed. JAS uses American Psychology Association System

Length

Articles as a rule should not exceed 8.000 words and should not be less than 4.000 words, not including footnotes and references.

Style and Proofs

Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the JAS style. Editors will not undertake retyping of manuscripts before publication. The main text should be written using Times New Roman font, 10 points, single line spacing, 0 nk

before and after and justified on both sides. There should be 1 line space between paragraphs. All of the main headings should be written in capital letters, using Times New Roman font, 10 points, single line spacing, 10 nk before and after and justified on both sides. Sub-headings should be written with only the first letter capitalized, using Times New Roman font, 10 points, single line spacing, 6 nk before and after, and justified. If a third subtitle is used, it should be 10 points, italic, normal (not bold), 6 nk before and after, justified and only the first letter of the words in the heading should be capitalized. No spaces should be left before or after the headings.

Footnotes

Books

One author:

Aladağ, M. (2010). *21. Yüzyılda Pazarlama Teknikleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Two authors:

Acer, Y ve Kaya, İ. (2009). *Uluslararası Hukuk*, Temel Ders Kitabı, Ankara: USAK Publications.

Three authors:

Tuna, P., Kalın, A., Gerçek, C. ve Güneş, S. (2000). *Oyun Teorisi*, Bursa: Ekin Yayınları.

Part of a Book:

Groundwater-Smith, S. (2007). As Rain is to Fields, so Good Teachers are to Students. S. Knipe (Ed.), *Middle Years Schooling: Reframing Adolescence* (151-170. ss.). Frenchs Forest, N.S.W: Pearson Education Australia.

Articles:

Alm, J. (1996). What is an Optimal Tax System?. *National Tax Journal*, 49 (1), 117-133.

Paper Presented at a Conference or Meeting:

Yegin, Mehmet. (2009). A New Schematic Model to Understand Formation of Public Opposition on Foreign Policy Issues, *Midwest Political Science Association 67th Annual National Conference*, Chicago, USA, p. 9.

Web Sources:

MEB (2008). Karşılaştırmalı Eğitim Programları. *Fen Lisesi Öğretim Programı* (s. 209-239) Accessed: 12 Ağustos 2008, <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretimprogramlari/icerik/14>

Biography

Current and recent academic and professional affiliations and recent major publications for the Notes on Contributors should be supplied with the articles. It should not exceed 100-word.

Abstract

A concise abstract not exceeding 250-300 words in length is required.

Contact Information

For more information about the journal feel free to contact with the editors. JAS / YBD, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, TÜRKİYE.

Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736

Web: <http://ybd.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr